

МУГАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҮ

ISSN 2181-7138

№ 6 2021 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:
Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Өсербай ӨЛЕҮОВ
Асқар ДЖУМАШЕВ
Кеңесбай ДАУЛЕТЯРОВ
Гулнара ЖУМАШЕВА
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ
Амангелди КАМАЛОВ
Сарсен КАЗАХБАЕВ
Гулмира КАРЛЫБАЕВА
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Зухра СЕИТОВА
Айдын СУЛТАНОВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Ризамат ШОДИЕВ
Ойбахор ШАМИЕВА
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРГАШЕВА

Шөлкемлестириўшилер:
Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириў
Министрлиги, ӨЗПИИИ
Қарақалпақстан филиалы

Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды

Қарақалпақстан Баспа сөз хәм
хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге
алынды №01-044-санлы гуўалық
берилген.

Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўан қайтарылмайды, журналда жәрияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Мугаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген мағлұматларға автор жуўапкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ ЭДЕБИЯТ

Shermatova Z. Grammar competence as a significant aspect of language teaching process 4

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Janabergenova A.J. Smart texnikasi bo'yicha maqsadlarni belgilash va talabalarining motivatsiyasiga ta'sir qilish	9
Жуманазарова З.Қ. Модернизация жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини умумкасбий ва махсус компетенцияларини фанлар интеграцияси асосида такомиллаштириш	13
Баратов Д.Д. Талабларда касбий ва ижодий компетенциятни шакллантиришнинг педагогик масалалари	16
Умарова З.А. Ўзбекистонда педагогик конфликтология муаммоларини ўрганиш тенденциялари	21
Тогтемирова С.А. Бўлажак тарих ўқитувчиларининг педагогик касбий компетентлигини ривожлантиришда инновацион ёндашувлар	24
Qurbonova M.F. Mustaqil ishlar jarayoni: “o'rganishdan- o'rgatishgacha” usuli	30
Kushnazarova Yu.K. Mathematics is an apprenticeship-as a direction for experience	35
Bekmuratov N.A., Tohirova G.Q. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish imkoniyatlari	38
Yo'lchiev M.E. Texnika ta'lim yo'nalishlarida elektron ta'lim jarayonini amalga oshirish bosqichlari	42
Yo'lchiev M.E. Texnika ta'lim yo'nalishlarida masofali o'qitishning nazariy va didaktik asoslari	47
Bekmuratova Sh. N., Qodirova D.M. Texnologik yondashuv asosida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish	52
Тогтемирова Н.П. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг менежерлик ва лидерлик кўникмаларини ривожлантиришга лойиҳавий ёндашув	57
Исмаилов С.А. Таълимда ижтимоий шерикликнинг ҳуқуқий жиҳатлари	61
Сирождидинова И.М. Талабаларда касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантиришнинг усул ва воситалари	66
Акбарова М.Т. Ёшларни китобхонликка йўналтириш ва ақлий салоҳиятини юксалтириш	69
Алижонов М.Р. Бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятларга оид тушунчаларни ривожлантириш долзарб педагогик муаммо сифатида	73
Бабаходов Ғ.Т. Оилада ишбилармонликни шакллантиришнинг маънавий-маърифий масалалари	77
Халилов Ф.Ф. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга тайёрлашда шарқ муттафаккирларининг педагогик гоյларидан фойдаланиш	81
Рахмонова З. Педагогика олий таълим муассасалари талабалари касбий кўникмаларининг педагогик хусусияти	86
Болтабоев И. Бўлажак ўқитувчиларда бадий-эстетик компетентликни шакллантириш технологиялари	90
Toshtemirova M.A. Darsdan tashqari vaqtlarda o'quvchilarda ekologik tarbiyani amalga oshirishning mavjud holati va imkoniyatlari	95
Каримов К.А. Масофавий таълим профессионал таълим тизими раҳбар ва педагог кадрларини малакасини оширишнинг ташкилий-дидактик шакли сифатида	98

Сафарова С., Мадазизова Д., Хасанова Б. Использование методов обучения в курсе «Основы безопасности жизнедеятельности»	102
---	-----

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Абдуллаев А.А. Паркент тумани микропонимларини тарихий этимологик тадқиқ қилишда лингвимаданий жиҳатлар	102
Ғанибаева Б.Ш. “Янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”ни ўрганиш методикаси	106

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Бекнозарова З.Ф., Бобоходжаев Қ.У. Физикадан фанлараро интеграцион таълим бериш асосида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини ривожлантириш методикаси	110
Бекнозарова З.Ф., Бобоходжаев Қ.У. Физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш модели	114
Шарипов Я.И. Материалшунослик ва конструкцион материаллар технологияси ва конструкцион материаллар	121

БАСЛАЎИШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

Abdullayeva B.P. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilariga futbol o’yinini o’rgatish texnikasi	122
Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништиришда ўйин технологияларидан фойдаланиш имкониятлари	128
Ташпулатова Д.М. Бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш	132
Tojiboeva G.R. Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchisi kasbiy kompetentligining darajalari	135
Орипова Н.Х. Вариатив моделлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари	139
G’ulomova X., Bakiyeva N. Savod o’rgatish davrida o’quvchilarni grammatik-orfografik bilimlarni amaliy o’zlashtirishni ta’minlovchi mashqlar	142
Musurmonova M., Sultonov T.M. Boshlang’ich sinf o’quvchilarida matematikadan masalalar yechish ko’nikmasini shakllantirishning metodik imkoniyatlari	146
Мамбеталиев Қ. А. Бастауыш сыныпта ана тілі пәнін тиімді оқытып үйретудің сапасын арттыруда мәтінмен жұмысты ұтымды ұйымдастыру	151

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Махмудов В.В. Жисмоний тарбия ва соҳасида инновацион технологияларнинг аҳамияти	160
Ходжанов А.Р. Ўқув муассасаларида курашчиларнинг чидамлилиқ воситалари ва спорт турлари	164

ТИЛ ҲАМ АДЕБИЯТ

GRAMMAR COMPETENCE AS A SIGNIFICANT ASPECT OF LANGUAGE TEACHING PROCESS

Shermatova Z.

Chirchik State Pedagogical Institute a 2nd course Master's Degree student

Таянч сўзлар: grammatik kompetentsiya, metodika, o'qitish, nutq, tamoyillar, chet tili.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, методика, обучение, речь, принципы, иностранный язык.

Key words: grammar competence, methodology, teaching, speech, principles, foreign language.

With the help of a set of lexical units, it is impossible to accurately convey a thought, since lexical units only name an object or phenomena. The relationship between them is reflected in grammatical meanings. Grammar has an organizing role. The relationship between the subject and the predicate, the action and the object, the speaker's relationship to the expressed thought, etc. are expressed grammatically. Thus, grammar serves as a building material for speech (oral and written).

The value of studying the grammar of a foreign language lies in the fact that it helps to better understand the grammatical structure of the native language, develops logical thinking, observation, the ability to analyze and generalize. In short, the developmental, educational and upbringing goals of training are realized in the process of studying grammar.

Grammar is partly the study of what forms (or structures) are possible in a language. Traditionally, grammar has been concerned almost exclusively with analysis at the level of the sentence. Thus a grammar is a description of the rules that govern how a language sentences are formed. [1; 1]

Standing out from the synthesis of logical and philosophical questions, grammar even before our era became an independent field of knowledge. The concept of grammar comes from the Greek *grammatike* and originally meant «the art of reading and writing.» In the Middle Ages, the «free art» *grammatica* was considered one of the components of any education and aimed to teach the mastery of the Latin language (sometimes in other languages), to provide information on philology. Any language was taught through grammar, usually modeled on Latin. Grammar was studied as a special subject and as an end in itself.

In the subsequent period, especially since the 19th century, the concept of grammar is filled with new content both in linguistics and in teaching languages. Late 1960s - early 1970s were marked by the inclusion of some elements of culture in teaching foreign languages and the study of linguistic utterance in various social and cultural contexts. As a result, in the theory and practice of teaching a foreign language, there has been a transition

from audiolingual and grammar-translation methods to communicative. More and more attention has begun to be paid to tasks that focus on the meaning, or sense, of a speech utterance, rather than the study of grammatical structures and forms taken out of context. And in recent decades, there has been a tendency to excessively reduce the role of grammar, which has led to a significant increase in the number of errors in the speech of students due to the use of the communicative method of teaching foreign languages. It became clear that full-fledged communication cannot take place outside or in the absence of grammar. As B.V.Belyaev rightly wrote, «grammar knowledge has a positive effect on language acquisition only when, with the help of this knowledge, the student realizes (understands) the grammatical features of his speech, and when this awareness is immediately followed by training students in productively creative foreign language speech»[2; 141]. Thus, only a reasonable combination of teaching grammar and the consolidation of grammatical phenomena in speech will help the teacher form students' communicative skills. So what does grammar mean?

In Longman Dictionary of Contemporary English the term grammar is given as follows:

1. the rules by which words change their forms and are combined into sentences, or the study or use of these rules by which words change their forms and are combined into sentences;

2. a particular description of grammar or a book that describes grammar rules.

Giving general definition of grammar as “the study of syntax and morphology”

[1; 2], S.Thornbury adds that the term also means the way of linking words in certain order.

The main goal of teaching grammar is to develop students' grammatical skills as one of the most important components of speech skills in speaking, listening, reading and writing. Grammar is not an aim, it is one of the most important means of language acquisition, an integral component of all types of speech activity. To teach the grammar of a foreign language means to form mechanisms specific for this language so that students simultaneously develop certain grammatical knowledge.

Following I.L.Beam (1977), it is possible to distinguish two main goals in teaching grammar: first, to teach students to generate grammatically correct oral and speech statements, while concentrating the main attention on the content; second, to teach students to recognize grammatical phenomena in reading and listening, focusing on the extraction of meaningful information.

Based on numerous arguments in favor of grammar as a structurally forming element of the language system, the English methodologist Scott Thornbury identified seven main arguments that allow, in our opinion, to put this aspect at the forefront in the process of communicatively-oriented teaching of a foreign language:

1) Grammar as a building material for speech. In the process of learning a foreign language, a person has to memorize many separate elements, such as words and phrases. However, the subject's capabilities in this regard are not unlimited, therefore the number of elements that a person can remember and restore is limited. And then the moment comes when a person needs some laws and rules that will allow him to build new sentences. Here grammar comes to the rescue, since it is a description of the patterns of language, and knowledge of these patterns provides students with the means for constructing a huge number of sentences, that is, grammar acts as a building material for speech. Hence, teaching grammar provides students with an opportunity for potentially limitless linguistic creativity;

2) The organizing role of grammar. The purpose of grammar is to convey the nuances of thought, not a simple combination of lexical units. Consequently, it performs a corrective

and clarifying function in relation to ambiguous and unclear phrases through the proper combination of lexemes.

3) «Linguistic fossil». Highly motivated learners with a language ability can achieve a fairly high level of language proficiency without any formal training. But more often than not, these types of learners reach a certain stage where progress stops. In other words, their linguistic competence “stagnates”. Therefore, scientists have come to the conclusion that those who do not use the rules are more susceptible to such a process than those who are guided by these rules.

4) The instructive nature of grammar. Grammar rules serve as a kind of mentors in the processing of new information, which is manifested in the further practical use of the language. Once learned, the rules are reflected in speech, which cannot go unnoticed by the student. “Awareness of this fact is a prerequisite for mastering the language,” concludes Richard Schmidt. The grammatical material that the student once studied, in advance directs his attention to the implementation in speech, thereby indirectly influencing the study. Thus, the grammatical material instructs the student in advance in his subsequent mastery of the language.

5) Isolation of grammatical units. Any language is perceived from the outside as a gigantic shapeless mass, which appears to be an insurmountable barrier for the student. The fact that grammar consists of a limited number of rules helps to reduce the perceived impression of both teacher and student about the overwhelming power of language learning. Grammarists, by structuring the language and presenting it in the form of grammatical units, make it more comprehensible. Each grammatical unit can be isolated from the language and, subsequently, analyzed for educational purposes.

6) The system of grammatical rules. Since grammar is a system of learned rules, it implies the transfer of these rules in the learning process. Such a transfer is possible and necessary for an institutionally organized environment where rules, order and discipline are highly valued. It is in this case that grammar appears as a structural system, which is taught and tested in accordance with a methodological plan.

7) Student expectations. Many students come to language courses with a foresight of what they will do there. These expectations may stem from previous language learning experiences in the classroom, where learning was based on the transfer of knowledge. On the other hand, their expectations for grammar-oriented learning may come from a bad experience of learning a language on their own. These kinds of students come to the courses to make sure that their language learning will be more effective and systematic.

The basic principles of teaching, proclaimed by general didactics, and therefore obligatory in teaching any subject, are called didactic principles. In teaching grammar of a foreign language, one should be guided by the following didactic and particular methodological principles:

- Functionality
- Consciousness
- Visibility
- Activity
- Accessibility
- Differentiated approach
- Approximations

From the point of view of the principle of functionality, a new grammatical structure should be associated with a specific speech task, not with an abstract form. (Today we will take the future tense - this is the wrong setting of the goal of the lesson. It would be correct

to say: Today we will discuss our plans for the holidays, Where we will go, what we will do, what films we will watch, etc.).

According to the principle of conscientiousness, we must bring the speech action itself to the first plan. However, a grammatical rule should help to perform this action scientifically correctly. Despite the fact that rules play an auxiliary role, they are absolutely necessary, especially at the initial stage of skill formation.

Using the principle of visibility, the teacher is obliged to show the structure in the speech situation. Training and awareness should be carried out based on visual diagrams, tables, actions.

The principle of activity means that in order to bring to automatism the possession of the grammatical form abundant practice of each student in the educational process is necessary.

According to the principle of accessibility, the new grammar should be explained through familiar vocabulary (one difficulty at a time).

The principle of a differentiated approach assumes that everything depends on the difficulty of the grammatical material to be assimilated. So, if the material is easy, one should go from a speech pattern to a rule, if it is difficult in terms of form or function, then the speech pattern should be accompanied by analysis and a rule.

The principle of approximation means that it is impossible to teach the completely correct grammatical design of your utterance in a foreign language in the absence of a linguistic environment. This principle allows you to more or less correctly formulate an utterance from the point of view of grammar, turning a blind eye to minor mistakes (using the article, etc.), meaning a teacher should allow learners to be close to the standard, not requiring from them absolutely correct speech.

For the practical purposes of teaching a foreign language, the task of teaching grammar is to form students' grammar competence in productive and receptive types of speech activity.

Grammar competence as an integral part of linguistic competence is a combination of knowledge about the grammatical structure of a foreign language, skills and abilities formed on the basis of such knowledge, as well as the ability to apply the acquired knowledge, skills and abilities for successful participation in verbal communication in the target language.

The formation of grammar competence gives the student the opportunity to: construct grammatically correct statements in a foreign language; not to allow communicative failures due to grammatical errors and inaccuracies in the design of the statement; notice in their own speech and independently correct grammatical errors in order to ensure the success of communication in a foreign language; use different ways to get out of a difficult situation in the grammatical design of an utterance (for example, resort to grammatical synonymy); use different methods and presentation, narration, reasoning, etc.

On the whole, mastering the grammar of the target language is important not only for the formation of productive skills in speaking and writing, but also for understanding the speech of other people in listening and reading. Insufficient level of grammatical skills becomes an insurmountable barrier to the formation of not only linguistic, but also speech and socio-cultural competence. [3; 65]

Literature:

1. Scott Thornbury. How to teach grammar. Pearson Education Limited, 1999
2. B.V. Belyaev. Essays on the psychology of teaching foreign languages. - 2nd ed., Rev. and add. - M., 1965
3. L.R.Sakaeva, A.R.Baranova. Methodology of teaching foreign languages 2016
4. <https://www.ldoceonline.com/Grammar-topic/>

РЕЗЮМЕ

Maqola til metodologiyasining asosiy jihatlardan biri - grammatik kompetentsiyaga bag'ishlangan. Maqola

muallifi olimlarning fikr-mulohazalari asosida grammatika atamasi, uning muloqotga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida tutgan o'rni va grammatik kompetensiyani o'rgatishda qo'llaniladigan uslubiy tamoyillarni o'rganadi.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена одному из основных аспектов языковой методологии – грамматической компетенции. На основе мнений ученых автор статьи рассматривает термин грамматика, его роль в процессе коммуникативно-ориентированного обучения и методические принципы, используемые при обучении грамматической компетенции.

SUMMARY

The article is devoted to the one of the main aspects of language methodology – grammar competence. Based on opinions of scholars the author of the article examines the term of grammar, its role in the process of communicatively-oriented teaching and methodological principles used in teaching grammar competence.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

SMART TEXNIKASI BO'YICHA MAQSADLARNI BELGILASH VA TALABALARNING MOTIVATSIYASIGA TA'SIR QILISH

Janabergenova A. J.

NDPI pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Таянч сўзлар: maqsad, vazifa, motivatsiya, texnika, muddat, natija, baholash.

Ключевые слова: цель, задача, мотивация, методика, продолжительность, результат, оценка.

Key words: goal, task, motivation, methodology, duration, result, evaluation.

Talabalarnig tafakkurini rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Talabalarning motivatsiyasi qanchalik yuqori bo'lsa, ular qanchalik samarali o'qiydi.

Motivatsiya tizimi turli xil. Biroq, har qanday o'qituvchi uchun foydali bo'lgan universal vositalar mavjud.

Bu mavzu juda dolzarb, chunki bu boshlang'ich tamoyillardan biri bo'lib, har bir narsa o'qituvchi tomonidan belgilangan maqsad bilan talabalar oldida boshlanadi va ularni amalga oshirish uchun maqsadlarni tushunish bilan boshlanadi.

Maqolaning maqsadi: Smart texnologiyasining maqsadlari talabalarning motivatsiyasini oshirishi va texnikaning o'zi haqida aniq va batafsil ma'lumot berishga harakat qilishi mumkinligini aniqlash.

Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarni rag'batlantirishning bir usuli maqsadlarni to'g'ri belgilashdir. Maqsadlarni belgilash ham talabaning samarali o'qishi uchun muhimdir.

Maqsadlarni belgilash har qanday faoliyatda maqsadlarni belgilash va belgilashdir.

Maqsad-muayyan vaqt ichida erishish kerak bo'lgan natijani aniqlashdir. To'g'ri belgilangan maqsad uni aniqlash uchun mezonlarni belgilaydi.

O'qituvchidan aniq, tushunarli, aniq maqsadlar talabaning faoliyatini oshiradi. Endi ko'plab Oliy ta'lim muassasalarida Smart-da maqsadlarni belgilash mashhur. Agar maqsad ushbu printsipga muvofiq yozilsa, talabalarni rag'batlantirish darajasi sezilarli darajada oshadi.

Talabalarning maqsadlarini iloji boricha aniq va tushunarli qilib qo'yish kerak. Vazifa qanchalik aniq shakllantirilsa, natijalar aniqroq bo'ladi.

Axir, har bir talaba bilishi kerak: u nima qiladi, nima uchun u buni amalga oshiradi, qancha vaqt kerak va u nima uchun oladi. Ko'p jihatdan, o'ziga xoslik tufayli, talabalarni rag'batlantirish tizimi muvaffaqiyatli bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, vazifalarning ravshanligi talabalarining tajribasi va komissiya miqdoridan ko'ra ko'proq turtki beradi.

Ushbu tamoyil boshqa mutaxassisliklar uchun ham qo'llaniladi. Agar talabalar umumiy ish uchun shaxsiy hissalarini ko'rishga yordam beradigan bo'lsa, shuningdek, ularning o'qishi muntazam, tezkor va aniq baholanganiga amin bo'lsalar, o'qituvchi katta natijalarga erisha oladi.

Maqsadlarni belgilashning eng keng tarqalgan usuli – SMART-maqsadlar. Ushbu usul, albatta, ishlaydigan maqsadlarni belgilashda zamonaviy, samarali yondashuv. Smart usuli rejalashtirish bosqichida barcha ma'lumotlar va ma'lumotlarni umumlashtirish, to'g'ri muddatlarni belgilash, resurslar miqdorini aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali maqsadlarni aniqlash imkonini beradi. Har bir talaba uchun muhim bo'lgan aniq vazifalarni bajarishga imkon beradi va natijaga bevosita ta'sir qiladi. Keling, u juda ko'p afzalliklarga ega ekanligini ko'rib chiqaylik va u oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarning motivatsiyasini yaxshilashga yordam beradi [1, p. 15].

Smart texnikasi XX asrda taklif qilingan. Ingliz tilidan tarjima qilingan aqlli so'z «aqlli» degan ma'noni anglatadi. Va texnikaning o'zi menejerning «aqlli» maqsadlarni o'zlariga va o'zlariga topshirish qobiliyatiga asoslanadi.

SMART-bu maqsadlarni belgilash uchun standart. Ushbu standartga muvofiq, har bir maqsad subordinatlar oldida muayyan mezonlarga javob berishi kerak. Hammasi bo'lib 5 mezonlari o'qiladi, ularning har biri Smart qisqartmasining harflaridan birini bildiradi.

Usulning muallifi quyidagi tarzda dekodlashni taklif qiladi [3]:

S – specific-anii

M-measurable-o'lchovli

A-achievable-erishish mumkin

R-realistic-haqiqiy

T-timed-vaqt ichida belgilangan

Keling, har bir ko'rsatkichni va uning talabalarni rag'batlantirishga ta'sirini ko'rib chiqaylik.

S – specific-anii

Maqsadni belgilash o'ziga xoslik bilan boshlanadi. Maqsadni belgilashda siz qanday natijaga erishishingiz kerakligini hal qilishingiz kerak. Maqsadni belgilash uchun 5W deb nomlangan savollarga javob berish tavsiya etiladi, chunki ularning ortida V harfi bilan 5 savol yashiringan:

What? (Nima?)

Why? (Nima uchun?)

Who? (Kim?)

Where? (Qayerda?)

Which? (Qaysi biri?)

Ya'ni, savollarga javob berish kerak:

Biz qanday maqsadga erishamiz?

Nima uchun bu kerak?

Bu muammoni kim hal qiladi?

Muammoni qayerda hal qilamiz?

Qanday talablar va cheklovlar mavjud?

Agar maqsadlar aniq bo'lsa, unda ularga erishish jarayoniga jalb qilingan barcha talabalar nima ekanligini tushunadilar.

M-measurable-o'Ichovli vazifa

Muammoning bayonoti ushbu muammoni muvaffaqiyatli yakunlashni aniq tasavvur qilishni talab qiladi. Ba'zi miqdoriy o'Ichovlar bo'lishi kerak.

Agar maqsad cheksiz bo'lsa, unda u erishilganmi yoki yo'qligini baholash mumkin emas. Shunga ko'ra, talabalar muvaffaqiyatga aniq baho bermaydilar.

Ba'zan faqat yakuniy baholash mezonlarini emas, balki oraliqni ham ta'kidlash juda foydali, shuning uchun menejer maqsadga erishish uchun qancha xodimni sinab ko'rish imkoniyatiga ega.

A-achievable-erishish mumkin

Talabaga berilgan maqsadga erishish kerak. Talabalar yoki bir guruh odamlar (jamo) bunga erishishlari mumkin. Bu ushbu tizimning juda muhim mezonidir va u talabalarni rag'batlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Agar maqsad juda yuqori bo'lsa, unda deyarli har doim oxirigacha va yaxshi natija bilan tugamaydi. Agar maqsad juda oson bo'lsa, unda uning qiymatini yo'qotadi, talabalar ularni e'tiborsiz qoldiradilar. Maqsadni belgilashdan oldin, menejer avvalgi ish tajribasiga, resurslarni baholash va turli ta'sir etuvchi omillarga e'tibor qaratishi kerak. Eng muhimi, agar maqsad harakatni amalga oshirishni talab qilsa, lekin ortiqcha emas, ya'ni belgilangan muddatda erishish imkoniyati mavjud, biroq ayni paytda ularga erishish uchun harakat qilish uchun etarli darajada qiyin bo'lishi kerak.

Shuningdek, mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan cheklolarga e'tibor berish juda muhimdir: vaqtinchalik resurs, vazifani amalga oshirish uchun pul mablag'lari mavjudligi, talabalar soni, ushbu talabalar (talabalar) bilimi va tajribasi, ma'lumotlarga kirish va boshqalar.

R-realistic-haqiqiy

Vazifa etarli, haqiqiy bo'lishi kerak bo'lgan maqsadlarni amalga oshirish kerak. Maqsadlar umumiy va strategik maqsadlarga mos kelishi va ularga erishish uchun ishlashi kerak. Agar maqsad foyda keltirmasa, unda bu ish behuda bo'ladi. Buni talabalar his qilishadi va bajarilayotgan vazifaning foydasizligini tushunganingizda samarali ishlash qiyin.

T-timed-vaqt ichida belgilangan

Smartning har qanday vazifasi vaqt chegaralariga ega bo'lishi kerak. Vazifani bajarish muddati maqsadlarni aniqlashning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Bu talabalarni rag'batlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi va vazifani bajarishni nazorat qilishni osonlashtiradi. O'qituvchi maqsadni belgilashda muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan muddatni belgilashi kerak. Maqsadlarning vaqt cheklolari o'z vaqtida bajarishga e'tibor berishga yordam beradi, chunki muddatsiz maqsadlar ko'pincha qo'shimcha muhim va yonish vazifalari tufayli muvaffaqiyatsizlikka uchraydi.

Uchta yo'nalishli maqsadlar qulay motivatsiya zonasini yaratadi. Har bir darajaga erishish uchun talaba o'z natijalaridan xursand bo'ladi, garchi u minimal bo'lsa-da, keyingi darajaga erishishga intiladi. Rejalashtirilgan ko'rsatkichga erishilganda, qobiliyatsizlik qo'rquvi yo'qoladi va agressiv qiymatga erishish istagi katta. Talabaning motivatsiyasi ortadi va u maksimal darajada harakat qiladi.

Maqsadni to'xtatish jarayonida vazifalarni tasavvur qilish tavsiya etiladi, bu ularning bajarilish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, g'oyani rag'batlantirish uchun maksimal vositalardan foydalanish tavsiya etiladi.

O'z faoliyatini kuzatib borayotgan talabalar o'zlarining professionalligining o'sishini sezish va hujjatlashtirishga qodir, ularning g'alabalari va mag'lubiyatlarini nishonlaydilar. Axir, aqlli har qanday maqsad oddiy baholash tizimida o'lchanishi mumkin.

Olimlar murakkabligi optimal darajada vazifalar ustida ishlash motivatsiya darajasini oshirish, deb aytish. Muammoni hal qilishda qanday yo'l tutganini ko'rsangiz, bu ham turtki beradi. Misol uchun, tinglovchilar bilan ishlaydigan odamlar darhol ularning ishlashi, muayyan replikasiya, hazil, bayonot muvaffaqiyatli ekanini tushunadilar. Bizning fikrimiz shu qadar tartibga solinganki, taraqqiyotni tushunish kerak, g'alabani ko'rish muhimdir. Bu g'ayratli bo'lishga yordam beradi.

SMART maqsadlari har qanday o'qituvchini talabalar uchun cheklovlersiz o'qitishi mumkin. Foydalanish qulayligi tizimning mashhurligining sabablaridan biridir, chunki u qulay va har qanday joyda har kim tomonidan ishlatilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Жакупов А. «SMART 2.0. Как ставить цели, которые работают». Москва, 2016, С. 10-27.
2. Самоукина Н.В. «Эффективная мотивация персонала при минимальных финансовых затратах». Москва, 2014
3. Википедия. [Электронный ресурс]// URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Цель>
4. [Электронный ресурс]// URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/smart> - SMART--kriteriigramotno-postavlennoy-celi
5. Грант Дж. 12 тем. Маркетинг 21 века. – М. : Коммерсант, 2007 – С. 70
6. Комлева Н. В. Модели и инструменты инновационного развития образования в от-крытой информа-ционной среде : монография. – М. : МЭСИ, 2013 – 199 с.
7. Комлева Н. В. MOOCs должны смотреть с сторону расширения своей адаптивно-сти // Открытое образование. Научно-практический журнал. – 2014 – № 4 – С. 89–96.
8. Петербургский Международный Экономический Форум 2016 – ТАСС [Электрон-ный ресурс] – URL: tass.ru/pmfef-2016
9. Россия на пути к Smart обществу : монография / под редакцией проф. Н. В. Тихоми-ровой, проф. В. П. Тихомирова. – М. : НП «Центр развития современных образова-тельных технологий», 2012 – 280 с.
10. Скоробогатых И. И., Мусатова Ж. Б. SMART-маркетинг: технологии, инструменты, оценка эффек-тивности // Казанский экономический вестник. – 2015 – № 5(19). – С. 92–96.
11. Тихомиров В. П. Мир на пути Smart Education. Новые возможности для развития //Открытое обра-зование. Научно-практический журнал. – 2011 – № 3 – С. 4–10.
12. Тоффлер Э. «Третья волна» об изменениях в обществе – краткое изложение. – URL:<https://vc.ru/p/third-wave>
13. <https://worktek.ru/blog/30114-Postanovka-celey-po-SMART-poshagovaya-instrukciya-s-primerami>
14. <https://trainingtechnology.ru/smart/>
15. <https://cf.ppt-online.org/files/slide/t/>

РЕЗЮМЕ

Maqolada talabalarning maqsadlarini (birinchi navbatda, Smart texnikasi bo'yicha) qanday qilib to'g'ri belgilash va ularning motivatsiyasiga qanday ta'sir qilish haqida savol tug'iladi. SMART-maqsadlar-maqsadlarni belgilashning eng keng tarqalgan usuli, standartning bir turi. Ushbu standartga muvofiq, har bir maqsad subordinatlar oldida muayyan mezonlarga javob berishi kerak. 5 bor: aniq, o'lchovli, erishish mumkin, haqiqiy, vaqt ichida aniqlangan.

РЕЗЮМЕ

В статье поднимается вопрос о том, как правильно определить цели учащихся (прежде всего по Умным методикам) и как они влияют на их мотивацию. Самый распространенный метод постановки SMART-целей – это тип стандарта. Согласно этому стандарту, каждая цель должна соответствовать определенным критериям перед подчиненными. Их 5: четкие, измеримые, достижимые, реальные, определенные во времени.

SUMMARY

The article raises the question of how to correctly determine the goals of students (primarily using Smart Methods) and how they affect their motivation. The most common method of setting SMART goals is the standard type. According to this standard, each goal must meet certain criteria before subordinates. There are 5 of them: clear, measurable, achievable, real, time-bound.

**МОДЕРНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНИДА БЎЛАЖАК КАСБ ТАЪЛИМИ
ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ УМУМКАСБИЙ ВА МАХСУС
КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ФАНЛАР ИНТЕГРАЦИЯСИ
АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Жуманазарова З.К.

*Наманган муҳандислик-технология институти
«Умумтехника фанлари» кафедраси ассистенти*

Таянч сўзлар: ўқитувчи, фаолият, таълим-тарбия, касб, хусусият, механизм.

Ключевые слова: учитель, деятельность, образование, профессия, особенность, механизм.

Key words: teacher, activity, education, profession, feature, mechanism.

Муҳандислик графикаси фанларини ўқитишда билим захираларини яратиш жаҳон амалиёти савиясида ташкил этиш, кадрлар тайёрлашда ўқитишнинг замонавий педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмаларини такомиллаштириш, педагогик таълим олувчи шахсда мустақил фикрловчи, билимларни мустақил равишда қидирувчи, ахборотлар тўпловчи ва улардан фойдалана олувчи мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини орттириш, педагогик тафаккурини кенгайтириш каби зарур назарий ва амалий билим, малака ва кўникмаларини тингловчиларда шакллантириш лозим бўлади. Ўқитувчилик касби мураккаб фаолият бўлиб, у бир томондан, ижтимоий буюртма бажарилишини, иккинчи томондан, таҳсил олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ва шарт-шароитларини, учинчидан эса мустақил ҳолда ижодий иш кўришни талаб этади. “Олий таълимда муҳандислик графикаси фанларини ўқитиш методикаси” модулининг вазифалари:

- √ замонавий фан ютуқларини амалиётга тадбиқ эта олиши, муаммони ечишга ижодий ёндашиши;
- √ мутахассислигининг илмий муаммоларини ечишда мустақил қарорлар қабул қила олиши, ҳамда ундан касбий фаолиятида фойдалана билиши;
- √ фазовий, образли-сиймоли, мантикий тасаввур ва тафаккурни ривожлантириши;
- √ мустақиллик, ташаббускорлик, меҳнатсеварлик ва бошқа хислатларга эга бўлиши;
- √ илмий тадқиқот натижаларидан фойдаланиш бўйича амалий тавсиялар ва ҳисоботлар тузишни;
- √ -касбий масалаларни ечишда автоматлаштирилган ва компьютерлаштирилган моделлаш методларини эгаллаши;
- √ илмий асосларда илмий жамоани бошқара олиши;
- √ ўқитишнинг замонавий педагогик технологиялари ва методларини эгаллаши лозим.

Ўқитувчининг касбий-педагогик фаолияти мажмуавий характерли бўлиб, жуда кўплаб ватандош ҳамда хорижий олимлар томонидан тадқиқ этилиб, қуйидаги

ўзаро алоқадор вазибаларни бажариши кўрсатилган:

- ▶ лойихаловчилик - таълим тури, мақсади, мазмуни ва вазибалари, тахсил олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, шарт-шароити, ўзининг тай-ёргарлик даражаси кабиларга муштарак ҳолда таълим-тарбия жараёнини ташкил этувчи компонентларни уйғунликда режалаштириш;
- ▶ ташкилотчилик - қўйилган мақсадга етишиш учун тахсил олувчилар жамоасини ташкил этиб, уларни ўқиб-ўрганишга сафарбар этиш;
- ▶ фикр алмашиш (коммуникатив) - инсон-инсон муносабатлари ва мулоқотини ўрганиш, тахсил олувчилар онгига ҳамда қалбига йўл топиш, уларни ишонтириш;
- ▶ ахборотчилик - ўзи ўқитаётган ўқув предмети бўйича асосли чуқур ва пухта, ёндош ҳамда туташ фанлар бўйича ҳам етарли билим, иш-ҳаракат усулларига эга бўлиб, тахсил олувчиларга етказа олиш;
- ▶ ривожлантирувчилик - ижтимоий бунортма, таълим тури, мақсади, вазибалари, шарт-шароит тахсил олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари кабиларни ҳисобга олган ҳолда уларни ақлий, ахлоқий ва жисмоний ривожлантириш;
- ▶ йўналтирувчилик - тахсил олувчиларнинг индивидуал хусусиятлари: ёши, қизиқиши, мойиллиги, қобилияти кабиларни ҳисобга олган ҳолда инсон-инсон; инсон-техника; инсон-бадий образ; инсон-белгилар тизими; инсон-табиат фаолияти соҳаларига йўналтириш;
- ▶ тадқиқотчилик - давлат ва жамият тараққиёти, халқ фаровонлиги, тинчлигини кўзловчи долзарб ҳамда истиқболли муаммоларнинг ечимини топишда ижодий изланиш, фаол иштирок этиш, тажриба-синов ишларини олиб бориш, ғояларни илгари суриш;
- ▶ техник-технологик - ўзининг касбий-педагогик маҳоратини ошириш, ўқув юртининг моддий-техник, ўқув-услубий таъминотини мустаҳкамлаш, таълим мазмунига янги техника, илғор ишлаб чиқариш ва педагогик технологияларни киритиш.

Ўқитувчи, шу жумладан касб таълими ўқитувчисининг жамият тараққиёти фаровонлигини таъминлашдаги ўрни ҳақида гап кетар экан, у таълим олувчиларни ва ўз касбини севишидан ташқари сабоқ берадиган фани бўйича ҳам ҳар томонлама мукамал билим, иш-ҳаракат усуллари, ижобий-шахсий фазилатларга эга бўлишга эришиши лозим.

Бўлажак касб таълими ўқитувчиларида ўқув-билиш фаолиятида мустақиллик ва фаолликни шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари ҳамда бошқа омилларини аниқлаш муаммоси ҳозирга қадар ўз ечимини тўлақонли топган эмас. Маълумки, касбий педагогик тайёргарлик сифат ва самарадорлигини оширишда унинг назарий асосларини яратиш ва илғор педагогик тажрибалардан кенг кўламда фойдаланиш турли йўналишларда тадқиқ этилади. Бу йўналишларнинг

хар бирида фан-техника, технологиянинг ривожланганлик даражаси ва жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий талаблари ҳисобга олинади.

Касб таълими ўқитувчилари замонавий фан-техника тараққиёти, илғор ишлаб чиқариш технологияси, ижтимоий-иқтисодий талабларни моҳиятига тушуниб етмаганлиги сабабли ўзига юклатилган ниҳоятда мураккаб ва масъулиятли иш ҳисобланган ёш авлодни маънавий, руҳий ва жисмоний жиҳатдан камол топтиришдек муҳим вазифаларни адо эта олиш имкониятига эга бўлмайдилар. Шунинг учун ҳам ижтимоий фаол, мустақил фикр юритадиган ва ижодий фаолият юрита оладиган бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлаш учун талабаларни ўқув билиш фаолиятларини фаоллаштирувчи омиллардан оқилона фойдаланиш лозим.

Касб таълимнинг ўзига хос хусусияти яна шундан иборатки, унинг мазмунида барча ижтимоий, иқтисодий, табиий техник ва бошқа фанлар мазмунан интеграциялашган ҳолда амалий тадбиғини топади. Шу жиҳатдан олиб қараганда касб таълими ўқитувчиси турли фанлар мазмунини ўзида мужассамлаштирувчи (интеграцияловчи) мутахассис ҳисобланади. Чунки, касб таълими амалиётини фан-техника ютуқлари ва илғор ишлаб чиқариш технологияларидан ажралган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди. Меҳнат қуроллари, механизм ва машиналарнинг тузилиши, ишлаш тартибини, бажарадиган технологик жараёнларнинг кечишини муайян қонуниятларга асосланиб тушунтирилмоғи лозим.

Демак, бу ўз навбатида ўқитувчидан фан асосларини юқори даражада эгаллаган бўлишини тақозо этади. Шунингдек, қатор умумтехника (назарий механика, материаллар қаршилиги, машиналар қисмлари иссиқлик техникаси, гидравлика ва шу каби) фанларини ҳам пухта билишни талаб этади.

Касб таълими ўқитувчиси ёзма нутқни яхши эгаллаган, ниҳоятда саводхон, асосий хорижий тиллар алифболарини яхши билиши лозим. Ўйлаб иш қилиш ва тизимлилик, диққатни бир жойга яхши тўплай олиш, катта ҳажмдаги сўзлимантикий ахборотни хотирага қабул қилиш ва сақлаб туриш зарур. Ҳамда улар учун белгили материални идрок қилишда таҳлил қила олишлик ва танқидийлик муҳим ҳисобланади. Эмоционал турғунлик, синчковлик, тартиблилик, ишда изчиллик талаб этилади ва қабул қилинган қоидаларга яхши муносабатда бўлиш зарур. Топқирлик, ихтирочилик, беғараз интеллектуал ташаббус каби шахсий ижодий хислатлар уларга доим зарур бўлади. Ташқи халақит бериш шароитида диққат билан ишлаш қобилияти, ўзининг ақлий ҳаракатлари бориши ва тўғрилигини назорат қилиш каби у ўз-ўзини тартибга солишнинг хусусиятлари жуда аҳамиятли ҳисобланади. Бир жойда ўтира олиш, қатъийлик, чидам ҳам муҳимдир. Методлар ҳақида айтиб ўтадигон бўлсак у қилган материал юзасидан фикр билдириш методи маълумки, анъанавий таълимда мавзуга оид матнли материалларни мулоҳаза юритиб ўқишга ўргатиш эътибордан четда қолиб келади.

Шу боис бирор материалга талабаларнинг мустақил таҳлилий фикр билди-

ришлари оқсаб келмоқда. Такдим этилган матнни ўқиш ва унга мустақил танқидий фикр билдириш, яъни “ўйлаб ўқиш” таҳлилнинг асосий омили ҳисобланади. Ушбу метод матнни оддий ўқиш билан чекланмай мулоҳаза юритиб, яъни ўйлаб ўқишни тақозо қилади.

Адабиётлар:

1. Каримов А.И. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –30 б.
2. Баркамол авлод -Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори –Т.: Ўзбекистон, 1997.
3. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании/ Вопросы философии, 1973. № 6. –С. 98-111.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. –М.: Педагогика, 1989. – 256 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада модернизация жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчиларини умумқасбий ва махсус компетенцияларини фандар интеграцияси асосида такомиллаштириш бўлиб, ўқитувчининг касбий-педагогик фаолияти, бўлажак касб таълими ўқитувчилари ҳақида ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описывается профессионально-педагогическая деятельность будущих учителей профессионального образования в процессе модернизации, повышения общепрофессиональных и специальных компетенций учителей на основе фандарной интеграции, а также описаны будущие учителя профессионального образования.

SUMMARY

This article describes the professional and pedagogical activities of future teachers of vocational education in the process of modernization, the improvement of general and special competencies of future teachers on the basis of fandar integration, and describes the future teachers of vocational education.

ТАЛАБЛАРДА КАСБИЙ ВА ИЖОДИЙ КОМПЕТЕНЦИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК МАСАЛАЛАРИ

Баратов Д.Д.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти Қарши филиали «Умумтехник фанлар» кафедраси ассистенти

Таянч сўзлар: ижодий компетенция, касбий компетенция, фан, интеграция, талаба, ОТМ, педагогика, маънавият, маърифат, мотивацион ва шахсий компетенциялар, назарий ва амалий билим, кўникма, малака, тажриба.

Ключевые слова: творческая компетентность, профессиональная компетентность, наука, интеграция, студент, высшее образование, педагогика, духовность, просвещение, мотивационные и личностные компетенции, теоретические и практические знания, навыки, квалификация, опыт.

Key words: creative competence, professional competence, science, integration, student, higher education, pedagogy, spirituality, enlightenment, motivational and personal competencies, theoretical and practical knowledge, skills, qualifications.

XXI аср таълим тизимида янгича ўқитиш механизмини жорий этиш, замонавий педагогик технологиялардан мақсадли ва самарали фойдаланиш давр талаби бўлиб, ҳар бир таълим олувчида юқори касбий компетентликни шакллантириш тақозо этилмоқда. Шу нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак, ҳар бир касбий фаолиятда талабаларнинг касбий ва ижодий компетенцияларини шакллантиришлар зарурдир.

Бу борада бир қатор илмий-назарий қарашлар мавжуд бўлиб, жумладан тадқиқотчилар Т.С.Мамонтова, О.Ю.Перцева, В.В.Власов, В.Н.Софьина, Н.А.Пахтусова, Ф.А. Рассамагиналарнинг фикр-мулоҳазалари ахамиятлидир[4,6,1,9,5,7].

Ушбу илмий ишлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки бугунги кунда олий ўқув юртрларида барча фан, яъни табиий, аниқ ва гуманитар йўналишларда талабаларига фанларини ўқитиш жараёнида интегратив ёндашув асосида касбий ва ижодий компетенцияни шакллантиришни етарли даражада тўлиқ йўлга қўйилмаганлигини кўрсатмоқда.

Бизнинг нуқтаи назаримизча ушбу тадқиқотчиларнинг илмий мулоҳазалари ўринли бўлиб, XXI аср бошқа асрлардан тубдан фарқ қилган ҳолда соҳалар ўртасидаги интеграцион жараёнлар тўсиксиз амалга ошаётганлиги, бир иккинчисини тақозо этаётганлиги, том маънода олиб қарайдиган бўлсак инсоннинг маънавий ва маданий ҳамда илмий тараққиёти юксак комплексли компетентликка эга бўлган кадрлар тайёрлашга боғлиқ бўлиб қолмоқда. Чунки, бугунги илму-фан тараққиёти негизида яратилаётган технологияларда биринчи ўринда инсония ва башариятнинг прогрессив жараёнлари маънавий омилга таянишни тақозо этмоқда. Шунинг учун, юқори профессионал ва малакали кадр инсонга хос барча ахлоқий сифатларни ўзида мужассам этиши, рационал қарашлари эмоционал ёндашувни жиловлаб туриши, камолот жараёнида ижодий ўзини-ўзи ривожлантириши ҳамда бутун эътиборни шахсга хос бўлган эҳтиёжларнинг моддий ва маънавий жиҳатларини қондиришга йўналтирмоғи лозим.

Шу нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак ОТМларда педагогик жараён талабаларнинг маънавий жиҳатдан касбий маҳорати, малака масалаларидаги тайёргарлиги ва маърифий компетентликни шакллантиришга йўналтириган контекстда амалга оширилмоғи зарур.

Бугунги кунда кадрларда шакллантирилиши лозим бўлган компетенциянинг турли таснифлари ва тамойиллари ҳам мавжуд бўлиб, тадқиқотчи А.В.Хуторской[3] компетенция турларини ажратишда фақат таълим мазмунини ҳисобга олади. Тадқиқотчи Э.Ф.Зеернинг фикрига кўра компетенциялар классификацияланиши, улар гуруҳ ичида ўзига хос тор ва кенг маънони акс эттириши муайянлигини таъкидлайди[2]. Бизнинг фикримизча компетенция қизиқиш, шахсий йўналганлик, ижодкорлик, билим, кўникма ва малакаларни бирлаштирадиган тушунчадир. У шахсий ва касбий ижодкорликни доимий ривожлантириб бориш мазмунини ўзида акс эттиради.

Ижодий компетенцияларни талабаларда шакллантириш касбий фаолиятда юз берадиган ҳодисаларнинг сабабларини топиш ва ностандарт вазиятларда имкониятларини аниқлаш ҳамда муаммоларни ҳал қилишга хизмат қилади.

Таъкидлаш лозимки, бўлажак мутахассисларни ижодий қобилиятлари касбий фаолиятнинг орттирилган тур сифатида эътироф этилмоғи лозим. Ижодий компетенцияни шакллантириш жараёнлари мутахассисни сифат жиҳатидан юксалишини, янги ўзгаришлари ҳамда мураккаб муаммоларни муваффақиятли ҳал қилиш имкониятларини юзага чиқаради.

Шу нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак ОТМда таҳсил олувчилар касбий

фаолиятига тегишли стандарт билимларни олишлари, ушбу олинган ва ўзлаштирган билимларни амалиётда реал вазиятдан келиб чиққан ҳолда ижодкорлик компетентлиги асосида қўллашлари лозим. Ижодий компетенция шахнинг касбий жараёнда мустақил ва муваффақиятли фаолиятини таъминлайди.

ОТМларда таълим бериш жараёнида талабалар касбий ва ижодий компетенциясини уйғун шакллантириш зарурати ҳаётий эҳтиёж бўлиб, касбий фаолиятни ижодий даражада амалга оширишга тайёрлик, нафақат типик, балки ностандарт вазиятларда ҳам ҳаракат қилиш, ҳамда шахсий ва касбий ўзини ўзи ривожлантириш қобилиятини юзага чиқаради.

Тадқиқотчи Ф.А.Рассамагина фикрига кўра талабалар амалиётда махсус ностандарт ва ривожланаётган муаммоларни ҳал қилганда, муваффақиятли профессионал ва ижодий фаолият учун зарур бўлган касбий аҳамиятга эга бўлган фазилатлар шаклланади[8].

Шу нукта назарда олиб қарайдиган бўлсак, таълим бериш амалиётида стандарт муаммоларга йўналтирилган индивидуал масалалар эмас, балки ижодий фикрлашни шакллантиришга йўналтирилган бўлиши зарур. Таълим жараёнида субъектлар ва фанлараро алоқаларни амалга ошириш талабалар касбий ва ижодий фаолиятда тажриба майдоини кенгайтишига хизмат қилади. Шунинг учун фанлараро касбий компетенцияни шакллантиришни таркибий масалаларини ўзаро боғлиқлик жиҳатлари билан ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлиб, бу жараён талабаларда ижодий, касбий, мотивацион ва шахсий компетенциялар уйғунлигини таъминлайди.

Бизнингча, таълим жараёнида фанлараро интегратив ёндашув асосида касбий ва ижодий компетенцияни шакллантириш учун қуйидаги воситаларга эътибор қаратиш лозим:

- биринчидан, анъанавий ишчи дастур касбий ва ижодий компетенцияни шакллантириш моҳиятини ўз ичида олган бўлмоғи;
- иккинчидан, фанлараро интеграл муаммолар мажмуи ҳар бир фан мазмунини ташкил этмоғи;
- учинчидан, ўқитиш восита ва технологияларининг бир бирига мувофиқлиги;
- тўртинчидан, фанлараро ўқитиш усуллари эвристик ва ижодий мазмун-моҳиятни акс эттириши;
- бешинчидан, ўқитиш шакллари индивидуал, гуруҳий ва жамоавий тарзда шакллантирилиши.

ОТМ талабаларини фанлараро касбий ва ижодий компетенцияни шакллантириш методикаси ўқув натижаларининг мақсади, усуллари ҳамда воситалари юқори педагогик шарт-шароитларни ўз ичига олган бўлиши зурур.

ОТМ талабаларининг касбий тайёргарлиги сифатини замон талабига мувофиқлаштиришни янги илмий асоси, касбий ва ижодий компетенцияни шакллантириш бўлиб, бунда фанлараро муаммолар интегратив ёндашув асосида ҳал этишни тақозо этади.

Бунда амалий жиҳатдан олиб қарайдиган бўлсак, ўқув фанлараро муаммолар мазмунини танлаш ва лойиҳалаш касбий аҳамиятга эга бўлган фаолиятни ҳисобга олган ҳолда ОТМда таҳсил олувчиларнинг юқори даражадаги касбий тайёргарлигини таъминлайдиган механизм асосида амалга оширилиши керак. Бунинг учун:

- касбий ва ижодий компетенциянинг асосий хусусиятлари тузилишини аниқлаш;
- аниқланган хусусият тузилишин мазмун-моҳияти очиб берилиши;
- ҳар бир касб учун зарур бўлган хусусият тўплами ва устуворликни таҳлили;
- таълим олувчи учун реал эҳтиёж ва уни қондириш воситаларни аниқлаш.

Энг аввало, таълим олувчининг касбий ва ижодий компетенция тузилиши ҳамда классификацион мажмуи блокларига эътибор қаратиш лозим бўлиб, хусусан:

- касбий компетенциялар блокларини яратиш ва уни кўрсатгичларини тақдим этиш;
- ижодий компетенциялар блокларини яратиш ва уни кўрсатгичларини тақдим этиш;
- мотивацион ва шахсий компетенциялар блокларини яратиш ва уни кўрсатгичларини тақдим этиш.

Бу борада тадқиқотчи А.В.Тутолминнинг илмий-назарий қарашларига эътибор қаратиш лозим бўлиб, у олий ўқув юрт талабалари ўртасида касбий ва ижодий компетенцияларнинг шаклланиши ва баҳолаш блок масалаларига эътибор қаратган бўлиб, биз юқорида эътибор қаратга масалаларга яқин фикр - мулоҳазаларни илгари сурган[10].

Биз, касбий компетенция блокларини яратиш ва уни кўрсатгичлари сифатида кўйидагиларна тақдим этамиз:

- таълим олувчининг амалий топшириқларга мувофиқ фаолиятини ташкил этиши, ишлаб чиқариш жараёнида вазифаларини мустақил равишда бажариш, касбий термин ва атамалар орқали ҳамкасблари билан мулоқот қилиш қобилияти, ҳар бир жараёнда шахсий ташаббускорлик, қатъият билан берилган вазифани сифатли амалга ошириш, бошқа ходимларга ишни ташкил этишида амалий ёрдам бераолиш кўникмасини мавжудлиги, ишга оид самардорликни белгилувчи янги лойиҳаларни тақдим этаолиш малакаси.

Ижодий компетенция блокларини яратиш ва уни кўрсатгичлари:

- керативлик, илмий мобиллик, мавҳумлаш қобилияти, турли соҳалар билан ижодий алоқаларини ўрнатиш ва уларнинг методикасидан фойдаланиш, фаолиятда ишлатаолиш лозим бўлган турли усул ва воситаларни қўллаш қобилияти, ижодий фаолият техникасини ўзлаштирганлиги, умумий ёндашувдан хусусийликка ўта олиш, назарий ва амалий билимларни бирлаштириш, мустақил равишда вазиятни баҳолаш ва натижаларни прогностлаштириш қобилияти.

Мотивацион ва шахсий компетенция блокларини яратиш ва уни кўрсатгичлари:

- ўзининг шахсий ва касбий билимига ишониш, назарий ва амалий билимларини тизимлаштириш, фаолиятда ўз-ўзини бошқариш, гуруҳий ва жамоавий фаолиятни ташкил этиш кўникмаси, доимий ўз-ўзини тарбиялаш, илмий-тажрибавий тадқиқотга интилиш, ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини касбий тақомиллаштириш, фаолиятга танқидий ёндашиш қобилияти, ўз-ўзини таҳлил қилиш малакаси, доимий касбий изланиш ва фаолиятда янги технологияларини қўллаш истаги.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлсақ, ОТМ талабаларининг касбий ва ижодий компетенциясини шакллантириш жараёнида ўқув машғулотларини восита ва усуллари

хамда мазмунини тузатиш зарурдир.

Бунинг учун янгича мазмунни ва юқори натижани қайд этадиган илмий изла-нишлар олиб борилиши, унинг натижалари таълим мазмунига сингдирилиши лозим. Педагогик жиҳатдан таълим олувчиларда касбий ва ижодий компетенцияни шакллантириш таълимнинг инновацион таркибий босқичга ўтишини ижобий дина-мика кўрсатгичи ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Власов В.В. Формирование профессиональной компетентности бакалавров-экономистов в гума-нитарном вузе средствами инновационных информационных технологий: автореф. дис. ... канд.пед. наук. М., 2012.
2. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. 2005. № 4. С. 23–30.
3. Компетенции в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. М.: Научно-внедренческое предп. «ИНЭК», 2007. С. 327.
4. Мамонтова Т.С. Формирование профессионально-методической компетентности будущего учителя математики в педвузе средствами курса «Теория и методика обучения математики»: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Омск, 2009.
5. Пахтусова Н.А. Формирование профессиональной творческой компетенции будущих педагогов про-фессионального обучения в условиях вуза: дис. ... канд. пед. наук. Челябинск, 2011.
6. Перцева О.Ю. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей технологии и предпринимательства: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Новокузнецк, 2007.
7. Рассамагина Ф.А. Формирование профессионально значимых качеств студентов вуза естественно-научных специальностей при модернизации образования // Педагогическое образование в России. 2013. № 6. С. 74–76.
8. Рассамагина Ф.А. Формирование профессионально значимых качеств студентов вуза естественно-научных специальностей при модернизации образования // Педагогическое образование в России. 2013. № 6. С. 74–76.
9. Софьина В.Н. Развитие профессиональной компетентности специалиста в вузе и на производстве: монография. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2005.
10. Тутолмин А.В. Динамика развития профессионально-творческой готовности студентов // Мир обра-зования – образование в мире. 2006. № 2. С. 93–103.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ОТМларда тахсил олувчи талабаларда касбий ва ижодий компетенцияларни шакллантиришнинг педагогик омиллари таҳлил этилган бўлиб, унинг фанлараро интеграцияси илмий жиҳатдан ёритилган, ҳамда бутунги илму-фан тарраккиёти негизда яратилаётган технологиялар ютуқларидан фойдаланишда маънавий омилга эътибор қаратиш, профессионал ва малакали кадр инсонга ҳос барча ахлоқий сифатларни ўзида мужассам этиши, рационал қарашлар эмоционал ёндашувни жиловлаб туриши ҳамда касбий камолот жараёнида ижодий ўзини-ўзи маънавий жиҳатдан ривожлантиришни педагогик омиллари хусусида сўз юритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются педагогические факторы формирования профессиональных и творческих компетенций у студентов высших учебных заведений, научно освещается их междисциплинарная интеграция, а также духовный фактор использования технологических достижений, основанный на современном научном прогрессе, профессиональном и квалифицированном. Персонал. Педагогические факторы творческого самодуховного развития в процессе профессиональной зрелости, а также включение качеств, рационального отношения и сдержанности эмоционального подхода.

SUMMARY

In the state analyzes pedagogical factors of formation of professional and creative competencies in high school students, scientifically improves interdisciplinary integration, as well as the spiritual factor of using the latest technological achievements, basic professional achievements, basic achievements. Staff. Pedagogical factors of creative self-spiritual development in the process of professional maturity, as well as the inclusion of qualities, rational attitude and restraint of the emotional approach.

ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕДАГОГИК КОНФЛИКТОЛОГИЯ МУАММОЛАРИНИ ЎРГАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Умарова З.А.

ТВЧДПИ, “Бошлангич таълим методикаси” кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: Ўзбекистон, педагогика, конфликтология, муаммо, тенденция, таълим, билим, кўникма, компетенция.

Ключевые слова: Узбекистан, педагогика, конфликтология, проблема, тенденция, образование, знания, умения, компетенция.

Key words: Uzbekistan, pedagogy, conflictology, problem, trend, education, knowledge, skills, competence.

Ўзбекистонда педагогик туркумдаги фанларни ўқитиш ва уларга оид муаммоларни тадқиқ этиш замонавий талаблар асосида олиб борилмоқда. Шу маънода педагогик конфликтология муаммоларини тадқиқ этиш янги йўналиш ҳисобланади [1]. Бу ўринда эътиборингизни Республикада педагогик конфликтология муаммоларини ўрганиш тенденциялари таҳлиliga тортамиз.

Аввало таъкидлаш лозимки, бундан 20 йил аввал мамлакатда конфликтология муаммоларини ўрганиш бошланди. Бунда сиёсатшунос олимлар Р.Жумаев ва Б.Ўтанов умумий конфликтология муаммоларига оид монографик тадқиқотни эълон қилишди [2]. Бу тадқиқотда хорижлик олимларнинг Конфликтология асосларига доир ёндашувлари таҳлил қилиб берилган.

Филология фанлари доктори Г.Тўйчиева ва педагогик олима Э.Асадова ёшлар ва конфликтология муаммоларини тадқиқ этишди [3]. Бу тадқиқотда ёшлар орасида учрайдиган ижтимоий ва педагогик характердаги конфликтлар турлари ҳамда кўринишлари таҳлил қилинган.

Педагогика фанлари номзоди, доцент М.Ахмедова илк бор “Педагогик конфликтология” ўқув қўлланмасини яратди [4]. Ўқув қўлланма олий педагогика ўқув юрглари талабалари учун мўлжалланган бўлиб, у махсус Дастур асосида яратилган ва ўқув қўлланма педагогик конфликтология асослари, методологияси ҳамда методлари таҳлиliga бағишланган. Шу жиҳатдан мазкур ўқув қўлланмадан ҳозирги кунда Ўзбекистон олий педагогик таълим муассасаларида асосий адабиёт сифатида фойдалланиб келинмоқда.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти ўқитувчиси З.Умарова томонидан “Бошлангич синф ўқувчиларида педагогик конфликтларни бартараф этиш” монографик тадқиқоти эълон қилинди [5]. Тадқиқотда илк бор бошлангич синф ўқувчиларида учрайдиган педагогик конфликтларнинг турлари, кўринишлари, шакллари ва хусусиятлари тадқиқ этилиб, уларни бартараф этишнинг компьютерли технологияси ишлаб чиқилган.

Эътибор берилса, Ўзбекистонда педагогик конфликтлар муаммоларини ўрганиш янги йўналиш бўлиб, бу борада иқтидорли ёшлар илмий-тадқиқот ишларини бошлашган. Бундай тадқиқотлар натижасида таълим ва тарбия жараёнида учрайдиган педагогик конфликтларни ўз вақтида аниқлаш, классификация қилиш ва уларни бартараф этиш йўналишларини белгилаш бўйича ишланмалар ишлаб чиқилишига умид бор.

Ўзбекистонда педагогик конфликтлар муаммоларини тадқиқ этишда қуйидаги тенденциялар кўзга ташланади:

- педагогик конфликтологияга доир хорижлик олимларнинг тадқиқотларини чуқур ўрганиш;
- педагогик конфликтларнинг тарихини тадқиқ этиш;
- педагогик конфликтларни ўрганишнинг методологиясини ишлаб чиқиш;
- таълим ва тарбия жараёнида бевосита учрайдиган педагогик конфликтларни ўрганиш, аниқлаш, классификация қилиш ва уларни бартараф этиш технологияларини яратиш;
- педагогик конфликтотгенларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва улар бўйича мониторинг ўрнатиш;
- амалга оширилаётган илмий-тадқиқотларнинг асосий хулосаларини амалиётга жорий этиш.

Бу тенденциялар ўзига хос йўналишларга эга бўлиб, улар педагог, социолог ва политолог олимлар томонидан тадқиқ этилмоқда. Шу сабабли педагогик конфликтология муаммоларини тадқиқ этиш Янги Ўзбекистон шароитида устувор йўналишлардан бирига айланиб бормоқда.

Бизнинг педагогик конфликтология муаммоларини тадқиқ этишдаги қизиқишимизнинг асосий йўналишини педагогик конфликтология тарихи ташкил этади. Бу борада дастлабки уринишлар амалга оширилиб, Ўрта асрларда ўтган мутафаккирларнинг меросида ифодаланган педагогик конфликтларнинг турлари, таркиби ва хусусиятлари таҳлил этилмоқда. Мисол учун, қадимги китобимиз “Авесто”да эзгулик ва ёвузлик конфликтлари чуқур таҳлил этилган бўлиб, унда Эзгуликнинг тантанаси эзгу ниёт, эзгу фикр ҳамда эзга фаолият тамойилларида эканлиги кўрсатиб берилган [6]. Демак, Ўзбекистон, жумладан, Марказий Осиё халқлари педагогик меросида конфликтология муаммоси жуда қадимдан таҳлил этилиб келинаётганлигига дуч келамиз. Эътибор берилса, “Авесто” концепциясида педагогик конфликтларни бартараф этишда компромисс йўли таъкидланади. Чунки эзгу ниётли, эзгу фикрли ва эзгу фаолиятли шахс конфликтлар шароитида келишувчанликка боради. Шу маънода бундай педагогик манбаларни ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

Бу борада яна соҳибқирон Амир Темурнинг (XIV аср) ёндашувини ҳам эслатиб ўтиш жоиз. У “Тузуқлар” асарида ёзади: “Мен дўсту душман билан муросяо - мадора қилдим” [7]. Дўстга муросяо қилиш маълум, лекин душманга қандай муросяо қилинади? Душман билан келишиш муросяо ҳисобланади. Демак, Амир Темур ҳам конфликтология ҳодисасини бартараф этишда компромисс йўли тарафдори бўлган. Шу сабабли бундай манбаларни тадқиқ этиш педагогик конфликтология нуктаи назаридан жуда қизиқарлидир.

Эътибор берилса, педагогик манбаларни ўрганиш ва уларни таҳлил этиш педагогик конфликтология илмий-тадқиқотчилигида муҳим ўрин тутади. Шу сабабли биз хорижлик ҳамкасбларимизни, жумладан, қозоғистонлик ҳамкасбларимизни педагогик конфликтология манбаларини ўрганиш ишида ҳамкорликка таклиф этамиз.

Россиялик конфликтшунос олима И.В. Никулина педагогик конфликтларнинг ижобий хусусиятларини ҳам таъкидлаб ўтади [8]. Ҳақиқатдан ҳам педагогик конфликтлар таълим ва тарбия жараёнига жўшқинлик, тезкорлик ҳамда ҳамкорлик тенденцияларини беради. Шу сабабли Ўзбекистонда педагогик конфликтология муаммоларини тадқиқ этишда ана шундай хусусиятларга ҳам эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай ёндашув ўзига хос тенденцияни келтириб чиқаради.

Педагогик конфликтология муаммоларини Ўзбекистонда тадқиқ этиш ва

Ўрганишнинг асосий мақсади таълим ва тарбиянинг сифат самарадорлигига эришиш йўлларини ишлаб чиқишдан иборат. Бизнинг хулосамизга кўра, педагогик конфликтлар куйидаги хусусиятларга эга бўлади:

- мударли ва маконда рўй беради;
- педагогик конфликтларда ўзаро душманлик руҳи бўлмайди;
- педагогик конфликтлар иштирокчиларни фаол бўлишга, изланишга ва амалий ҳаракат қилишга даъват этади;
- педагогик конфликтларни бартараф этиш билан таълим ва тарбия жараёнида янгилашиш ёки ўзгаришга эришилади.

Бундай ёндашув педагогик конфликтология муаммоларини аниқ ва тўғри тадқиқ этишга олиб келади.

Бундан ташқари, бизнинг ёндашувимизга кўра, педагогик конфликтларни COVID-19 каби мураккаб шароитларда бартараф этиш технологияларини ишлаб чиқиш ҳам зарурят бўлиб турибди. Чунки бундай шароитларда таълим ахборот –коммуникацион воситаларга таянган ҳолда амалга оширилиши тажрибадан ўтди. Шу сабабли ўқитишнинг масофавий таълим каби шаклларида фойдаланиладиган технологияларини яратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу борада илмий ва амалий мутахассисларнинг ҳамкорлигига, хорижлик ҳамкасбларнинг тажрибаларига ҳамда илмий– ўқув марказларининг имкониятларига таяниш кутилган самарани беради. Айнан бундай ёндашув педагогик конфликтларни бартараф этиб боришнинг янги ва замонавий технологияларини яратиш ҳамда амалиётга жорий этишга олиб келади.

Шундай қилиб бугунги Ўзбекистонда педагогик конфликтлар ўзига хос тарзда тадқиқ этилмоқда. Биз бу жараён билан хорижлик ҳамкасбларимизнинг хабардор бўлиши боришини ва улар билан ҳамкорлик қилишни истаймиз. Шу сабабли бизнингча, бу борада хорижлик ҳамкасблар билан вебинар тадқиқот Лойиҳалари ёки Дастурларини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Асосий мақсадимиз таълим ва тарбия жараёнини умуминсоний тажрибалар асосида кучайтиришдан иборат.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108–сонли “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. // www.lex.uz.
2. Жумаев.Р., Ўтанов Б. Конфликтология асослари. -Т.: “Академия” 2015.
3. Тўйчиева Г., Асадова Э. Ёшлар ва конфликтлар ечими. -Т.: ТДПУ. 2003.
4. Ахмедова М. Педагогик конфликтология. -Т.: ТДПУ. 2017.
5. Умарова З. Бошланғич синф ўқувчиларида педагогик конфликтларни бартараф этиш. – Т.: “Ишончли ҳамкор”. 2021.
6. Авесто. М.Исҳоков таржимаси. – Т.: “Фан”. 2001.
7. Амир Темур. Тузуқлар. -Т.: “Ўзбекистон”. 2010.
8. Никулина И.В. Педагогическая конфликтология. – Самара. : “Самарский университет”. 2016.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Ўзбекистонда педагогик конфликтология муаммоларини ўрганиш тенденциялари тахлил этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются тенденции изучения педагогической конфликтологии в Узбекистане.

SUMMARY

The article analyzes the trends in the study of pedagogical conflictology in Uzbekistan.

БЎЛАЖАК ТАРИХ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Тоштемурова С.А.

Чирчиқ давлат педагогика институти доценти, н.ф.ф.д. (PhD)

Таянч сўзлар: компетенция, касбий компетентлик, инновация, интеграция, инновацион ёндашувлар, маҳорат, умумий қобилият, фаолиятли ёндашув, фан, таълим, ишлаб чиқариш ва жамият интеграцияси, рақобат, мотивация, педагогик салоҳият, моделлаштириш, ностандарт фикрлаш.

Ключевые слова: компетенция, профессиональная компетенция, инновации, интеграция, инновационные подходы, навыки, общие способности, проактивный подход, наука, образование, интеграция производства и общества, конкуренция, мотивация, педагогический потенциал, моделирование, нестандартное мышление.

Key words: competence, professional competence, innovation, integration, innovative approaches, skills, general abilities, proactive approach, science, education, integration of production and society, competition, motivation, pedagogical potential, modeling, thinking outside the box.

Дунё таълим тизимида таълимни ривожлантириш бўйича кўплаб тадқиқотлар, лойиҳалар олиб борилмоқда, айниқса педагогик касбий тайёргарликнинг барча компонентларини ривожлантиришга катта аҳамият қаратилмоқда. Мамлакатимизда ҳам педагогик касбий компетенцияларни ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш мақсадида таълим муассасаларида замонавий моддий техник база яратилган ҳамда инновацион таълим дастурлари ишлаб чиқилган. Амалга оширилаётган кўплаб ислохотларда демократик тамойиллар асосидаги фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида олий таълим тизими таълим олувчиларининг муайян мутахассислик бўйича касбий тайёргарлик сифатини оширишда педагогларнинг касбий компетенцияларини янада такомиллаштириш зарурати таъкидлаб ўтилган[1]. Бозор муносабатлари шароитида меҳнат бозорида устувор ўрин эгаллаган кучли рақобатга бардошли бўлиш ҳар бир мутахассисдан касбий компетентликка эга бўлиш, уни изчил равишда ошириб бориш зарурлигини кўрсатмоқда. Бу вазибаларни амалга оширишда таълим контекстида кўп босқичли узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойилларига асосланган самарали инновацион моделларни яратиш, педагогларнинг касбий компетенцияларини ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Республикамиз олимларидан Л.Ахмедова, У.Бегимкулов, Н.Муслимов, Б.Раҳимов, Н.Тайлоқов, Ш.Шарипов ва бошқалар таълим соҳасида ижтимоий-педагогик, акмеологик масалаларга доир илмий тадқиқотлар олиб борган ва бу тадқиқотларда бевосита муайян йўналишлардаги мутахассисларнинг касбий компетенцияларини такомиллаштириш масалалари келтириб ўтилган. Шунингдек, педагогнинг касбий маҳоратини такомиллаштириш масалалари педагог олимлар Ҳ.Абдукаримов, Н.Азизхўжаева, А.Алиев, Ю.Ахроров, А.Вербицкий, Р.Жўраев, Б.Жўраева, Ж.Йўлдошев, С.Маркова, Г.Махмутова, А.Ҳамидов, Ф.Юзликаевларнинг ишларида ҳам тадқиқ этилган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатларида В.Байденко, А.Залевская, Э.Зеер, И.Зимняя, О.Поляков каби олимларнинг илмий тадқиқотларида касбий компетенцияларни шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари турли жараёнларда таҳлил қилиш ва тизимлаштириш масалалари кўриб чиқилган.

Бироқ инновацион ёндашувлар асосида олий таълим муассасалари бўлажак тарих ўқитувчиларининг касбий-педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг инте-

гратив мазмуни ва методик шарт-шароитларининг ишлаб чиқилмаганлиги мазкур йўналишда қўпроқ илмий изланишлар олиб боришни тақозо этади.

Олий таълим муассасаларидаги ўқув-тарбия жараёнини модернизациялаш, тарих фанларини ўқитишда, мутахассислар тайёрлаш тизими сифат даражасини оширишда ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш, уларни соҳага оид замонавий касбий билим, малака ва кўникмалар билан қуроллантириш, илмий-техник инновациялардан мустақил равишда, ижодий фойдаланиш ҳамда истиқболли вазифаларни ҳал қила олиш кўникмаларини ривожлантириш муҳим вазифалардан саналади. Психологик нуқтаи назардан қаралганда компетентлик “ноанъанавий вазиятлар, қўйилмаган ҳолатларда мутахассиснинг ўзини қандай тутиши, мулоқотга киришиши, рақиблик билан ўзаро муносабатларда янги йўл тутиши, ноаниқ вазифаларни бажаришда, зиддиятларга тўла маълумотлардан фойдаланишда, изчил ривожланиб боровчи ва мураккаб жараёнларда ҳаракатланиш режасига эгаллик”ни англатади. Юқоридаги фикрлардан келиб чиққан ҳолда компетентлик бу инсоннинг мавжуд билим ва ҳаётий тажрибаларга таянган ҳолда маълум бир муаммони ҳал этишга доир иқтидори, деган хулосага келиш мумкин. Олий таълим муассасаларидаги ўқув жараёнига инновацияларни татбиқ этишдаги муҳим компонент – ўқитувчи ва унинг касбий компетентлиги ҳамда инновацион фаоллиги ҳисобланади. Касбий компетентлик тушунчасига нисбатан илмий доирада турли муносабатлар илгари сурилади. У меҳнат субъектига нисбатан аниқ фаолият талаблари ёки айнан субъектнинг аниқ фаолиятнинг ўзига хос жиҳатларига нисбатан муносабатини тавсифловчи хусусият сифатида қўлланилади[2]. Масалан, тадқиқотчи олим Э.Ф.Зеер касбий компетентликнинг вазилавий ривожланишини тадқиқ қилиш касбий камолотга эришиш чоғида компетентликнинг турли кўринишлари интеграциялашиб боришини ва уларнинг касбий жиҳатдан муҳим шахс сифатлари билан алоқаси кучайиб боришини кўрсатади[3]. Хусусан, касбий компетентликнинг асосий даражаларига касбий тайёргарлик ва тажриба, ўзини-ўзи англаш, ўз кучига ишониш, ўзга инсонлар томонидан кўрсатилган камчиликларни тўғри қабул қилиш ва шу каби бошқа касбий камолотни белгилаб берувчи шахс хусусиятларини киритади. Юқорида қайд этилган фикрларни таҳлили бўлажак тарих фанларини ўқитиш мутахассисларининг касбий компетентлигини шахсий, ижтимоий, креатив, методик, диагностика, коммуникатив, конструктив, экстремал, мотивацион каби қатор ўзига хос хусусиятлар мажмуаси сифатида тўлиқ изоҳланишига имкон беради[5].

Касбий компетентликда бўлажак тарих фанларини ўқитиш мутахассиси томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олиниши назарда тутилади. Бу тушунча бўйича турлича таъриф ва ёндашувлар мавжуд. Н.М.Муслимовнинг фикрига кўра, “компетентлик” (ингл. “competence” – “қобилият”) – фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олишни ифодалайди[6]. В.И.Андреевнинг фикрича, компетенция маълум ўқув, касбий ва бошқа мажмуавий масалаларни ҳал қилишда намоён бўлувчи, ривожланиб боровчи интеграл кўрсаткичлар бўлиб, у шахснинг ижобий мотивация, билим, маҳорат, иқтидор ва ижодий фаолият тажрибасини ўз ичига олувчи тайёргарлик даражасидир[7]. Н.В.Тарасова компетенция тушунчасини муаммони ҳал этишга қаратилган билим ва вазият, билим ва ҳаракат ўртасида алоқадорликни таъминлаш имконини берувчи билим, қадриятлар ва идрокка асосланган умумий қобилият сифатида талқин этади[8].

Бўлажак педагог-ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини янада такомиллаштириш бу йўналишга нисбатан янги инновацион ёндашувларни, замонавий таълим парадигмаларини татбиқ этишни талаб этади. Таълимда инновацион ёндашувларни жорий этиш давлат таълим стандартларида келтирилган таянч ва умумфан компетенцияларни шакллантириш, ўқув-билув жараёнларини самарали ташкил этишнинг янги технологиялари ва шаклларида фойдаланишни назарда тутати. Бу эса тарих таълимининг назарий ёндашувлар билан бирга амалий - фаолиятли ёндашувни, яъни олинган назарий билимларнинг амалий эҳтиёжлари билан бирлаштириш зарурати билан боғлиқ жараёндир. Тарих таълимида интеграция масаласи янги ҳодиса эмас, мамлакатимизда нафақат тарих таълимида, балки барча соҳада назарий асослар етарли бўлиши билан бирга, талайгина амалий ишлар ҳам мавжуд. Аввало, кадрлар тайёрлаш соҳасида ҳам “таълим, фан ва ишлаб чиқариш самарали интеграциялашувини таъминлаш, тайёрланаётган кадрларнинг миқдори ва сифатига нисбатан давлатнинг талабларини, шунингдек, нодавлат тузилмалари, корхоналар ва ташкилотларнинг буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқиш” [9], вазибалари белгилаб қўйилган. Таълим тизимини модернизациялаш шароитида уни интеграциялаш инновацион парадигма ҳисобланиб, таълим турлари ва таълим жараёнидаги педагогларнинг ўзаро ҳамкорлиги, таълим олувчиларга берилган назарий билимларни амалий фаолиятларда қўллай олиш кўникмаларини такомиллаштиришга қаратилган ёндашувлар доирасида ижодий, рақобатбардош шахсни шакллантириш мумкин.

Юқорида келтирилган таълимдаги инновацион парадигма назария ва амалиёт уйғунлигида кечадиган ҳамда сон ва сифат ўзгаришларига олиб келувчи, муайян мақсадга йўналтирилган таълим билан боғлиқ субъектларнинг фаолият тизими кўринишида кечади. Ҳар қандай инновация ташаббус маҳсули бўлиб, у таълим сифати ва мазмунини ривожлантиришга қаратилади, умуман олганда инновациялар ривожлантириш тамойилига асосланиши зарур бўлади. Таълим тизимидаги инновацияларнинг асоси тизимга бўлган ижтимоий муносабатлар эканини таълимчи ҳисобга олиш зарур. Хусусан, олий таълим муассасаларига фақатгина муайян соҳадаги кадрлар тайёрлаш муассасалари сифатида эмас, балки илмий ғоялар ва лойиҳаларни тўловчи, улардан ижтимоий маҳсулот яратувчи ва технологиялар барпо этувчи муассаса сифатида қараш ҳам лозим. Бунда олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагог-ўқитувчиларнинг меҳнат натижадорлигини ошириш, уларнинг фақатгина таълим беришдан иборат фаолиятларини иқтидорли ёшларни долзарб илмий-техникавий муаммоларни ҳал қилишга жалб қилиш томон буриш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу, ўз навбатида, олий таълим тизимининг инновацион фаолияти ва жамият билан боғлиқ интеграциясини оширишга хизмат қилади.

Бугунги кунда ривожланиб бораётган таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг жамият билан интеграцияси аҳамиятининг тобора ортиши ва заруратининг кучайиши куйидаги сабаблар билан изоҳланади:

- глобаллашув жараёнининг таълим, фан ва ишлаб чиқариш муносабатларига таъсирининг ортиши;
- илмий ишланма ва натижаларнинг ишлаб чиқаришга жорий қилиш муддатларининг кескин қисқариши;
- илмий тадқиқот соҳасида ўзаро рақобатнинг кучайиб бораётганлиги;
- ишлаб чиқариш соҳасида ўзаро рақобатнинг кучайиб бораётганлиги;
- фан ва ишлаб чиқариш соҳаларида самарадорликнинг асоси кадрлар салоҳиятига боғлиқлигининг тобора кучайиб бораётганлиги;

- илмий ишланмалар, тадқиқот натижаларининг тез фурсатда аҳамиятининг йўқолиши;
- интеграциядан барча субъектларнинг бирдай манфаатдор бўлиши[9].

Таълим, фан, ишлаб чиқариш ва жамият интеграциясида таълим тизимининг аҳамияти амалиётчиларнинг билими ва малакасига боғлиқ. Илм-фан ютуқлари бу борада амалиётчиларнинг билими ва малакасига янгидан-янги талаблар қўймоқда. Бу жараён, албатта, таълим тизимини ҳам доимо ўзгариши ва такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади. Ушбу ўзгаришларнинг пировард натижаси педагогнинг касбий компетентлигида намоён бўлади. Педагог касбий компетенцияларининг жамият ҳаётидаги аҳамияти тобора ортиб, чуқурлашиб бормоқда. Эндиликда амалиётда орттирилган билим ва кўникмалар инсоннинг бу борадаги эҳтиёжларини тўла қондирилмай қолди. Янгидан-янги билим ва кўникмаларга, уларнинг амалиёт билан муносабатида ўз мустақил ўрнига эга бўлиш ишлаб чиқаришнинг исталган шаклида фаолият олиб бораётган кадрлар учун фундаментал аҳамиятга айланиб бормоқда. Ҳар қандай соҳада самарадорликка эришишнинг шартли кадрлар салоҳиятига тобора боғлиқ бўлиб бормоқда. Бу эса таълим ва ишлаб чиқариш орасидаги масофани тобора қисқартирмоқда, таълимни иқтисодий фаолиятнинг зарурий таркибий қисмига айлантирмоқда.

Илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълим альянснинг замонавий устувор йўналишларидан бири, шубҳасиз, кластер ёндашувидир. Бундай ёндашув, нафақат ишлаб чиқариш харажатлари, балки логистика ва бозор харажатларини ҳам камайтириш, инсон ресурсларидан оқилона фойдаланиш имконини беради. Кластер назарияси муайян фаолият турларининг минтақавий таълим кампусида жамланиши бўлиб, ўша соҳанинг самарали ишлаши учун қулай шароитлар яратади. Таълим, фан, ишлаб чиқариш ва жамият интеграциясининг шундай кластерлари ташкил қилинган тақдирда, ушбу усул кўп йиллар давомида ривожланишнинг устувор йўналишини беради. Кластернинг муваффақиятли ривожланиши учун ишлаб чиқариш корхоналари, муайян таълим муассасалари, ҳокимият ва бошқа вакиллик органларининг (молия муассасалари, таълим муассасалари, маданият муассасалари ва ҳ.к.) қатъий тараққиёт стратегияси, иш берувчининг манфаатларини мустаҳкамлаш имконини берадиган дастури бўлиши лозим. Кластер ёндашуви аниқ ҳудуд кесимидаги муайян соҳанинг ўзига хослигини кўриб чиқиш ва тавсифлаш имконини беради. Шунини таъкидлаш керакки, кластер иштирокчилари бир-бири билан ўзаро боғлиқликда бўлгани учун айрим кластер таркибий қисмларининг ноаниқ ишлаши бошқа кластер қисмлари динамикасининг салбий ишлашига туртки бўлиши мумкин. Таълим, фан, ишлаб чиқариш ва жамият интеграциясини самарали амалга ошириш учун педагогик салоҳият, инновацион муҳит, инновацион таълим, таълим кампуслари ҳамда технопарклар муҳим ҳисобланади. Ушбу компонентларда кадрлар тайёрлашда илмий-педагогик салоҳиятнинг ўрни, ривожланиш тамойилига асосланганлик, замонавийлик, янгиланиш, моделлаштириш, назария ва амалиёт уйғунлиги каби интеграция жараёни учун муҳим бўлган жиҳатлар ўз аксини топган[10].

Интеграциялашув жараёнида мазкур соҳалар таълим, фан ва ишлаб чиқариш кетма-кетлигида бўлиши ва бунга нисбатан табиий ҳол сифатида қаралиши лозим. Соҳаларнинг бу муносабатида ҳам маълум даражада тараққиёт кузатилади, аммо буни замон талабларига мос, рақобатбардош ишлаб чиқариш муносабатлари, дея олмаймиз. Интеграция таъминланиши учун ишлаб чиқариш таълим ва фанга, таълим эса, ўз навбатида, фанга истисмоли муносабатида бўлиши илмий мантқиққа мос келади. Бу эса интеграциялашган муносабатда илмий-педагогик салоҳият компонен-

тининг даражаси – фан ва таълим соҳасида ишлаб чиқариш соҳа вакиллариға нисбатан илмий салоҳиятининг устунлигини белгилайди.

Кластерли ёндашув инновацион муҳитни талаб қилади, у эса назария ва амалиёт интеграциясида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўзида инновацияларни жорий қилиш билан боғлиқ шарт-шароитлар, метъерий-хуқуқий асослар, бу борадаги давлат сиёсати ва инновацияларга нисбатан қараш ҳамда муносабатларни бирлаштиради. Инновацион таълим эса мавжуд ўқитиш усулларига нисбатан янгича ёндашув ва усулларни жорий қилиш билан юзага келади ҳамда бўлажак ўқитувчиларининг ижодий салоҳиятини ошириш ва талабаларда интеллектуал салоҳиятини шакллантиришга хизмат қилади. Инновацион муҳит ва инновацион таълим, пировардида, жамият ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожлантиради. Олий таълим муассасаларида мавжуд ўқув фанларини ўқитишда таълим самарадорлигини ошириш ва унинг натижасини белгилаб берувчи юқори кўрсаткичларга эга таълим олувчиларни таъминлаш бўйича назарий ва амалий асосларни тақдим қилиш мақсадга мувофиқ. Айнан шу мақсадни амалга оширишда юқорида интеграцияга берилган тавсифларни қўллаб-қувватлаган ҳолда, тарих таълимида юқори кўрсаткичга эга мутахассисларни таъминлаш учун ўқув жараёнларини курслараро, фанлараро, бўлим ва мавзулараро назария ва амалиётнинг интеграллашган усулларида олиб бориш самарали усул эканлигини таъкидлаб ўтиш мумкин.

Тарих таълими контекстида таълим турлари ўртасидаги интеграцияни такомиллаштириш ҳам бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик компетентлигини рақобат майдонида янада ривожланишига туртки бўлади. Бунда минтақавий олий, умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал таълим муассасалари, махсус билим юрталари ва бошқа субъектларни ўзаро ҳамкорлигини кучайтириш, инновацион тажрибаларни оммалаштириш, ўзаро тажриба алмашиш, олий таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари илмий салоҳиятидан таълим сифати самарадорлигини оширишда кенг фойдаланиш бўлажак тарих фанлари педагог-ўқитувчиларини таъминлашда фойдали механизм ҳисобланади. Бу бўлажак мутахассисларни тарих фанларини ўқитиш сифатини оширишга қаратилган инновацион моделларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этишида намоён бўлади. Таълим олувчи олган билимларини амалий жараёнларда қўллай олиши орқали таълим олувчи ички дунёси билан жамият ўртасидаги муҳим компетенциялар шакллана бошлайди. Бундай таълим турлари ва таълим мазмуни интеграцияси натижасида шаклланган компетенциялар шахснинг кейинги фаолиятида учрайдиган муаммоларни бартараф этишида, касбнинг турли соҳаларига тайёр бўлишга, умуман олганда касбий-педагогик компетентлигини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ўқув жараёнларини интеграцион ёндашув асосида олиб боришнинг қуйидаги муваффақиятли томонларини келтириб ўтиш мумкин:

- интеграцион ёндашувдаги ўқув жараёнларида таълим олувчи табиатни бутун, яхлит ҳолда тасаввур этади;
- таълим олувчи имкониятлари ортиб, у мантикий фикрлайди, мавжуд ходисалар, сабаблар ва уларнинг ечимлари бўйича мустақил мушоҳада юритади, натижада унинг мулоқот, таққослаш, қиёслаш, умумлаштириш ва хулоса чиқариш қобилиятлари, ностандарт фикрлаш даражаси ривожланади;
- бундай ўқув жараёнларида педагогнинг касбий компетентлик даражалари ортади.

Демак, ўқув жараёнларини инновацион-интеграцион асосда ташкил этиш нафақат таълим сифатини, таълим олувчилар дунёқарашини ҳам ҳар томонлама ривожланишини кафолатлайди. Интеграцион ўқув жараёнларини олиб боришда

биринчи навбатда, таълим олувчига курслараро, фанлараро, бўлим ва мавзулараро боғлиқликни етказиб бериш мақсадга мувофиқ, акс ҳолда таълим олувчи идрок қилмаган интеграция давомида тушунмовчиликка дуч келиши, мавҳум ҳолатга тушиб қолиши, жараён охирида ҳам нотўғри хулоса тақдим қилиши мумкин.

Таълим турларини компетенциявий талабларни ишлаб чиқиш ва жорий этилишида таълим жараёни интеграцияси кластер ёндашуви асосида ташкил этиш самарали натижалар беради. Таълим самардорлигини оширишда педагоглар билимини такомиллаштириш, таълим олувчилар қобилиятини аниқлаш ва ривожлантириш тавсия этилади.

Шундай қилиб таълим тизимидаги интеграция жараёни нафақат педагог-ўқитувчининг касбий-педагогик компетентлигини ривожлантиришда, балки ҳар бир субъектнинг куйидаги мақсадларга эришишига имкон беради:

- таълимга янгича инновацион ёндашувларни ишлаб чиқариш ва татбиқ этишда бундан манфаатдор бўлган барча ҳамкорлар имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўз мавқеини янада ошириш;
- умумий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда, хусусий мақсадларига эришиш учун ҳамкорлардаги мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятига эга бўлиш.

Бу билан субъектларнинг ҳар бири алоҳида ва умумий мақсад атрофида бирлашиб, фақат ўз самардорлигини оширишдангина эмас, шунингдек, бошқа субъектларнинг ҳам юқори самарага эришишидан манфаатдор бўлади.

Юқоридаги назарий асослардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, бўлажак ўқитувчининг касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш инновацион-интеграцион ёндашувлар асосидаги жараён бўлиб, бунда педагогик ва технологик жараёнлар такомиллаштирилиб борилиши зарур. Бу фаолият ўзида назарий ва амалий фаолият интеграцияси асосидаги ўқитишнинг куйидаги ўзига хос методларини қамраб олганлиги билан ажралиб туради:

таълим жараёни иштирокчиларининг демократик ва инсонпарвар муносабатга асосланган педагогик технология, бунда шахсий муносабатларни шакллантириш, индивидуал ёндашув, эркин бошқарув, инсонпарвар парадигмаларга асосланган тизим намён бўлади;

таълим жараёни иштирокчилари фаолиятини жадаллаштиришга ва самардорликка асосланган педагогик технология, бунда шахсга йўналтирилган ва муаммоли ўқитишга асосланган технологиялардан фойдаланиш ва коммуникатив ўқитиш тизими назарда тутилади;

таълим жараёнини ихтисослашган ва табақалашган ёндашувга асосланган педагогик технология, бунда кўшимча дастурлар асосидаги ўқитиш, яқка ҳолда ташкил қилинадиган таълим технологиялари, махсус курс ва лойиҳалаш технологияларини жорий этиш назарда тутилади.

Дарҳақиқат, таълим жараёнини инновацион технологиялар асосида ташкил қилиш юқори малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг устувор омили бўлиб, бунда интеграцион тамойиллар алоҳида аҳамиятга эга.

Таълим соҳасидаги юқорида таъкидлаб ўтилган сифат ўзгаришлари шундан далолат берадики, янги методикаларни талаб этадиган ва таълим жараёнининг ажралмас қисмига айланиб бораётган, унга ўзининг маълум хусусиятларини жорий этадиган янги техникавий, ахборотли, аудиовизуалли, аудил воситалар замонавий педагогик технологияларни реал воқеликка айлантиради. Замонавий педагогик технология моҳият - эътибори жиҳатидан бошқа технологиялар билан бир сафда туради, чунки

улар ҳам бошқалар қатори ўз хусусий соҳасига, метод ва воситаларига эга. Бирор замонавий педагогик технология инсон онги билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушунарли бўлмаган педагогик жараёнини ифода этиши билан ишлаб чиқариш ва ахборотли технологиялардан ажралиб туради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон
2. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс. Кн. 1. -Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1996. - 570 с.
3. Зеер Э.Ф., Шахматова Н. Личностью ориентированные технологии профессионального развития специалиста. – Екатеринбург, 1999.
4. Ишмухамедов Р., Мирсолиева М. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2014, 60 бет.
5. Муслимов Н.М., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тўраев А.Б Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. – Тошкент, 2015. – 120 бет.
6. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш / Монография. – Т.: Фан, 2004.
7. Мухамедов Ғ.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери. -Т.: Университет, 2020. 280 б.
8. Тарасова Н.В. Стратегия реализации компетентностного подхода в образовании: историко – педагогический аспект – М.: ФИРО, 2007. – 52 с.
9. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш / монография. – Т.: “MALIKPRINT”, 2021.
10. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий назарий асослари / педагогика фанлари бўйича фан доктори (DSc) дисс..автореф. –Т.: 2020.

РЕЗЮМЕ

Мақолада бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини такомиллаштириш бўйича инновацион ёндашувларни жорий этиш зарурати, тарих фанларини ўқитишда, бўлажак мутахассислар тайёрлаш тизими сифат даражасини оширишда ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш, тарих таълимида назария ва амалиёт уйғунлиги асосидаги интеграциянинг, илм-фан, ишлаб чиқариш ва таълим альянсининг замонавий устувор йўналишларидан бири бўлган кластер ёндашувининг аҳамияти томонлари баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается внедрение инновационных подходов к повышению профессиональных компетенций будущих учителей, развитие профессиональных компетенций учителей в преподавания истории, повышение качества подготовки будущих специалистов, интеграция теории и практики в историческое образование, описаны одно из направлений современные приоритеты науки, производства и образования.

SUMMARY

The article discusses the introduction of innovative approaches to improving the professional competencies of future teachers, the development of professional competencies of teachers in the field of teaching history, improving the quality of training of future specialists, the integration of theory and practice into history education, one of the directions describes the modern priorities of science, production and education.

MUSTAQIL ISHLAR JARAYONI: “O’RGANISHDAN- O’RGATISHGACHA” USULI

Qurbonova M.F.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich taʼlim, mustaqili shlar jarayoni, oʻquv-bilish kompetensiyalari, mustaqil taʼlim, “oʻrganishdan-oʻrgatishgacha” usul, taʼlim sifati.

Ключевые слова: начальное образование, процесс самостоятельной работы, обучающие компетенции, самостоятельное обучение, метод «учить-учить», качество обучения.

Key words: primary education, the process of independent work, learning competencies, independent learning, the «teach-learn» method, the quality of education.

O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda mustaqil ta'limni tashkil etish muhim jarayondir. Mustaqil ta'lim olish jarayonini faollashtirish, o'quvchilarda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan intilish, mavzuga oid ma'lumotlarni mustaqil tarzda o'qib o'rganish, mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlash me'zonidir.

Mustaqil ta'lim: o'quvchilarda shaxsiy, kasbiy, individualva yoshga oid xususiyatlarni namoyon qilishga; bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga; ularning o'qitiladigan fanlarga oid bilimlarini rejalashtirishga; sinfda va sinfdan tashqarida olingan bilimlarni tartibga solishga, shuningdek nazorat qilish uchun ongli ravishda foydalana bilishga; ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Mustaqil ish «bu shunday bilish o'quv faoliyatiki, bunda o'quvchining fikrlash ketma-ketligi, uning aqliy va amaliy harakatlari o'quvchining o'ziga bog'liq hamda uning o'zi tomonidan aniqlanadi.

Mustaqil ishlar jarayoni « o'quvchi bo'sh vaqtini mustaqil tarzda mazmunli va samarali tashkil etishi hamda o'z-o'zini nazorat qilishi, xolis baholay olishni taqozo etadi. Mustaqil ishlar jarayonida o'quvchi qiziqishlari asosida bilimlarini yanada boyitishga erishish mumkin. Shuning uchun mustaqil ishlarni boshlang'ich sinf o'quvchilaridan boshlash muhim hisoblanadi. Mustaqil ishlar jarayonida o'quvchi bo'sh vaqtini rejalashtiradi, tartibga soladi, nazorat qiladi. Mana shu tamoyillar asosida o'quvchining o'quv-bilish kompetensiyasi rivojlanadi.

Darsda mustaqil ishlarning amalga oshirilishi o'quvchining erkinligini ta'minlaydi, ishchanlik qobiliyatini oshiradi, diqqatinijamlay olish qobiliyatini tarbiyalaydi, xulqini yaxshilaydi. Mustaqil ishlar jarayonida o'quvchi mustaqilo'ylashga o'rganadi. Mustaqil o'ylashga o'rgangan o'quvchilar o'zlari bilimlarni mustaqil tarzda egallashi hamda muammolarni tahlil qila olishi mumkin. Shuning uchun boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarning fikrlash operatsiyalari (tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, klassifikatsiyalash va b.q) ni shakllantirish; ularning bilish faoliyatiga qiziqishlarini; o'quvchining maqsadga erishishda faolligi, mustaqilligi, tirishqoqligini stimullashtirish; fanlar bo'yicha o'zlashtirishlarini muntazam nazorat qili; darslarda o'quvchilar mustaqil ishlari elementlarini keng joriy etish bilan o'qitish metodlarini xilma-xillsh; o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash shaklini takomillashtirish; ularga individual yondashuvni amalga, oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridir.

Mustaqil ta'lim bevosita mustaqil fikrlash bilan uzviy bog'liq: «Mustaqil fikrlash «insonning o'z oldida turgan muammolarni maqsad va vazifalarini belgilagan holda o'z bilimi va hayotiy tajribalariga tayanib, turliyo'l, metod, vositalar yordamida, o'zining intellektual imkoniyatlari darajasida mustaqil ravishda hal qilishdan iborat bo'lgan aqliy faoliyatidir» [96].

O'quvchilarda mustaqil ish bajarish ko'nikmalarini shakllantirishni turli o'quv predmetlarini o'qitishda amalga oshirish mumkin. Masalan matematik olim S.I.Demidova mustaqil ta'limga quyidagicha ta'rif berganlar: «O'quvchilarning o'qituvchi tomonidan mustaqil ish mazmuni, mustaqil ishlashni faol tashkil etishga, ularni oldiga qo'yilgan didaktik maqsadlarni bajarishga yo'naltirilgan va shunga maxsus ajratilgan vaqt tushuniladi. Bilimlarni qidirish, ularni anglab yetish, mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni

shakllantirish hamda rivojlantirish bilimlarini umumlashtirish, tizimlashtirish jarayoni tushuniladi» [2].

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z bilimini mustaqil oshirishi, faoliyatini aniq bir maqsadga yo'naltirishi talab etiladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma'naviy ehtiyojlarini hisobga olib bilish; o'quvchilar bilan emotsional aloqa o'rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyatini qo'llab-quvvatlashi; o'qituvchi umumiy pedagogika, psixologiya, mehnat gigiyenasi va fiziologiyasi, texnika va texnologiya fanlari bo'yicha bilimlarini doimiy boyitib borishi, o'zining pedagogik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali metodlari, yo'llarini tanlab olishi, texnologik jarayon va texnik obyektlarni to'g'ri tanlab faoliyat ko'rsatishi, aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual holda yoki jamoa bilan birga o'z bilimini oshirish shakllaridan foydalanishi, o'z bilimlarini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar olib borishi va ma'lum maqsadga yo'naltirishi zarur.

O'quvchilar kitob bilan ishlashi (darslik, fanmatnlari, lug'at, jadval, elektron ma'lumotlar izlash va topish vab.q.); rejabo'yicha ishlashi; standart ko'rinishidagi masalalarni yechishi; bo'sh vaqti rejasinituzish; o'z natijalarini tahlil qilish; eski va yangi material o'rtasidagi aloqalarni o'rganish; o'z-o'zini nazorat qilishni amalga oshirishi; shaxsiy tashabbusi bo'yicha ishlashi, o'rganilgan bilimlarni kundalik hayotida qanday amaliy ahamiyatga egaligini tahlil qila olishikutilayotgan natijalar hisoblanadi.

Mustaqil ishlar maqsadi-vazifasi, murakkabligi, kimlarga (individual yoki jamoa uchun) mo'ljallanganligiga qarab farqlanadi. Mustaqil ta'lim jarayonida tanlangan mavzularning o'quvchi yoshi, umumiy bilim darajasiga mosligi, ilmiyligi, tizimliliigi, qiziqarliligi, amaliyot bilan bog'liqligi, fanlararo aloqadorligi, shuningdek beriladigan mustaqil ishlar va topshiriqlarning ijodiy xarakterga egaligi muhimdir. Mustaqil ishlarning nazariy, amaliy, ilmiy, metodik va pedagogik asoslaritahlil qilinsa, samarali shakllari, vositalari tanlansa, ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bunda o'tiladigan mavzuning amaliyot va o'quvchining kundalik turmush tarzi bilan uzviyligi, ilmiyligi va o'quv materiallarining qiziqarliligi, mavzularning tizimliliigi, topshiriq hamda vazifalarning ko'pqirraliligi, o'zaro bog'liqligi muhim o'rin tutadi. Ammo eng asosiysi, o'quvchilarning mustaqil ravishda ta'lim olish faoliyatini tashkil etishda ularning yosh xususiyatlari, intilishlari, qiziqishlari va bilish darajalariga e'tibor qaratish zarur. O'quvchilarning egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishini, ular ijtimoiy foydali, targ'ibot-tashviqot ishlarida ishtirok etishini ta'minlash maqsadga muvofiq. O'quvchilarning egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishlarini ya'ni o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda "o'rganishdan-o'rgatishgacha" klasterini amalga oshirish joizdir. "O'rganishdan-o'rgatishgacha" klasterida o'quvchi dastlab o'rganadi, tasavvur qiladi, tushunadi, amalda qo'llay oladi. Amalda qo'llay olishi o'rganilgan bilimni qayta hikoyalashda, solishtirishda, umumlashtira olishda, qismlarga ajratib tahlil qila olishda xulosalashda ko'rinadi. Amalda qo'llay olishning natijaviyligi tengdoshiga, jamoada, kichik guruhda, oilada o'rgangan bilimlarini qayta o'rgata olishdir. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda "O'rganishdan-o'rgatishgacha" klasterini joriy qilish asosida o'quvchining mustaqil ishlar jarayonini tashkil etishga bo'lgan motivatsiyasi oshadi.

O'quvchilar darslarda olgan bilim, ko'nikma va malakalaridan amaliy faoliyatda foydalanadi; o'quvchilar faoliyatning kommunikativ, analitik, loyihali, ijodiy tiplarini o'zlashtiradi; o'quvchilar turli murakkablikdagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi; o'quvchilarda turli tasavvurlar shakllanadi; lug'at bilan ishlash ko'nikmalari egallanadi, kerakli o'lchashlar o'tkaziladi, olingan natijalar tahlil qilinadi; o'quvchilar sinfdoshlarining faoliyatini adekvat baholashadi; jamoada o'quvchilarning xulqi o'zgaradi: ular boshqalarning

fikrini eshita boshlaydi, qo'rqmasdan o'z shaxsiy fikrlarini ayta oladi. Umuman olganda o'qituvchining pozitsiyasi o'zgaradi. U o'quvchiga tayyor bilimlarni bermaydi, aksincha o'quvchilarni tashabbuskorlik va mustaqillik ko'rsatishga undaydi. O'qituvchi harbir o'quvchining qiziqishlari va o'z qobiliyatlarini namoyon eta olishi uchun mustaqil ishlash faoliyatini tashkil etishi muhim jarayondir [3].

Mustaqil ishlarni bajarishda rejalashtiriladigan natijalar uchta darajada namoyon bo'ladi [4]. Birinchi daraja: mustaqil ishlar orqali o'qishga motivatsiyani shakllantirish, faoliyat metodlarini egallash va ularni tashkil etish, topshiriqlarni bajarishning turli metodlari va vositalarini bilish, o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish. Ikkinchi daraja : o'quvchi yoshiga mos holda topshiriqni mustaqil bajarish, fikrini ayta olish, tahlil qilish, umumlashtirish, klassifikatsiyalash, muhokama qilish, shaxslararo o'zaro munosabatlarni mustahkamlash. Uchinchi daraja: o'rgangan metodlarni mustaqil qo'llay olish, o'z pozitsiyasini asoslay olish, vaziyatni va olingan natijani baholay olish.

Mustaqil ishlarni o'quv va o'yinli topshiriqlar orqali amalga oshirish uchun qulay ta'limiy muhitlarni yaratish lozim, bu quyidagilarni ta'minlaydi: umumta'limiy dasturlarni rejalashtirishda o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan o'qituvchilarning o'zaro munosabati; o'quvchilarning individual ta'lim marshrutlarini bajarish; to'garak, seksiyalar kabilar orqali o'quvchilarning qobiliyatlarini ko'rsatish va takomillashtirish; intellektual va ijodiy xarakterdagi musobaqalarni uyushtirish; mustaqil ishlar davomida innovatsion ta'limiy va tarbiyaviy texnologiyalarni qo'llash; o'qituvchilar yordamida o'quvchilarning yaqori mustaqil faoliyat natijaviyligiga erishish.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda mustaqil ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlab o'tamiz: boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish; faoliyatning har xil turlariga jalb etilganligi; faoliyat metodlarini, individual faoliyatini amalga oshirish qobiliyatlarini shakllantirish; bilishga qiziqishlarini shakllantirish; faoliyatni amalga oshirishda mustaqillik berish; tahlil qilish, umumlashtirish, klassifikatsiyalash, asoslash, o'xshashlarni topish kabi harakatlarni egallash; maqsadni, asosiy vazifalarni aniqlash ko'nikmalarini o'zlashtirish, ular asosida taxminlarni ilgari surish, harakat sxemalarini tuzish, olingan natijalarni anglash va ularni tahlil qilish; o'quvchilarni turli axborotlar bilan ishlashga jalb etish; qulay hayotiy va ijtimoiy qoidalarni qo'llab-quvvatlash; o'quvchilarning ehtiyoji, qobiliyatiga muvofiq faoliyat mazmunining adaptivligi; faoliyatning variativligini taqdim etish.

Ta'lim jarayonida ijodiy muhitni vujudga keltirish uchun o'rganiladigan mavzu mazmuniga bog'liq holda quyidagi didaktik omillarni e'tiborga olish zarur deb hisoblaymiz: darsda o'quvchilarning avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustaqil holda yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash vaziyatini vujudga keltirish maqsadida an'anaviy o'qitish metodlari bo'lgan og'zaki bayon, ko'rgazmali va amaliy metodlari bilan bir qatorda mustaqil ish, muammoli, mantiqiy o'qitish metodlaridan foydalanish; mavzu mazmunini hisobga olgan holda o'quv muammolarini vujudga keltirish orqali avval o'rganilgan ob'yektlarning o'ziga xos xususiyatlarini odatiy va tanish vaziyatdagi muammolarni anglash hamda uni hal etish yo'lini tavsiya etish, ushbu omil o'qitish jarayonida muammoli o'qitish metodi ustuvorligiga asoslanadi; o'quv muammolarini hal etish orqali tanish ob'jektning yangi xususiyatlarini topish, o'quvchilar avval o'rganilgan ob'jektga xos yangi xususiyatlarni aniqlashga yo'naltirilgan omilda o'qitish jarayonida mantiqiy metodlar ustuvorligiga tayanadi; tuzilish va funksional qonuniyatiga asosan tushunchalar o'rtasidagi aloqalar, sabab va oqibatlarni aniqlash, ushbu omil o'qitish jarayonida muammoli o'qitish va mantiqiy metodlarni mujassamlashtirishni taqozo etadi; o'qitish jarayonida o'quvchilar tomonidan darsda vujudga keltirilgan muammo li vaziyatlarni hal etish uchun turli variantlar

asosida fikryuritishga imkon yaratish, mazkur jarayonda og'zaki, ko'rgazmali, muammoli o'qitish va mantiqiy metodlarni mujassamlashtirish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida ijodiy muhitni yaratish uchun quyidagi ishlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishi lozim: o'rganiladigan mavzu mazmunidagi asosiy tushunchalar va atamalar, ular asosida shakllantirilgan tayanch va xususiy kompetensiyalarni aniqlash; mavzu mazmunini qayta shlash, uni muammoli tarzda induktiv yoki deduktiv yo'nalishda o'rganishni belgilash; muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish yo'llarini belgilash va shu asosda muammoli o'quv topshiriqlarini tuzish; darsning harbir bosqichi: avvalo 'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholash, o'tgan mavzuniy akunlash, yangi mavzuni o'rganish va mustahkamlash, yangi mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish hamda baholash, yangi mavzuni yakunlashda ijodiy muhitni vujudga keltirishni loyihalash; o'rganiladigan mavzu mazmuniga muvofiq o'qitish vositalari, metodlarini tanlash, bunda o'qitishning zamonaviy vositalari va faol metodlarning ustuvorligiga erishish yo'llarini belgilash; darsda ta'lim mazmuni, o'qitish vositalari va metodlarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, bilimlarni ongli o'zlashtirishga erishish yo'llarini belgilash; darsda yuqorida qayd etilgan ijodiy muhitga zamin tayyorlaydigan o'quvchilarning mustaqil ishlariga sarflanadigan vaqtni belgilash va darsning texnologik xaritasini tuzish; texnologik xarita asosida darsni olib borishga erishish, vaqtdan unumli foydalanish; zarur hollarda ta'lim jarayoniga muayyan o'zgartirish kiritish uchun qo'shimcha topshiriqlar va tarqatma materiallarni tayyorlash; mavzu mazmuniga oid qiziqarli shu bilan bir qatorda muammoli analogiyalardan foydalanish yo'llarini belgilash; darsda ijodiy muhitni yaratish bo'yicha olib borilgan ishlarni tahlil qilish va kelgusida pedagogik faoliyati hamda o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatiga muayyan o'zgartirishlar kiritish yo'llarini belgilashi zarur.

Ta'lim sifat va samaradorligini oshirishda o'qitishning zamonaviy metodlari, shakl va vositalari, o'yin texnologiyalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ta'limning noan'anaviy metodlari muhim o'rin tutadi. Bu esa boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning mustaqil ta'limi mazmunini ishlab chiqish va uni tashkil etish hamda amalga oshirish metodlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712 Farmoni.
2. Демидова С.И., Денишева Л.О. Самостоятельная деятельность учащихся при обучении математике. - М.: Просвещение, 1985 г.- 189 с.
3. Дубова М.В., Хнирева Ю.В. Анализ учебника с точки зрения компетентного подхода // Начальная школа. 2008. №8. - С. 68-71.
4. Дмитриев А.Э. Эффективность формирования умений и навыков в системе начального обучения // Педагогика. - 1991. - № 5. - С. 23-29.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda mustaqil ishlarni tashkil etish jarayoni hamda o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga yo'naltirishning zamonaviy usullari haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается процесс организации самостоятельной работы в начальном образовании и современные методы направления учащихся к самостоятельной деятельности.

SUMMARY

The article examines the process of organizing independent work in primary education and modern methods of directing students to independent activity.

MATHEMATICS IS AN APPRENTICESHIP-AS A DIRECTION FOR EXPERIENCE

Kushnazarova Yu.K.

Chirchik State Pedagogical Institute, Tashkent Region

Таянч сўзлар: aralashuv, matematika shogirdligi o'qitish mahoratidan ijobiy va sifatli foydalanish.

Ключевые слова. помехи, математика ученичество положительное и качественное использование педагогического мастерства

Key words. interference, Mathematics apprenticeship positive and negative transference, conscious and unconscious transfer, language, moral, difficulties experience.

The content of upbringing is understood as a system of knowledge, skills, methods of activity, relationships, qualities and personality traits that the younger generation should master in accordance with the goals and objectives. Methods of activity, relationships, qualities and personality traits that the younger generation should master in accordance with the goals and objectives. It follows from this definition that the content of upbringing reflects its goal and objectives, is aimed at their optimal achievement and ensures the readiness of the forming personality for optimal entry into society.

The content of upbringing is focused on the development of the individual in accordance with the requirements that are imposed on a person by society, the state and the world as a whole at this historical stage of its development. Thus, in practical terms, the content of education can be represented by three interrelated subsystems:

- 1) moral concepts about nature, society and man, which the pupil must learn;
- 2) habits acquired in the course of various activities and reflecting the norms of behavior adopted in society;
- 3) moral feelings, expressing the pupil's conscious individual-personal attitude to certain aspects of the surrounding reality, the world of people and himself.

In connection with the variety of educational concepts and the plurality of goals and objectives corresponding to them, in modern pedagogical theory and practice, there are different approaches to the consideration of the content of education. Today, the most common four approaches to the definition of this concept

The first approach is associated with the understanding of upbringing as a process of managing the development of a child, aimed at positive changes in his views, motives and real actions (I. S. Marienko). Within the framework of this approach, educational tasks focused on the formation

the personality of the pupil as a citizen of the world and a country, a representative of a certain nationality, a resident of a particular locality, a member of society and a family (patriotic education);

- intellectual culture of the individual, persistent cognitive interest, the need to expand their horizons, constantly replenish knowledge (mental education);
- spiritual culture of the individual as a set of norms and rules of behavior adopted in society, on the street, in the family, at school (moral education);
- the need for the pupil to master the manifestations of common human culture at the individual-personal level (aesthetic education);
- needs for a healthy lifestyle (physical education) (for more details see

The second approach is associated with the understanding of upbringing as a means of broadcasting culture (O.S. Gazman, A. V. Ivanov). According to this approach, upbringing should be aimed at the formation of the basic culture of the individual, which is understood

as the achievement of a certain harmony by the individual, which provides him with a full-fledged social life and work, as well as personal psychological comfort. From the standpoint of this approach, the content of education is aimed at the formation of the following basic cultures of the individual:

life self-determination; family relationships; economic culture and work culture; political, democratic and legal; intellectual, moral culture and culture of communication; ecological, artistic, physical (for more details see 5.3).

The third approach is associated with the understanding of upbringing as a component of socialization (IA Kolesnikova, L.S.Nagavkina, E.N.Baryshnikov). With this approach, the goal of upbringing is to prepare the younger generation to participate in a complex system of social relations that have developed in the economic, political and spiritual spheres. In accordance with this, the basis in determining the content of upbringing is made up of social roles that a person must master in order to realize himself in the system of social relations (family man; member of the child, adolescent, youth community; student; patriot of his city; Russian; man of the world; man-creator) (for more details see 5.4).

- pedagogical view of education from the standpoint of universal human culture;
- pedagogical idea of the components of the educational process as the development, assimilation and appropriation of the world by a growing child entering this world at the level of modern culture
- determination of the content of the educational process as a system of attitudes towards the values of a worthy life of a worthy person, and knowledge and skills - as a means of living value relationships of a person to the world and with the world;
- maximum expansion of the field of the educational process to the entire sphere of the child's life;
- gradual development of life problems in the course of the development of the child's personality as a subject of his own life;
- a philosophical and pedagogical idea of the content of a worthy person's life as an endless chain of eternal life problems, the solution of which does not exhaust the problem, but puts a person in front of a number of new endless problems (for more details, see 5.5).

In this program, the content of education is correlated with various areas of educational work, among which are mental, moral, labor, physical and aesthetic education. At the present stage, the program has been supplemented with new areas of educational work - this is civil, legal, economic, environmental education Mental education is focused on the development of a person's intellectual abilities, interest in knowing the world around him and himself.

Its main tasks are:

- a) the formation of a humanistic worldview;
- b) the development of willpower, memory and thinking as the main conditions for cognitive and educational processes;
- c) the formation of a culture of educational and intellectual work;
- d) stimulating interest in working with books and new information technologies;
- e) the development of personal qualities - independence, breadth of horizons, the ability to create

The tasks and content of the moral (ethical) education of the younger generation are determined by the moral and ethical requirements of society. In the written tradition of mankind, the basic postulates of human moral behavior were presented in the sacred books (for example, in the Bible and the Koran).

The main tasks of ethical education are:

a) the accumulation of moral experience and knowledge about the rules of social behavior (in the family, on the street, at school and other public places);

b) reasonable use of free time; c) the development of the moral qualities of the individual - an attentive and caring attitude towards people;

Labor education is the process of involving students in a variety of pedagogically organized, socially approved types of activity in order to transfer them a minimum of production experience, labor skills and skills, develop their creative, practical thinking and hard work. The main task of labor education is vocational guidance work aimed at developing and preparing a conscientious, responsible and creative attitude of a developing personality to various types of work activities, the accumulation of professional experience as a condition for fulfilling the most important human duty.

Labor education is designed to: a) instill in schoolchildren respect for working people; b) acquaint them with the basics of modern industrial and agricultural production, work in construction, transport, in the service sector; c) encourage a conscious choice of profession.

Aesthetic education is a purposeful process of forming a creatively active personality, capable of perceiving, feeling and evaluating the beautiful, tragic, comic, ugly in life and art, to live and create «according to the laws of beauty.» Its goal is to develop an aesthetic attitude towards reality, which presupposes the ability to emotionally perceive beauty.

Physical education is the process of including the younger generation in various forms of physical culture, sports, military applied activities. The goal of physical education is the harmonious development of the body in close organic unity with mental, labor, emotional, moral and aesthetic education.

The main tasks of physical education:

a) correct physical development;

b) training of motor skills and vestibular apparatus; c) hardening of the body;

d) education of willpower and character, aimed at increasing the performance of a person.

Civic education presupposes the formation of a responsible attitude in a person towards his family, other people, towards his people and the Fatherland. A citizen must not only comply with the laws, but also conscientiously fulfill professional duties, contribute to the prosperity of the country.

Economic education is a system of measures aimed at developing the economic thinking of a person on the scale of the family, production, the whole country, as well as the formation of business qualities (thrift, enterprise, prudence) and the accumulation of knowledge about property, management systems, economic profitability, taxation.

Environmental education is based on an understanding of the enduring value of nature and all life on Earth. It orients a person to a careful attitude towards nature, its resources and minerals, flora and fauna. Each person should take an all-out part in the prevention of an ecological catastrophe.

Legal education presupposes knowledge of one's rights and obligations and responsibility for their non-observance, the formation of a respectful attitude towards legislation and human rights, and a critical attitude towards those who break the law.

This upbringing program is developed on the basis of an approach from the standpoint of which the goal of upbringing is to prepare the younger generation for the development of social roles and relationships. According to this approach, the educational process should be aimed at the self-realization of the individual in various social spheres, each of which corresponds to its own educational content, which is clearly reflected in Table. one.

The program of education of a value attitude towards the world.

This program is based on the idea of upbringing as familiarizing and accustoming a developing personality to an independent choice of life path and lifestyle and responsibility for their free choice. The program consists of several sections, the content of which is structured so that, interacting with an ever more cognizable and comprehended world, the student gradually acquires the ability to build his life in the same meaningful and conscious way in harmony (or in contradiction) with this world.

Section I. Formation of value attitudes in nature as a common home for mankind.

literature:

1. "Method". Merriam- Webster.com.
2. Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.Merriam.Webster.com/dictionary/method>.
3. March 2020 International Journal of English linguistics 10(2)392 D 01 10.5534/ijel, v10n2D392 Kamola Avador Gafarova.
4. The morality of interference April 1999. Theoria 65(1)55-69 Doi 10.III/I,1755-2567 1999,ТБ 04 114.X Christian Monthe.
5. Makhmatkulov Kh. M. and others. Interference in the English- Uzbek languages on the syntactical level. Proceedings International scientific –practical conference "II Yunusov Readings: Modernization of the Great Steppe values as a key factor in the development of science and education" Shimkent, 2019. Pp 440-443
6. The list of used literature: 1. The New Oxford Dictionary of English, Oxford University Press, 2001.
7. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/method>.
8. Makhmatkumov Kh. M. English methodology. Tashkent - publishing House. - 2018.

РЕЗИОМЕ

Ushbu maqolada interferensiya turlari, ularning kelib chiqishi, matematikasi va uning shogirdlik sifatidagi mazmuni va ta'limdan foydalanishdagi aralashuvning ahamiyati muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье рассматриваются типы помех, их происхождение, математика и ее содержание как ученичество и значение помех в использовании обучении.

SUMMARY

This article deals with the types of interference, the origin of interference, Mathematics the content, and the meaning of interference in the language usage and learning apprenticeship.

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING IJODIY QOBILİYATLARINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Bekmuratov N.A.

ADU San 'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi

Tohirova G.Q.

Tasviriy san 'at va muhandislik grafikasi yonalishi talabasi

Tayanch so'zlar: tasviriy san'at, badiiy ijod, tasviriy san'at o'qitish metodikasi.

Ключевые слова: изобразительное искусство, искусство, методика обучения изобразительному искусству.

Key words: fine arts, artistic creation, methods of teaching fine arts.

Bo'lajak rassom – pedagogni o'qitish va kasbiy tayyorlash tizimi aniq va ilmiy asosda bo'lishi kerak. Bu yo'nalishda dastlabki ta'lim va tarbiya umumta'lim maktablari doirasida amalga oshiriladi. Maktab - deganda, eng avval ta'lim va tarbiyaning aniq tizimini, bu tizimga hamda dars o'tish metodlariga o'quvchilarning ixtiyoriy ravishda buysunishini, ilmiy asoslangan bilimlarni o'zlashtirishda ilmiylik, metodik izchillik, aniqlik va badiiy ijodning amaliyotda sinalgan tajribalarini o'rganishni nazarda tutamiz.

Qadimda barakali ijod qilib, o'zlaridan buyuk tasviriy san'at asarlarini meros qilib qoldirgan mashhur ijodkorlarning tasviriy san'at sohasida erishgan tajribalari bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida, xususan turli badiiy maktablarda yoshlarni tasviriy san'atdan saboq berishda asos hisoblanadi. Shuning uchun tasviriy san'atni o'rganishni xohlovchi va tasviriy san'at olamiga endigina kirib kelayotgan bo'lajak rassom eng avval qadimda ijod qilgan rassomlarning klassik asarlarini o'rganib taxlil qilishi va olgan bilimlari hamda ko'nikmalari asosida o'z shaxsiy ijodiy yo'lini tanlab chiqishi va ijodiy qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Tasviriy san'at sohasida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash, shaxsning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalariga, hamda ijodiy jihatdan yoshlarni kasbiy tayyorlash masalalarida qadimgi Yevropa Badiiy Akademiyalarining mashhur rassomlari, nazariyotchilaridan Lonardo da Vinchi, Mikeladjelo Buanorotti, Piter Paul Rubens. Rafael Santi, Albrex Dyuurer va boshqalarning ilmiy va ijodiy asarlarini keltirish mumkin. Rossiya tasviriy san'at namoyandalaridan 19-20 asrda ijod qilgan I.Ye.Repin, N.Savrasov, Pavel Chistyakovlarning ijodiy hamda ilmiy ishlarni keltirish mumkin.

Rus pedagog va psixologlardan A.V.Bakushinskiy, L.S.Vыgodskiy, Ye.I.Ignatev, Ye.A.Flerina, T.S.Komarova, S.Ye.Ignatev, S.L.Rubinshteyn, B.M.Teplovlar bo'lajak pedagogni ijodiy jihatdan kasbiy tayyorlash masalalariga murojaat qilgan bo'lsalar, mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish muammolariga bag'ishlangan masalalarga olimlardan L.G.Medvedev, L.A.Ivaxneva, V.K.Lebedko, Ye.V.Shoroxov, V.S.Kuzin, V.V.Koreshkov, A.S.Xvorostovlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida murojaat qilganlar. O'zbekistonlik olimlardan B.B.Baymetov, S.S.Abdullayev, B.B.Azimov, N.X.Tolipov, Q.Q.Qosimov, R.X.Xasanov va boshqalar olib borganlarlar.

Har qanday o'quv predmetining rivojlanishi tarixiy rivojlanish jarayonlari bilan bevosita bog'liq. XVII asrda akademik rasm chizishning nazariy qoidalari Uyg'onish davri rassomlarining talqinlaridayoq ifoda etila boshlangan. XVIII asrda yuzaga kelgan suratga akademik o'qitish nazariyasi ma'lum o'zgartirishlar kiritilib, endi badiiy amaliyot yangi sharoitlarida amalga oshirildi. XIX asrda akademik rasm nazariyasi va amaliyotida o'quv masalalarini kompleks hal etish bo'yicha faol izlanishlar boshlangan.

Badiiy akademik maktab yo'nalishida o'quvchilarni faqatgina bilim va ko'nikmalar bilangina qurollantirish emas, balki ijodiy faoliyatda ham ishtirok ettirish ko'zda tutiladi.

Ba'zi endigina boshlovchi rassomlar qonun, qoidalarga amal qilmaydilar va maktab o'zining an'anaviy ko'rsatmalari bilan ularning individualligi rivojlanishiga halaqit beradi, deb o'ylab darhol murakkab ijodiy masalalarni hal etishga urinadilar. Maktab esa o'quv muasasasi sifatida o'zining dars o'tish ilmiy usullari bilan ijodiy qobiliyatlar rivojlanishiga hech qachon halaqit qilmagan, aksincha, u yosh rassomlar rivojlanishi, ta'lim olishi va shakllanishiga yordam bergan.

Tasviriy san'atning hamma turlari uchun asosiy qoida bo'lgan rasmlarni chizishni o'rganib olishda maktab ayniqsa, zarur hisoblanadi. Shuning uchun hech kim maktabni o'z usullari bilan o'zboshimchalik qilib, rassomlar studiyasiga aylantirishga haqqi yo'q. Maktabga qarshi bo'lganlar - odatda yosh, boshlovchi rassomlar orasida ba'zan shunday is'tedod egalari uchraydiki, maktab ularni rivojlanishiga halaqit beradi, havoskor rassomlar ko'rgazmalarida juda ham mazmunli asarlar uchraydi, ularga rassomlar maktabda o'qimay ham erishganlar, deyidilar.

Ta'lim psixologiya va pedagogikasi ijodiy qobiliyatlar va ijodiy faollik rivojlanishi o'quv jarayonida katta natijalar berishi mumkin deb, hisoblaydi. Demak, ta'lim jarayoni, ta'lim faoliyati maktabning diqqat markazida bo'lishi kerak. «Erkin ijod» usuli tarafdorlari, soddabolalik rasmlari shunisi bilan ajoyibki u dunyoni o'ziga qabul qilishini ifoda etadi, tasviriy san'atda esa bola o'zining ijodiy tashabbusini qizg'in namoyon etadi deb

hisoblaydilar. Rasm chizish jarayonida bola ijodiy yaratuvchilikdan zavqlanadi va biz buni unda butun hayoti davomida saqlab qolishimiz kerak. «Erkin tarbiya» tarafdorlari umumta'lim maktablari rassomlarni tarbiyalamaydi, deb aytadilar va bolalarni realistik san'atning hamma qonun va qoidalariga o'qitish kerak emas deb hisoblaydilar. Boshlovchi rassom tasvirni ko'rishdan oldin har bir bosqichda avvaliga qog'ozga tushirmoqchi bo'lgan tasvirining hayoliy tasvirini yaratib oladi: predmet shakli, o'ziga xoslik xususiyatlari haqida tasavvuri hali aniq bo'lmaganida, u umumiy sxemali shakl bilan cheklanadi, shundan keyin, pedagog tushuntirgan narsa haqida kuzatish olib borish va qayta tushunib olgan sari u ko'rinayotgan naturani haqiqiy va emotsional – mazmunli ifoda etilishiga yaqinlashib boradi.

Bugungi kunda ba'zi pedagoglar tasvirladda naurani ko'rish va taxlil qilishga e'tibor qaratmaydilar. Bunday usulni qo'llamaydilar, uning badiiy ijodga ta'sir etishida "sxematizm" va qonun qoidalar badiiy rivojlanishga to'sqinlik qilishini sabab qilib ko'rsatadilar.

Akademik tasvirlashga qarshi chiqib, murakkab shaklni soddalashtirish, sxemalarga, qoidalariga qarshi chiqadilar, tasvirlashda metodik bosqichlarda tasvirlash bu rassomni ijodiy rivojlanishga to'sqinlik qiladi deb hisoblaydilar. Ma'lumki, hamma o'quvchilar akademik rasm chizishning bir xil qonun va qoidalarini o'rganishlariga qaramay, ularning har biri naturani o'z tasavvuriga ko'ra o'zicha qabul qiladi va shuning uchun tasvirda to'la bir xillik bo'lishi mumkin emas. Rassom shu bilan birga naturadan nusxa oluvchisifatida emas, balki uni qayta quruvchi sifatida ishtirok etadi.

Bunga yana shuni ham qo'shish mumkinki, u yangi o'quv masalasini hal etishga kirishar ekan, o'zi uchun ko'plab yangiliklar yaratadi, demak, o'zini ijodiy yo'nalishini namoyon etadi. Realistik tasvir yaratish juda murakkab ijodiy jarayon hisoblanadi va eng avvalo bu jarayon ob'ektning xayoliy obrazini moddiy yaratish bilan bog'liq bo'ladi, ya'ni haqiqiy uch o'lchamli predmetni tasviriy ikki o'lchamli qog'oz tekisligiga ko'chirish bilan bog'liqdir. Ko'rib turgan obrazni tasvirga o'tkazish jarayoni ijodiy fikrlashsiz mumkin emas: bunda rassom taqqoslashga, solishtirishga, umumlashtirish, mulohaza qilishiga majburdir.

O'zining ko'p asrlik davrida badiiy rassomchilik maktablari yosh rassomlar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish sohasida ulkan pedagogik tajriba to'plagan. Bu o'tmishdagi rassom-pedagoglarning tajribalari diqqat bilan o'rganish va umumlashtirishni talab etadi, ularning asosida biz tasvir chizish akademik mashg'ulotlarida ijodiy qobiliyatini rivojlantirish yangi ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqishga kirishishimiz mumkin bo'ladi.

Qadimgi rassomlarning yutuqlari, tajribalarini e'tiborga olmaslik, badiiy maktabning yo'q bo'lishiga, san'atning «nodon»lashishiga olib keladi. nazariyot va amaliyotning tabiiy ravishda birligi yosh rassomning faol rivojlanishiga, uning ijodiy qobiliyati o'sib borishiga yordam beradi.

Rassomning ilmiy bilimlari qanchalik ko'p bo'lsa, uning haqqoniy tasvirlangan asarga baho berishi shunchalik mukammal, texnik mahoratining darajasi shunchalik boy, uning ijodiy faoliyati mahsuloti shunchalik ifodali va yorqin bo'ladi. Rassomchilik maktabida ilmiylik tamoyili ijodiy qobiliyatlar rivojlanishi faol omili sifatida eng avval ilmiy bilimlar tizimini o'zlashtirib olishdan iborat bo'ladi, bu esa boshlovchi rassomga tabiatdagi hodisalarni real haqiqiy shaklni ko'rish qonuniyatini to'g'ri tushunishga yordam buradi, shu bilan realistik san'at usullarini ham egallashga yordam beradi.

Buni Qadimgi Yunon Uyg'onish davri va Yevropa Akademiyalarida XVII-XIX asrlarda ham rassom-pedagoglarning yaxshi tushunishgan. Tarixchilarning guvohlik berishlaricha, Sinion rassomlik maktabi eshigiga shunday deb yozib qo'yilgan ekan: «Bu yerga tasvirlash qoidalarini bilmaydigan insonlar qo'yilmaydilar». Ingliz badiiy akademiyasining buyuk rassomi va pedagogi Djoshua Reynolds shunday degan: «Bizning san'atimiz - faqatgina bu

xudo bergan iste'dod emas, lekin u mexanik hunar ham emas, uning asosi aniq fanlarga tayanadi».

Biz ilgari aytib o'tganimizdek, maktab sharoitida rassom faoliyati aniq masalani yechishda o'tadi, ular unda estetik talablar uyg'otadi, shu bilan birga tabiiy kuch bilan qoniqish izlovchi talab uyg'otadi. Qo'yilgan masalaning yechimi, agar ilgari ham bir necha bor hal etilgan, o'quvchiga yaxshi ma'lum bilimlar doirasidan chiqmasa, oson va oddiygina kelib chiqadi. Bunday holatlarda masala odatiy hal etiladi. Shundan keyin an'anaviy tajriba yetarli bo'lmagan davr keladi, yangi yo'llar izlash, fikrlar o'zgaruvchanligi, fahm-farosat kerak bo'ladi. Nima kelib chiqqani va yana nimalar qilish mumkinligini doimo tekshirib borish davri keladi. Masalan, gipsli bosh tasvirini chizishdan tirik boshning suratini chizishga o'tishda talaba inson boshining shakliy tuzilish qonuniyatlarini bilib olib va qarash nuqtasiga bog'liq ravishda konstruktiv ko'rinish sxemasining o'zgarishini bila turib (perspektiv ko'rinishni), tasvirni ko'rish birinchi bosqichlarida o'z masalasini osongina hal qila oladi. Ammo keyinchalik, tirik boshning individual xususiyatlarini yetkazib berishda mavjud bilim va ko'nikmalar yetarli bo'lmay qoladi va u o'z fahm-farosatiga va uzoq vaqt to'plagan ijodiy qobiliyatlariga murojaat etadi. Bunday holatda yetishmaydigan bilimlarni naturani diqqat bilan kuzatish va ilgari egallagan ilmiy bilimlaridan ijodiy foydalanish yo'li bilan olish mumkin.

O'quvchida ijodiy fahm-farosatni turli yo'llar bilan rivojlantirish mumkin. P.P.Chistyakov naturaga qarab akademik tasvir bajarishda tana «o'zining hamma qismlarida to'g'ri ifoda etilganligi»ni diqqat bilan kuzatish kerak deb, maslahat bergan, «hech qachon xayol surib o'tirish kerak emas», bir-biridan bir ozgina farq qiluvchi har bir muskulning tuzilishining o'ziga xoslik xususiyatlarini to'g'ri ilg'ab olish uchun esa - rassomda intuitiv sezgirik zarur bo'ladi deb ta'kidlagan». Shuning uchun malakali rassom bunday hollarda sezgi to'g'ri yo'l ko'rsatadi, xatoni biladi va unga ishora qiladi, joyini ko'rsatadi, qayerni tuzatish lozimligini to'g'ri fahimlaydi.

Hulosa qilib aytganda uyg'onish davri rassomlari «qo'l bilan emas, balki bosh bilan chizamiz» - deb aytganlar. Ular bu fikrga tajribaga tayanish, bilish va tasvirlash, tabiatni intuitiv tushunish asosida kelganlar. Bugungi kunda psixologiya fani insonning fikrlash faoliyati tabiatini ochib bermoqda. Boshlovchi rassomning inson bosh shaklini tasvirlashi uchun plastik anatomiya yordam beradi. Har gal o'quv topshiriqlarini bajarishida boshlovchi rassom yangilikni bilib oladi, boshqacha o'rganadi, odamlar yuziga professional nazar bilan qaraydi, portretni tasvirlash san'atida yangi ko'nikmalarni egallaydi, boshqacha aytganda turli maqsadlar faol ijodiy faoliyatga kirib keladi. o'quv tasvirini chizishda birinchi asosiy metodik ko'rsatmani pedagog berishi kerak. Keyinchalik esa, rassomning ijodiy faolligi rivojlanib, unda o'z tasvirlash usuli paydo bo'ladi. Bunga esa talabalar tajribali pedagog yordamida erishishlari mumkin, pedagog esa buning uchun umumiy ko'rsatmalardan individual ko'rsatmalarga o'tishi kerak va har bir talaba qobiliyatini hisobga olishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Sultanov Kh.E. Innovation technology clusters use of technology in illustration / International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020: ISSN: 1475- 7192. P. 3871-3879;
2. Sultanov Kh.E., Sobirov S.T., Исмаилов У.Ш. Illustration and the Influence of Illustrator on Children's Understanding of Fairy Tales and Works of Art in Books / International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7193// p.3526-3533;
3. Болтабаевич Ботир Баймеров. Сан'atshunoslik fakultetlarida talabalarga qalamtasvir mashg'ulotlarini o'tishning nazariy asoslari. Материалы конференции Science and Education. 2020/5. Том 2. Номер No. 3. Страницы-406-409.

4. Султанов Х.Э., Бекмуродова Ш. Искусство Узбекистана, его итоги, достижение и перспективы / МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ научный журнал// №4 -2016: -С. 1241-1243;

5. Shuhratovich, I. U. (2020). Technologies of working on graphic materials in fine arts classes (on the example of working still life in the pen. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (4), Part II, 41-45.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola pedagogika oliy ta'lim tizimida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda qadimda faoliyat ko'rsatgan buyuk san'atkorlarning badiiy ijod namunalari o'rganib taxlil qilish, san'at asarlarini yaratish jarayonlari bilan tanishtirish masalalariga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена изучению и анализу произведений искусства великих художников, в прошлом работавших в сфере профессиональной подготовки будущих учителей изящных искусств в системе педагогического высшего образования, ознакомлению с процессом создания произведений искусства.

SUMMARY

This article is devoted to the problems old masters, acquainting students with samples of fine art created by the great masters of the of training future specialists in the fine arts by studying the methods of creativity of the past.

TEXNIKA TA'LIM YO'NALISHLARIDA ELEKTRON TA'LIM JARAYONINI AMALGA OSHIRISH BOSQICHLARI

Yo'lchiev M.E.

Erkin tadqiqotchi, Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so'zlar: elektron ta'lim, ilg'or pedagogik texnologiyalar, elektron darsliklar, multimedia vositalari, elektron axborot-ta'lim resurslari, virtual ta'lim, LMS (Learning Management Systems), CMS (Content Management Systems).

Ключевые слова: электронное обучение, передовые педагогические технологии, электронные учебники, мультимедийные инструменты, ресурсы электронного обучения, виртуальное образование, LMS (системы управления обучением), CMS (системы управления контентом).

Key words: e-learning, advanced pedagogical technologies, e-textbooks, multimedia tools, e-learning resources, virtual education, LMS (Learning Management Systems), CMS (Content Management Systems).

Elektron ta'lim o'qitish sifatini yanada yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya va ilg'or pedagogik texnologiyalar, elektron darsliklar, multimedia vositalari keng joriy etilayotgani o'qitish sifatini yuksaltirishga xizmat qilmoqda [1]. Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 7 iyundagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzurida Multimedia -umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida tuzilgan Markazimiz ham ana shu maqsad yo'lida faoliyat yuritayapti.

Bu erda multimedia dasturlarini yaratish, rivojlantirish hamda ommalashtirish, ularni tizimga samarali tatbiq etishga alohida e'tibor qaratiladi.

CHunonchi, Respublika ta'lim markazi hamda dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishga ixtisoslashtirilgan hududiy korxonalar bilan hamkorlikda umumta'lim maktablari uchun multimedia vositalari, o'quv adabiyotlari va qo'llanmalarning elektron nusxalari amaliyotga joriy etilmoqda. Xalq ta'limi vazirligining rasmiy veb-sayti (www.uzedu.uz) yangilandi. Natijada uning "Ta'lim" bo'limida maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, musiqa va san'at, sport maktablariga qabul qilish uchun kerakli hujjatlar ro'yxati hamda ariza shakllarining elektron ko'rinishlarini yuklab olish imkoniyati yaratildi. Bolalar musiqa va san'at maktablari, sport maktablari hamda "Barkamol avlod" markazlari uchun

“Maktabdan tashqari ta’lim” axborot tizimi ishga tushirilib, u “E-Maktab” yagona axborot tizimiga joylashtirildi [2].

Bugungi kunda xalq ta’limi tizimida jami 493 nomdagi elektron axborot-ta’lim resurslari amaliyotga joriy etilgan. Jumladan, 374 nomdagi elektron darslik, video hamda audiodarslar, interaktiv va animatsiyali virtual laboratoriya ishlari, testlar hamda boshqa qo’shimcha resurslar Multimedia umumta’lim dasturlarini rivojlantirish markazi tomonidan tayyorlandi. Mazkur metodik qo’llanmalar va axborot-ta’lim resurslari vazirlikning www.eduportal.uz axborot-ta’lim portalining “Elektron kutubxona” bo’limiga joylashtirilgan.

Umumiy o’rta ta’lim

maktablari o’quvchilari uchun darsliklar hamda metodik qo’llanmalarining elektron nusxalari saytga joylashtirilgani, har yili yangi avlod darsliklari bilan almashtirib borilayotgani ham foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratmoqda. O’z navbatida, soha mutaxassislari ishtirokida seminar-treninglar, videoo’quvlar tashkil etilayotgani ularni ilg’or tajribalar bilan tanishtirish imkonini berayapti.

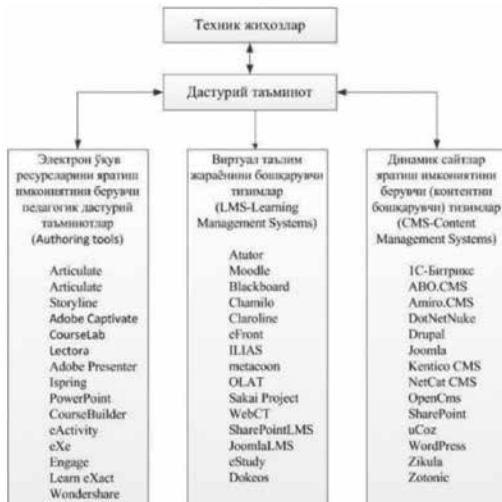
Yana bir yangilik shuki, o’quv muassasalari faoliyatiga keng jamoatchilikni jalb etish, amalga oshirilayotgan ishlar bilan ota-onalarni tanishtirib borish maqsadida “Xalq ta’limi tizimidagi eng yaxshi veb-saytlar” ko’rik-tanlovi ham o’tkazib kelinayotir. Bu esa o’quvchi va o’qituvchilar o’rtasida o’z shaxsiy veb-saytlarini yaratishga qiziqishni kuchaytirish, axborot texnologiyalaridan yanada samarali foydalanilishini ta’minlash, o’g’il-qizlarda AKT bilan bog’liq kasblarga havas uyg’otishga xizmat qilishi, shubhasiz [3].

Elektron ta’limni tashkillashtirishning ko’pgina manbalari orasidan quyidagilarni ko’rsatish mumkin:

- Mualliflik dasturiy mahsulotlari (Authoring tools);
- Virtual ta’lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS (Learning Management Systems);
- Ichki kontentni boshqaruv tizimlari CMS (Content Management Systems).

Hammamizga ma’lumki, har bir universitet yoki ta’lim muassasi o’z ta’lim jarayonini boshqarish uchun zamonaviy texnologiyalardan kelib chiqqan holda, o’zining virtual axborot ta’lim muhitini yaratishga harakat qiladi. Hozirgi vaqtga kelib, virtual axborot ta’lim muhitini yaratishning hojati qolmagan, chunki Web muhitiga moslashgan har hil turdagi dasturiy majmualar jonkuyar dasturchi va ta’lim sohasida ishlab kelayotgan xodimlarning hamkorlikda ishlashlari shuningdek, ta’limga yo’naltirilgan fondlar tomonidan qo’llab quvvatlanishi natijasida, erkin va ochiq kodli dasturiy ta’minotlar yaratilgan [4].

Bu o’quv modulimizda masofaviy ta’lim jarayonini tashkillashtirish imkoniyatini beruvchi erkin va ochiq kodli dasturlar majmuasini g’tahlili keltiriladi. O’quv modulida

1-rasm. Elektron ta’limni tashkillashtirishda ishlatiladigan dasturiy ta’minotlar strukturasi

keltirilgan dasturiy majmualar tahlili ko'p yillar davomida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida yozilgan.

O'quv muassasasida masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirishga qo'yiladigan texnik va dasturiy talablar MT jarayonini amalga oshirishda qo'yida ko'rsatilgan bosqichlar asosida amalga oshirish mumkin:

- 1-bosqich: Tahlil
- 2-bosqich: Loyihalashtirish
- 3-bosqich: Joriy qilish
- 4-bosqich: O'quv kontentlarini yaratish
- 5-bosqich: Ishga tushirish
- 6-bosqich: Rivojlantirish

1-bosqichda o'quv muassasining masofaviy ta'lim jarayoniga bo'lgan ehtiyojlari, ta'lim jarayonida qatnashayotgan foydalanuvchilarning soni, o'qitish usullari va shakllari, loyihani amalga oshirishdakerak bo'ladigan texnik, dasturiy va inson resurslari, loyihani iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi.

2-bosqichda tahlillar natijasida amalga oshiriladigan ishlar ko'lamini va texnik topshiriqlayilalashtiriladi.

3-bosqichda esa tanlangan masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuaa tegishli serverda o'rnatiladi, tizimga tegishli domen tanlanadi. Masofaviy ta'lim jarayonini boshqaruvchi dasturiy majmuasidan foydalanish va unga texnik qo'llab quvvatlashchi ishchi xodimlarni o'rgatish bo'yicha o'quv mashg'ulotlar tashkillashtiriladi.

4-bosqichda masofaviy ta'lim jarayonining asosiy elementlaridan biri bo'lmish o'quv kontentlar o'quv bo'limi va soha mutaxassislari bilan hamkorlikda yaratiladi. Yaratilgan o'quv kontentlar ekspertlar tomonidan tekshiriladi.

5-bosqichda masofaviy ta'lim jarayoni ishga tushiriladi. Ta'lim jarayonida o'quv jarayoni doimiy nazoratda bo'lib turadi. Tizimdagi havfsizlik choralari monitoring qilib boriladi.

6-bosqichda yuqorida keltirilgan bosqichlarda mavjud bo'lgan kamchiliklar to'g'rilanadi, yangi o'quv kurslar yaratiladi, texnik imkoniyatlar kengaytiriladi, tizimning rivojlanishiga tegishli bo'lgan ishlar ko'lamini bajariladi.

1. Web-xosting xizmatini tanlash. Web-xosting xizmatini tanlash biz UZINFOCOM Markazining texnologik maydonchasidan foydalanishni tavsiya etamiz [14]. UZINFOCOM Markazining texnologik maydonchasi milliy foydalanuvchilar va birinchi navbatda, davlat boshqaruvi va hokimiyati organlari, hamda ta'lim va notijorat muassasalariga zamonaviy darajadagi sifatli xosting xizmatini ko'rsatish maqsadida 2006 yilda tashkil etilgan. Xizmatlar axborot havfsizligini ta'minlashning barcha xalqaro standartlariga to'liq mos ravishda ko'rsatiladi, shu bilan birga, axborot resurslari egalari o'z resurslarini saqlash va ma'lumotlar bilan ishlashda maksimal qulaylikni ta'minlaydi.

Ushbu texnologik maydoncha shu kabi komplekslarga qo'yiladigan barcha talablarga javob beradi. Xususan, ma'lumotlarni saqlash va ularning yaxlitligini ta'minlash, ma'lumotlar saqlashni zahiralash, 24 soat davomida doimiy texnik xizmat ko'rsatish.

Foydalanuvchilarning texnologik maydonchada joylashtirilgan resurslari uning infratuzilmasidan foydalanadilar. YAgona tekshirilgan dasturiy ta'minotdan foydalanish esa mijozlarga dasturlarni yaratish zaruriyatidan ozod etib, ularni axborot resurslarini joylashtirish va faoliyat yuritishi bilan bog'liq muammolardan holi etadi. Bunday kompleks echim mijozlar uchun mavjud bo'lgan turli dasturiy modulardan foydalanish orqali o'z kuch va resurslarini axborot xizmatlarini shakllantirish va jadallashtirishga yordam beradi [5].

Bundan tashqari, UZINFOCOM Markazi tarkibidagi kompyuter hodisalariga chora ko'rish xizmati UZCERT, texnologik maydonchada joylashgan resurslarni etarli darajada havfsizligini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda texnologik maydonchada Agentlik saytiaci.uz; UZ-CERT serverlari; Ziyonet tarmog'i moslamalari, www.ziyonet.uzportali; Milliy qidiruv tizimi www.uzserverlari; UZ domen zonasining yuqori bo'g'in o'zak serverlari joylashgan. SHU bilan birga texnologik maydonchada 80 tadan ortiq tashkilotlarning saytlari, shu qatorda davlat organlarining saytlari, ijtimoiy yo'naltirilgan loyihalarning saytlari va ularning miqdori doimiy ravishda o'smoqda. Texnik maydoncha uskunalarining umumiy quvvati hozirgi kunda 11 ta server, jami chastotasi 42 GGs bo'lgan 14 ta protsessor, 26 Gbayt operativ xotira moslamasi va 4 Tbayt bo'lgan disk makonidan iborat.

Veb-xosting xizmati tariflari 1

UZINFOCOM kompyuter va axborot texnologiyalarini rivojlantirish hamda joriy etish Markazi yuridik va jismoniy shaxslarga quyidagi tariflar bo'yicha veb-xosting xizmatini ko'rsatadi:

1-jadval

Вeb-xosting хизмати тарифлари

Тариф режалари	Standart	Lux	Vip	Maxi
Изоҳ	Таснифлар			
Ойлик абонентлик тўлови (сўм)	4 000	6 000	12 000	17 000
Дискдаги умумий квота, Mb	50 гача	100 гача	250 гача	500 гача
Ойлик трафик, Mb	unlimited	unlimited	unlimited	unlimited
1 почта манзили учун квота, Mb	5	5	5	5
Почта манзиллари сони	10	20	40	80
3-даража доменини рўйхатга олиш ва қўллаб-қувватлаш	3	4	5	7
FTP орқали кириш	+	+	+	+
CGI-BIN, PERL(mod_perl)	+	+	+	+
MySQL маълумотлар омбори сони	1	1	1	1
Ойлик дискдаги квотанинг кўпайиб кетишида 1 Mb нархи (сўм)*	200	200	200	200

Domen olish Asosiy tushunchalar [6-8]. Domen - nomli mezon bo'yicha ajratilgan va uni qo'llab-quvvatlash uchun javob beradigan tashkilotga egalik qilish uchun taqdim etilgan Internet tarmog'ining qismi; «UZ» domeni - O'zbekiston Respublikasining mamlakat kodini ifodalovchi, maxsus vakolatli tashkilot tomonidan boshqariladigan vamuvoftqlashtiriladigan hamda O'zbekiston Respublikasining yurisdiksiyasi ostidagi yuqori daraja domeni, shu jumladan, keyingi darajalarning domen nomlari;

Domen nomi - nomlarning domen tizimiga muvofiq kompyuter tarmog'i uzelliga birlashtirilgan noyob belgili nom.

Domen (o'z navbatida xostingni ham) olish uchun [15] ActiveCloud kompaniyasi orqali amalga oshirishni tavsiya qilamiz.

Domenni ro'yihatdan utkazish (xosting) olishshartlarini [15] sayti orqali barcha ma'lumotlarni olishingiz mumkin.

2-jadval

Веб-хостинг хизмати тарифлари

TLD zonasi	1 йилга тулов
.uz	14 \$
.kz	22 \$
.tj	22 \$
.com	27 \$
.org	27 \$
.net	27 \$
.ru	22 \$

TLD zonasi	1 йилга тулов
.name	25 \$
.info	23 \$
.bz	43 \$
.su	32 \$
.tw	51 \$
.uk	22 \$
.us	27 \$

Adabiyotlar:

1. E-learning: concepts, trends, applications. Corporation Trust Center by Epignosis LLC 2013.
2. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Siân Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy, 2013.
3. Evaluation of Evidence - Based Practices in Online Learning: A MetaAnalysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Department of Education Office of Planning, Evaluation, and Policy Development Policy and Program Studies Service, 2010.
4. Arafah, S. The implications of information and communications technologies for distance education: Looking toward the future / S. Arafah. — Arlington, VA: SRI International — Final Report. — 2004.
5. Bates, A.W. Distance education in a knowledge-based society / A.W. Bates // A keynote address in the ICDE Conference on The Metamorphosis of Distance Education in the Third Millennium — Toluca, Mexico. — 2007.
6. Bullen, M. Digital Learners in Higher Education: Generation is Not the Issue / M. Bullen, T. Morgan, A. Qayyum, // Canadian Journal of Learning Technology — 2011 — № 37(1).
7. Donhue, B. Faculty and administrators collaborating for e-learning courseware / B.Donhue, L. Howe-Steiger // EDUCAUSE Quarterly — 2005 — №28 (1). — p.20-32.
8. Henri, P. E-learning technology, content and services / P. Henri // Education and Training — 2001 — №43(4) — p.249-255.
9. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. — T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60-b.
10. Xalilova F.A. Oliy ta'lim muassasalarida elektr texnik materiallar fanini o'qitish metodini takomillashtirish. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari 2021/ 3-son

РЕЗЮМЕ

Ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'rniga elektron ta'lim elementlari kirib keldi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar.

РЕЗЮМЕ

На смену традиционным формам обучения пришли элементы электронного обучения. Внедрение современных информационных и коммуникационных технологий в образовательный процесс привело к созданию новой формы обучения - дистанционного обучения - в дополнение к традиционным методам обучения. При дистанционном обучении ученик и преподаватель находятся в постоянном общении друг с другом с помощью специально созданных учебных курсов, форм контроля, электронных коммуникаций и других технологий Интернета, отделенных друг от друга в пространстве.

The traditional forms of education have been replaced by e-learning elements. The introduction of modern information and communication technologies in the educational process has led to the creation of a new form of teaching - distance learning - in addition to traditional teaching methods. In distance education, the student and the teacher are in constant communication with each other using specially created training courses, forms of control, electronic communication and other technologies of the Internet, separated from each other in space.

TEKNIKA TA'LIM YO'NALISHLARIDA MASOFALI O'QITISHNING NAZARIY VA DIDAKTIK ASOSLARI

Yo'Ichiev M.E.

Toshkent davlat pedagogika universiteti, erkin tadqiqotchi

Tayanch so'zlar: internet, web-sayt, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy ta'lim, aloqa, xabarlar, elektron pochta, masofaviy o'qitish tizimi.

Ключевые слова: интернет, веб-сайт, информационные и коммуникационные технологии, дистанционное обучение, общение, сообщения, электронная почта, система дистанционного обучения.

Key words: internet, website, information and communication technologies, distance learning, communication, messages, e-mail, distance learning system.

Dunyoda halqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar tomonidan qabul qilingan 2030 yilgacha: yangi ta'lim konsepsiyasida "Ta'lim - taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va barqaror rivojlanish maqsadlarga etkazuvchi muhim faoliyat" deb e'tirof etilgan. Sifatli ta'lim berish, o'quvchi va talabalarning malaka hamda bilim qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish, elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratish, ta'lim jarayonini modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda zamonaviy pedagogik va elektr tarmoqlari va tizimlaridan foydalanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni, 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son Qarori, 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son Qarori, hamda, mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

A.A.Andreev tadqiqotlarida "Axborotlashgan ta'lim muhiti (ATM)-bu pedagogik tizim va uning ta'minoti birligi bo'lib, moliyaviy, iqtisodiy, moddiy-texnik, me'yoriy va marketing boshqaruvining quyi tizimidir" -deb ko'rsatib o'tiladi [1; 92-93-b.].

O.A.Ilchenko o'z tadqiqotida "Axborotlashgan ta'lim muhiti - ta'lim jarayoni sub'ekti inson bilan bog'liq axborot, texnik va o'quv metodik ta'minotlarning birgalikdagi tizimli tashkil etilishi"- deb ta'riflaydi [2].

Internet texnologiyalarining kirib kelishi bir necha asrlar davomida o'zgaray kelgan holatlarni o'zgartirib yubordi. Bu odatdagi xat yozishmalari elektron pochta bilan, kutubxonalar esa web-saytlar bilan almashinishida namoyon bo'ldi. Endilikda esa ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'rniga masofaviy ta'lim elementlari kirib keldi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib

kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi [3]. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi. Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagi bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi. Bunday o'qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o'quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo'ladi. Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining kunduzgi bo'limlarida tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan, sog'ligi taqozo etmaydigan, mutaxassisligini o'zgartirish niyati bo'lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo'lgan kishilar uchun masofaviy o'qitish qulay o'qitish shakli hisoblanadi. Masofaviy o'qitishda turli xil axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalaniladi, ya'ni har bir texnologiya maqsad va masala mohiyatiga bog'liq. Masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari (o'quv qo'llanma, darsliklar) talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'lishga, elektron pochta to'g'ri va teskari aloqa o'rnatishga, ya'ni xabarlarini jo'natish va qabul qilishga mo'ljallangan. Oldindan tasmasa muhrlangan videoma'ruzalar talabalarga ma'ruzalarni tinglash va ko'rish imkonini bersa, faksimal aloqa, xabarlar, topshiriqlarni tarmoq orqali tezkor almashinish talabalarga o'zaro teskari aloqa orqali o'qitish imkonini beradi. YUqoridagilarga asoslanib, ta'lim jarayonida ayni vaqtda qayta-qayta tilga olinayotgan ayrim terminlar tavsifi va ta'riflarni keltirib o'tamiz. Masofaviy o'qitish – eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalari o'z ichiga olgan sirtqi va kunduzgi ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir.

Masofaviy o'qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalari asosida o'quv shartsharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas. Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari va chet ellik ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuaidir[4].

Masofaviy o'qitish tizimi – masofaviy o'qitish shartlari asosida tashkil etiladigan o'qitish tizimi. Barcha ta'lim tizimlari singari masofaviy o'qitish tizimi o'zining tarkibiy maqsadi, mazmuni, usullari, vositalari va tashkiliy shakllariga ega. Nima uchun masofaviy ta'lim kerak bo'lib qoldi? – degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu savolga javob tariqasida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- Ta'lim olishda yangi imkoniyatlar (ta'lim olishning arzonligi, vaqt va joyga bog'liqligini va boshqalar).
- Ta'lim maskanlariga talaba qabul qilish sonining cheklanganligi.
- Ta'lim olishni xohlovchilar sonining oshishi.
- Sifatli axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
- Xalqaro integratsiyaning kuchayishi.

YUqorida sanab o'tilgan sharoit va imkoniyatlar masofaviy o'qitishga ehtiyoj borligini

ko'rsatadi. Masofaviy o'qitishning ta'lim tizimida bir-biridan farqlanuvchi model va shakllari mavjud bo'lib, ular quyidagi qo'llanish shartlari bilan farqlanadi:

- geografik shartlar (masalan, mamlakat territoriyasi, markazdan uzoqlikda joylashuvi, iqlimi);
- mamlakatning axborotlashuvi va kompyuterlashtirish umumiy darajasi;
- kommunikatsiya va transport vositalarining rivojlanish darajasi;
- ta'lim jarayonida axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining qo'llanish darajasi;
- ta'limda qo'llaniladigan an'analari;
- masofaviy o'qitish tizimi uchun ilmiy pedagog kadrlar mavjudligi va ularning salohiyati va boshqalar.

Umuman olganda masofaviy ta'limning maqsadiga quyidagilar kiradi:

- Mamlakat miqyosidagi barcha hududlar va chet eldagi barcha o'quvchilar, talabalar, ta'lim olishni xohlovchilarga birdek ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.
- Etakchi universitetlar, akademiya, institutlar, tayyorlov markazlari, kadrlarni qayta tayyorlash muassasalari, malaka oshirish institutlari va boshqa ta'lim muassasalarining ilmiy va ta'lim berish potentsiallaridan foydalanish evaziga ta'lim berishning sifat darajasini oshirish.
- Asosiy ta'lim va asosiy ish faoliyati bilan parallel ravishda qo'shimcha ta'lim olish imkoniyatini yaratib berish.
- Ta'lim oluvchilarni ta'lim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish va ta'lim muhitini kengaytirish. - Uzluksiz ta'lim imkoniyatlarini yaratish.
- Ta'lim sifatini saqlagan holda yangi prinsipal ta'lim darajasini ta'minlash. YUqoridagilarni xulosa qilib shuni aytish mumkinki, masofaviy ta'lim elementlarini ta'lim muassasalariga joriy etilishi har tomonlama foyda keltiradi [5]. Oliy ta'lim tizimida bu kompleksni joriy qilish uchun barcha shartsharoitlar mavjud. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonida (xususan, masofaviy ta'lim jarayonini) qo'llash asosan ikki xil ko'rinishda amalga oshiriladi. Birinchi sharti bu texnik jihozlar bo'lsa, ikkinchisi sharti esa maxsus dasturiy ta'minotlar bilan ta'minlanganligidir.

1. Texnik jihozlar bilan ta'minlanganlik: kompyuterlar, tarmoq qo'riqlari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, video konferensiya jihozlari va hakazo.

2. Dasturiy ta'minotga: Mavjud qurilmalarni ishlatadigan dasturiy ta'minotlardan tortib shu soha uchun mo'ljallangan dasturlar to'plami kiradi. So'nggi yillarda G'arbda ta'lim tizimini boshqarishda qo'llanilib kelinayotgan Internet yoki Interanet tarmog'i orqali elektron shakldagi ta'lim turini Elearning (elektron ta'lim) atamasi bilan kirib keldi.

Elektron ta'limi – axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosidagi ta'limning turli ko'rinishlarini anglatuvchi keng tushunchadir. Elearning o'z ichiga elektron o'quv kontentlarni bilim oluvchiga etkazish usulidan kelib chiqqan holda guruhlariga ajratish mumkin [6].

YUNESKO institutining 2000 yildagi tahliliy tadqiqot materiallarida (“Distance Education for the Information Society: Policies, Pedagogy and Professional Development”) keltirilgan masofali o'qitish modellarini keltiramiz:

Birlamchi (YAgonalik) modeli. Ushbu model tashkiliy tuzilishiga ko'ra faqat masofali o'qitishda va «masofali» talabalar bilan ishlash maqsadida tashkil etiladi. O'qitish shunday amalga oshiriladiki, bunda ta'limning kunduzgi shakli zarur bo'lmaydi. Barcha o'qitish masofadan amalga oshiriladi. Ushbu modelda o'qitishda xududiy markazlar bo'lib, ularda talabalar o'qituvchilardan maslahatlar olishi e'ki yakuniy imtihon topshirishlari mumkin.

1-rasm. Masofaviy ta'lim modellari

Bunday oliygoxlarda o'qituvchilarga ham talabalarga ham o'quv faoliyatining shakl va uslublarini tanlashda katta erkinlik beriladi. Vaqt va o'quv jadvallariga qat'iy chegaralar qo'yilmaydi. Bunday tamoyilda o'qitish Ochiq universitetlarda, masalan, Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti (United Kingdom Open University – <http://www.open.ac.uk>) da tashkil etilgan.

Ikkilamchi (Ikkilangan) modeli.

Bunday tizimda oliygox kunduzgi talabalarni ham, qisman kunduzgi va qisman masofali dastur asosida o'qitadi. Har ikkalasida ham dars jadvallari, o'qitish dasturlari, imtihonlari va baholash mezonlari bir xil bo'ladi. Odatda ikkilangan modelni rivojlantiraётgan oliygox kunduzgi talabalar soni masofali o'qitilgan talabalar sonidan katta bo'lgan an'anaviy oliygoxlardir. SHuning uchun bir universitetning o'zida ikki shaklning birgaligida ko'proq o'zlarida katta o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan kunduzgi ta'lim olayotgan talabalar yutadilar. Bunday oliygoxlarda masofali kurslar har doim ham foyda keltirmaydi, ba'zan u qisman kunduzgi talabalarni o'qitish hisobidan amalga oshiriladi. Bunday holatlarda asosiy urg'u tajribaga, pedagogika va uslubiy innovatsiyalar tadqiqotiga va boshqalarga beriladi. Masofali o'qitishning bunday modeli Avstraliyaning yangi Angliya universiteti (University of New England, Australia – <http://www.une.edu.au>) da tashkil etilgan.

Aralash model. Ushbu model universitet talabalarini masofali o'qitishning turli shakllarini, aniqrog'i shakllarning integratsiyasini nazarda tutadi. Masalan, kunduzgi shaklda o'qitilgan talabalar masofali o'qitish kurslarining dasturlaridagilarni yoki ushbu universitetning o'qituvchisi o'qiyotgan kunduzgi kurslari bilan parallel ravishda qisman o'qiydilar. SHuningdek, bu modelda an'anaviy kurslar doirasida virtual seminarlar, taqdimotlar, ma'ruzalar ko'rinishidagi mashg'ulotlar alohida shakllarining birlashmasi bo'lishi mumkin. Universitet axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan qanchalik yuqori jixozlangan bo'lsa, shunchalik o'qitish shakllari turli-tuman bo'ladi. Integrallashgan bunday kurslar YAngi Zelandiyadagi Massey universitetida (Massey University, New Zealand – <http://www.massey.ac.nz>) tashkil etilgan.

Konsorsium. Ushbu model ikki universitetni birlashmasidan iborat. Bunda ular o'quv materiallari bilan almashadilar yoki ba'zi vazifalarni bo'lishib oladilar. Masalan, bir universitet masofali o'qitish uchun o'quv materiallar ishlab chiqaradi, boshqasi virtual o'quv guruhlarni o'qituvchilar bilan ta'minlaydi yoki masofali o'qitish dasturlarini rasmiy akkreditatsiyasini o'tkazadi. Bunday hollarda universitet butunlay e'ki uning alohida markazlari, fakultetlari, xatto ta'lim xizmati bozorida ishlayotgan tijorat yoki davlat tashkilotlari hamkor bo'lishlari mumkin. Konsorsiumlar faqat qattiq markazlashgan boshqarish va yaratilayotgan ashyolarning mualliflik hamda material xuquqlarini rioya etish shartlaridagina samarali bo'ladi. Kanadadagi Ochiq o'quv Agentligi (Open Learning Agency, Canada – <http://www.ola.bc.ca>) konsorsiumga misol bo'lishi mumkin.

Franchayzing. Franchayzing tamoyilida tashkil etilgan masofali o'qitish modelida hamkor universitetlar bir – birlariga o'zlarining masofali kurslarini beradilar. Bunda ta'lim xizmati bozorida o'zini ko'rsatgan qandaydir universitet o'zida ishlab chiqqan kurslarini masofali o'qitishni endigina tashkil qilayotgan va masofali o'qitish uchun o'quv ashyolarini

mustaqil ishlab chiqish tajribasiga ega bo'lmagan boshqa oliygox – hamkorlariga o'qitish huquqini berishi mumkin. Bunday modelning qiziq tomoni shundaki, talabalar o'zlarining universitetida o'qishga yozilib, konsorsiumga kirgan ilg'or oliygox talabasi kabi o'sha hajmda va o'sha sifatda ta'lim xizmatlariga, o'qishni bitirganlaridan keyin xatto diplomlariga ega bo'ladilar. Bunda ilg'or universitetning barcha atributikalari o'z kuchini saqlab qoladi. Franchayzing modeliga misol sifatida Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti qoshidagi Biznes Maktabi (Open University Business School, Great Britain) va uning SHarqiy Evropadagi universitetlari bilan aloqasini olish mumkin.

Validatsiya. Masofali o'qitishning juda keng tarqalgan modeli bo'lib, bunda ta'lim muassasalari masofali o'qitish bo'yicha xizmatlarni barcha hamkorlari teng darajada bajarishlari haqida kelishuv imzolab oladilar. Ularning biri diplom validatsiyasi, kurs va dasturlarni akreditatsiyasini qiladi, rasman tan olinadigan diplom va sertifikatlarni berishga mas'ul bo'ladi, ilmiy darajalar beradi va xokazo. Bosh oliygox (davlat akkreditatsiyasiga ega bo'lgan taniqli oliygox) va uning xududlardagi ko'p sonli filiallari orasidagi munosabatlar ham shu model asosida tashkil etiladi. Uzoqlashtirilgan auditoriyalar. Bu modelda zamonaviy axborot texnologiyasi vositalari faol foydalaniladi. Qandaydir oliygoxda o'tkazilayotgan o'quv kurslar, ma'ruzalar yoki seminarlar talabalar yig'iladigan uzoqlashtirilgan o'quv auditoriyalarga sinxron teleko'rsatuv, videoanjuman, radioeshittirish ko'rinishida telekommunikatsiya kanallaridan uzatiladi. Bunda bir o'qituvchi bir vaqtni o'zida talabalarining katta auditoriyasi bilan ishlaydi. Ushbu model bo'yicha AQSH ning Viskonsiya universiteti (Wisconsin University, USA) da, shuningdek, Xitoyning markaziy radio va televedenie universiteti (China Central Radio and TV University) da masofali o'qitish tashkil etilgan.

Loyihalar. Davlat ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot dasturi doirasida keng qamrovlik loyihani amalga oshirish uchun mo'ljallangan masofali o'qitish modelidan iborat. Ushbu modelda asosiy ahamiyat o'quv materiallarini ishlab chiquvchi asosiy mutaxassis xodimlar, masofali kurslarni olib boruvchi o'qituvchilar va olimlar yig'iladigan ilmiy – uslubiy markazga qaratiladi. Markazda ishlab chiqiladigan masofali kurslar u yoki bu davlat (xudud) ning katta auditoriyasiga uzatiladi. Bunday o'qitish vaqtinchali hisoblanib, loyihada mo'ljallangan ishlar bajarilgandan yoki tugagandan so'ng tugatiladi. Bu modelga misol sifatida Afrika va Lotin Amerikasining rivojlanayotgan davlatlarida turli xalqaro tashkilotlar o'tkazgan qishloq xo'jaligi, agrotexnikaning yangi uslublari, ekologiya bo'yicha va sh.k. masofali o'qitish kurslari olish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Andreev A.A., Rubin YU.B. Titarev L.G. Kafedra v sisteme otkrytogo obrazovaniya Materialy konferensii «Obrazovanie v informatsionnyu epoxu» -M.: MESI, 2001, s.90-100
2. Sovremennye informatsionno-obrazovatelnye sredy. P-lib.ru-Biblioteka dlya studenta. <http://www.p-lib.ru/pedagogika/andreev/andreev9.html>
3. E-learning: concepts, trends, applications. Corporation Trust Center by Epignosis LLC 2013.
4. The pedagogy of the Massive Open Online Course: the UK view. Siân Bayne and Jen Ross, the University of Edinburgh. The Higher Education Academy, 2013.
5. Evaluation of Evidence - Based Practices in Online Learning: A MetaAnalysis and Review of Online Learning Studies. U.S. Department of Education Office of Planning, Evaluation, and Policy Development Policy and Program Studies Service, 2010.
6. Arafeh, S. The implications of information and communications technologies for distance education: Looking toward the future / S. Arafeh. — Arlington, VA: SRI International — Final Report. — 2004.
7. Bates, A.W. Distance education in a knowledge-based society / A.W. Bates // A keynote address in the ICDE Conference on The Metamorphosis of Distance Education in the Third Millennium — Toluca, Mexico. — 2007.
8. Bullen, M. Digital Learners in Higher Education: Generation is Not the Issue / M. Bullen, T. Morgan, A. Qayyum, // Canadian Journal of Learning Technology – 2011 — № 37(1).

9. Donhue, B. Faculty and administrators collaborating for e-learning courseware / B. Donhue, L. Howe-Steiger // EDUCAUSE Quarterly — 2005 — №28 (1). — p.20-32.

10. Henri, P. E-learning technology, content and services / P. Henri // Education and Training — 2001 — №43(4) — p.249-255.

РЕЗЮМЕ

Ta'lim tizimida ta'lim olishning an'anaviy shakllari o'miga masofaviy ta'lim elementlari kirib keldi. Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar.

РЕЗЮМЕ

Традиционные формы обучения в системе образования заменены элементами дистанционного обучения. Внедрение современных информационных и коммуникационных технологий в образовательный процесс привело к созданию новой формы обучения - дистанционного обучения - в дополнение к традиционным методам обучения. При дистанционном обучении ученик и преподаватель находятся в постоянном общении друг с другом с помощью специально созданных учебных курсов, форм контроля, электронных коммуникаций и других технологий Интернета, отделенных друг от друга в пространстве.

SUMMARY

Traditional forms of education have been replaced by distance learning elements in the education system. The introduction of modern information and communication technologies in the educational process has led to the creation of a new form of teaching - distance learning - in addition to traditional teaching methods. In distance education, the student and the teacher are in constant communication with each other using specially created training courses, forms of control, electronic communication and other technologies of the Internet, separated from each other in space.

TEKNOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHISINING METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Bekmuratova Sh. N.

Andijon davlat universiteti erkin izlanuvchisi

Qodirova D.M.

Andijon davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, metodika, o'quv-tarbiya ishlari, bilim, ma'lumot, malaka.

Ключевые слова: будущий учитель, методика, учебно-воспитательная работа, знание, образование, квалификация.

Key words: future teacher, methodology, teaching and educational work, knowledge, education, qualifications.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish borasida maxsus kuzatuvlar tajribalar va tajribali metodist tasviriy san'at o'qituvchilarining ish tajribalari o'rganilib, ulardan tegishli ilmiy xulosalar chiqarildi. Ma'lumki, umumta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining dars mashg'ulotlari o'zing o'qitish texnologiyasiga ko'ra turlanadi.

Tasviriy san'atni o'qitilishi tarixini, unda eng samarali dars texnologiyalari, o'qitish didaktikasi va bilim malaka berish metodikasini shakllanishidan boshlab, uni takomillashtiruv jarayonlari o'rganib chiqildi. Ayniqsa, bu fanni o'qitib chiqishda o'rta asrlar pedagogikasi va metodikasida alohida e'tibor beriladi. Chunki, umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasini shakllanishi qadimgi Yunon va Rim umumta'lim maktablaridan boshlansada, uni texnologiyalashuvi va fan sifatida tan olinishi o'rta asrlarda nihoyasiga

yeta boshlaydi. Bu o'rinda Ch.Chennino, B.Alberti, Dyurer, aka-uka Dyupyun, A.Ashbe, P.Chistyakov, A.Kardovskiy, Ya.Komenskiy, Jon Lok, T.Russo, I.Gyote, I.Pestalotsii, Petr Shmit, A.Sapojnikov, K.Ushinskiy kabi pedagoglarning tasviriy san'atni o'qitish metodikasi xususidagi qarashlari e'tiborga loyiqdir. Ularning fikrlari umumta'lim maktablarida tasviriy san'at darslari texnologiyasini takomillashtirishda muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, XIX-XX asrlarda tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasini rivojlanishida Yaponiya, AQSh, Frantsiya, Angliya, Italiya, Rossiya umumta'lim maktablarilari tajribasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu mamlakatlarda umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasini tashkil etish va ularni takomillashtirishga alohida e'tibor beriladi va eng yaxshi tajribalar umumlashiriladi.

XX asrda Rossiya umumta'lim maktablarilarida tasviriy san'atni o'qitishni ancha mukammal dars texnologiyalari yaratiladi. Bu o'rinda P.Chistyakov, F.Kul'man, D.Kardovskiy, K.Yuon, E.Kondaxchan, E.Ignatev, A.Karlson, N.Rostovtsev, V.Kuzin, Ye.Shoroxov kabi pedagoglar umumta'lim maktablari tasviriy san'atni o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasini takomillashuvida katta hizmat qildilar.

O'zbekistonda umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish asosan XX asrdan boshlangan bo'lsada, rasm chizishni o'rgatish texnologiyasi bo'lganligi ma'lumdur.

Bular haqida A.Navoiyning o'ziga ustoz deb bilgan Sodiqbek Afshor- Minatyurachi rassom bo'lgan holda, u o'zining "Qonun as suvar", Qozi Ahmadning "Hatot va Musavvirlar haqida" yozgan rasolalarida XVI-XVII asr O'rta Osiyo rassomchiligi san'ati haqida ma'lumotlar berishi bilan birga, rassomchilikni o'rgatish borasida ham o'z qarashlarini bayon e tadi.

O'rta asrlarda K.Bexzod atoqli rassom Mirax Naqqosh umumta'lim maktablarida o'qigani, Mira Naqqosh esa Shoxrux Mirzo zamonida yashagan ustoz mavlono Valiullo umumta'lim maktablarida tahsil ko'rgan degan taxminlar ham bor. Lekin Mirax Naqqoshning ustoz Movarounnahrlik iste'dodli-ustoz naqqosh Jahongir bo'lgan deyiladi.

Bulardan shu narsa ma'lum bo'ladi-ki, O'rta Osiyo va Xuroson tasviriy san'ati umumta'lim maktablarilarini shakllanishida va rivojlanishida Samarqand rassomchilik umumta'lim maktablarining o'rni alohida quriladi.

Lekin, bizga o'rta asrlarda rivojlangan rassomchilik umumta'lim maktablarilarining asoschilarining ko'pchiligi ma'lum emas. Ma'lum bo'lganlarining ham ijodiy biografyasi hozirga qadar to'la o'rganilmagan va aniqlanmagan holda kelmoqda.

O.Usmanovning "Kamoliddin Bexzod va uning naqqoshlik umumta'lim maktablari" nomli asarida O'rta Osiyo, Afg'aniston, Eron va boshqa chet el manbalarida tasviriy san'at umumta'lim maktablarilarini shakllanishi va rivojlanishi xususida to'xtab o'tiladi.

XX-XXI asrlarda O'rta Osiyo va O'zbekistonda badiiy ta'lim va tarbiyani rivojlanishi hususida bir qator ilmiy xulosalar beriladi .

XX asrning 90-yillarida O'zbekiston umumta'lim maktablarilarida tasviriy san'atni o'qitilishini shakllanishi va rivojlanishi mavzusidagi O.Xudoyarovaning ilmiy ishida tasviriy san'atni o'rta asrlarda "Ustoz-shogird" umumta'lim maktablarilari va XX asrda tasviriy san'ati o'qitilishi xususida alohida ilmiy xulosalar beradi .

Bunda XX asrni 70-90 yillarida va muallifning o'tgan 20 yillik davrida umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitilishi didaktikasi va metodikasi xususida olib borilgan maxsus kuzatuvlar, eksperiment darslar umumta'lim maktablari tasviriy san'ati dars texnologiyasini va bu fanni o'qitish metodikasini mukammal holda ishlab chiqish uchun yetarli ilmiy xulosalar bera oldi.

Shularga ko'ra bugunga umumta'lim maktablarida tasviriy san'atning dars-mashg'ulotlarini tashkil etish va uni o'tkazish texnologiyasi bo'yicha so'nggi sahifalarda alohida-alohida to'xtalib o'tamiz.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish davrida umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish metodikasi bilan muntazam holda shug'ullanib kelgan va kelayotgan pedagog olimlar o'zlarining qator tadqiqot ishlarida dars texnologiyasi haqida bayon etganlar. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda umumta'lim maktablari tasviriy san'ati, uning dars va o'qitish texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi haqida alohida tushuncha, alohida hulosa va alohida tavsiyalarni bayon etish ko'zda tutiladi. Bunday ancha murakkab vazifani ado etishda Ya.A.Komenekiy, Pestalotstsi, Gerbart, P.Shmit, Sapojnikov Rostovtsev Kuzin, Sharoxov Hasanov Suleymanov Oripov, Egamov va boshqalarning pedagogik qarashi va tasviriy san'atini umumta'lim mazmunidagi maqsad va vazifalari, uni davlat standartlari va dasturi asosida o'qitish, bu fanni o'qitishning o'ziga xos dars texnologiyasi, didaktik va metodikasi xususidagi fikr- mulohazalari, ularning ilmiy pedagogik-qarashlari va ularning ilmiy meroslri asosida o'rganib chiqiladi va tegishli xulosa va tavsiyalar berishni ish mazmuniga kiritiladi.

Shuningdek Ya.Komenskiy, Peetalotstsiy, K.Ushinekiy A.Sayidahmedov, B.Ziyomuxammedov, M.Tojiev, J.Yo'ldashev kabi pedagog olimlarning ilmiy asarlaridan keng mazmunda ijodiy foydalanildi.

Tasviriy san'atni o'qitishining pedagogik texnologiyasi – o'quvchilarga tasviriy san'at bo'yicha bilim – malakalar berish, ular asosida shaxsni rivojlantirish qonun – qoidalarini o'zida mujassam etgan holda oldindan rejalashtirilgan natijani kafolatlaydigan, pedagogik faoliyatdir, - desak uni didaktik jarayoni va metodik yo'nalishi qay tarzda talqin etiladi?

Pedagogik texnologiya – murakkab jarayon sifatida qator o'qitish bosqichlaridan va o'z navbatda bu bosqichlarning har biri o'ziga xos amallardan iborat bo'ladi .

Agar biz tasviriy san'atning dars mashg'uloti, ya'ni 45 minutli vaqt ichida barcha imkoniyat, shart–sharoit, vosita, didaktika, metodik uslublardan (qanday darajaligidan qat'iy nazar) foydalanib, kafolatlangan natija uchun amalga oshirilayotgan faoliyatning barchasi (N.Talzina ta'rifi ko'ra) tasviriy san'at darslarining pedagogik texnologiyasi bo'ladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda asosiy narsa – bu kafolatlangan natija bo'yicha imkoniyat, shart-sharoit, vositalar, metodika va uslublar bo'lib, ularni tashkil etish tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi va uning printsiplarining asosiy vazifasiga kiradi.

Chunki, umumta'lim maktablarida tasviriy san'atni o'qitish didaktikasi har bir dars mashg'uloti uchun eng avvalo berilayotgan bilim va malakalarni ilmiy asosda bo'lishi ta'minlanadi. Ilmiylik printsiplari – o'quvchilarga rasmi chiziladigan natura, ob'ekt, mavzu, voqea – hodisalarni yoki tahlil qilnadigan san'at asari bo'yicha beriladigan har bir ma'lumotni ilmiy va fan ma'lumotlari asosida bo'lishini ta'minlaydi.

So'ngra beriladigan bilim-malakalar sistemali, ketma-ketlik asosda bo'lishi ta'minladi-ki, bu pedagogikani yoki didaktikani osondan-qiyonga borish printsiplari asosida olib boriladi.

Bu jarayon avval osonroq tasvirlanadigan, oddiy predmetlar rasmini chizib, keyingi mashg'ulotlar asta murakkablashtirib borish asosida quriladi.

Bular umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fani dasturida berilgan mavzularning ketma-ketlik mazmunida o'z ifodasini topgan bo'ladi.

Shuningdek, umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fani bo'yicha o'quvchilarga beriladigan bilim, malakalar didaktikani tarbiyaviylik printsiptiga amal qilingan holda olib boriladi.

Chunki umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fani o'quv predmeti o'quvchilarni badiiy – ahloqiy, estetik, mehnatga, o'z halqiga, Vataniga, ota – bobolar ijodiga katta xurmat bilan qarashga o'rgatadi .

Yana umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fanini o'qitish texnologiyasi va didaktikasi talabiga ko'ra har bir dars o'quvchilarga berilayotgan bilim va malakalarini shu darsni o'zida amaliyotida qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib, darsni asosiy qismida berilgan yangi bilim va ma'lumotlar asosida rasm chizish amaliyoti bajariladi. Bu fanni mazkur imkoniyati va shart-sharoitiga ko'ra uning dars texnologiyasida ijodiy o'zgarishlar namoyon bo'ladi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda g'oyat ahamiyatga molik bo'lgan didaktik printsipl – o'quvchilarning tasvirlash qobiliyati, bilimi, malakasiga mos holda o'qitishga shart-sharoit va imkoniyatlarini yaratishdan iboratdir . Bu printsipl o'qituvchilarning metodik imkoniyatini oshirib, o'quvchilarning barchasini rasm chi zishga va tasvirlar yaratishga jalb qilish imkoniyatini beradi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda o'quvchilarga beriladigan bilim, malakalarini ijodiy, faol, mustaqil va tashabbuskorlik asosida bo'lishiga alohida e'tibor beriladi.

O'quvchilarga beriladigan tasviriy san'at bo'yicha bilim malakalarini oson, qisqa, tushunarli, ilmiy asosda bo'lishini ta'minlashda didaktikani ko'rgazmali o'qitish - ta'lim berish texnologiyasida eng asosiy didaktik printsipl sanaladi.

“Umumta'lim maktablarida ko'rgazmasiz o'qitib bo'lmaydigan yagona o'quv fani bu tasviriy san'atdir” – deb doimo ta'kidlanishi ham bejiz emas. Shuning uchun bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarlashda tasviriy san'atini o'qitish texnologiyasiga oid ko'rgazmalilik – oldin belgilangan maqsadga erishishni kafolatlay oladigan didaktik printsiplning eng asosiy va eng samaralisi sanaladi .

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarlashda tasviriy san'atini o'qitish texnologiyasidagi didaktik jarayon V.P.Bespalko ko'rsatib o'tganidek, - Yangi dars materialiga kirish – ya'ni, - o'quvchilarni yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlash - motivatsiya jarayoni bilan boshlandi. Bu o'quvchilarni yangi dars materialiga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birga, ularni dars davomidagi faolligini, mustaqilligini, tashabbuskorligi va ijodkorligini ta'minlash imkoniyatini beradi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarlashda asosiy o'rinni uni o'qitish didaktikasi va metodikasi oladi. Chunki metodika va didaktika umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fanidan o'quvchilarga bilim – malaka berishning eng asosiy va oxirgi pedagogik jarayoni sanaladi. Metodika – umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fanidan o'quvchilarga bilim – malakalar berishning eng oson, eng samarali pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi vosita bo'lib, darsdagi oldidan belgilangan natijalarni kafolatlay oladigan jarayon xisoblanadi.

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarlashda eng ko'p ishlatiladigan metod “Og'zaki bayon etish” metodi bo'lsada “Ko'rgazmali o'qitish” va “Amaliy ishlar” metodidan ham har bir dars jarayonida foydalaniladi.

Chunki, umumta'lim maktablarida tasviriy san'at fani o'quv faning o'ziga xos xarakteriga ko'ra ko'rgazmasiz o'qitish mumkin bo'lmagan o'quv fani hisoblanadi.

Yana bu o'quv predmetini pedagogik texnologiyasiga ko'ra, 45 minutli darsni yarmidan ko'pi amaliy ishlar bilan ta'minlanadi.

- Umumta'lim maktablarida tasviriy san'at darslarida: “Og'zaki bayon etish” metodini suhbat, hikoya, savol – javob, ma'ruza kabi uslublaridan;
- “Ko'rgazmali o'qitish” metodini namoyish, illyustratsiya va reproduksiya bilan ishlash, doskada o'qituvchi rasmi va eksursiya, kabi uslublardan;
- “Amaliy ishlar” metodining rasm ishlash, haykal ishlash, badiiy-amaliy san'at, kompozitsiyalar ustida ishlash, san'at asarlari tahlili, san'at asarlari yuzasida insho, referat yozish, kabi uslublardan foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini metodik tayyorgarlashda tasviriy san'atini o'qitish texnologiyasi o'zini oldindan belgilangan maqsadiga erishish uchun bu fanni o'qitish didaktikasi va metodikasidan a'lo darajada foydalana olishi o'qituvchi zimmasidagi asosiy vazifa bo'lib qoladi.

Адабиётлар:

1. Manbaa P.Zoxidov. Me'mor san'ati. T. 1978 y. (32 - bet) olindi.
2. O.Usmenov. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. T. 1977 y. (35 - bet).
3. R.Xasanov. “Metodicheskie osnovi xudojestvennogo obrozovaniya i vospitaniya v obsheobrazovatel'noy shkole”. T. 1990 y.
4. O.Xudoyorova. Stonovlenie i razvitie prepodovaniya izobrazitel'nogo isskustva v obsheobrazovatel'nyx shkolax Uzbekistana. Avtorof. T. 1997 y.
5. N.Saidahmedov. Yangi pedagogik texnologiya. T. 2003 yil. (70-74 bet)
6. R.Hasanov. Maktabda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasi. T. 2004 yil (83-98 bet)
7. B.N.Oripov. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. N. 2001 – 2007 yil (18 – 25 bet)
8. B.N.Oripov. Tasviriy san'at ta'limida didaktika. N. 2008 yil (13 – 25 bet)

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining metodik tayyorgarligini takomillashtirish ishlari ilgari surilgan bo'lib, tasviriy san'at fanini o'qitishning nazariy asoslari yoritilgan. Metodik tayyorgarlik esa ta'lim sifatini ta'minlash va buning an'anaviy usullar vositasida, ya'ni o'zlashtiriladigan ma'lumot hajmini oshirish yo'li bilan hal qilinmasligi orasidagi ziddiyat tufayli yuzaga kelgan muammoli holatdan chiqishni o'rgatadi. Bundan tashqari, kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda til ta'limining o'rni va kommunikativ kompetensiya chet tili vositasida maishiy, o'quv, ishlab chiqarish va madaniy hayotda dolzarb bo'lgan muloqot masalalarini hal qila olish, til va nutq vositalari yordamida muloqot maqsadlariga erishish masalalari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья направлена на совершенствование методической подготовки будущих учителей изящных искусств и охватывает теоретические основы преподавания изящных искусств. Методическая подготовка учит поиску выхода из проблемной ситуации, возникающей ввиду противоречивости между обеспечением качества образования и отсутствием его осуществления средствами традиционных способов, то есть путём повышения объёма усваиваемой информации. Кроме того, рассмотрены вопросы роли языкового образования в развитии профессиональных компетенций, решения актуальных проблем связи коммуникативной компетенции с бытовой, учебной, производственной и культурной жизнью посредством иностранного языка, достижения целей связи при помощи средств языка и речи.

SUMMARY

This article aims to improve the methodological training of future fine arts teachers and covers the theoretical foundations of fine arts teaching. Methodical training teaches how to find a way out of a problematic situation arising from the contradiction between ensuring the quality of education and the lack of its implementation by means of traditional methods, that is, by increasing the volume of assimilated information. In addition, the issues of the role of language education in the development of professional competencies, solving urgent problems of communication of communicative competence with everyday, educational, industrial and cultural life through a foreign language, achieving communication goals using the means of language and speech are considered.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ МЕНЕЖЕРЛИК ВА ЛИДЕРЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЛОЙИХАВИЙ ЁНДАШУВ

Тоштемирова Н.П.

АДУ, Умумий педагогика кафедраси ўқитувчиси

Таянч сўзлар: лидер, менежер, бошқарув маданияти, ижодий салоҳият, технология, менежмент, сиёсат, феномен, ҳукмронлик, иктисодиёт.

Ключевая слова: лидер, менеджер, культура управления, творческий потенциал, технология, менеджмент, политика, феномен, доминирование, экономика.

Key words: leader, manager, management culture, creative potential, technology, management, politics, phenomenon, dominance, economics.

КИРИШ. Бугунги кунда жаҳонда таълимни ривожлантириш йўлида олиб борилаётган барча ишлар келажакка қўйилган инвестиция деб баҳоланмоқда. Жамиятда самарали бошқарув стратегияларнинг самарадорлигини ошириш механизмларини жорий этиш барча инсонлар учун билим олиш, касб ўрганиш, мамлакат ривожига муносиб ҳисса қўшиш орқали қулай шароитда яшаш имкониятларини яратади.

Агар ижтимоий ҳаётга назар ташласак, шахс- менежер, шахс-ходим, шахс лидер ва бошқарувчи вазифаларини бажарувчидир. Демак, шахс тушунчаси психология фанида марказий ўринни эгаллайди ва асосий психологик талқинлар шахс мавзуси атрофида амалга ошади. Шахснинг турли таърифлари мавжуд, лекин бу тушунчани тўлароқ ақс эттирадиган қуйидагиси ўринли: «Шахс бу – ўзининг билими, ҳиссиёти ва муносабатлари орқали ташки оламни ўзгартира олувчи субъект, инсондир».

АСОСИЙ ҚИСМ. Олий таълим муассасалари талабалари орасида маълумотларни қабул қилишда, ўзлаштиришда ва янги жамоада таълим олиш жараёнида кўринмас тўсиқларни қўйиб оладилар. Бир машғулот олиб боришни режалаштирган талабалар турли йўналишлардан танлаб олинганлиги сабабли ҳам бу яққол намоён бўлади. Нагигада талабалар жамоада ўзларини эркин тута олмайдилар, ўз иқтидорини тўла намоён қила олмайдилар. Бундай ҳолат қуйидаги салбий кўринишларда намоён бўлади:

1. Мен ақиллиман ва ҳеч нарсани ўрганишим шарт эмас;
2. Мендан бошқарувчи ва лидер чиқмайди;
3. Мен этибор беришим шарт эмас, керак бўлса ўзингиз жалб қилиб олинг;
4. Мен ўқишни хохламаганим – буни ота-онам хоҳлаган;
5. Мен ўрганмасам ҳам дадамнинг қорхонасида иш тайёр;
6. Менга бу фойда келтирмайди, менга молиявий кўринишдаги фойда муҳимроқ, билим иккинчи ўринда ;
7. Бу ҳаммаси баландпарвоз гаплар, амалда ҳеч нарса қилиш мумкин эмас.

Талабалар орасидаги бундай ҳулосиларни бартараф этиш учун кучли трейнер ўқитувчи, такорланмас билим, янги ғоя ва жалб этиш усулларидан кенг фойдаланиш талаб этилади. Лидерлик ва менежерлик кўникмаларини ривожлантириш мақсадида танлаб олинган талабалар орасида семинар-тренинг жараёнида шакллантирилиши мўлжалланган дастлабки кўникма уларда ижобий фикрлар ва иштиёқни уйғотишдан иборат. Булар қуйидагилар:

1. Мен доим ҳамкорликка тайёрман;
2. Мен бу билимларни албатта ўрганишим керак, бу менга келажакда ёрдам беради;

3. Мендан яхши лидер ёки менежер чиқади;
4. Мен оли бораётган фаолият очик ва равшан;
5. Мен тўғри фаолият олиб боришим учун молиявий ресурсларни тўғри сарф-лашни ўрганишим керак;
6. Давлат ва бизнес тузулмалари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлишим керак;
7. Мен шахсларни бошқаришни ўрганишим керак;
8. Бир ҳафталик вақтимни зоя кеткизмаслик учун нимадир ўрганишим керак;
9. Мен ўзимга ишонаман ва ҳамма ишни удасидан чиқа оламан.

Талабалар орасида кичик гуруҳларни шакллантириш учун турли усуллардан фойдаланиш мумкин. Гуруҳларни шакллантирилгандан сўнг лойиҳа тузиш кўникмалари шакллантирилади.

Лойиҳа тавсифи- сўнги пайтларда лойиҳали ёндашув фаолиятини намунали ва изчил бошқаришда ягона омил бўлиб қолмоқда. Ушбу фикр бир қатор муғим тавсифлар билан асосланган бўлиб, Ўзбекистондаги кўплаб ташкилотлар узок йиллар давомида режали ва дастурли ёндашувлар асосида фаолият ююотб келганлигини ёндашувнинг лойиҳали тури нисбатан янгилигини инобатга олган ҳолда, уларни кўриб чиқиш биз учун катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш жоиз.

Лойиҳали ёндашувнинг биринчи муҳим тавсифи бу – унинг чегараланганлигидир (яни, вақт, вазифа, натижа, мақсадлар, талаб қилинадиган ресурслар ва ҳоказоларга нисбатан). Ушбу кўрсаткич лойиҳани амалга оширилишини бошқаришдаги муҳим омил ҳисобланади (уни босқичли эканлиги ва ҳар бир босқич натижаларини аниқ ҳисоблаш мумкин бўлганлиги учун); лойиҳани амалга ошириш учун зарур боладиган ресурслар сони ва мақсадларга эришишда етарлича босқичлар мавжуд эканлиги – лойиҳани муваффақиятини таъминлаб, лойиҳани янада муваффақиятини таъминлашни учун “яна озгина маблағ” сўралмаслигини кафолатлайди.

Бу билан дастурли ёндашув йўналишларини белгилайди ва уларни амалга ошириш йўллари кўрсатиб, тавсифлаб беради. Одатда, дастурли ёндашув узок муддатли, бошқарилиши қийин ҳисобланади чунки аниқ кўрсатмаларга, қачон ва қандай амалга оўирилиши йўлларига эга бўлмайди. Бу билан лойиҳали ёндашув дастурли ёндашув билан тубдан фарқ қилади.

Демак лойиҳанинг чегараланганлиги, уни қуйидагиларни ўз ичига олиши лозимлигини англатади.

- Босқичлар ва уларни амалга оширишнинг аниқ муддатлари;
- Бутун лойиҳа ва ҳар бир босқичнинг аниқ белгиланган, ҳисоблаш мумкин бўлган вазифалари;
- Бутун лойиҳа ва ҳар бир босқичнинг аниқ, ҳисобланган, кутилаётган натижалари;
- Лойиҳани амалга оширишнинг тадбир-режа жадвали;
- Лойиҳани амалга ошириш учун қандай турдаги ва миқдордаги ресурсларнинг аниқ тавсифи.

Лойиҳанинг чекланганлиги уни муҳим таснифлардан бири эканлигини ҳисобга олиб, персонални бошқаришда муҳим рол ўйновчи бир психологик ҳолатни таъкидлаб ўтишимиз зарур. Лойиҳа чегараланганлиги унинг маълум муддат ўтганидан сўнг тугалланишини англатади. Шунинг учун ходимларни ўз вақтида бу ҳақда оғхлантириш ва янги лойиҳалар устида ишлашга ундаш, шунингдек лойиҳани молиялаштириш тўхтатилган тақдирда, ўз-ўзини қоплаш ёки бошқа манбалардан молиялаштириш йўллари излаб топиш муҳим жараён ҳисобланади.

Лойиҳали ёндашувнинг иккинчи тавсифи бу – унинг яхлитлигидир. Лойиҳали ёндашув негизида, албатта, эришиладиган натижанинг яхлит кўриниши акс этади. Бу эса лойиҳани бошлашдан аввал унинг самарадорлигини баҳолаш имконини беради.

Лойиҳали ёндашувнинг учинчи тавсифи бу - унинг кетма-кетлиги ва ўзаро узвий боғлиқлигидир. Лойиҳанинг асосий қисмлари бир-бири билан ўзаро манتيқий боғланиши, бир-бирдан келиб чиқиши, бир-бирини асослаши керак. Масалан, лойиҳанинг мақсади ва вазифалари тўғридан-тўғри белгиланган муаммодан келиб чиқиши, сўралаётган бюджет харажатлари эса лойиҳани амалга ошириш учун керакли бўлган муайян ресурсларга таяниши керак. Ўз навбатида юқорида кўрсатилган маълумотлар лойиҳа режасига, харакатларига мос тушиши керак (ортиқча нарсаларсиз).

Лойиҳали ёндашувнинг тўртинчи тавсифи бу - унинг объективлиги ва асосланганлигидир. Лойиҳа гоёси, ёндашуви, лойиҳа ёрдамида ечими кутилаётган а муаммо ва ҳоказолар тасодифан пайдо бўлмаган, балки улар муаллифларнинг муаммони ва х.к.ларни тўғри англаб, белгиланганликларининг ҳосили сифатида намоён бўлади. Лойиҳа, унинг муаллифлари шу каби муаммоларни ҳал этган башқа лойиҳалар ва ёндашувлар билан таниш эканликларини ва ўз йўналишларини белгилаб олганликларини яққол акс этиши лозим. Бундан ташқари, муайян ечимга қаратилган муаммо ҳақиқатда мавжуд эканлиги ҳамда лойиҳа бюджети тегишли нархлар асосида ишлаб чиқилганлиги тасдиқланиши лозим.

Бу эса, лойиҳа бўйича ҳар бир босқич, имкон қадар, объектив кўрсаткичлар билан тасдиқланган бўлиши лозим. Масалан, бюджет ишлаб чиқилаётганда асбоб-ускуналар сотиб олиш учун сарфланадиган харажатларни (уч вариант кўрсатилиб, улар ичида энг маъқулни танлаш), меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари (ушбу турдаги меҳнат ҳақининг бозор қийматидан юқори бўлмаган миқдори) ва ҳоказолар асосланган бўлиши керак. Шунингдек, муаммони белгилашда, имкон қадар, ижтимоий ёки бошқа изланишлар натижалари, оммавий ахборот васиталарида ёритилган ушбу соҳа мутахассисларининг фикрлари кўрсатиб ўтилиши мақсадга мувофиқ.

Лойиҳали ёндашувнинг бешинчи тавсифи бу - унинг муаллифлари етарлича касбий маҳоратга эга эканликлари. Кўп ҳолларда, айниқса, ижтимоий аҳамиятга эга ва хайрияга қаратилган лойиҳаларда мақсад ва усуллар бир-бирдан фарқ қилмайди. Масалан, жамоат ташкилотлари раҳбар (лидер)ларига семинар ташкил қилиш лойиҳанинг мақсади бўла олмайди, бу - маслаҳатлар бериш, тажриба орттириш, ўқув қўлланмаларини тарқатиш, тренинглар ўтказиш ва ҳоказолар билан бир қаторда, лойиҳа мақсади ҳисобланган жамоат ташкилотлари раҳбарларининг профессионал билимларини ошириш йўлидаги усуллардан биридир. Бу ҳолда, айнан семинарлар ташкил қилиш орқали лойиҳа вазифалари энг самарали тарзда ҳал этилишини асослаш алоҳида, вазифа бўлиб ҳисобланиши мумкин.

Лойиҳали ёндашувнинг олтинчи тавсифи бу - лойиҳанинг яқунлангандан кейинги тақдири. Ушбу тавсиф, агар молиячи у ёки бу лойиҳани, у ёки бу ташкилотни «ўзлаштириш илинжида» бўлмаган тақдирдагина лойиҳаларни баҳолаш мезони бўла олади. Ушбу мезон «Лойиҳа тугагач, уни яна бир бор молиялаштиришга тўғри келмаслиғига ким қафолат беради?», «Лойиҳани молиялаштириш учун

бошқа манбалар жалб қилинишини ким қафолатлайди?» каби саволларга жавоб бериш керак. Маълумки, лойиҳани кейинчалик молиялаштириш манбалари албатта излаб топилиши ҳақидаги ваъдаларнинг ўзи старли бўлмайди. Бунда, молиялаштириш муаммосини ҳал этадиган аниқ тадбирлар ва ҳаракатларнинг режаси талаб этилади. Режаларга кўшимча сифатида (агар лойиҳа молиялаштирилиши тугагач, унинг ўзини-ўзи қоплаши режаласи қилинаётган бўлса) иктисодий асослар, келишув ҳақидаги баёномалар ёки бошқа субъект (давлат, бизнес тузилмалари ва ҳоказо) лар томонидан лойиҳа молиялаштирилиши ҳақидаги шартномалар илова қилиниши мумкин.

Лойиҳали ёндашувнинг еттинчи тавсифи бу - айнан шу лойиҳани молиялаштириш муайян ташкилотнинг ривожига қай даражада таъсир этади Айнан шу лойиҳани молиялаштириш ташкилотнинг фаолиятини мустаҳкамлайдими ва бошқа йўналишларда фаолиятни амалга ошириш имконини берадими?

ХУЛОСА. Юқоридаги матндан куйидаги фикрлар келиб чиқади: лидерларни тайёрлаш ва малакасини ошириш мобайнида иложи борича шахснинг ўз-ўзини англаши, ўз эътиқоди ва кадриятларини ҳаёти давомида аниқ ифодалаш чоралари ҳақида билим ва кўникмалар шакллантириш лозим. Ахир, айнан, ички поклик, самимийлик ва инсон табиатининг яхлитлиги ўзгага таъсир этишдаги асосий куч сифатида майдонга чиқади. Лидерни тайёрлаш, унинг малакасини ошириш билан боғлиқ ҳар қандай тадбир охир-оқибатда раҳбар шахси, унинг бошқарув маҳоратини тақомиллаштириш, ўзгаларга таъсир этиш кўламини кучайтириш мақсадини кўяди.

Адабиётлар:

1. Менеджмент в системе образования: теория и практика инновационной подготовки профессионалов / Мацкевич С.А.; науч. ред. Мирошниченко А.Н. – Минск: И.П.Логвинов, 2011. -260с.
2. Проектирование профессиональной образовательной организации как открытой образовательной системы: учебно-методический комплекс /авт.-сост. Тулупова О.В. – Нижний Новгород: Нижегородский институт развития образования, 2013. -151 с.
3. Shergill, G. S., & Nargundkar, R. (2005). Market orientation, marketing innovation as performance drivers: extending the paradigm. *Journal of Global Marketing*, 19(1), 27-47.
4. www.unwto.org Бирлашган Миллатлар Бутунжаҳон Туризм Ташкилоти сайти. 18.10.2013.
5. <http://www.api.uz/uz/news/info/print/1647/> Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлиги. 25.10.2013.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола олий таълим муассасаларининг талабаларида менежерлик ва лидерлик кўникмаларини ривожлантиришнинг ижтимоий заруратини асослашга қаратилган бўлиб, лидерлик ва менежерлик тушунчаларининг таснифи, тарифи, талабаларда лидерлик ва менежерлик кўникмаларини ривожлантиришнинг шакл, усул ва методлари келтирилган. Ҳорижий тажрибалар ўрганилиб, қисман мисоллар берилган. Бундан ташқари лойиҳавий ёндашув асосида талабаларда лидерлик ва менежерлик кўникмаларини ривожлантиришнинг етти таснифи келтирилди.

РЕЗЮМЕ

Данная статья направлена на обоснование социальной необходимости развития управленческих и лидерских навыков у студентов высших учебных заведений, классифицирует и определяет концепции лидерства и управления, формы, методы и приемы развития лидерских и управленческих навыков у студентов. Были изучены зарубежные эксперименты и приведены частичные примеры. Кроме того, приведены семь классификаций развития лидерских и управленческих навыков у студентов на основе проектного подхода.

SUMMARY

This article aims to substantiate the social need to develop management and leadership skills in students of higher education institutions, classifies and defines the concepts of leadership and management, forms, methods and techniques of developing leadership and managerial skills in students. Foreign experiments were studied and partial examples were given. In addition, seven classifications of leadership and management skills development in students based on the project approach are given.

ТАЪЛИМДА ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИКНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Исмаилов С.А.

Андижон давлат университети мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: ижтимоий шериклик, таълим, конун, ҳуқуқ, олий мактаб, давлат таълим стандарти, профессионал даража, касбий таълим, умумий маданий ваколатлар, –касбий ваколатлар, меҳнат кодекси, олий таълим тизимини ривожлантириш концепцияси.

Ключевые слова: социальное партнёрство, образование, право, право, высшее образование, государственный образовательный стандарт, профессиональная степень, профессиональное образование, общекультурные полномочия, профессиональные полномочия, трудовой кодекс, концепция развития системы высшего образования.

Key words: social partnership, education, law, law, higher education, state educational standard, professional degree, professional education, general cultural powers, professional powers, labor code, concept of development of the higher education system.

Ижтимоий шериклик ижтимоий муносабатларнинг барча соҳалари учун муҳим аҳамиятга эга. Муайян соҳани ривожлантириш ва тегишли жараёнлар самарадорлиги оширишда ижтимоий шерикчилик ижобий таъсир кўрсатади ва масалани ҳар томонлама кўриб чиқиш ҳамда ҳал қилиш имкониятини кенгайтиради. Шу жиҳатдан таълим жараёнида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни оширишга доир тадбирларни ташкил этишда ижтимоий шерикликдан фойдаланиш долзарбдир.

Компетентлик ёндашувини амалга ошириш шароитида битирувчиларнинг таълим сифатини ошириш олий таълим муассасаларини турли-иҷтимоий шерикликни жалб этишга мажбур қилади. Бу ўзаро ҳамкорлик ижтимоий шериклик субъектларининг муайян мақсадларга эришишини, давлат ва жамоат тузилмалари, шунингдек, бошқа манфаатдор тарафлар, масалан, давлат органлари, муассасалар, корхоналар ва ота-оналар салоҳиятини рўёбга чиқаришни таъминлайди. Бундай боғлиқлик меҳнат бозорлари ва иш билан бандлик муаммоларини ҳал этиш самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Олий таълимнинг ижтимоий шерикликда иштирок этиши таълим дастурларини юқори сифатли амалга ошириш учун шароитлар мавжуд бўлгани учун катта афзалликларга эга, чунки мавжуд ёндашуви талабаларни профессионалларга имкон қадар яқин бўлган шароитларда жойлаштиришни талаб қилади ва иш берувчилар зарур ваколатларни шакллантиришга ёрдам беради. Бирок, масалани тўғри ҳуқуқий тартибга солмасдан, юқорида айтиб ўтилган сифат ўзгаришларига эришиб бўлмайди. Яъни, ижтимоий шерикликнинг барча ижобий хусусиятларига қарамай, унинг самарадорлиги ҳуқуқий тартибга боғлиқ бўлиб, бу ҳолат ўз навбатида таълим соҳасида ижтимоий шерикликни ҳуқуқий таъминлаш масаласини кун тартибига олиб чиқади.

Бундан ташқари, ижтимоий шериклик таълим соҳасидаги изоляцияни бартараф этишга ёрдам беради, уни шошилинч иқтисодий, ижтимоий ва маданий муаммоларни ҳал қилиш учун очик ижтимоий тизимга айлантиради.

Ижтимоий шериклик олинган мутахассислик бўйича бандлик кафолатига айланади. Сўнгги йилларда ишга жойлашиши лозим бўлган битирувчиларнинг катта қисми таълим олган ўқув йўналишида иш билан таъминланмаслик анҳанаси кузатилмоқда. Натижада жамиятда ижтимоий муаммолар кучайиб бормоқда. Бу ҳолда ҳамкорлик бевосита иш берувчи билан алоқа ўрнатиш заруратини беради.

Дунёнинг ривожланган мамлакатлари, хусусан Европада таълим бўйича ижтимоий мулоқот Ўзбекистонга қараганда, бироз олдинроқ ташкил этилган. Ўзбекистонда эса ушбу ҳамкорлик соҳасини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳамкорлик кенг маънода ҳамкорлик шакли, биргаликдаги ишни назарда тутувчи келишувдир. Ижтимоий шериклик қонунчилик даражасида мустаҳкамланган. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 25 сентябрдаги “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги ЎРҚ-376-сон Қонунининг 3-моддасига кўра “ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигини”.

Демак, ижтимоий шериклик деганда таълим ташкилотлари билан ижтимоий ва-қасбий муносабатларнинг бошқа субъектлари ўртасидаги ўзаро манфаатли мақсадларга эришишга қаратилган очик ўзаро ҳамкорлиги тушунилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги 1059-сон қарорига 1-илова “Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси”да “узлуксиз маънавий тарбияни ташкил этишда давлат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ва хусусий секторнинг ҳамкорлигини самарали йўлга қўйиш” вазифаси белгиланган.

Дарҳақиқат, ижтимоий-педагогик ҳамкорлик ва шерикликсиз ўқувчининг тўлақонли маънавий-ахлоқий ривожланиши ва таълим-тарбиясини таъминлаш мумкин эмас. Шу сабабли давлат таълим стандартларида талабанинг умумий маданий ва қасбий компетенцияларини шакллантириш учун ота-оналар, ижтимоий шериклар ва бошқа манфаатдор томонлар билан ўзаро ҳамкорлик қилиш талаб этилади.

Таълимдаги ижтимоий шериклик таълим сифат таъминлашда ҳам муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни таълим сифатини мустақил баҳолаш механизмини белгилаб беради. Бирок, баҳолаш натижалари ҳеч қандай ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқармайди – муассаса томонидан ўқув фаолияти лицензиясини бекор қилиниши ёки тўхтатиб қўйилишини келтириб чиқармайди. Бу ўз навбатида, ҳуқуқий тартибга солиш етарли даражада эмаслигидан далolat беради.

Таълимда ижтимоий шерикликнинг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- биргаликдаги фаолият бўйича очик шартномалар;
- ижтимоий шериклик иштирокчиларининг ўзаро манфаатли мақсадларига эришиш бўйича қўшма тadbирларни амалга ошириш;
- кўзланган мақсадларга эришиш учун бир неча турдаги ресурсларни бирлаштириш;
- ҳар бир иштирокчи учун ижобий самарага эришиш.

Профессионал таълим нуқтаи назаридан шериклик барча иштирокчиларнинг манфаатларини инобатга олиш ва таълим сифатини ошириш, меҳнат бозорида малакали битирувчиларга бўлган талабни ошириш учун талабалар, уларнинг ота-оналари ёки қонуний вакиллари, педагог ходимлар, ҳокимият, иш берувчилар ўртасидаги муносабатлар тизими асосида фуқароларнинг таълим олиш ҳуқуқини амалга ошириш сифатида талқин қилиниши мумкин.

Ижтимоий шериклар ўртасидаги муносабатлар самарадорлигини баҳолаш ва

белгиланган қоидалар бажарилишини назорат қилиш мўлжалланган стандартлар тизими билан тартибга солинади. Ижтимоий шериклик одатда икки қисмга бўлинади: таълим ва бандликни бошқаришда иштирок этувчи ҳокимият органлари даражаси ва таълим хизматларини кўрсатувчи ташкилотлар даражаси. Бу соҳада ижтимоий шериклик субъектлари бўлиб таълим, меҳнат ва бандлик соҳасидаги давлат органлари ҳисобланади. Уларнинг фаолият доираси меҳнат бозори эҳтиёжларига мувофиқ касбий тайёргарлик кўлами ва тузилмасини мувофиқлаштиришни ўз ичига олади.

Шу мақсадда ижтимоий шериклик субъектлари⁷ қуйидагилар билан шуғулланади:

- таълим, меҳнат ва бандлик соҳасидаги меъёрий базани шакллантириш;
- таълим, меҳнат ва бандлик соҳасида минтақавий сиёсатни амалга ошириш;
- ҳудудий меҳнат бозори ҳолати ва таълим тизими ҳолатини кузатиш;
- касбий кадрларга бўлган эҳтиёжни башорат қилиш.

Шаҳар даражасида ижтимоий шериклик субъектлари: маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари, ҳудудий бўлинмалар ёки таълим, меҳнат ва аҳоли бандлигини таъминлаш соҳасидаги органлари идоравий муассасалари, корхоналар-иш берувчилар.

Таълим соҳасидаги ижтимоий шерикликни меҳнат қонунчилиги ҳам муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг янги таҳрири лойиҳасининг III-бўлимида ижтимоий шериклик муносабатларига оид қоидалар назарда тутилган. Бироқ бу лойиҳада ижтимоий шериклик тамойиллари ўз ифодасини топмаган. Фикримизча, ушбу лойиҳада ижтимоий шерикликнинг қуйидаги тамойилларини киритиш мақсадга мувофиқдир:

- томонларнинг тенглиги;
- ҳар икки томон манфаатларини ҳурмат қилиш ва кўриб чиқиш;
- томонларнинг иштирок этишга бўлган қизиқиши;
- давлат ёрдами;
- норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга риоя қилиш;
- танлаш эркинлигини;
- тарафлар томонидан жавобгарлик ва мажбуриятларни ихтиёрий равишда қабул қилиш;
- тарафлар томонидан шартнома ва қелишувларнинг бажарилиши мажбурийлиги.

Ижтимоий шериклар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг камчиликлари ҳақида гапирганда⁸ ҳамкорларнинг ўзаро ҳамкорлик натижалари учун жавобгарлиги белгиланмаганлиги, ижтимоий шерикликнинг ягона модели белгиланмаганлигини таъкидлаш лозим.

Олий таълим муассасаларига келсак, уларнинг деярли барчасида талабалар ва битирувчиларни иш билан таъминлашга кўмаклашиш бўлимлари мавжуд, улар жуда самарали ишларни амалга оширадilar, аммо бу фақат шахсий чора-тадбирлар бўлиб, уларнинг самарадорлиги таркибий бўлинмалар раҳбарларининг ташаббусига боғлиқ.

Фикримизча, меҳнат бозори билан алоқаларни мустаҳкамлаш бўйича ягона фао-

лият концепциясини ишлаб чиқиш учун ижтимоий шериклик кенгашини яратиш зарур. Университет ўзгарувчан бозор шароитларига қанчалик тез мослашса, асосий жараёнларни миқознинг талабларини яхшироқ қондиришга қаратилган стратегик ташаббусларга айлантиради. Назаримизда, меҳнат бозори билан алоқаларни мустаҳкамлаш бўйича ягона фаолият концепциясини ишлаб чиқиш учун ижтимоий шериклик бўйича кенгаш тузиш зарур. Университет ва олийгоҳлар қанчалик тезкор равишда ўзгарувчан бозор шароитларига мослашадиган бўлса, улар томонидан тайёрланган кадрларда ҳам меҳнат бозорида маваффақиятга эришиш имкониятлари кўпроқ бўлади.

Олий таълим муассасаларида ижтимоий шерикликни бошқариш-вазирликлар ва идоралар, бошқарув органлари, иш берувчилар ва таълим муассасалари ўртасидаги масъулият ва ваколатларни тақсимлашга асосланган бўлиши керак. Таълим соҳасида ижтимоий шериклик бўйича барча манфаатдор томонлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда Кенгаш ташкил этилиши керак.

Кенгаш Вазирлик билан бирлашиқда олий таълим тизимидаги ижтимоий шериклик учун услубий ва ахборот қўллаб-қувватлашни таъминлашни амалага ошириши, шунингдек, мавжуд нормативларни такомиллаштириш ишларида иштирок этишим мумкин.

Таълим соҳасидаги ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг муайян қоидаларига аниқлик киритилди. Шунга асосланиб шунга айтиш мумкинки, юқори малакали касб-хунарни шакллантиришда ҳамкорлик муҳим рол ўйнайди, чунки у ўқувчиларнинг реал келажақдаги касбий шарт-шароитлар билан ўзаро алоқада бўлишларига имкон яратади. Шундай қилиб, зарурий ваколатлар компетентлик ёндашуви ва Давлат таълим стандарти шартлари билан белгиланади. Ҳар бир даражада, у минтақавий ёки шаҳар бўлсин, ижтимоий ҳамкорлар фаолияти Қонунчилик базаси билан тартибга солинади. Шунингдек, ҳуқуқий тартибга солишнинг етарли даражада эмаслиги қайд этилиб, таълим сифатини мустақил баҳолаш натижалари ҳеч қандай ҳуқуқий оқибатларга олиб келмаслиги белгиланади. Бундан ташқари, ижтимоий шерикларнинг унинг турли даражаларидаги ўзаро ҳамкорлик натижалари учун жавобгарлигини аниқлаш лозим.

Адабиётлар:

1. Прохорова М.П., Семченко А.А. Организация самостоятельной работы обучающихся в форме проектной деятельности // Вестник Мининского университета. 2017. №2;
2. Гаврилова М.И., Одарич И.Н. Компетентный подход в профессиональном образовании // Балтийский гуманитарный журнал. 2014. № 3. С. 19-21
3. Путилова А.В. Компетентный подход при проектировании образовательного процесса, как механизм повышения качества образования // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2013. № 4. С. 53-56
4. Андросова Л.А., Мананникова Ю.В. Компетентный подход в системе высшего профессионального образования // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. 2013. № 7 (11). С. 46-51.
5. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда
6. Петровский А.М., Голубева О.В. Правовые аспекты социального партнерства в сфере образования // Karelian Scientific Journal. 2017. Т. 6. № 4(21). – С. 64-67.

РЕЗЮМЕ

Ижтимоий шериклик таълим сифатини яхшилашга ёрдам беради, аммо масалани тўғри-ҳуқуқий тартибга солишдан, кўрсатилган сифат бузилиши мумкин. Яъни, ижтимоий шерикликнинг барча ижобий

хусусиятларига қарамай, унинг самарадорлиги ҳуқуқий тартибга солишга боғлиқ. Мақолада таълим хизматлари соҳасидаги ижтимоий шерикликнинг ҳуқуқий қоидалари очиб берилган. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг моҳиятини очиб бериш учун «ижтимоий – шериклик» тушунчаси ишлатилади ва у турлича таърифлар берилган, жумладан, Ўзбекистонда таълим Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармонида 1-илова билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси»да берилган таъриф берилган. Унинг асосида Асосида ижтимоий шерикликнинг тўғри маъноси келиб чиқади. Фуқароларни «маънавий-ахлоқий ривожлантириш ва уларга таълим бериш» беvosита ижтимоий-педагогик шериклик билан боғлиқдир. Таълимдаги ижтимоий шерикликнинг хусусиятлари сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин: биргаликдаги фаолият бўйича очик шартномалар; ижтимоий шериклик иштирокчиларининг ўзаро манфаатли мақсадларига эришиш учун биргаликдаги фаолиятни амалга ошириш; қўзланган мақсадларга эришиш учун бир неча турдаги ресурсларни бирлаштириш; ҳар бир иштирокчи учун ижобий самарага эришиш. Вилоят ва шаҳар миқёсидаги ижтимоий шериклик субъектларини аниқлаш ҳам бугунги кун нуқтаи назаридан долзарбдир. Бунда ижтимоий шериклик муносабатларида амал қиладиган тамойиллар муҳим ўрин тутadi. Ижтимоий шериклик субъектларининг мажбуриятлари бўйича эса қуйидаги талаблар тадқиқ этилиши лозим бўлади: таълим, меҳнат ва бандлик соҳасида норматив-ҳуқуқий базани шакллантириш; таълим, меҳнат ва бандлик соҳасида минтақавий сисёатни амалга ошириш; минтақавий меҳнат бозори ҳолатини ва таълим тизимининг ҳолатини кузатиш, профессионал кадрларга бўлган эҳтиёжни прогнаолаш. Шунингдек, мазкур мақолада ижтимоий шерикликни ҳуқуқий тартибга солишдаги камчиликлар қайд –этилиб, уларга ечим тақлиф илгари сурилади.

РЕЗЮМЕ

Социальное партнерство способствует повышению качества образования, но без должного правового регулирования это качество может быть поставлено под угрозу. То есть, несмотря на все положительные черты социального партнерства, его эффективность зависит от правового регулирования. В статье раскрываются правовые положения социального партнерства в сфере образовательных услуг. Понятие «социальное партнерство» используется в Узбекистане для определения сущности социального партнерства. Определение, данное в «Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», утвержденного Приложением. Он основан на правильном понимании социального партнерства. «Духовно-нравственное развитие и воспитание граждан» напрямую связано с социально-педагогическим партнерством. К признакам социального партнерства в сфере образования относятся: открытые договоренности о совместной деятельности; осуществление совместной деятельности для достижения взаимовыгодных целей участников социального партнерства; объединение нескольких видов ресурсов для достижения целей; Достижение положительных результатов для каждого участника. Выявление субъектов социального партнерства на региональном и городском уровнях также актуально с сегодняшней точки зрения. Важную роль в этом играют принципы социального партнерства. Что касается обязательств субъектов социального партнерства, то следует изучить следующие требования: формирование нормативно-правовой базы в сфере образования, труда и занятости населения; реализация региональной политики в сфере образования, труда и занятости населения; мониторинг состояния регионального рынка труда и состояния системы образования, прогнозирование потребности в профессиональных кадрах. Также в статье отмечаются недостатки в правовом регулировании социального партнерства и предлагаются пути их решения.

SUMMARY

Social partnership helps to improve the quality of education, but without proper legal regulation, this quality can be compromised. That is, despite all the positive features of social partnership, its effectiveness depends on the legal regulation. The article reveals the legal provisions of social partnership in the field of educational services. The concept of «social partnership» is used in Uzbekistan to define the essence of social partnership. The definition given in the «Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030», approved by the Annex. It is based on the correct meaning of social partnership. «Spiritual and moral development and education of citizens» is directly related to the socio-pedagogical partnership. Features of social partnership in education include: open agreements on joint activities; implementation of joint activities to achieve mutually beneficial goals of the participants of the social partnership; combining several types of resources to achieve goals; Achieving positive results for each participant. Identifying the subjects of social partnership at the regional and city levels is also relevant from today's point of view. The principles of social partnership play an important role in this. As for the obligations of the subjects of social partnership, the following requirements should be studied: – formation of a regulatory framework in the field of education, labor and employment; implementation of regional policy in the field of education, labor and employment; monitoring the state of the regional labor market and the state of the education system, forecasting the need for professional staff. The article also notes the shortcomings in the legal regulation of social partnership and proposes solutions.

ТАЛАБАЛАРДА КАСБИЙ-ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСУЛ ВА ВОСИТАЛАРИ

Сирожиддинова И.М.

*Андижон машинасозлик институти “Гуманитар фанлар” кафедраси мудири,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Таянч сўзлар: қобилият, касбий, умумий касбий тушунчалар, касбий-ижодий қобилият, коммуникатив, перцептив, субъект-субъект муносабат, иктидорларни шакллантириш.

Ключевые слова: способности, профессионал, общепрофессиональные концепции, профессионально-творческие способности, коммуникативность, перцептивность, субъектно-субъектные отношения, формирование таланта.

Key words: ability, professional, general professional concepts, professional-creative ability, communicative, perceptive, subject-subject relationship, talent formation.

Кириш. Асрлар ва цивилизацияларнинг тўқнашувида инсоният ҳаётининг барча соҳалари янги босқичга кириб боришга тайёрланиб бормоқда. Биз ҳозирги вақтдаги олий педагогик таълим тизимида талабаларни касбий тайёрлаш соҳасидаги ўзгаришларнинг зарурати тўғрисида таъкидлаймиз. Мазкур тайёрловдаги асосий масалалардан бири талабанинг педагогик маданияти, унинг педагогик технологияларни эгаллаганлиги даражаси тўғрисидаги масалалар бўлиб, уларни ҳал этиш касбий-педагогик қобилиятларни, талаба шахсининг ижодий сифатларини шакллантириш ва ривожлантиришга боғлиқдир.

Касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш жараёнини самарали ташкил этишнинг воситалари орасида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: маънавий-маданий, ижтимоий-сиёсий, меҳнатга оид, шахар, ҳудуд, мамлакат, дунёнинг ҳаёт фаолиятининг ижтимоий-педагогик соҳалари, умуминсоний ва миллий маънавий-ахлоқий кадрларнинг мазмуни, ўқув, методик, илмий-педагогик адабиётлар, оммавий ахборот воситалари, интернет, саянат, ўсиб келаётган авлоднинг идеал устози образи, талабалар жамоаси, бир сўз билан айтганда, талабанинг ўқув ва кундалик ҳаётидаги уни ўраб турган барча нарса ва ҳодисалар.

Касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш жараёнини ташкил этиш воситалари талабалар ва ўқитувчилар фаолиятларининг барча компонентлари билан алоқадордир. Улар қўйилган мақсад билан, ифодалаётган жараённи ташкил этиш методлари ва шаклларига боғлиқ ҳамда шахснинг ривожланишига аҳамиятли таъсир кўрсатади. Мазкур воситалар фаолиятнинг бошқа компонентлари билан алоқаси касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш жараёнида юзага келади ва унинг ривожланиши билан ўзгариб боради. Воситалар тизими талабаларнинг касбий-ижодий қобилиятларини ривожлантириш мақсадларига мувофиқ ҳосил бўлади, улар истиқболли характерга эга бўлади, чунки жараённинг ўзи йиллар мобайнида давом этади. Айнан шунинг учун касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантириш воситалари сифатида узоқ муддатли характерга эга бўлган ҳаёт фаолиятининг омиллари самарали ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Касб танлаш (касбга яроқлилиқ) - касбий ишнинг бутун тизимида яқунловчи босқичдир. Айни шу босқичда ходимнинг танлаган касбга узил-кесил мувофиқлиги ёки номувофиқлиги аниқланади. Лекин касб танлаш (касбга яроқлилиқ) методларидан касбга йўналтиришнинг фақат яқунловчи босқичида фойдаланиш мумкин, деб ҳисоблаш нотўғри бўлур эди. У ёки бу касбнинг эгаллагани ҳолда дастлабки тиббий-

физиологик ва психологик кўриқдан ўтмаган йигит ёхуд қизга танлаган касби зид бўлиши ҳам мумкин. Шу боисдан касб танлаш бошланғич босқичда ҳам, шунингдек яқунловчи босқичда ҳам ўтказилиши лозим.

Касбга яроқлилиқ - мазкур кишининг ушбу касб бўйича меҳнат вазифаларини бажариши учун яроқли ёки яроқсизлигини қайд қилишдангина иборат эмас, албатта. Касбга яроқлилиқни бошқа жиҳатдан ҳам:

- 1) одам ўзи танлаган касбга яроқлими ёки йўқлиги;
- 2) ҳаёт йўлини танлаган чоғда у нималарга амал қилиши лозимлиги;
- 3) уни ўқитиш масаласига қандай қилиб бир мунча оқилона ёндашиш, яъни унда касбга яроқлилиқни қандай қилиб ғоят мақсадга мувофиқ тарзда шакллантириш, тарбиялаш ва ривожлантириш мумкинлиги жиҳатидан ҳам кўриб чиқиш керак [1; 39-40 б.].

Мутахассис сифатида камол топиш учун қатор масалаларга эътибор қаратиш зарур:

- касбни онгли равишда танлаш;
- касб эгаллаш учун аниқ мақсад қўйиш;
- касб тўғрисидаги тассавурларнинг реал ҳаётдан узоқ эмаслиги;
- эгалланадиган касбнинг ижобий жиҳатлари билан бир қаторда амалий фаолиятда дуч келинадиган қийинчиликлар ҳақида тассавур қила билиш;
- касбий мотивларни чет олимлар таъсирида эмас, шахс эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда шакллантириш;
- касбнинг ижтимоий нуфузи ва кадр-қимматини яхши билиш;
- мутахассис сифатида камол топиш узоқ вақтни талаб этишини англаш ва б.к [2; 151-б.].

Н.А.Муслимов, К.М.Абдуллаева, О.А.Куйсинов, Н.С.Гаипова, Н.Н.Каримова, М.Кодировлар томонидан касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси ўрганилган бўлса, А.И.Авазбоев ўқув предметлари мазмунини интеграциялаш асосида меҳнат ва касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашни такомиллаштириш масалалари билан шуғулланган [3, 4].

Б.А.Акбаровнинг тадқиқотида умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий тафаккурни шакллантиришнинг педагогик тизими таҳлил қилинган [5].

А.Ж.Алламбергенов томонидан умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий-технологик компетентликни ривожлантириш масалалари бўйича тадқиқот ишлари олиб борилган [6].

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Мамлакатимизнинг юридик асосий ҳужжатларидан янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги қонуни, “Олий ва олий таълимдан кейинги таълим” тўғрисидаги қонуни, “Асосий умумий таълимнинг давлат таълим стандартлари”, шунингдек, Президент фармонлари қонунчилик базасини таълим тизимининг амал қилиши учун тайёрлайди. Мазкур ҳужжатларнинг моҳияти давлат таълим тизимининг ривожланиш стратегиясини белгилашдан иборатдир. Ўқитувчиларни касбий тайёрлаш соҳасидаги давлат асосий ҳужжатларидан фойдаланишнинг мақсади қонунда белгиланган талабларга мувофиқ равишда олий таълим муассасасидаги ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги қонунда асосий принциплар ва қонун-қоидалар белгиланган бўлиб, уларнинг асосида Ўзбекистон таълимининг ривожланиши қонуний мустаҳкамланган ғояларини амалга оширишнинг стратегия ва тактикаси курилади [7].

Мазкур қоидалар бир вақтда жамиятга, таълим тизимининг ўзига ва шахсга қаратилган ва таълим тизими ривожланишининг “ташки” ижтимоий-педагогик шароитларини ҳамда унинг ҳаёт фаолиятининг “ички” педагогик шароитларини таъминлайди. Уларга қуйидагилар тааллуқли: таълимнинг инсонпарварлик характери, умуминсоний кадриятларнинг устуворлиги, шахснинг эркин ривожланиши; таълимнинг умумфойдаланилиши, очкилиги, таълим истеъмолчисини ҳар томонлама ҳимоялаш.

Касбий қобилиятлар муаммоси бўйича илмий-тадқиқот ишлари дунё микёсида жуда ҳам кўп ўтказилгандир. “Қобилиятлар” тушунчасини алоҳида муаллифлар (В.А.Крутецкий, Е.Г.Балбасова, С.Л.Рубинштейн ва бошқалар) барча фаолият турларини муваффақиятли бажаришга имкон берувчи, ўқув-тарбия жараёни билан боғлиқ шахснинг индивидуал психик хусусиятлари сифатида таърифлайдилар [8, 9].

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Ҳақиқатда ҳам, бундай ёндашув – аниқ ва тушунарли моделни куриш – уларни шакллантириш бўйича рационал методик усулларни топиш имконини беради ва бу айниқса, жамият таълим олувчиларни нафақат синф-дарс тизими орқали хабардор қилишга, балки таълим олувчилардаги табиатан мавжуд қобилиятлар ва иқтидорларни шакллантириш ҳамда ривожлантиришга имкон берувчи янги мактабга, яъни ҳам ўрта, ҳам олий мактабга эҳтиёжни эълон қилган ҳозирги давримизда долзарб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам биз амалиётчилар томонидан тўпланган тажрибадан фойдаланиб, касбий-ижодий қобилиятлар тузилмасини ҳосил қилувчи қуйидаги блокларни ажратиш мумкин деб ҳисобладик:

Биринчи блок – ташкилий қобилиятлар. Ўқитувчининг таълим олувчиларни бирлаштириш, уларни машғул қилиш, мажбуриятларни тақсимлаш, ишни режалаштириш, амалга оширилганларга яқун ясаш каби кўникмаларида ифодаланади.

Иккинчи блок – дидактик қобилиятлар. Ўқув материални, кўргазмани материаллар, жиҳозларни танлаш ва тайёрлаш, ўқув материални тушунарли, аниқ, ифодали, ишончли ва изчил баён этиш, билишга оид қизиқишлар ва маънавий эҳтиёжларнинг ривожланишини рағбатлантириш, ўқув-билишга оид фаолликни ошириш аниқ кўникмаларида ифодаланади.

Учинчи блок – перцептив қобилиятлар, таълим олувчиларнинг маънавий оламларига кириб бориш, уларнинг эмоционал ҳолатларини объектив баҳолаш, психикаларининг хусусиятларини аниқлаш кўникмасида ифодаланади.

Тўртинчи блок – коммуникатив қобилиятлар. Улар ўқитувчининг таълим олувчилар, уларнинг ота-оналари, ҳамкасблар, таълим муассасаси раҳбарлари билан педагогик мақсадга мувофиқ муносабатларни ўрнатиш кўникмаларида ифодаланади.

Бешинчи блок – сугестив қобилиятлар. Уларнинг моҳияти таълим олувчиларга эмоционал-иродавий таъсир этишдан иборатдир.

Олтинчи блок – тадқиқотчилик қобилиятлари, педагогик вазиятлар ва жараёнларни билиш ва объектив баҳолаш кўникмасида намоён бўлади.

Еттинчи блок – илмий-билишга оид қобилиятлар, танланган соҳадаги илмий билимларни ўзлаштириш санъатидан ташкил топади.

Саккизинчи блок – ижодий қобилиятлар, уларнинг моҳияти юзага келган муаммонинг ўз ноанъанавий ечимини кўра олиш кўникмасидан иборат.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Демак, идеал ўқитувчи-тарбиячининг аниқлаштирилган образини шакллантириш, талабаларнинг илмий-педагогик, ўқув ва методик адабиётларни тизимли ўрганишлари ва талабаларни у билан ишлашда танқидий, таҳлилий-баҳолаш ёндашувига ўргатиш, бўлажак педагогнинг шахсий ва касбий ўз-ўзини аниқлашининг имконияларини, ижодий индивидуал

лигини ривожлантириш лозим. Ёшларни касбий тайёргарлашда шаҳар, худуд, мамлакат, умуман дунёнинг тарбиявий-ривожлантирувчи имкониятидан фойдаланиш ҳамда факультет ва умуинститут микёсида ўқитувчи-талабалар жамоасининг таълим ва ҳаёт фаолиятини маънавий бойитувчи услубини ташкил этиш талаб этилади.

Адабиётлар:

1. Шарипов Ш.С., Давлатов К., Насриддинова Г.С. Касбга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2007. – 146 б.
2. Курбонов Б., Мухлибоев М., Курбонова Г. Мехнат таълимини ўқитиш методикаси, касб танлашга йўналтириш фанидан мехнат таълими йўналиши талабалари учун ўқув-қўлланма. – Гулистон, 2013. – 295 б.
3. Авазбоев А.И. Ўқув предметлари мазмунини интеграциялаш асосида мехнат ва касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашни такомиллаштириш: Дис. ... пед. фан. ном. – Т., 2001. – 150 б.
4. Муслимов Н.А., Абдуллаева К.М., Куйсинов О.А., Гаипова Н.С., Каримова Н.Н., Кодиров М. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. – Т.: Fan va texnologiya, 2013. – 128 б.
5. Акбаров Б.А. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий тафаккурни шакллантиришнинг педагогик тизими.: Автореф. дис. ... пед. фан. бўйича фал. док. – Наманган, 2020. – 52 б.
6. Алламбергенов А.Ж. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий-технологик компетентликни ривожлантириш.: Автореф. дис. ... пед. фан. бўйича фал. док. – Нукус, 2020. – 52 б.
7. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисида Қонуни. 2020 йил 23 сентябрь. ЎРҚ-637-сон
8. Крутецкий В.А., Балбасова Е.Г. Педагогические способности, их структура, диагностика, условия формирования и развития: Учебное пособие. – М.: Прометей, 1991. – 112 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб. Питер, 2013. – 713 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола талабаларда касбий-ижодий қобилиятларни ривожлантиришнинг усул ва воситалари масаласи қўриб чиқилиб, Касбий қобилиятлар муаммоси бўйича илмий-тадқиқот ишлари дунё микёсида ва мамлакатимизда қўлаб тадқиқот ишларида таҳлил қилинганлиги ўрганилганлиги. Ўрганилаётган тадқиқот бўйича қўпгина илмий ишларда биз тадқиқотчиларнинг турли хил касбий-педагогик ҳамда ижодий қобилиятларни таснифлаштиришга интилишларига дуч келамиз.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются методы и средства развития профессиональных и творческих способностей студентов, исследуются исследовательские работы по проблеме профессиональных способностей, которые анализировались во многих исследованиях в мире и в нашей стране. Во многих исследуемых нами исследовательских работах мы встречаем попытки исследователей классифицировать различные профессионально-педагогические и творческие способности.

SUMMARY

This article examines the methods and tools for the development of professional and creative abilities in students, and studies the research work on the problem of professional abilities, which has been analyzed in many studies around the world and in our country. In many of the research papers we study, we encounter researchers' attempts to classify different professional, pedagogical, and creative abilities.

ЁШЛАРНИ КИТОБХОНЛИККА ЙЎНАЛТИРИШ ВА АҚЛИЙ САЛОҲИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШ

Ақбарова М.Т.

Анджон давлат университети,

Педагогика ва психология таълим йўналиши талабаси

Таянч сўзлар: китобхонлик, мутолаа маданияти, ҳаракатлар стратегияси, “Ёш китобхон” танлови.

Ключевые слова: чтение, культура чтения, стратегия действий, конкурс «Юный читатель».

Key words: reading, reading culture, action strategy, «Young Reader» competition.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигини қўлга киритгач, ўрта таълим муассасалари, хусусан, таълим муассасалари ўқитувчиларининг китобхонлик маданиятини шакллантириш тузилмаси ва мазмунини тубдан яхшилаш устувор аҳамият касб этмоқда. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикасининг Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2020—2025 йилларда китобхонлик маданиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш миллий дастурини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори [1] ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 12 майдаги ПҚ-3721 сонли “Буюк алломалар, адиб ва мутафаккирларимиз ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадида ёшлар ўртасида китобхонлик танловларини ташкил этиш тўғрисида” ги қарори [2] ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 13 сентябрдаги ПҚ-3271 сонли “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида” ги қарорлари қабул қилинган [3].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

“Мутолаа” сўзи арабча “ўқиш” деган маънога эга бўлса-да, бугунги кунда у китоб ўқишдан кўра кенгроқ тушунчани аниқламоқда. А.Умаров фикрича: “Мутолаа” маданияти ижтимоий гуруҳлар, уюшмалар ва алоҳида индивидларнинг умумий маълумот олишга йўналтирилган жараён, хулқ-атвор ва фаолиятлари мазмуни ҳамда таркибий тизимларида юз берувчи ўзгаришлар мажмуини ифодаловчи билимлар, меъёрлар, ижтимоий ҳодисалар ва бошқа атрибутлардир.

Айни чоғда мутолаа маданиятини таълим тизимлари орқали махсус шакллантирадиган, ихтисослашган маълумотни инсон ҳаёти давомида турли манбаалар - китоблар (бадиий, илмий, ўқув, комусий), оммавий ахборот воситалари (газета, журнал, телевидения, радио ва шу кабилар), замонавий ахборот технологиялари (интернет, электрон газета, журнал, қўлланма ва ҳоказолар), шунингдек, субъект билан бевоқиф мулоқотга киришувчи шахслар (оила аъзолари,...) орқали ега бўлинадиган турли йўналиш ва шаклдаги умумий маълумотдан фарқлаш лозим бўлади». Профессор Е.И.Йўлдошев «Ўқиш маданияти» тушунчасига шундай таъриф беради: «Ўқиш маданияти - жуда кенг қамровли тушунча бўлиб, китобга қизиқиш ва уни севиш, адабиёт билан кенгроқ танишишни, китоб ва у билан ишлаш ҳақидаги махсус билимларга эга бўлишни, шунингдек, китобдан тўла равишда фойдаланишга ёрдам берувчи кўникама ва малакага эга бўлишни тақозо этади»

Сафо Магчон: «Китобхонлик - ўқилган китоблар сони билан белгиланмайди балки у тушуниб ўқиш, яъни мақсадли ўқишдир. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, китобхоннинг ёзувчи айтмоқчи бўлган фикрини нечоғли ўқиниши, яъни асар «тили»га тушуниши китобхонлик маданияти, таланти даражаси кўрсатади.

Асар (араб. - из, кодсиқ) - 1) бирор нарсадан қолган ёки ундан дарак берувчи белги; нишон, из; 2) Муҳаммад (сав) дан қолган барча суннатлар; 3) олим, ёзувчи, рассом, бастакор ва бошқа ижоднинг маҳсули.

Шу туфайли адабиётимиз талантли ёзувчилар билан бирга талантли китобхонларга ҳам ҳамиша еҳтиёж сезади». Унинг фикрича китобхонлик таланти туғма эмас, балки тарбия воситасида камол топади. Китобхонлик ҳақида гап кетганда, олмон мутафаккири Гётенинг куйидаги фикрини келтириш жоиздир: «Китобхонликка ўрганиш учун қанчалик кўп вақт сарф қилинишини одамлар тасаввур қилмайдилар, бунинг учун мен ҳаётимнинг 80 йилини бағишладим, лекин ҳали ҳам ўргандим, деб айта олмайман». Профессор В.Ф.Асмус ўзининг «Китобхонлик - меҳнат ва ижод» номли мақоласида эса китобхонликка шундай таъриф беради: «Мутолаа вақтида асар

бир кўзадан иккинчи кўзага қуйилган сув каби китобхон миясига қуйилиб қолмай, балки ижодкор китобхон томонидан қайта идрок этилади». «Тараққий этган хорижий мамлакатларда,- деб ёзади Х.Тўхтабоуев,- китобхонлик фан даражасига кўтарилган. Китобхонлик китобни тарғиб қилишгина эмас, балки китоб ўқишни, ўқиладиган китобни танлай олишни, мағзини чақишни, яъни китоб ёрдамида ўзини англашни ўргатиш ҳамдир».

«Ахборот олиш маданияти» контекстида унинг тарбияга муҳтож элементларини аниқлаш мумкин бўлади:

Ўқишга, ахборот олишга майл, ҳавас, иштиёқни шакллантириш;

Ўқилган китоб орқали фикрлаш йўлларини ўргатиш;

Мавжуд китобхонлик малакаларини такомиллаштириш.

Таълим ўқитиш, ўқиш, ривожланиш мужассам амалга ошириладиган жараёндир. Ахборот олиш маданиятини тарбиялаш таълим жараёнида амалга ошади. Эгаллаган билимлар ўқувчиларни изчил шакллантириб боришни таъминлайди.

Машҳур франсуз файласуфи Франс Бекон “Китоблар тафаккур дурдоналарини авлоддан авлодга элтувчи ақл кемаларидир” деб бежиз айтмаган. чунки китоб, ақл булоғини очадиган ва уни илҳомлантирадиган буюк мўъжизадир. Ақл-заковатни шакллантирувчи, инсон маънавий дунёсини бойитувчи восита - бу китоб, китобхонликдир.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Мамлакатимизда китоб ўқиш, китобхонликнинг жамият ва шахс учун аҳамияти, китобхонликни шакллантиришнинг ижтимоий-индивидуал жиҳатлари, талабаларда китоб ўқиш кўникма, малакаларини шакллантириш, унинг педагогик, психологик, методик талаблари, оилавий китобхонликни ташкил қилиш масалалари бўйича бир қатор ишлар олиб борилмоқда. Хорижий давлатлар педагог ва психологлари Л.Хелл , Д.Зиеглер , Д.Фаллоуэ , К.Мерга , А.Перрин , Д.Ф.Робертс кабиларнинг илмий изланишларида Буюк Британия, Франция, Германия, АҚШ давлатлари мисолида китоб ўқиш ва китобхонликнинг аксиологик жиҳатлари, ўқувчиларда китобхонлик маданиятини ошириш жараёнининг таркибий асослари, муҳим йўналишлари тадқиқ этилган. «Китоб тафаккур қанотидир», деган эди аллома адибимиз Ойбек. Китоб ўқиган инсон, қайси соҳада ишласин, тўғри фикрлаш, оқу қорани ажратиш, мураккаб вазиятларда оқилона қарор қабул қилиш кўникмасига эга бўлади. Бундан ташқари, нутқи раво бўлади, одамларни ўз ортидан эргаштира олади

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results) Жаҳонда китоб ўқиш ижтимоий антропологиянинг янги маданий амалиёти дея баҳоланиб, уни таҳлил этиш тарихий тадрижийлик негизда амалга оширилади. Шунингдек, китоб ўқиш ижтимоий-маданий жараёнининг индикатори сифатида белгиланган. Бу жараёнда мустақил компаниялар, давлат ва ижтимоий ташкилотлар, тадқиқот марказлари (Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти, Осиё ахбороттаҳлил жамғармаси) фаол иштирок этмоқда. Хусусан, АҚШнинг Санъат миллий жамғармаси томонидан 2004 йилда олиб бориладиган тадқиқотда ёшларнинг “бадий асарларни ўқиш” даражаси кескин пасайиб кетишининг олдини олиш умуммиллий муаммо эканлигига алоҳида таъкидлаб ўтилган. Дунё миқёсида талабаларда китобхонлик кўникмаларини ривожлантиришнинг коммуникатив технологияларини ишлаб чиқиш, оила ва мактаб ҳамкорлиги асосида ўқиш ва мутолаа маданиятини таркиб топтиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда.

Айниқса, талабаларда китобхонлик кўникмаларини ривожлантиришнинг ижтимоий педагогик механизмларини такомиллаштириш, китоб ўқишга қизиқишни шак-

ллантиришнинг педагогик-психологик омилларини аниқлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, таълимни ахборотлаштириш шартотида талабаларнинг китобхонлик кўникмаларини ривожлантиришнинг виртуал технологияларини ишлаб чиқиш, электрон ўқув адабиётлари билан ишлаш орқали ахборот истеъмоли маданиятини таркиб топтириш муҳим долзарблик касб этади.

Мамлакатимизда талабаларнинг китобхонлик кўникмаларини ривожлантириш, талаба-ёшларда мутолаа маданиятини таркиб топтиришга алоҳида аҳамият қаратилмоқда. Шу билан бирга талабаларда китобхонлик кўникмаларини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари, ташкилий-интегртив моделини такомиллаштириш, китоб ўқишга кизиқишни тарбиялашнинг интерфаол технологияларини ишлаб чиқиш долзарблик касб этмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содик, қатъий ҳаётий нуқтаи назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш” [4] каби муҳим вазифалар белгилаб берилди. Бу эса китобхонлик кўникмаларини шакллантиришнинг назарий методологик асосларини аниқлаштириш, китобхонлик кўникмаларининг шаклланганлик даражасини баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш, талабаларда китобхонлик кўникмаларини шакллантириш босқичларини аниқлашни тақозо этади. Таҳлиллардан кўриниб турибдики, талаба-ёшларда китобхонлик кўникмаларини шакллантириш масалалари, уларда китоб ўқиш малакаси, маданиятини ривожлантиришнинг ўзига хослиги, китоб ўқишнинг анъанавий ва замонавий технологиялари масалалари, китоб ўқиш ва китобхонликнинг аксиологик жиҳатлари, ўқувчиларда китобхонлик маданиятини ошириш жараёнининг таркибий асослари бўйича илмий изланишлар олиб борилган бўлсада, аммо китобхонлик кўникмаларини шакллантириш механизми масаласи етарли даражада тадқиқ этилмаган.

Хулоса ва тақлифлар (Conclusion/Recommendations).

Хулоса қилиб айтганда ҳаёт шундай бебаҳо,шундай саховатлики, китоб деб аталмиш мўжизани инсониятга туҳфа этган.Китоб-ўта нозик дид ва нафосатни тарбияловчи восита ҳисобланади,чинакам ижодкорлар маърифатпарварлар китобнинг қадрини ҳамиша юқори қўйганлар.Китоб жамиятимиз ва руҳиятимиз озукаси у билан дўстлашиш кишини нафақат юксалтиради,балки унга жаҳонни танитади,хамроҳлик қилади,уни эзгуликка етаклайди.

Ҳозирда ахборот технологиялари ва коммуникациялари тараққий этган даврда турли манбалардан турли мазмундаги ахборотларни тезда олиш имконияти чексиз. Бироқ китоб мутоаласи билан шуғулланиш ҳам жуда зарур ҳисобланади.Китобхонлик кишидан муайян кўникмадан ташқари зеҳнлиликни ҳам талаб қилади. Шундай экан ,китоб ўқиш киши онгини ва фикрлаш қобилиятини ўстиради.Бугунги кунда юртимизда 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида барча соҳа ва тармоқларда улкан ўзгаришлар амалга оширилмоқда.Бу борада жамият ҳаётида эзгу қадрият ва анъаналарни чуқур қарор топтиришга,хусусан, халқимиз, айниқса, ёш авлоднинг маънавий-интеллектуал салоҳияти, онг-у тафаккури ва дунёқарашини юксалтиришда, она Ватани ва халқига садоқат туйғуси билан яшайдиган барқамол шахсни тарбиялашда бекиёс аҳамиятга эга бўлган китобхонлик маъданиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатнинг маънавий даражасини кўрсатадиган муҳим кўрсаткичлардан бири ўша халқнинг китобхонлиги ,бугун қандай китобларни мутолаа қилаётганлиги билан

белгиланади. Шунинг учун ҳозирги кунда халқимиз орасида китобхонлик маданиятини ошириш, ёшларни оммавий китобхонликка жалб этиш борасида давлат сиёсати даражасида бир қатор амалий ишлар бажарилмоқда. Шунки Президентимиз ҳам ўз нутқида таъкидлаганидек, бугун китоб ўқиётган бола ертага ўнга телевизор кўраётган болаларни бошқариши аниқ. Буни Ўзбекистон ёшлар иттифоқи томонидан уч йилдан буён ўтказиб келинаётган “Ёш китобхон” танлови орқали сезиш ҳам мумкин. Бу танлов кўпчилиқда китобхонлик маданиятини шакллантира олди. Кўп китоб ўқиган инсон қайси соҳада ишламасин, тўғри фикрлаш, оқ-у қорани ажратиш, мураккаб вазиятларда оқилона қарор қабул қилиш кўникмасига эга бўлади. Бундан ташқари, нутқи раво бўлади, одамларни ўз ортида эргаштира олади.

Адабиётлар:

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.12.2020 й., 09/20/781/1619-сон
2. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.05.2018 й., 07/20/3721/0851-сон)
3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 38-сон, 1029-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 11.12.2019 й., 06/19/5892/4134-сон, 13.12.2019 й., 06/19/5893/4150-сон)
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ёшларни китобхонликка йўналтириш орқали уларда мутолаа маданияти, маънавий-ахлоқий қарашлари ва ақлий салоҳиятини юксалтириш кўзда тутилган. Китобхонлик кенг тарғиб қилинган. Кўплаб илмий манбаларни таҳлил қилиш натижасида биз касбий-педагогик таълим жараёнида амалга оширилаётган интерфаол ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга муваффақ бўлдик. Ўқитишнинг интерфаол методлари ва технологиялари талабаларнинг таълимий эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилади.

РЕЗЮМЕ

Эта статья направлена на повышение культуры чтения, духовных и нравственных взглядов и интеллектуального потенциала молодых людей, направляя их к чтению. Широко пропагандируется чтение. В результате анализа множества научных источников мы смогли выявить особенности интерактивного обучения в процессе профессионального образования. Интерактивные методы и технологии обучения ориентированы на удовлетворение образовательных потребностей студентов.

SUMMARY

This article aims to raise the reading culture, spiritual and moral views and intellectual potential of young people by directing them to reading. Reading is widely promoted. As a result of the analysis of many scientific sources, we were able to identify the specific features of interactive teaching in the process of vocational education. Interactive teaching methods and technologies are focused on meeting the educational needs of students.

БЎЛАЖАК ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МУТАХАССИСЛАРИДА МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ОИД ТУШУНЧАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДОЛЗАРЪ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Алижоновна М.Р.

*Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялар институти “Ўзбек тили педагогика ва жисмоний маданият” кафедраси катта ўқитувчиси педагогика
фанлари фалсафа доктори (PhD)*

Таянч сўзлар: ақлий қишлоқ хўжалиги, масофадан зондлаш, биоактив моддалар, миллий кадриятлар.

Ключевые слова: умное сельское хозяйство, дистанционное зондирование, биологически активные вещества, национальные ценности.

Key words: smart agriculture, remote sensing, biologically active substances, national values.

Кириш. Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин жамият маънавий ҳаётини соғломлаштириш ва ривожлантириш, инсон омилига катта эътибор бериш асосий вазифа сифатида кун тартибига қўйилди. Бу жамият олдида турган вазифаларни ҳал этишга оқилона ёндашишнинг кўринишидир. Бу жиҳатдан, глобаллашув жараёнлари тобора кенгайиб ва чуқурлашиб бораётган ҳозирги даврда Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида бутун жаҳондаги 2 миллиарддан ортиқ ёш авлод вакиллариининг инсоният тараққиётида муҳим ўринга эга бўлаётгани ва ёшлар омилининг алоҳида эътиборни талаб қилаётгани ҳақидаги фикри ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга. Юртбошимизнинг ушбу анжумандаги “Сайёрамизнинг эртанги кун, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ... Шу муносабат билан одамлар, биринчи навбатда, ёшларнинг онгу тафаккурини маърифат асосида шакллантириш ва тарбиялаш энг муҳим вазифадир”, – деган хулосаси эса БМТга аъзо барча мамлакатлар вакиллариининг диққатини ўзига қаратгани бежиз эмас”.

Дарҳақиқат, истиқлол туфайли халқимиз ўз тақдирининг эгаси, тарихининг ижодкори, ўзига хос миллий маданиятининг соҳибига айланди. Миллий ўз-ўзини англашга интилиш кучайди.

Мазкур жараёнда тарбиявий кадрларга алоҳида эътибор қаратилиши, унинг бўлажак мутахассис шахсини ривожлантиришдаги аҳамиятининг очиб берилиши ўта муҳимдир. Бўлажак мутахассис шахсини ривожлантиришда қуйидаги тарбиявий кадрлар муҳим аҳамият касб этади:

- бой маънавиятимиз сарчашмаларидан баҳраманд бўлиб бориш;
- жаҳон маданияти хазинасига катта ҳисса қўшган буюк аждодларимизнинг илмий, маданий мероси чуқурлиги англаб олинганлиги;
- ёшларни ўз ўтмишига, миллий, диний анъаналарга ҳурмат билан қараши, уларни асраб-авайлаш руҳида тарбияланаётганлиги;
- ўз миллатининг ўзга миллатлар олдидаги кадр-кимматидан, обрў-эътиборидан фахрланиш;

миллат манфаатини ҳимоя қилишдаги масъулиятни ҳис этиш ва келажакка ишонч.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Давлатимиз раҳбарининг фармон ва қарорларига биноан, 2020 йилдан бошлаб қишлоқ хўжалигига бозор механизмларини кенг жорий этиш, тўлиқ рақамлаштириш, фермер ва деҳқонлар манфаатдорлигини ошириш мақсадида пахта ва ғалла етиштиришга давлат буюртмасини бекор қилиш ҳамда бозор тамойиллари асосида харид қилиш тизимига босқичма-босқич ўтиш белгилаб берилди. Бу борада Президентимиз томонидан 2020 йил 28 январда имзоланган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори дастуриламал бўлади [1].

Қишлоқ хўжалиги вазирлиги соҳада инновацион лойиҳаларни ҳаётга татбиқ этишга катта эътибор қаратмоқда. Олиб борилаётган изланишлар, турли даражадаги ҳамкорликлар негизда тармоқда туб бурилишлар рўй бериши кутиляпти. Аввало, сунъий йўлдош тасвирлари ва техник воситалари ёрдамида рақамлаштиришни босқичма-босқич амалга оширишда “Ақли қишлоқ хўжалиги”ни жорий этиш кон-

цепцияси лойиҳаси ишлаб чиқилади. Лойиҳа амалиётга татбиқ этилса, деҳқончилик маҳсулотларининг экспорт имконияти кенгайди, “ишлаб чиқаришдан пештахтагача” кузатув тизимини 50 фоиз ишга туширишга эришилади. Меҳнат унумдорлиги 30 фоиз ошиб, пахта ҳосили тўлиқ машинада териб олинади. Стрессларга чидамли, юқори ҳосилдор, ташишга мослашган, биоактив моддаларга бой экинлар навларини яратиш 100 фоиз таъминланади.

Сунъий йўлдош маълумотлари республикада “аниқ деҳқончиликни юриштиш” бўйича ахборот-таҳлилий базани шакллантиришга хизмат қилади ва фермер хўжалиқларининг мобил иловадан фойдаланиши имконияти яратилади.

Яна бир муҳим йўналиш — “Ақлли иссиқхона” технологияси бўйича лойиҳалаштириладиган объектлар сони 500 тага етказилади. Чорвачилиқда эса маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг автоматлаштирилган тизими йўлга қўйилади. Бунинг натижасида соҳада ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар 15 фоиз кискаради [2].

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Президентимизнинг 2019 йил 19 августдаги “Тошкент давлат аграр университети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, Тошкент давлат аграр университети ва унинг Нукус, Андижон, Термиз филиллари тузилмасини ва уставлари янгидан тасдиқланиб, кишлоқ хўжалигида рақамли технологиялар, агротуризм, кишлоқ хўжалигида кооператив бошқарув, гидробиология, ихтиология, асариччилик, ветеринария медицинаси (хайвонот турлари бўйича), зооинженерия (қорамолчилик), кишлоқ хўжалиги иктисодиёти, тупродак бонитировкаси ва ер ресурсларидан фойдаланиш, агросаноатда технологик жараёнларни автоматлаштириш ва техник сервис, агробизнес ва маркетинг йўналишлари бўйича мутахассислар тайёрлаш йўлга қўйилди [3].

Қарорга мувофиқ, ушбу олий таълим муассасаларида кишлоқ хўжалиги таълими ва илм-фанини янада ривожлантиришнинг устувор йўналишлари этиб тармоққа инновацион ресурс тежамкор технологияларни қўллаш, “Ақлли кишлоқ хўжалиги” (Smart agriculture) ва рақамлаштирилган агротехнологияларни жорий қилиш бўйича замонавий билимларга эга бўлган кадрлар тайёрлаш белгиланди. Бу, олий таълим тизимида ҳар томонлама стук кадрлар тайёрлашга давлат сиёсати даражасида қаралаётган айни пайтда кишлоқ хўжалигида ҳам рақамли технологиялар билан ишлай оладиган, халқаро тажрибаларни пухта ўзлаштирган малакали кадрлар тайёрлашда муҳим омил бўлади. Шу билан бирга, бўлажак кишлоқ хўжалиги мутахассисларида деҳқончилик маданияти ва фермерлик маънавияти учун зарур миллий кадрятлар тизимини ривожлантириш зарурлигини англади. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги миллий маданияти-мизни рақамли технологиялар орқали самарадорлигини ошириш учун бўлажак мутахассисларда миллий кадрятларга оид тушунчаларни ривожлантириш талаб этилади.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results) Мамлакатимизда рақамли кишлоқ хўжалигига ўтиш ишлари Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат ташиқоти (ФАО) ва Жаҳон банки билан ҳамкорликда амалга ошириляпти. Эндиликда экин ерлари, яйлов ва ўрмон майдонларини электрон тарзда мониторинг қилиш лойиҳаси, кишлоқ хўжалигини рақамлаштиришга ўтишнинг фазалари ва йўналишларини аниқ белгилаш бўйича техник-иқтисодий асоснома ҳамда техник топшириқ ишлаб чиқилади.

Президентимизнинг 2019 йил 17 июндаги фармони билан тасдиқланган концепция доирасида кишлоқ хўжалигида фойдаланишга киритиладиган ерларни геоахборот тизими орқали мониторинг қилиш мақсадида махсус онлайн платформа прототипи яратилди [4]. Агросаноат мажмуига тегишли барча вазирлик ва идоралар ахборот

тизимларининг интеграциясини таъминлайдиган ягона дастур ҳам ишлаб чиқилади. Айни пайтда эса “Ақлли қишлоқ хўжалиги” давлат дастури лойиҳаси устида иш олиб борилмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг такомиллашган тизимларида турли “ақлли технологиялар” (смарт-сенсорлар) экин ва атроф-муҳит шароитидан келиб чиқилган ҳолда ўрнатилади. Масалан, зараркундалар ва касалликларни олдиндан аниқловчи, иқлим назорати — ҳароратни, намликни, карбон диоксид даражасини ўлчовчи воситалар, озуқа моддалари билан таъминлаш ва суғориш асбоблари кабилар шулар жумласидан. Уларнинг қўлланилиши ҳосилдорликни камида 30 фоиз оширишни кафолатлайди. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва уларни сотиш занжирларида ҳам такомиллашган тизимлар жорий этилади ва пировардида катта ҳажмдаги электрон маълумотларни йиғиш имконияти яратилади. Уларни сақлаш ва таҳлил қилиш натижасида эса сув, ер ва бошқа чегараланган ресурслардан самарали фойдаланиш, озик-овқат сифати ва хавфсизлигини таъминлаш мумкин.

Электрон тизимнинг қулайлиги шундаки, ҳосил йиғилганидан сўнг ҳам унинг фаолияти маҳсулотларни қайта ишлаш, қадоқлаш, тозалаш, навга ажратиш, етказиш ва бошқа қўшимча қиймат занжирларини яратиш каби йўналишларда давом этади. Қисқаси, “Ақлли қишлоқ хўжалиги” технологиялари юқори ҳосилдорлик ва сифатга эришиш, сув сарфи ҳамда маҳсулот таннархини камайтириш, ҳосилни режалаштириш ва прогнозлаш каби йўналишларда муҳим ўрин тутади. Шу билан бирга, смарт-технологиялар жорий этилиши ёш авлод вакилларида бу тармоққа қизиқиш уйғотади. Бу эса соҳада янги иш ўринлари қўпайишига йўл очади. Аммо рақамли қишлоқ хўжалигини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ масала ҳам борки, у соҳани чуқур биладиган ҳамда замонавий техник-технологик билимларга эга малакали кадрлар талабини юзага келтиради. Энг аввало, қишлоқ хўжалигида янги касб эгалари — дастурчи, ITо (асбоблар интернет) муҳандиси, IT-мутахассислар зарур бўлади [5].

Хулоса ва тақлифлар (Conclusion/Recommendations). Ҳар бир халқнинг турмуш тарзи ва маданияти, менталитети шаклланишида у яшаган табиий-экологик муҳит билан бирга анъанавий хўжалик фаолияти ҳамда у билан боғлиқ анъаналарга бевоқифа боғлиқ. Бу борада Ўрта Осиё халқлари узоқ даврдан бошлаб табиий шароитга мослашиб ўзига хос хўжалик-маданий типларини яратганлар. Бундай жараёнлар Фарғона водийси ўзбекларининг хўжалик ҳаётида ҳам ўз тасдиғини топган [6].

Ўзбекистон ҳудудидаги маҳаллий хўжалик анъаналарни қуйидаги хўжалик-маданий типларга ажратиш мумкин [7]:

- 1) суғорма деҳқончилик;
- 2) боғдорчилик, чорвачилик билан биргаликда тоғ ва тоғ олди деҳқончилик хўжалиги;
- 3) дашт деҳқончилиги ва яйлов чорвачилиги ҳудудларига бўлишимиз мумкин.

Деҳқончилик ўзбек халқининг қадимги анъанавий хўжалик машғулотларидан бири ҳисобланган. Асрлар давомида тажриба ва усуллар, нозик фенологик кузатишлар асосида ўзига хос деҳқончилик билан боғлиқ экологик маданият шакллانган. Экологик маданият маҳаллий диний қарашлар ва ритуалларда ҳам муҳим аҳамият касб этган. Умуман олганда, деҳқончилик билан боғлиқ тасаввур ва қарашлар халқ тафаккурининг мўъжизаларидан биридир.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 19 августдаги “Тошкент давлат аграр универ-

ситети фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.08.2019 й., 07/19/4421/3590-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси кишлок хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси белгиланган вазифаларни 2020 йилда амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4575-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.01.2020 й., 07/20/4575/0086-сон.

3. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзлаган нутқи // «Халқ сўзи», 20 сентябрь, 2017 й.

4. Ахмедова Э, Губайдуллин Р. Маданиятшунослик. Жаҳон маданияти. – Тошкент: Ўзбекистан бадиий академияси. 2001 й. – 190 с.

5. Жаббаров А.М., Жаббаров И.А., Жаббаров Ж.А. Этнические стереотипы и психология самобытности узбекского народа. Каршинский государственный университет, Узбекистан. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов 01.2015 г. <http://www.jurnal.org>

6. Жураева Х. И. Религия и духовность в Узбекистане сквозь века // Молодой ученый. – 2016. – №13. – 900-902 с.

7. Зубова Е.И. Музей общеобразовательной организации как центр духовно-нравственного воспитания обучающихся «Вестник академии детско-юношеского туризма и краеведения. – № 3. 2016. – 61-69 с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак кишлок хўжалиги мутахассисларида миллий кадриятларга оид тушунчаларни ривожлантириш долзарблиги хақида сўз юритилган. Кишлоқ хўжалиги ерлари ва уларда етиштириладиган экинлар ҳолатини тезкор ҳамда аниқ баҳолашда ҳам сунъий йўлдош маълумотларидан фойдаланиш, масофадан зондаш технологиялари тажрибадан ўтказилади. Бу билан республика бўйича барча турдаги кишлок хўжалиги экинларини аниқлаш ва майдонларни баҳолашга эришилади.

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждается актуальность разработки концепций национальных ценностей у будущих профессионалов сельского хозяйства. Использование спутниковых данных и технологий дистанционного зондирования будет апробировано для быстрой и точной оценки состояния сельскохозяйственных земель и сельскохозяйственных культур. Это поможет определить и оценить площади всех видов сельскохозяйственных культур в стране.

SUMMARY

The article discusses the relevance of the development of concepts of national values among future agricultural professionals. The use of satellite data and remote sensing technologies will be tested to quickly and accurately assess the condition of agricultural land and crops. This will help to identify and estimate the area of all types of crops in the country.

ОИЛАДА ИШБИЛАРМОНЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ МАСАЛАЛАРИ

Бабахолов Ф.Т.

Самарқанд давлат университети, мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: оила, оилавий тадбиркорлик, тадбиркорлик маданияти, ишбилармонлик, меҳнат қобилияти, ижтимоий ҳимоя, бозор иқтисодиёти.

Ключевые слова: семья, семейный бизнес, деловая культура, предпринимательство, трудоспособность, социальная защита, рыночная экономика

Key words: family, family business, business culture, entrepreneurship, ability to work, social protection, market economy.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин ўзбек оилаларида катта миқдорий ва сифатий ўзгаришлар юз берди. Бу ижтимоий ҳодисадаги миқдорий ўзгаришларни оилаларнинг сони ҳамда уларда тарбияланаётган фарзандларнинг кўпайганлигида, эр ва хотиннинг шахсий ҳамда мулкий ҳуқуқларининг тенглаштирилганлигида, ҳар бир оила учун алоҳида уй-жой қурилаётганлигида, етарлича озиқ-овқат маҳсулотлари,

замонавий уст-бош, кейим-кечак билан таъминланаётганлигида, бепул таълим-сиз жорий этилганлигида, соғлиқни сақлаш учун барча шарт-шароитлар узлуксиз равишда ташкил этилаётганликларида, кам таъминланган оилалар ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилинаётганликларида, сифатий ўзгаришларни эса эр ва хотин, ота ва оналарнинг давлатимиз юритаётган одилона сиёсатни тўғри англаб этаётганликларида, фарзандларининг келгусида комил инсонлар бўлиб етиштишилари учун ҳаракат қилаётганликларида, уларга аждоқларимиздан мерос бўлиб қолган умуминсоний ва миллий кадриятларни сингдиришга ҳаракат қилаётганликларида, тинч-тотув яшашни олий бахт саодат эканлигини тушунтираётганлигида, она-Ватан равнақи учун тинмай самарали меҳнат қилиш, тадбиркорлик билан иш юритиш санъатини эгаллашга уринаётганлигида кўриш мумкин. Шунинг учун ҳам давлат ва жамоат арбоби И.А.Каримов оиланинг жамият ҳаёти ва унинг ривожигаги ўрни ҳақида: “Онгли яшайдиган ҳар бир одам яхши англайдики, бу ёруғ оламда ҳаёт бор экан, оила бор. Оила бор экан, ҳаёт абадийлиги, бебаҳо неъмат бўлмиш фарзанд бор. Фарзанд бор экан, одамзод хамиша келажакни ўйлаб, эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди. Оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан – мамлакат барқарор”,- деган эди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир оиланинг моддий ҳамда маънавий жиҳатдан эркин ва фаровон бўлиши оила аъзоларининг ихтиёрларида бўлган моддий ва маънавий маблағлардан унумли фойдаланган ҳолда ўз эҳтиёжларини қондириш учун кўпроқ даромад топишдан иборатдир. Бунга эса оилавий тадбиркорликни йўлга қўйиш орқали эришиш мумкин.

Хўш, оилавий тадбиркорлик нима? Бу ҳақда Г.М.Шодиева ўзининг “Оила хўжалиги фаровонлигини ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари” номли монографиясида: “Оилавий тадбиркорлик деб, оилавий мулкка асосланган, оила аъзолари иштирок этадиган ва маълум даражада даромад (фойда) олишни кўзлаб қилинадиган фаолиятга айтилади” , -деган бўлса, профессор М.Қ.Пардаевнинг умумий таҳрири остида чиққан “Оилавий қорхона иқтисодиёти” номли монографияда: “Оилавий тадбиркорлик деганда, оила аъзоларининг ва уларга қўмақлашадиган бошқа ёлланган иштирокчиларнинг таваккал қилиб ва ўз мулккий жавобгарлиги остида жисмоний ёки юридик шахс мақомини олиб, қонуний асосда даромад (фойда) олишга мўлжалланган тадбиркорлик фаолияти тушунилади” , -дейилган. Олимлар томонидан берилган бу фикрларни тор ва кенг маънодаги таърифлар сифатида эътироф этиш мумкин. Бирок, Ўзбекистон Республикасининг “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги Қонуннинг (2012 йил 26 апрель) 3- моддасида: “Оилавий тадбиркорлик оила аъзолари томонидан таваккал қилиб ва ўз мулккий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олиш мақсадида амалга ошириладиган ташаббускорлик фаолиятидир” , - деган таъриф берилган. Юқорида келтирилган барча тушунчалар ўзининг моҳияти ва аҳамиятига кўра оилавий тадбиркорлик феноменини ўзида тўғри акс эттирган бўлиб, уларда масаланинг маънавий – маърифий томонлари эътиборга олинмаган.

“Оила” сўзи асли арабча бўлиб луғавий маънода “бола-чақа, хонадон”; “уруғ, авлод” деган маъноларни англатади ва ижтимоий-фалсафий жиҳатдан “эр-хотин, уларнинг бола-чақалари ва энг яқин туғишганларидан иборат бирга яшовчи кишилар мажмуини” акс эттирувчи тушунча сифатида ишлатилади. Оилавий тадбиркорликнинг асосий механизмини оилавий қорхона ташкил этади. Оилавий қорхона субъектларини оила бошлиғи – эри ёки хотини, болалари ва набиралари, ота-онаси, туғишган ҳамда ўғай ака-ука ва опа-сингиллари, уларнинг эрлари ёки хотинлари, тоға ва амаки, амма ва холалари ҳуллас меҳнатга қобилиятли ёшга тўлган бошқа қариндошлари

ташқил этиши мумкин. Демак, оилавий корхона иктисодий жиҳатдан ўзига хос тузилишга эга бўлган ихтиёрий бирлашмадир. Унинг тадбиркорлик соҳасидаги муваффақиятли иш юритиши оила аъзоларининг маънавий ва маърифатли тарзда ташаббускорлик билан иш олиб боришларига боғлиқдир. Демак, бу масала ўз навбатида оилада маънавият ва маърифат қонунлари асосида тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришни талаб этади.

Оилада тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг маънавий-маърифий жиҳатларини қуйидагилар ташқил қилади.

Биринчидан, оилавий тадбиркорликни амалга ошириш воситаси бўлган оилавий корхона фаолиятини йўлга қўйишда эр ва хотиннинг умумий мол-мулкка эгаллик қилиши, ундан фойдаланиши ва уни тасарруф этишида тенг ҳуқуқликка асосланишни қонуний асосда йўлга қўйиш орқали оила аъзоларини ҳуқуқий жиҳатдан маданиятли қилиб тарбиялашни ташқил этиш зарур бўлади. Бу ишни маърифий жиҳатдан амалга ошириш учун эса ҳар бир маҳаллада “Оиладаги ҳуқуқий саводхонлик – тадбиркорлик маданиятини шакллантириш гарови” деган мавзуда “оилавий ўқиш” ишларини йўлга қўйиш даркор.

Иккинчидан, оилада тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим жиҳатларидан бири бу оилавий тадбиркорлик субъектларини ҳалоллик руҳида тарбиялашдир. Бунда “Ҳалол” - арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида руҳсат этилган, йўл қўйилган, қонуний, асосли, тўғри, виждонли одам, деган маънони аналтади. Демак, ҳалоллик бу - кишиларнинг ўзига қарашли, ўз меҳнати билан пешона тери тўкиб топадиган, хиёнат, ғирромлик кабилардан холи, қингир йўлга бормаيدиган, бировни алдамайдиган, тўғри, софдил тарзда ҳаёт кечиришга қаратилган маънавий фаолиятидир. Бусиз тадбиркорлик хиёнат, ғирромлик, қингирлик билан пул топишдан бошқа нарса бўлмай қолади. Оилада ҳалоллик намунаси бўлиб биринчи навбатда бобо-момолар ўғити, ота-оналарнинг ҳалол меҳнати, ёши катталарнинг ибратли ишлари хизмат қилади. Шунинг учун ҳам ҳар бир маҳаллада “Маданиятли тадбиркор оила” кўрик танловларини ўтказиб бориш, уларнинг саховатли ишларини мунтазам равишда оммавий ахборот воситалари орқали тарғиб ва ташвиқ қилишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Учинчидан, оилада тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантириш мезонлари қаторига – тадбиркорларнинг кам таъминланган оилаларга, қарияларга, меҳрибонлик уйларига, маҳалладаги турли хил ободонлаштириш ва бошқа маданий-маърифий ишларга ижтимоий жиҳатдан ёрдам бериш, яъни уларнинг оғирини енгил қилиш борасидаги ишларини киритиш мумкин.

Оилада тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг маънавий-маърифий жиҳатлари кўп кирралидир. Бунда асосий методологик масала бўлмиш «...маънавий ҳаётимизни юксалтиришда, жамиятимиздаги эзгу инсоний фазилатларни кенг қарор топтиришда, тобора кучайиб бораётган бизнинг миллий табиатимиз, урф-одатларимизга мутлақо зид бўлган ҳар қандай зарарли таъсирлар, бузғунчи ғояларга қарши туришда, азалий қадриятларимизни асраб-авайлашда оилани мустаҳкам таянч деб билишимиз” бунда “Оилавий тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун аввало ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни ўзаро ҳурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатлар асосига қуриш” ни тўғри ҳал этишдир.

Оилада тадбиркорлик маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришдан асосий мақсад оиланинг моддий фаровонлигини таъминлаш, унинг маънавий баркамоллигини юксалтириш, ҳалоллик ва ташаббускорлик билан фидокорона меҳнат қилиб мамлакатимизни “тадбиркор давлат” даражасига кўтариш асосида

жаҳондаги ривожланган давлатлар қаторидан жой олишини таъминлашдан иборатдир.

Оила инсон ҳаётининг узлуksизлигини таъминловчи маънавий экан, у ҳеч қачон бир жойда тўхтаб турмайди. Оила доимо ҳаётдаги қарама-қаршиликларни енгиб, инкорий тарзда миқдорий ўзгаришлардан сифатий ўзгаришларга қараб бораверади. Шу нуқтаи назардан қараганда бугунги кунда: "...ҳар қайси оиладаги фаровонлик, одамларнинг ҳаётга бўлган муносабати, жамиятимизнинг ижтимоий барқарорлиги, аввало, аҳолининг иш билан қандай таъминланганлигига, уларнинг ишни қандай ташкил этилганига, ўз меҳнатига муносиб даромад топишига чамбарчас боғлиқдир". Бу эса мамлакатимизда ижтимоий ишни ташкил этишнинг энг мақбул йўллари билан биридир. Ижтимоий ҳимоя – давлатимиз юритаётган адолатли ижтимоий –иқтисодий сиёсатнинг кузгусидир.

Оилада ишбилармонликка асосланган тадбиркорликнинг қандай даражада эканлиги масаласи бўйича статистик маълумотларга назар ташлайдиган бўлсак, республикада феврал ойидаги ишбилармонлик фаоллиги индекси ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 3,4 фоизга ошганлигини, хусусан, Фарғона вилоятида 51,3 фоиз ўсиш кузатишган ва бу энг юқори кўрсаткич сифатида қайд этилган. Кейинги ўринларда Бухоро (44,1 фоиз) ва Самарқанд (35,2 фоиз) вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида (34,5 фоиз) сезиларли даражада ўсиш кузатишган.

Ўтган ойда Ўзбекистонда ишбилармонлик фаоллиги индекси январга нисбатан 9,9 фоизга ошди. Бунда ўсиш куйидаги таркибий қисмлар даражасидаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлди:

- хўжалик юритувчи субъектларнинг банк ҳисоб варақаларидаги операциялар сони 19,6 фоизга;
- фаолият кўрсатаётган хўжалик юритувчи субъектлар бўйича компонент 1,3 фоизга;
- товар-хонашў биржасида хонашў сотиб олиш жадаллиги 6,8 фоизга;
- товар белгилари бўйича компонент 0,5 фоизга ошганлигини кўрамиз. Демак, оилавий ишбилармонликка асосланган тадбиркорлик ишсизликни тугатиб камбағалликдан қутилишнинг асосий омилларидан бири эканлигининг гувоҳи бўламиз.

Бу хусусда Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев шундай деган эди: "Келгуси ўн йилликда ушбу соҳада ижобий натижаларга эришиш учун яна куйидагиларга алоҳида эътибор беришимиз зарурлигини яхши англаймиз:

- ▶ барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда, 2030 йилгача камбағаллик даражасини 2,0 мартага камайтириш;
- ▶ келгуси ўн йилда камбағал оилалардаги ишсизларни тадбиркорликка жалб этган ҳолда, 500 минг янги иш жойларини ташкил этиш, ишсизлик даражасини 2,0 марта қисқартириш;
- ▶ 2030 йилгача камбағал оилаларни 600 мингга квартиралар билан имтиёзли асосда таъминлаш, уй шароитларини яхшилаш учун имконият яратиш.
- ▶ камбағал оилалардаги болаларни мактабгача тарбиялаш муассасаларидаги камровини 2020 йилдаги 10 фоиздан 2030 йилда 30 фоизга кўпайтириш, таълим, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий соҳаларда аҳолини, жумладан, камбағал оилаларни минимал истеъмол стандартларини давлат томонидан тўлиқ таъминотини таъминлаш;

- √ кам таъминланган оилаларнинг деҳқончилик қилиши учун ҳар йили 30,0 минг гектар кишлок хўжалигида фойдаланилмаётган ер майдонларини ажра-

тиб бериш, томорка хўжалигидан самарали фойдаланиш учун кулай шароит яратиш;

- √ 2030 йилгача барча муҳтож камбағал оилаларни мақсадли ва самарали ижтимоий ҳимоясини амалга ошириш.

Хуллас, давлатимиз сиёсатининг барча устувор йўналишларини амалга оширишда камбағалликни қисқартириш муҳим ўрин эгаллайди”.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент:«Ўзбекистон» нашриёти, 2021. - Б.441-442.

2. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5. Ж. – Т.:” Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти,2008. - Б.494.

3. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир.// Унинг ўзи: Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир Т.20.- Т.:Ўзбекистон,2012.- Б.89-90.

Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч.- Т.«Маънавият»,2008.- Б.55

РЕЗЮМЕ

Илмий мақолада янгиланаётган Ўзбекистон шароитида Оилавий тадбиркорликнинг шакллантиришида тадбиркорлик маданиятининг урни. Оилавий тадбиркорликнинг аҳолининг турмуш шароитини янада яхшилаш истикболлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье освещается роль бизнес-культуры в формировании Семейного бизнеса в обновленном Узбекистане, а также перспективы дальнейшего улучшения условий жизни населения семейного бизнеса.

SUMMARY

The role of culture in the formation of Family business in the conditions of Uzbekistan, which is being updated in the scientific article, and the prospects for further improvement of living conditions of the population of Family business.

БЎЛАЖАК БОШЛАНГИЧ СИНОФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАРБИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШГА ТАЙЁРЛАШДА ШАРҚ МУТТАФАККИРЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ҒОЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Халилов Ф.Ф.

Андижон давлат университети таянч докторанти

Таянч сўзлар: тарбия, таълим сифати, тарбия методлари, шахсни тарбиялаш, салоҳият, бола тарбияси.

Ключевые слова: воспитание, качество образования, методы воспитания, воспитание личности, потенциал, воспитание детей.

Key words: upbringing, quality of education, methods of upbringing, upbringing of personality, potential, upbringing of children.

Кириш. Республикамызда «узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматларига имкониятларни ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрларни тайёрлаш», шу билан биргаликда умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, тарбиявий ишларга оид талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўргатиш; иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда олий таълим тизимида фаолиятининг сифати ва

самарадорлигини ошириш устувор вазифа сифатида кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда.

Ортимизда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга тайёрлаш методикасини доимий ўзгариб бораётган шароитда илғор хорижий тажрибаларни ўрганган ҳолда, бошланғич таълимда ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини такомиллаштириш технологиясини, дидактик асосларини ишлаб чиқиш, педагогик шарт-шароитлари, мазмуни ва тузилмаси, такомиллаштириш мезонлари ва шаклланганлик даражалари, шакл, метод, воситалари, модели, ўқитиш сифатининг самарадорлигини ошириш, назарий ва амалий асосларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Бугунги янгиланиш, маънавий юксалиш даврида ҳар томонлама етук, билимдон, ижодкор ёшларни тарбиялаш ҳозирги куннинг асосий талабларидан биридир.

Зеро юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек “Юртимизда ташкил этилаётган янги-янги боғчалар, мактаблар, олий ўқув юртлари, нуфузли хорижий университетларнинг филиаллари, маданият ва спорт иншоотлари, «Темурбеклар мактаби», «Президент мактаблари», «Ижод мактаблари» деб ном олган мутлақо янги намунадаги таълим масканлари бугунги глобаллашув шароитида рақобатга қодир бўлган етук кадрларнинг янги авлодини тарбиялашга ҳизмат қилмоқда» [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Жаҳон миқёсида сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланишнинг янада чуқурлашуви, эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш учун зарур ижтимоий фаол фуқаролар – юқори савияга эга мутахассисларни, меҳнат бозорида рақобатбардош ва бозор муносабатлари шароитида ҳамкорликдаги фаолиятга қодир шахсни тайёрлаш зарурати тарбияга оид кўникмаларини шакллантириш муаммосини янада долзарблаштирмоқда. Айниқса, ўқувчиларда тарбияга оид кўникмаларини шакллантириш ва “ақлли технологиялар” (смарт-сенсорлар) дан фойдаланиш лаёқатини ривожлантириш, уларда ижтимоий, маънавий-ахлоқий компетенгликни таркиб топтириш, миллий анъана ва қадриятлар билан уйғунлигини таъминлашнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Замонамиз олимларидан бир қатир тадқиқотчилар тарбия мавзуларида излашлар олиб борганлар. Жумладан, Б.М.Убайдуллаевна, З.Б.Жалолов, З.Э.Азимова, Н.Э.Азимова, Д.С.Давронова ва бошқаларнинг ишларида тарбиявий аҳамиятга эга бир қатир мавзулар талқин қилинган.

Д.С.Давронованинг “Оилада вояга етмаган болаларнинг ижтимоий онгини тарбиялаш тизимини ривожлантириш” мавзусидаги диссертациясида оилада вояга етмаган болаларнинг онгини ривожлантиришда медиатехнологиялардан фойдаланишнинг ўрни ва роли, ижтимоий онгини тарбиялаш тизимини ривожлантириш, оила-маҳалла ва таълим муассасаси ҳамкорлигини йўлга қўйиш масалалари илгари сурилган. Шунингдек, замонавий намунали оилада вояга етмаган болаларнинг ижтимоий онгини тарбиялаш модели ишлаб чиқилган бўлиб, назари, амалий, қонуний ва ҳуқуқий асосларига алоҳида эътибор қаратилган [2].

Н.Э.Азимова ўзининг “Бўлажак касб таълими ўқитувчисини маънавий ахлоқий тарбиялаш технологияси” мавзусидаги номзодлик диссертациясида маънавий ахлоқий тарбиялашнинг мазмуни, методик таъминоти, маънавий-маърифий ишлар жараёнлари ҳамда педагогик туркум фанлар интеграцияси орқали бўлажак касб таълими ўқитувчиларини маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг механизмини такомиллаштириш бўйича тадқиқот ишлари олиб борган [3].

3.Э.Азимованинг докторлик диссертацияси “Тарбиявий ишлар тизимини интеграл диагностика асосда такомиллаштириш” мавзусига қаратилган бўлиб, жамиятни маънавий янгилашнинг ижтимоий-педагогик, стратегик, интеграцион асослари ҳақида изланишлар олиб борилган. Шунингдек, олий таълим муассасаларида олиб бориладиган тарбиявий ишлар тизимининг интеграл-педагогик таҳлили, ривожланган давлатлар ва Ўзбекистон тарбиявий доктриналарининг педагогик хусусиятлари ҳамда талабаларда маънавий-ахлоқий муносабатларни ривожлантиришнинг интеграл педагогик муаммолари ёритиб берилган [4].

3.Б.Жалилов ўзининг “IX-XII асрларда Шарқ мутафаккирлари яратган тарбиявий кадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини такомиллаштириш” мавзусидаги тадқиқот ишларида Шарқ мутафаккирларининг таълимотлари мазмунидаги тарбиявий кадриятлардан фойдаланиш технологиясини ишлаб чиққан. Бундан ташқари, улуғ аждодларимиз таълимотлари мазмунидаги тарбиявий кадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш шакллари, усуллари ва методлари ёритиб берилган ва атрофлича таҳлил қилинган [5].

М.Қуронов эса Ўзбекистонда миллий тарбия тизимини ривожлантириш, мактабларда ўзбекона миллий тарбияни амалда жорий қилиш усул ва методларини илк бора педагогик жиҳатдан ишлаб чиқди [6]. Таниқли олим анъанавий тарбиядаги илғор усуллар ҳамда замонавий педагогикадаги ўзбек халқи руҳиятига мос келувчи жиҳатлардан фойдаланган ҳолда миллий тарбия тизимини яратиш ва шу орқали тараққиётга интилувчи, баркамол ўзбекни тарбиялаш масаласини ўртага ташлайди.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Давлатимиз раҳбари томонидан қабул қилинган қатор фармон ва қарорлар ўқувчиларнинг таълим ва тарбисини ривожлантиришга қаратилганлиги ҳеч биримизга сир эмас. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108-сон Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 6-июлдаги “Умумий ўрта таълим муассасаларида «Тарбия» фанини босқичма-босқич амалиётга жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 422-сон қарори [7] умумтаълим муассасалари ўқувчиларининг ёшига хос психо-физиологик жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда уларда умуминсоний кадриятлар ва баркамол маънавиятни, соғлом муҳитни чуқур сингдириш, ўқувчиларни ватанпарварлик, инсонпарварлик, толерантлик руҳида тарбиялаш, умумтаълим муассасаларида тасаруфидаги маънавий ва тарбиявий ишларни янгилаш кўринишида ташкил этишга қаратилганлигини кўришимиз мумкин.

Оқоридаги қарорга мувофиқ умумтаълим муассасаларида «Ватан туйғуси», «Одобнома», «Дунё динлари тарихи» ҳамда «Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари» фанларини бирлаштириб ягона «Тарбия» фани 1-9- синф ўқувчиларида - 2020/2021 ўқув йилидан бошлаб, 10 - 11-синф ўқувчиларида эса - 2021/2022 ўқув йилидан бошлаб ўқув соатларига ажратилган асосий соатлар доирасида кетма-кетликда амалга оширилиши белгилаб қўйилган.

Олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган педагоглар, профессор-ўқитувчилар зиммасига эса катта маъсулият юклатилдики, педагогик соҳада президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларда таълим ва тарбия бериш учун замон талабларига жавоб бера оладиган кадрларни тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор беришлари талаб этилади. Шу ўринда талабаларнинг ўқувчиларга таълим ва тарбия бериш методикасини сингдириш билан бир қаторда Шарқ мутафаккир-

лари ижодини илмий, назарий-амалий жиҳатлари, асарларидаги ёшлар тарбиясига оид кадрятларни келажак авлод қалби ва онгига сингдиришлари лозим.

Шу нуктага назардан, IX-XII асрларда ижод қилган Шарқ мутафаккирларининг тарбиявий кадрятларидан фойдаланиш катта педагогик аҳамият касб этади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, аجدодларимизнинг ҳаётий тажрибалари, ёш авлод тарбиясига оид ғояларидан фойдаланмасдан туриб, Ватан равнақини юксалтириш мумкин эмас.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results) Миллатимизга хос бўлган ҳеч бир жараён йўқки тарбиявий аҳамиятга эга бўлмаган. Шу ўринда педагог ва психолог олимлар, халқ номоёндалари Шарқ мутафаккирлари, ёзувчи ва шоирлар, қўйингки тадқиқот ишимизга алоқадор бўлган адабиётларнинг аксарияти билан танишиб чиқилди. Мавжуд адабиётларнинг бир қисми ўрганилиб, таҳлил қилинди.

Энг аввало “Тарбия” фанига тўхталишдан олдин тарбия тушунчасининг ўзини баён қилиш лозим.

Тарбия - ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, ёшларда ҳалоллик, поклик, бурч, виждон, олижаноблик, фидойилик каби фазилатларни шакллантиради. Тарбия инсонларнинг ўзига, оиласига, яқинларига, дўсту ёрларига бўлган муносабатларини тартибга солиб турадиган хулқ-атвор меъёрларининг (нормаларининг) мажмуасидир. Тарбия кенг қамровли тушунча сифатида инсон фаолиятининг ҳамма жабҳаларига таъсир кўрсатади. Тарбия ҳамма соҳа - ишлаб чиқаришда, турмушда, оилада, бўш вақтда ҳам кишилар хулқ-атворини, инсоний муносабатларини тартибга солади. Тарбия ижтимоий онгнинг бошқа шаклларида фарқ қилиб, иқтисодий, сиёсий, маънавий вазифаларни бажаради.

Маълумки; тарбия тушунчаси тор ва кенг маънода қўлланилади. Тор маънодаги “тарбия» субъект томонидан шахсда муайян қарашлар, тасаввурлар, меъёрлар, тушунчалар ва бошқа шу қабиларни қарор топтириш мақсадида йўналтирилган таъсир кўрсатиш жараёнидир. Бунда тарбиявий таъсир жараёнининг режа асосида олиб борилиши ва аниқ мақсадга қаратилганига урғу берилади. Кенг маънодаги «тарбия» тушунчасида эса инсоннинг ижтимоий тажрибани ўзлаштиришига таъсир кўрсатадиган ижтимоий алоқаларнинг бутун бошли тизими назарда тутилади. Фикримизча, шўувчиларни жамият аъзоси сифатида шакллантиришга қаратилган тарбияни ижтимоийлаштириш, дейилса мантиқан тўғри бўлади.

Бугунги кунда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга методик тайёргарлашнинг асосий мақсади – ёш авлодни ҳар томонлама етук, жамиятимиз тараққиёти учун зарур бўлган баркамол инсонлар этиб шакллантиришдир. Баркамол инсон ўзида маънавий ва жисмоний етукликни мужассам этади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга методик тайёргарлаш учун биринчи галда халқ оғзаки ижоди, халқ эртақлари, ҳикоялар, афсоналар, аждодларимизнинг маънавий мероси ҳамда тарихий китоблар асосий ўрин тутати. Бундан ташқари Шарқ мутафаккирларининг меъроси, шеър ва ғазаллари, бадий ижод намуналари дастуриламал бўлиб хизмат қилади. Аҳмад Яссавий, Баҳовуддин Накшбандий, Ал-Бухорий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Муҳаммад ал-Хоразмий, Абулқосим Фирдавсий, Амур Темур, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур сингари алломаларнинг ижтимоий-сиёсий, фалсафий-таълимий қарашларига таяниб иш қўрилса, талабаларнинг тарбиявий ишлари жараёнини ривожлантириш ишлари янада мукамаллик касб этади.

Шу нуктага назардан, IX-XII асрларда ижод қилган Шарқ мутафаккирларининг тарбиявий кадрятларидан фойдаланиш катта педагогик аҳамият касб этади. Шунини

алоҳида таъкидлаш керакки, аждодларимизнинг ҳаётий тажрибалари, ёш авлод тарбиясига оид ғояларидан фойдаланмасдан туриб, Ватан равнақини юксалтириш мумкин эмас.

X-XII асрларда ижод қилган Шарқ мутафаккирларидан бири Юсуф Хос Ҳожибнинг комил инсонни шакллантириш ҳамда фарзанд тарбияси ҳақидаги ғоялари, қарашлари илмий- маърифий фикрлар заминида катта ҳаётий аҳамиятга эга. Юсуф Хос Ҳожибнинг 1069 йилда ёзилган «Қутадғу билиг» («Саодатга бошловчи илм») шеърини асариди [8] ўзининг ҳаёти ва фаолияти, ўша давр воқеалари ҳамда аждодлардан қолган бебаҳо педагогик кадрини намуналари акс этган. Мазкур асар бутун Шарқда машҳур бўлган.

Имом Муҳаммад ал-Бухорийнинг диний, тарбиявий, маънавий- маърифий, илмий ва ахлоқий аҳамият касб этувчи жуда катта мероси мавжуд. Улар инсон ҳаёти учун зарур бўлган диний ва дунёвий билимлар ҳамда панду-насихатлар мужассамлашган «Ҳадис»ларда ўз аксини топган. «Қайси бирларингиз ўзингиздан бойроқ ёки тарбиялроқ одамни кўриб қолсангиз, дарҳол ўзингиздан камбағалроқ ва тарбиясизроқ одамлар ҳам борлигини эсланг», «Одамларга кенг қалбли бўлинглар, шунда одамлар ҳам сизларга шундай бўлурлар», «Одамларга таом едиринглар ва ширин сўз бўлинглар», «Очларга овқат беринг, беморларни бориб кўринг ва ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқаринг», «Қайси бир мўмин бирор экин экса ёки мевали дарахт ўтқазса-ю, улардан қушлар, одамлар ёки ҳайвонлар еса, бу унинг учун садақа ҳукмида бўлади», «Илмни ўрганиб сўнг уни бошқаларга ўргатмаслик гўёки молу давлатни йғиби уни сарф қилмай уни кўмиб кўйиш билан баробардир» каби ҳикматли сўзлар келтирилган.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations). Ўқувчиларнинг тарбияга оид кўникмаларини шакллантиришнинг муаммоси таълим тизимида ўзига хос долзарблик касб этади. Мазкур муаммонинг назарий ва методик асосларини ишлаб чиқиш, уларни назарий ҳамда амалий жиҳатдан асослаш, шунингдек, ўқувчиларнинг тарбияга оид кўникмаларини шакллантиришга эришиш, сўз юритилаётган жараённинг самарали ташкил этилишига имкон беради.

Ўзбекистонда ижтимоий-ҳуқуқий, демократик давлат қуришда тарбиявий фаолият ўзига хос аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг тарбияга оид кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолиятни фаол ташкил этишда мутахассислар давлатимиз ва хорижий мамлакатларнинг тажрибаларни ўрганиш, умумий моҳияти ва мазмунини таҳлил қилиш қутилган натижаларга эришиш имкониятини яратди.

2. Ўқувчининг ташкилотчилик қобилиятларига эга бўлиши ва шахслараро муносабатда фаол иштирок этишда ўз фикрларини тушунтира олиш ва уларни ўз фикрига эргаштира олишига ёрдам беради.

3. Муаммоларни назарий жиҳатдан ўрганиш ва педагогик кузатиш умумтаълим амалиёти мазкур ёши ўқувчиларда ташкилотчилик асосида акс этувчи – киришимлилиқ, мулоқотга киришувчанлик, ўз-ўзини тўғри баҳолаш, бошқариш, синф жамоасида бирликка интилиш, синфдошларига нисбатан яхши муносабатда бўлиш, уларни кадрлаш, ижтимоий муносабатларда киришимлилиқ, атрофдагилар билан синфдошлари билан ўзаро суҳбатни самарали ташкил этиш, серҳаракатлилиқ ва етакчилиқ каби сифатларни шакллантириш имкониятига эга эканлигини тасдиқлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 29 августдаги «Таълим тўғрисида» 464-І-сон

конуни. / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 9-сон, 225-модда; 2013 й., 41-сон, 543-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон; 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон

2. Д.С.Давронованинг “Оилада вояга етмаган болаларнинг ижтимоий онгини тарбиялаш тизимини ривожлантириш” мавзусидаги диссертацияси

3. Н.Э.Азимова ўзининг “Бўлажак касб таълими ўқитувчисини маънавий ахлоқий тарбиялаш технологияси” мавзусидаги номзодлик диссертацияси. Тошкент-2012.

4. З.Э.Азимованинг докторлик диссертацияси “Тарбиявий ишлар тизимини интеграл диагностик асосда такомиллаштириш” докторлик диссертацияси. Нукус-2018.

5. З.Б.Жалилов “IX-XII асрларда Шарқ мутафаккирлари яратган тарбиявий кадрятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини такомиллаштириш” педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш ёзилган диссертацияси. Бухоро-2018.

6. М.Қуронов эса Ўзбекистонда миллий тарбия тизимини ривожлантириш, мактабларда ўзбекона миллий тарбияни амалда жорий қилиш усул ва методлари. Тошкент-2019.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108-сон Фармони.

8. Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг». Тошкент-1069.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга тайёрлашда шарқ мутафаккирларининг педагогик ғояларидан фойдаланиш асосланди. Бугунги кунда бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга методик тайёрлашнинг асосий мақсади – ёш авлодни ҳар томонлама етук, жамиятимиз тараққиёти учун зарур бўлган баркамол инсонлар этиб шакллантиришдир. Баркамол инсон ўзида маънавий ва жисмоний етуқликни мужассам этади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тарбия фанини ўқитишга методик тайёрлаш учун биринчи галда халқ оғзаки ижоди, халқ эртаклари, хикоялар, афсоналар, аждодларимизнинг маънавий мероси ҳамда тарихий китоблар асосий ўрин тутлади.

РЕЗЮМЕ

Статья основана на использовании педагогических идей восточных мыслителей при подготовке будущих учителей начальных классов к преподаванию предмета образования. Сегодня основной целью методической подготовки будущих учителей начальных классов к преподаванию предмета образования является формирование подрастающего поколения полноценными, разносторонними людьми, необходимыми для развития нашего общества. Совершенный человек олицетворяет духовную и физическую зрелость. Фольклор, народные сказки, сказки, легенды, духовное наследие наших предков и исторические книги играют ключевую роль в методической подготовке будущих учителей начальных классов к преподаванию предмета образования.

SUMMARY

The article is based on the use of the pedagogical ideas of oriental thinkers in the preparation of future primary school teachers for teaching the subject of education. Today, the main goal of the methodological preparation of future primary school teachers for teaching the subject of education is the formation of the younger generation with full-fledged, versatile people necessary for the development of our society. The perfect person personifies spiritual and physical maturity. Folklore, folk tales, fairy tales, legends, the spiritual heritage of our ancestors and historical books play a key role in the methodological preparation of future primary school teachers for teaching the subject of education

ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРИНИНГ ПЕДАГОГИК ХУСУСИЯТИ

Рахмонова З.

Андижон давлат университети Педагогика кафедраси катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: касбий фаолият, касбий компетентлик, кўникма, педагогик фаолият, методика, ахлоқий категориялар, мажбуриятлар, ахлоқий талаблар.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиональная компетентность, навыки, педагогическая деятельность, методология, моральные категории, обязанности, этические требования.

Key words: professional activity, professional competence, skills, pedagogical activity, methodology, moral categories, obligations, ethical requirements.

КИРИШ. Бугунги кунда жаҳонда таълимни ривожлантириш йўлида олиб борилаётган барча ишлар келажакка қўйилган инвестиция деб баҳоланмоқда. Жамиятда ижтимоий-лингвистик стратегияларнинг самарадорлигини ошириш механизмларини жорий этиш барча инсонлар учун билим олиш, касб ўрганиш, мамлакат ривожига муносиб ҳисса қўшиш орқали қулай шароитда яшаш имкониятларини яратади.

Ўқитувчи касби асрлар давомида барча дунё халқларининг азалий ва абдий касбларидан бири бўлишига қарамай, уларга қўйилган талаб ва мажбуриятлар ўзининг асл мазмуни ва моҳиятини ҳозиргача сақлаб қолган. Бу касб эгаларининг шахсий сифатлари, қобилият ва иқтидори, характери, билим, кўникма ва малакасига бўлган талаблар ижтимоий ҳаётнинг тараққиёти, ундаги ўзгаришлар ва ислохотлар мазмуни билан белгиланади.

Шу боис, асрлар давомида олим-энциклопедистларни инсонларнинг ақлий ва ахлоқий фазилатларини ривожлантириш воситаси сифатида уларни фойдали касб-хунар сирларини эгаллаш ва шуғулланишлари, умуминсоний ахлоқ нормаларига риоя қилишлари, устоз ва мураббийлар қандай фазилатларга эга бўлиши ҳақидаги муаммолар уларнинг диққат марказидан ўрин эгаллаб келган.

АСОСИЙ ҚИСМ. Айниқса, янги аср бўсағасида илм-фан ва техника жадал суръатлар билан ривожланаётган бир даврда замонавий педагогнинг қиёфаси унинг касбий-педагогик сифатларининг нечоғлик шаклланишига, педагог шахсининг йўналишига, танлаган касбига, ўқувчиларга ва ўқитилаётган фанларга, педагогик фаолиятнинг субъекти сифатида ўзига бўлган муносабатига боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунида белгиланишича: “... касбий тайёргарлик ва тегишли билимга эга бўлган, юксак ахлоқий фазилатли шахсларгина давлат таълим муассасаларида ўқитувчи сифатида фаолият юритиши ҳуқуқига эга”лиги таъкидланган. Шундай экан, ана шундай улуғ ва шарафли касбнинг муносиб эгаси бўлиш учун барча имкониятлардан тўлиқ фойдаланиши, замонавий билимлардан, ахборот технологиялардан воқиф бўлиши кундалик вазифага айланиб қолди.

Педагогнинг касбий фаолияти – ижодий жараён бўлиб, ностандарт, кўзда тутилмаган турли вазиятларда тезда фикр юритиб, тегишли қарорлар қабул қилиш ва мос ҳатти-ҳаракатларни амалга оширишни талаб этади.

Айниқса, умумтаълим мактаблари педагоглари фаолиятининг ўзига хос жиҳатларидан бири кичик ёшдаги ўқувчилар билан ҳамкорликда таълим-тарбия ва ташкилий ишларни олиб бориш, улар шахси ва жамоаси ҳақида тўғри ва аниқ илмий тасаввурга эга бўлиш, уларнинг қизиқишлари ва майлларини ривожлантириш учун ўзаро муносабатларини самарали уюштириш каби хусусиятлар педагогдан касбий ва шахсий фазилатлари етарли даражада бўлиши муваффақият гаровидир.

Таърифлаб ўтилган умумназарий тавсифлар асосида, биз бошланғич таълим педагогларининг исталган, яъни зарур бўлган тушунча моделини такомиллаштирдик. Бу борадаги фаолиятимизни маҳоратли педагоглар, ўқитувчи ва ташкилотчилар, шунингдек методистларнинг фаолияти ва иш тажрибаларини ўрганиш туфайли амалга оширдик.

“Педагогларнинг касбий кўникмалари” дейилган дастлабки тушунча замирида, аниқ вазиятларда амалга оширилаётган касбий кўникма ишларининг психологик асосларини ривожлантиришга йўналтирилган муаяйн тартибдаги туркум таълим

ишларини назарда тутамиз.

Мазкур метод, биз назарда тутган тушунчанинг муҳим фазилавларини қамраб олишга ҳамда йўналишларимизни янада ойдинлаштирига имкон берди.

Тадқиқотларимиз доирасида ўрганилган махсус ва психологик-педагогик адабиётлар таҳлили, шунингдек умумтаълим мактаблари педагоглари тажрибасини, методист ва педагогик амалиётга мутасадди раҳбарларнинг фаолиятини кузатиш, ўрганиш ва самимий суҳбатлардан маълум бўлишича, касбий кўникмалар – педагоглар, тарбиячи ва ташкилотчиларнинг аниқ мақсад билан ўқувчиларга педагогик таъсир кўрсатишнинг мураккаб тизими эканлиги маълум бўлди. Таъкидлаш жоизки, таъсир кўрсатиш тизими мураккаб характерга эгадир, зеро “ҳар қандай субъектнинг объектга таъсири, ўзаро ҳамкорлик жараёнида таъсирланаётган объект руҳиятининг сифат жиҳатидан ўзгача кўринишидир”.

Тадқиқотларимиздан маълум бўлишича, лозим деб топилган ёки зарур бўлган тушунчанинг муҳим сифатлари бўлиши: умумтаълим мактаблари фаолиятининг муҳим негизини ташкил этувчи касбий кўникмаларнинг структурасини, мазмуни ва тамойилларини назарий жиҳатдан билиш ташкил этади.

Шу тамойиллар асосида биз лозим ёки зарур бўлган тушунчага қуйидагича таъбир бердик:

Педагогнинг касбий кўникмаси – бола шахсини қилиб шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган, инновацион педагогик технологиялар ёрдамида аниқ мақсад сари етақливи, субъект томонидан муваффақиятли ўзлаштирилган саъй-ҳаракатларнинг муаяйн тизимига айтилади.

Педагогнинг касбий кўникмалари – кўпқиррали мураккаб жараён бўлиб, у муаяйн кетма-кетлик, иерархик саъй-ҳаракатлар тизимидан иборат. Шунингдек, касбий кўникмалар педагог фаолияти структурасида муҳим унсур ҳисобланиб, ички мураккаб конструкцияга эга, умумий мақсад билан белгиланган, кўникма шаклидаги алоҳида элементлар тизимидир.

Шу маънода, умумтаълим мактаблари педагоглари касбий кўникмалари структурасини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир (Мазкур жараёнда С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев, Л.С.Виготский, М.А.Милерян, Н.В.Кузьмина, М.Г.Давлетшин, Р.З.Гайнутдинов, Н.М.Мажидов ва бошқаларнинг ўқитувчи касбий фаолияти структураси ҳақидаги таълимотига таяндик).

Айтиш мумкинки, барқамол инсоннинг шаклланиши, унинг муносиб касб-корни эгаллаши, жамият тараққиёти учун баҳоли қудрат ўз ҳиссасини қўшиб яшаши ва шу туфайли жамиятда ўзлигини англаши, намоён этиши, бир сўз билан айтганда шахс сифатида қамол топиши назарга олинади. Қамоллик сари интилиш шахснинг касбий шаклланиши билан биргалликда, яхлит ҳолда кечадиган ва деярли бир умр давом этадиган мураккаб жараёндир. Қамол маънода касбий шаклланиш дейилганда, инсоннинг ўз ақлий қобилиятлари, жисмоний имкониятлари, у ёки бу соҳага бўлган лаёқатлари, қизиқиш ва интилишлари, шунингдек қадрият ва дунёқарашларига кўра бирон бир касб соҳасига оид таълим олиши, кейинчалик шу соҳага киришиб, мослаша бориши ва ниҳоят, йиллар давомида етук ва малакали мутухассис бўлиб етишиши тушунилади.

Касбий шаклланиш жараёнининг дастлабки ва айни дамда ўта муҳим босқичи бўлажак касбни танлаш, яъни аниқ бир касбий қарорга қелишгача даврни ўз ичига олади.

Маълумки, узлуксиз таълим тизимида умумий ўрта таълимнинг битирувчи 9-синф ўқувчилари ўрта мактабларни якунлаш арафасида ўзларининг келажакдаги

орзу-умидларини амалга ошириш, ёшлик хис-туйғулари ва эҳтиросларга тўла ҳаёт палласидир. Онтогенезда бу давр ўзининг мустақил ҳаётга қадам қўяётган ёшларнинг фуқаролик мақомига эга бўлишлари, шахсий, ижтимоий ва маънавий қарашлари ва эътиқодлари сингари ўзига хос хусусиятлари билан изоҳланади. Шундай экан, айти шу даврда шахснинг ҳаёт оstonасида ўз мақсадларини тўғри қўя олиши, келгусида ўзига ишонч ва дадил қадам билан юришида мутасадди шахсларнинг масъулияти янада ошиши зарур.

ХУЛОСА қилиб айтганда, Таҳлиллар, кузатиш ва тадқиқотлар бугунги кунда педагогик маҳоратнинг сир-асрорларини эгаллаш асослари олий ва ўрта махсус таълим муассаларида таҳсил олиш жараёнида ижобий самара бериши, ундаги имкониятларнинг мавжудлиги, шу фаолият жараёнида назарий ва амалий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириши юксак самара беришини исботламоқда. Шундай экан, бўлажак педагогнинг шахсий ва касбий сифатларини замон талаблари асосида шакллантириш шундай мутахассислар тайёрловчи олий ва ўрта махсус таълим муассасаларига юксак масъулият юклайди. Ҳар бир педагогнинг касбий ва педагогик маҳоратини оширишга, уларда зарур билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилиши долзарб муаммо касб этади.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.
2. Хайдарова О.Қ. Бўлажак ўқитувчиларни таълим жараёнига технологик ёндашувга тайёрлаш. – Пед. фан.номз. ... дис. автореф. – Т.: ЎзПФТИ, 2004. – 23 б.
3. Шодмонова Ш. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш (Касб таълими йўналиши мисолида) Пед. фан. док. дисс. – Тошкент. –2010. – 340 б.
4. Марлонов Ш.Қ. Педагог кадрларни таълимий кадрлар асосида тайёрлаш ва малакасини оширишнинг педагогик асослари. // Пед. фан. докт. ...дисс. – Тошкент. –2006. – 302 б.
5. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. //Пед. ф. док. дисс... – Т.: 2007.- 305 б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада педагогнинг касбий фаолияти ҳақидаги илмий-назарий асослар келтирилган бўлиб, педагогнинг касбий фаолияти ижодий жараён эканлиги, ностандарт, кўзда тутилмаган турли вазиятларда тезда фикр юритиб, тегишли қарорлар қабул қилиш ва мос ҳатти-харакатларни амалга оширишни талаб этиши тўғрисида мулоҳазалар ёритилган.

Таърифлаб ўтилган умумназарий тавсифлар асосида, биз бошланғич таълим педагогларининг исталган, яъни зарур бўлган тушунча тарифини такомиллаштирдик. Бу борадаги фаолиятимизни маҳоратли педагоглар, ўқитувчи ва ташкилотчилар, шунингдек методистларнинг фаолияти ва иш тажрибаларини ўрганиш тўғрисида муаммо ширдик.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены теоретические основы профессиональной деятельности учителя, рассказывается о том, как профессиональная деятельность учителя является творческим процессом, побуждает нас быстро мыслить и принимать соответствующие решения в необычных, непредвиденных ситуациях.

Основываясь на обобщенных описательных описаниях, мы усовершенствовали любое, то есть необходимое понимание учителей начального образования. Наша работа в этой области стала возможной благодаря работе опытных учителей, преподавателей и организаторов, а также работе методистов.

SUMMARY

This article presents the theoretical foundations of the professional activity of a teacher, reflects on how the professional activity of a teacher is a creative process, prompting us to think quickly and make appropriate decisions in unusual, unforeseen situations.

Based on the generalized descriptive descriptions, we have refined any, that is, necessary understanding of elementary education teachers. Our work in this area was made possible by the work of experienced teachers, teachers and organizers, as well as the work of Methodists.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА БАДИЙ-ЭСТЕТИК КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Болтабоев И.

Андижон давлат университети Санъатишунослик факултети ўқитувчиси

Таянч сўзлар: бадий-эстетик, компетентлик, тасвирий санъат, ахлоқий, партисипатив, жалб этиш, қатнашиш, иштирок этиш, рангтасвир, графика, хайкалтарошлик, архитектура ва санъат.

Ключевые слова. художественно-эстетический, компетентность, изобразительное искусство, этика, приверженность, привлечение, участие, участие, живопись, графика, скульптура, архитектура и искусство.

Key words. artistic and aesthetic, competence, visual arts, ethics, commitment, involvement, participation, participation, painting, graphics, sculpture, architecture and art.

Кириш. Республикамизда бўлажак ўқитувчиларда бадий-эстетик компетентликни шакллантириш мезонлари ва кўрсаткичларини аниқлаштириш, бўлажак ўқитувчиларда бадий-эстетик компетентликни шакллантириш бўйича ўқув материалларини тизимлаштиришнинг дидактик параметрларини аниқлаштириш, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларида бадий-эстетик компетентликни шакллантиришнинг ташкилий-технологик тизимини такомиллаштириш муҳим вазифа сифатида белгиланди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида бўлажак ўқитувчиларда бадий-эстетик компетентликни такомиллаштириш асосида “Жисмонан соғлом, руҳан ва ақлан ривожланган, мустақил фикрлайдиган, Ватанга содик, қатъий ҳаётий нуқтан назарга эга ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик б жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш” муҳим вазифа этиб белгиланди [1].

Олий таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларида бадий-эстетик компетентликни шакллантиришнинг инновацион моделларини жорий этиш, бўлажак ўқитувчиларни бадий-эстетик фаолиятга тайёрлашнинг компонентлари ва омилларини аниқлаштириш, интеграцион ёндашув асосида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларида бадий-эстетик компетенцияларни шакллантиришнинг электрон-дастурий таъминотини такомиллаштиришга доир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда [2]. Айниқса, ахлоқий-инсонпарвар тарбиянинг асосий воситаси сифатида бадий-эстетик компетентликни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик технологияларини такомиллаштириш, шахсий, маданий турмуш ва бадий-эстетик тажрибанинг уйғунлигини таъминлаш, образли фикрлашнинг асоси сифатида бадий ижодкорликни ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили (Literature review)

Талабаларнинг бадий-эстетик компетентлигини шакллантириш муаммоларини ўрганишга қўйилган талабларни аниқлаш учун фанлараро, партисипатив (иштирокчилик) ва бадий турфа хилликка доир ёндашувларнинг имкониятларини бирлаштириш лозим, деган хулосага келинди.

Таълимда фанлараро муносабатларни амалга оширишнинг турли жиҳатлари А.Чориев, Б.Абдуллаева, В.Далингер, М.Данилов, И.Зверев, В.Келбакиани, Ю.Кустов, В.Федоровская ва бошқаларнинг тадқиқотларида ёритиб берилган бўлиб, мазкур илмий изланишларда ўқитишда реал дунё ўртасидаги муносабатларни акс эттиришнинг объектив эҳтиёжи асослаб берилган, фанлараро муносабатларнинг мафқуравий функци-

яси, талабалар ривожланишидаги роли очиб берилган, фанлараро муносабатларнинг талабалар билим тизимини шакллантиришга ижобий таъсири қайд этилган ва турли мезонлар (асослар) бўйича фанлараро муносабатлар таснифи ишлаб чиқилган, шунингдек мувофиқлаштирувчи ўқитиш методологияси таклиф этилган. Бўлажак мутахассисларни касбий тайёрлашда фанлараро ёндашувни қўллашнинг зарурлиги жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида илмий билимларни интеграциялаш тенденцияси тобора кучайиб бораётганлиги, бугунги кунда деярли барча муҳим муаммолар мажмуавий тавсифга эгаллиги билан боғлиқдир.

Касбий-педагогик фаолиятда турли илмий соҳалардаги билимлардан мобил фойдаланишга қодир мутахассисларга эҳтиёж ортиб бормоқда. Бундай мутахассисларни тайёрлашда тафаккур тизимларини ривожлантириш, объектни унинг кўп томонлама алоқалари ва муносабатлари бирлигида кўриш қобилияти муҳим аҳамиятга эга [3].

Бундан ташқари, ўқув фанлари ўртасидаги ички алоқаларни очиб бериш ўқув жараёнини тўғри ташкил этиш, унинг тизимини ўзгартириш, мантикий ва илмий йўналишни ўзгартириш учун аҳамиятлидир. Натижада, билим нафақат аниқ, балки умумлаштирилган бўлиб, бу бўлажак мутахассисларга мазкур билимларни янги ҳолатларга ўтказиш ва уни амалда қўллаш имкониятини беради. Фанлараро муносабатларни амалга оширишнинг дидактик афзалликлари ахборотдан ўзаро фойдаланиш, уларнинг тақдорланишининг олдини олиш, оламнинг моддий манзараси бўйича ягона қарашлар тизимини шакллантиришдир.

Илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, “partisipativlik” атамаси “иштирок этиш”, “қатнашиш”, “жалб этиш” каби тушунчалар билан ўзаро боғлиқ бўлиб, бу эса, бизнингча, инглиз тилидан кириб келган сўзнинг ўзига хос хусусиятлари ва ушбу атаманинг аниқроқ муқобилини топиш истаги билан боғлиқдир. Шу билан бирга, айрим муаллифлар (У.Ж.Дункан, W.E.Deming, O.Irwin, P.B.Peterson ва бошқалар) унинг маъновий моҳиятини кенгрок очиб бериш учун турлича талқинларини келтириб ўтишган [4].

Талабаларнинг бадий-эстетик компетентлигини шакллантиришга partisipativ ёндашувда ўқитувчи қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиши лозим: ҳар бир талаба бетакрор шахсдир, шунинг учун уни касбий фаолиятга тайёрлаш учун стандарт назарий ва услубий стратегиялар ҳар доим ҳам қўлланилмайди ва муайян шахс ҳамда вазиятга нисбатан шакллантирилиши керак; ўқув гуруҳидаги талабалар бадий қобилиятларининг уйғунлиги ва асосий кадриятларининг умумийлиги уларнинг индивидуал қобилиятлари ҳамда хусусиятларидан тўлиқ фойдаланишни таъминлайди; талабалар ўртасида мазмули шахслараро алоқани ўрнатиш керак; ажойиб мақсадларга эришиш учун гуруҳнинг энергияси конструктив йўналтирилиши лозим; талабалар бадий-эстетик вазиятлар ва уларнинг истиқболларини таҳлил қилиш, биргалликдаги ҳаракатларни режалаштириш, бадий-эстетик таълим натижаларини баҳолаш (ўз-ўзини баҳолаш)да фаол иштирок этишлари керак.

Амалиётчи ўқитувчиларнинг фаолияти шундан далолат берадики, дарсларни бадий-ифодали бойитишда турли санъат турларини жалб қилиш, бадий тасвирлардан фойдаланиш ва талабаларнинг ижодий фаолият турларидан фойдаланиш яхши самара беради. Бу бадий турфа хилликка доир ёндашувни (Б.П.Юсов) артпедагогиканинг тараққийпарвар йўналишларидан биридир, деб айтиш учун асос ярагади.

Ҳозирги вақтда таълимга доир меъёрий ҳужжатларда таълим сифатини оширишнинг муҳим шартларидан бири шахсни маънавий тарбиялаш мақсадида ахлоқий тамойиллар ва стандартларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш воситаси сифатида санъатнинг ахлоқий салоҳиятидан янада кенгрок фойдаланиш лозимлиги кўп бор тилга олинади. Мазкур талаб ўсиб келаётган авлоднинг эстетик маданиятини шакллантира-

диган бадий педагогик таълим ва ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги соҳасидаги стратегик режа асосида ётади ва тасвирий санъат фани бўйича талабаларни тайёрлаш соҳасидаги асосий касбий таълим дастурининг мақсади билан бевосита уйғундир: таълим ва маданият муассасаларида самарали бадий ва эстетик фаолиятни амалга оширишга лаёқатли мутахассисларни тайёрлаш.

Педагогика олий таълим муассасалари тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси йўналиши талабалари санъат ва атрофдаги олам гўзаллигини баҳолашнинг аниқ мезонлари ҳисобланган маънавий-эстетик йўналганликка эга бўлишлари керак. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчилари нафақат педагогик маҳорат асосларини ўзлаштириши, балки улар эстетик маданиятнинг тарғиботчиси ҳам бўлишлари керак. Шунинг учун бугунги кунда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий-эстетик тайёргарлиги мазмуни ва тузилмаси ҳамда олий таълим жараёни шароитида уни шакллантириш имкониятларини аниқлаштиришга алоҳида зарурият мавжуддир.

Педагогик фаолиятга касбий тайёргарлик муаммолари кўплаб тадқиқотлар объекти сифатида тадқиқ этилган. Жумладан, А.Ц.Пунининг таъкидлашича, педагогик фаолиятга тайёрлик бошқа ҳар қандай фаолиятдан фарқ қилмайди, бу шахснинг ўз қобилиятига бўлган ишончи, ўз мотивациясини англаши ва барча ҳаракатларнинг мақсадларга эришишга йўналганлигини англатади [5]. Бу фикр албатта, бир оз мунозарали, чунки бизнинг назаримизда, тайёрлик оддий ҳаракатларга қараганда анча мураккаб категориядир ва кўп босқичли, қиррали тизим бўлиб, унинг моҳияти фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади.

Ўқитувчи касбий тайёрлигининг кўп қиррали ва мураккаблиги тадқиқотчилардан “тайёрлик” тушунчасининг моҳиятига янада ойдинлик киритишни талаб этади. Масалан, К.К.Платонов педагогик фаолиятга касбий тайёргарликни шахсиятнинг ажралмас қисми сифатида кўриб чиқади, унинг шаклланиш бошланиши тажриба субструкциясига тўғри келади, яъни аввало билим, маҳорат ва кўникмаларга боғлиқдир, деган хулосага келган. М.Т.Мирсолиева касбий тайёргарликка профессионалнинг ўзига хос ва жамоавий илмий ишларни ташкил этиш қобилияти, инновацион келажакни кўриш, ўзини ўзи ташкил этиш ва ўзини ривожлантириш қобилияти каби фазилатларни киритиш мумкинлигини қайд этиб ўтган.

Ўқитувчининг касбий фаолиятга тайёрлигини учта таркибий асосини ажратиб кўрсатиш мумкин: биринчидан, мустаҳкам билим шаклида пойдеворнинг яратилганлиги; иккинчидан, ўқувчилар, ҳамкасблар билан ва педагогик жараёндаги ўзаро муносабатларда ақс этадиган шахс сифати, қобилияти, устувор йўналишларининг шаклланилиги; учинчидан, ўз-ўзини ривожлантиришнинг катъий асосга эгалиги.

Таъкидлаш жоизки, юқоридаги фикрлар баъзи мутахассисликлар учун, масалан, тасвирий санъат ўқитувчилари учун мукамаллик касб этмайди, чунки тасвирий санъат ўқитувчиларининг тайёргарлигига қўйиладиган талаблар унинг фаолият йўналишига қараб белгиланиши керак. Ўзининг малакавий тавсифига кўра, тасвирий санъат ўқитувчиси ихтисослиги ўқувчиларни бадий ва эстетик тарбиялашга қаратилган бўлиб, унинг инсоният цивилизацияси дунёсини билиши, шунингдек ўз-ўзини англаш ҳамда ўз-ўзини намоён этишга имкон бериш орқали шахс ижтимоийлашувига хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Тасвирий санъатнинг алоҳида таркибий қисмига бадий асарларнинг ўзи, санъатшунослик элементлари, тасвирий фаолият назарияси, амалий расм чизишга ўрганиш қиради. Тасвирий санъат ўқувчиларни рангтасвир, графика, хайкалтарошлик, архитектура ва санъат ҳамда ҳунармандчилик каби турли йўналишлар билан таништиради.

“Тасвирий санъат” фанининг мазмуни тасвирий санъат асарларини идрок этиш ва ўрганишни шакллантиришга, атрофдаги воқеликка ва болалар бадий ижодиётига креатив муносабатни ривожлантиришга қаратилган.

Тасвирий санъат дарслари атрофдаги воқеликлар билан бевосита боғлиқ бўлиб, дунёни эстетик идрок этиш ёрдамлашиш, гўзалликни кузатиш қобилиятини шакллантириш, воқелик ва санъат асарларидаги эстетик ҳодисаларини фарқлаш, таҳлил қилиш ва таснифлашга йўналтириш орқали ўқитувчи ўқувчиларни воқеликка фаол эстетик муносабатда бўлиш, ўқув, меҳнат, ижтимоий фаолият жараёнида бадий қобилиятларни амалда қўллай олишга ўргатади.

АҚШ олимлари бадий-эстетик ривожлантиришнинг асосий мақсадларидан бири шахс ва муҳитнинг эмоционал таъсир даражасини барқарорлаштириш, ижобий йўналганликка эга субъектив тажрибани бойитиш деб ҳисоблашади. Эмоционал мувоzanат ғоясининг изчил баён этилиши кўпроқ В.Лоуэрфельднинг “санъат орқали терапия” концепциясида ўз ифодасини топган. Мазкур концепциянинг моҳияти шундаки, болада ҳаётга ишончнинг йўқолишининг асосий сабаби ўзининг фикрини сўз ёрдамида ифода этиб бера олмалигидадир. “Санъат орқали терапия” билан боғлиқликда З.Фрейд назарияси ва бихевиористик психологиянинг эстетик тарбия масалаларига доир изланишларида қатор атамалар истеъмолга киритилган: ўз-ўзини намоён этиш (self-expression), ўз-имкониятларини амалга ошириш (self-realisation), “ўз-ўзига ишонч” (self-confidence), “ўз-ўзини баҳолаш (self-evaluation). Ўз-ўзига муносабатнинг мазкур жиҳатларини ўзида бирлаштирган атама америка назариясида “personal adjustment”, яъни “шахс ва муҳит муносабатлар барқарорлиги” деб номланган [6].

Мазкур хулосаларни олий ўқув юргларида тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий ва педагогик тайёргарлиги мазмуни билан тўлиқ боғлаш мумкин. Тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий ва педагогик тайёргарлигига қўйиладиган малака талабларига мувофиқ қуйидаги фаолият турлари доирасини кенгайтириш лозим: таълимий фаолият тури (ижтимоий педагогик, ўқитувчилик); маданий-маърифий (маърузалар ўқиш, санъат бўйича мушоҳадалар, музей, галереялар, архитектура ва миллий маданият ёдгорликларига экскурсиялар); ишлаб чиқариш-бадий, корхонада интерьер, экстерьерга бадий безак беришни назарда тутувчи расом ёки матбаа ишлаб чиқаришида китоб расоми; илмий-тадқиқот ва услубий. Бу бадий педагогика, шахснинг ривожланиш психологиясининг долзарб муаммоларига ечим топиш, тасвирий санъатни ўқитишга янги ёндашувлар, ўқувчиларни ўқитишнинг янги услубларини ишлаб чиқиш, санъат таълимининг янги моҳиятини аниқлаштиришга қаратилган фаолиятни назарда тутати; бадий-ижодий, тасвирий санъат ўқитувчисининг ранг ва қалам тасвир, графика, ҳайкалтарошлик, амалий безак санъати бўйича бадий асарларни яратишга доир иш йўналишини назарда тутати.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results) Ҳар қандай йўналишдаги мутахассисларнинг бадий-эстетик компетентлигини шакллантириш замонавий дунёда уларнинг рақобатбардошлиги ва мобиллигини таъминлашнинг муҳим кўрсаткичларидан биридир. Шахс эҳтиёжларини қондиришга қаратилган замонавий таълим парадигмасида инсоннинг ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини намоён этиш муаммолари алоҳида ўрин эгаллайди. Шу муносабат билан замонавий мутахассисга қўйиладиган талаблар ҳам ўзгариб боради ва бу ўз навбатида олий таълим муассасасида талабаларнинг касбий тайёргарлигини ташкил этиш, унинг мазмуни, шакл ва усулларини бадий-эстетик компетентликни шакллантириш жиҳатидан қайта қўриб чиқишни талаб қилади.

Компетентлик – бу субъект ва унинг фаолиятига берилган тавсиф бўлиб, у кўпинча,

турли маълумотлар берадиган луғавий-меъерий адабиётларда “бирор нарса ҳақида фикр юритиш, ўз фикр-мулоҳазасини билдириш имконини берадиган билимларни чуқур эгаллаш” дея таърифланади. Бошқача айтганда, компетентлик – бу, авваламбор, ишни бажариш (мақсадга эришиш) учун нималар зарур эканлигини тушунишнинг чуқур билимларга асосланган даражасидир. Касбий компетентлик эса касбий фаолиятга оид масалаларни ҳал этишда билим ва кўникмаларни амалий тажрибада самарали қўллаш олиш маҳоратидир.

Хулоса ва тақлифлар (Conclusion/Recommendations).

Бадий-эстетик компетентлик асосида таълим мазмунини қўп даражали лойиҳалаш ўзида қуйдаги муҳим жиҳатларни акс эттиради: бадий-эстетик компетентликни шакллантиришнинг концептуал асосларига таянган ҳолда таълим мазмунини танлаб олиш ва эстетик тарбия воситаларини таянч тушунча сифатида белгилаш; бадий-эстетик компетентликни шакллантиришга доир билиш объектларини моделлаштириш ҳамда гўзалликни яратувчанлик фазилатларини акс эттириш; назария ва амалиёт бирлиги ҳамда шахсий-ҳаётий тажриба асосида ички ва ташқи интеграцияни таъминлаш; ўқитиш жараёнини ривожлантирувчи таълим асосида ташкил этиш, эмоционал-қулай муҳитни яратиш; бадий фаолиятга мотивацияни қарор топтириш; шахс ривожининг мотивацион, интеллектуал ва ахлоқий соҳаларини такомиллаштириш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-молда.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 21 апрелдаги ПҚ-4688-сон “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Бобомуратова Э.Х. Духовное обновление общества и изменение общественной психологии молодежи Узбекистана: Автореф.дисс. ... докт.филос.наук. – Ташкент, 1997. – 54 с. 5.
4. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1991. – 370 с. 6.
5. Буров А.И. Эстетическая сущность искусства. – М.: Искусство, 1966. – 181 с. 7.
6. Мардонов Ш., Зокирова У. Духовно-эстетическое воспитание педагогических кадров на художественном наследии Academic research in educational sciences volume 1 | issue 4 | 2020 issn: 2181-1385 scientific journal impact factor (sjif) 2020: 4.804 p. 3

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада бўлажак ўқитувчиларда бадий-эстетик компетентликни шакллантириш технологиялари ҳақида сўз юритилган. Хусусан, бўлажак тасвирий санъат фани ўқитувчиларини тайёрлашнинг ўзига хослиги таълим муассасаларида тасвирий, декоратив ва амалий санъат соҳаларида ишлаш ва тасвирий санъатни ўқитишда касбий маҳоратнинг шаклланишидир. Бажарилиш сифати муҳим ҳисоблангани туфайли агар ижодий ишни баҳолаш ва унга тааллуқли мезонлари аниқ бўлса, демак, педагогик компетентликни шакллантириш ва уни баҳолаш тасвирий санъат фани ўқитувчиси учун ҳам долзарб муаммо ҳисобланади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается технология формирования художественно-эстетической компетентности у будущих учителей. В частности, особенностью подготовки будущих учителей изобразительного искусства является формирование профессиональных навыков при обучении изобразительному искусству, работающих в сфере изобразительного, декоративно-прикладного искусства в образовательных учреждениях. Поскольку важно качество исполнения, если оценка творческой работы и критерии ее ясны, то формирование и оценка педагогической компетентности также является актуальной проблемой для учителя изобразительного искусства.

SUMMARY

The article discusses the technology of the formation of artistic and aesthetic competence in future teachers. In particular, a feature of the training of future teachers of fine arts is the formation of professional skills in teaching fine arts, working in the field of fine, decorative and applied arts in educational institutions. Since the quality of performance is important, if the assessment of creative work and its criteria are clear, then the formation and assessment of pedagogical competence is also an urgent problem for a teacher of fine arts.

DARSDAN TASHQARI VAQTLARDA O'QUVCHILARDA EKOLOGIK TARBIYANI AMALGA OSHIRISHNING MAVJUD HOLATI VA IMKONIYATLARI

Toshtemirova M.A.

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: atrof muhit muhofazasi, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik ma'rifat, yer osti boyliklari, ekologik bilim.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, экологическая культура, экологическое просвещение, экологическое просвещение, полезные ископаемые, экологические знания.

Key words: environmental protection, environmental culture, environmental education, environmental education, minerals, environmental knowledge.

KIRISH. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5863-sonli 2030 yilgacha bo'lgan davrda "O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmoniga muvofiq "Mamlakatimizda atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holatni yaxshilashni ta'minlash sohasida izchil ishlar olib borilmoqda" [1].

Shu bilan birga, bu borada o'tkazilgan tahlil natijalari atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat funksiyalarini amalga oshirishda kompleks yondashuv va strategik rejalashtirishning mavjud emasligi, shuningdek, qo'yilgan vazifalarni samarali bajarish uchun tabiatni muhofaza qilish organining vakolatlari yetarli emasligidan dalolat beradi.

Atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish, shuningdek, 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy maqsad va vazifalarga erishishni ta'minlash maqsadida samarali ishlar olib borilmoqda.

ASOSIY QISM. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya berish dars va darsdan tashqari vaqtlarda amalga oshiradi. Darsdan tashqari vaqtlarda o'quvchilarni tabiat qo'yniga, tabiat muzeylariga sayoxatga olib chiqib, shanbaliklar, suhbatlar, ertaliklar o'tkazish jarayonida ekologiktarbiyashakllantiriladi. Dars jarayonida o'quvchilar ekologik tarbiyani o'qituvchi xikoyasi hamda darsliklarda o'z ifodasini topgan mavzular orqali oladilar. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya bolalarga tabiat, odobnoma, o'qish va boshqa darslar orqali singdiriladi. Shu sababli ekologik madaniyatni shakllantirishga yordam beradigan mavzular qisman bo'lsada darsliklarga kiritilgan. O'quvchilarga ekologik tarbiya 1 – sinfga kelgan vaqtdan boshlab berib boriladi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda tabiat darslari katta ahamiyatga egadir. Chunki tabiat darslarida atrof – muhitga e'tibor, tabiatni sevish, asrab – avaylashga, tabiat boyliklaridan unumli foydalanishga o'rgatiladi.

Ekologik tarbiyani shakllantirishda turli xil tadqiqot ishlari olib borilgan va ilmiy adabiyotlar ishlab chiqilgan:

Jumladan I.Xakimovning «Sog'lom muxit va sog'lom avlod» nomli kitobida xozirgi ekologik xavf, uning kelib chiqish sabablari, bu xavfning jamiyat va inson salomatligiga salbiy ta'siri, atrof muxitni toza saqlash va muxofaza qilish, ekologik xavfning oldini olish va bunda ekologik ta'lim xamda tarbiyaning axamiyati kabi shu kunning muhim masalalari xaqida fikr yuritiladi. Risola o'qituvchilar, o'quvchilar, talabalar uchun mo'ljallangan [2].

B.Ziyomuxammedovning «Ekologiya va ma'naviyat» kitobida ijtimoiy tanglikdan chiqish, ekologik tanazzulning oldini olish yo'llarini qidirish zarurligi va buning uchun, barcha o'quv muassasalarida ekologik ta'limni joriy qilish kerakligi ta'kidlangan [3].

Yangicha milliy maktab tartibi yaratilguncha, shu kunda ishlab turgan maktablarda o'qitiladigan har qanday fan darslarida ekologik fan darslarida ekologik ta'limni qushib olib borishlik tavsiya etiladi.

E.B.Qodirov, M.Sh.Shermatov, Q.A.Akbarov, E.V.Mavlonov, A.A.Odilov muxarrirligi ostida chiqqan «Tabiiy muxitni muxofazalashning geologik asoslari» nomli kitobida tabiiy muxitni muxofazalash fanlari, uning sifatini belgilovchi standartlar, ekologik ekspertiza va tabiatni muxofazalashdagi tashkiliy masalalar, tabiiy xamda texnogen jarayonlarning muxitga salbiy ta'siri yoritilgan [4].

A.To'xtaev, A.Hamidov «Ekologik asoslari va tabiatni muxofaza qilish» nomli kitobida hozirgi vaqtda insonning tabiatga ta'siri natijasida tashqi muxitning keskin o'zgarishi eng muhim masalalardan biri bo'lib qolganligi shu xususda baxs etadigan ekologiya fani, uning qisqacha tarixi, muhim abiotik, bitik, antropogen omillar va ularga tirik organizmlarning moslashishlari xaqida gap ketgan vaziyatni yumshatish va ekologik vaziyatni shakllantirish uchun ota-bobolarimizning tabiat va uning narsalariga bo'lgan munosabatini, ekologik ma'naviyat me'rosini o'rganishimiz lozim [5].

Ushbu mavzuni yoritishdan avval men o'zim faoliyat ko'rsatayotgan maktabda kuzatuv ishlarini olib bordim. Kuzatuvlarim natijasida boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiyaning hozirgi axvoli xaqidagi ma'lumotlarni to'plab chiqdim. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya to'raligicha xali o'z aksini topgani yo'k. Ma'lumki totalitar tuzum davrida ekologiya ekologiya masalasiga e'tibor berilmagan. Shu sababli tabiatimizning ekologik muvozanati bir qancha muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bugungi kunda esa ekologiya, ekologik tarbiya masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Aynan boshlang'ich sinflarda dars va darsdan tashqari vaqtlarda ekologik tarbiya muntazam berilmoqda. Ekologik tarbiya berish maqsadida darsliklar tarkibiga ham bir qancha mavzular kiritilganki, bu albatta o'quvchilarning bilim va tarbiyasini oshiradi.

Amaldagi darslik boladagi ekologik tarbiyani shakllantirish uchun asosiy vosita xisoblanadi. O'quvchilar Atrofdagi olam darsida tabiatda narsalar, uning boyliklari xaqidagi ma'lumotlarni egallash bilan birgalikda, tabiatni uning boyliklarini sevishni, ardoqlashni, asrashni o'rganadilar. Darslikda shunday mavzular mavjudki aynan ekologik masalalar haqida bola tushunchaga ega bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari «Atrofdagi olam», tabiatshunoslik darslaridan juda ko'p ekologik ta'lim – tarbiya oladilar. Ular tabiatni sevishga, o'simliklarni ardoqlashga, xayvonlarni parvarish qilishga o'rganadilar. Shuningdek tabiat boyliklari haqida ma'lumotlarga ega bo'ladilar. Umuman o'quvchiga ekologik tarbiya berishga doir mavzular tabiatshunoslik darslariga kiritilgan. Shunga qo'shimcha tarzda aytmoqchiman, bu darsliklarga esa ekologik tarbiyani singdiruchi mavzular kiritilsa va milliy marosimimizdan foydalanib o'quvchilar ongiga yetkazilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bunda milliy marosimimizda aks etgan (xikoya, rivoyat, topishmoq, xadislarda, xikmatlarda maqollar) ekologik tarbiyaga oid misol keltirilsa, o'quvchilarning bilim saviyasi yanada yuqori bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda odobnoma

darslarining o'zni beqiyosdir. Shuni xisobga olib odobnoma darsliklarida ekologik ta'lim – tarbiya beruvchi mavzular qisman bo'lsada o'z aksini topgan.

Amaldagi «Odobnoma» darsligida «Tabiatni asrash va avaylash» deb nomlangandir. Shu bilan birgalikda tabiat jismlariga e'tiborli bo'lishga, asrab avaylashga, g'amxo'rlik qilishga o'rganadi.

XULOSA qilib shuni aytmoqchimanki, xozirda boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya to'raligicha darsliklarda o'z aksini topgani yo'q. Qo'shimcha tarzda tabiatshunoslik, odobnoma darslariga yanada ko'proq milliy marosimizdan foydalanilgan xolda tabiatni asrab – avaylashga, sevishtga oid mavzular kiritilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Tarbiyaviy tadbirlar vositasida ekologik tarbiyani amalga oshirish haqida fikr yuritishdan avval, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar, ularning turlari, o'zaro o'xshash jixatlari va farqlari xususida fikr yuritsak. Maktabning o'quvchilar bilan olib boradigan o'quv mashg'ulotlaridan tashqari xilma-xil ta'lim-tarbiya ishlari sinfan tashqari ishlar nomini olgan.

Sinfdan tashqari ishlar maktab ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini yo'lga qo'yish formalaridan biridir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega.

Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda ko'ngillilik asosida tashkil qilinadi. O'quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi a ulard mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2030 yilgacha bo'lgan davrda “O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” gi farmoni.
2. Ekologiya va manaviyat Ziyomuxammedov Bo'ri Toshkent - Mexnat 1997.
3. Sog'lom muxit sog'lom avlod Xakimov Islom Toshkent - O'zbekiston 1999 yil
4. «Tabiiy muxitni muxofazalashning geologik asoslari» E.B.Qodirov, M.Sh.Shermatov, Q.A.Akbarov, E.V.Mavlonov, A.A.Odilov. Toshkent 2009.
5. Ekologiya asoslari va tabiatni muxofaza qilish. To'xtaev Anvar va Xamidov Azim Toshkent —O'qituvchi 1994 y.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola darsdan tashqari vaqtlarda o'quvchilarda ekologik tarbiyani amalga oshirishning mavjud holati va imkoniyatlari haqida so'z yuritilib, ta'limdan olinadigan samaradorlikni oldindan belgilab olishni, darsning to'liq o'zlashtirilishi uchun dars usullaridan to'g'ri foydalanish hamda zaruriy ta'lim vositalari, boshqa kerakli shartsharoitlarni oldindan tashkil etish haqida yozilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishda tarbiyaviy fikrlarning o'zni beqiyosdir. Shuni xisobga olib tarbiyaviy fikrlarni o'quvchilar ongiga singdirish orqali ekologik ta'lim–tarbiya berish dolzarb ahamiyat kasb etidi.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается современное состояние и возможности реализации экологического образования через образовательные идеи, предопределяется эффективность обучения, правильное использование методов обучения для полного усвоения урока, а также необходимые учебные средства и другие необходимые условия. Неоценима роль воспитательных идей в формировании экологической культуры младших школьников. Учитывая это, экологическое образование приобретает все большее значение благодаря внутренне образовательных идей учащимся.

SUMMARY

The article examines the current state and the possibilities of implementing environmental education through educational ideas, determines the effectiveness of teaching, the correct use of teaching methods for the complete assimilation of the lesson, as well as the necessary teaching aids and other necessary conditions. The role of educational ideas in the formation of the ecological culture of younger students is invaluable. With this in mind, environmental education is gaining more and more importance through instilling educational ideas in students.

МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ РАҲБАР ВА ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ДИДАКТИК ШАКЛИ СИФАТИДА

Каримов К.А.

Педагогик инновациялар, касб-ҳунар таълими бошқарув ҳамда педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти

Таянч сўзлар: интернет, мультимедиа, видеомаърузалар, реал вақт режими, электрон портфолио, андрагогика, андрагогик ёндашув, ахборот-таълим муҳити, интеграция.

Ключевые слова: интернет, мультимедиа, видеолекции, режим реального времени, электронное портфолио, андрагогика, андрагогический подход, информационно-образовательная среда, интеграция.

Key words: internet, multimedia, video lectures, real-time mode, electronic portfolio, andragogy, andragogy approach, information and educational environment, integration.

Ўзбекистон тарихий тараққиёт силсиласида, яъни умумий тарих, маданият ва фан-таълим узвий бўлган минтақавий тараққиётни қайта уйғотмоқда. Таълим тизими ислохотлари Ўзбекистонда янги уйғониш даври пойдеворини яратди. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, биз кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислохотлари орқали Ўзбекистонда янги “Уйғониш даври”, яъни “учинчи Ренессанс” пойдеворини яратишни ўзимизга асосий мақсад қилиб белгиладик.

Малака ошириш тизимини ривожлантириш педагог ходимларнинг юқори касбий мақомини сақлаб қолишнинг зарурий шартидир. Таълимни ривожлантиришнинг ҳозирги тенденцияси ахборот-коммуникация технологияларига асосланган узлуксиз масофавий таълимдир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 26 февралдаги 106-сон қарори билан “Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнини ташкил этиш тартиби тўғрисида”ги Низоми тасдиқланди. Мазкур Низомга асосан, малака ошириш жараёнларини ташкил этишда Интернет ахборот тармоғи, мультимедиа тизимлари, масофадан ўқитиш усулларидан, вебинар технологиялари имкониятларидан унумли фойдаланиш, ахборот-коммуникация ва инновацион технологияларни эгаллаш ва уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш кўникмаларини шакллантириш қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг асосий мақсад ва вазифаларидан бири этиб белгиланди.

Мамлакатимизда профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнини ташкил этишда қуйидаги тушунча ва таърифлар қўлланилади.

масофавий қайта тайёрлаш ва малака ошириш — қайта тайёрлаш ва малака оширишнинг онлайн (видеомаърузалар, маслаҳатлар, назорат шакл-турларини масофадан туриб реал вақт режимида ўтказиш) ва оффлайн (масофавий таълим тизимидаги тегишли ўқув-методик ресурсларни мустақил равишда ўзлаштириш) шакли;

мустақил малака ошириш— бошқарув ҳамда педагог кадрлар томонидан таълим даражаси ва сифатиغا қўйиладиган давлат таълим талабларига мувофиқ янги

билим, кўникма ва малакаларни мустақил ўзлаштириш, ўз-ўзини касбий ривожлантириш шакли;

муқобил малака ошириш— индивидуал касбий маҳорат кўникмаларини тасдиқлашнинг амалдаги бевосита малака ошириш шаклларига тенглаштирилган шакли;

кайта тайёрлаш ва малака ошириш муассасалари— профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини кайта тайёрлаш ва малака ошириш режаси ҳамда таълим дастурлари асосида фаолият юритадиган Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Педагогик инновациялар, касб-хунар таълими бошқарув ҳамда педагог кадрларини кайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти, Институтнинг худудий кайта тайёрлаш ва малака ошириш факультетлари ва ихтисослашган олий таълим муассасалари;

электрон портфолио— бошқарув ва педагог кадрларнинг касбий фаолияти натижаларини баҳолашда кўмаклашишга қаратилган ўқув-методик, илмий-тадқиқот ва ижодий иш материалларини қамраб олувчи электрон ресурслар мажмуаси.

Масофавий технологиялардан фойдаланишнинг асосий жиҳатлари педагог ходимлар малакасини оширишда кўриб чиқилади. Тармоқ технологияларидан фойдаланиш кенгайтириш ўқитувчининг шахсий ва касбий компетенцияларини такомиллаштириш имкониятлари ошади. Илғор ўқув дастурларини мустақил танлаш ва уларни мустақил масофавий ривожлантириш ўқитувчига ўз билим савиясини ошириш ва индивидуал касбий ва ижодий ўз-ўзини ривожлантириш маҳсули сифатида ўз компетентлигини ривожлантириш имконини беради.

Бугунги кунда таълим тизимида таълим олишнинг анъанавий шакллари ўрнига масофавий таълим элементлари кириб келди. Замоनावий ахборот ва коммуникация технологиялари воситаларини таълим жараёнига кириб келиши анъанавий ўқитиш усулларига қўшимча равишда янги ўқитиш шакли - масофавий ўқитиш яратилишига омил бўлди. Масофавий таълимда тингловчи ва ўқитувчи фазовий бир-бирдан ажралган ҳолда ўзаро махсус яратилган ўқув курслари, назорат шакллари, электрон алоқа ва Интернетнинг бошқа технологиялари ёрдамида доимий мулоқотда бўладилар. Интернет технологиясини қўллашга асосланган масофавий ўқитиш жаҳон ахборот таълим тармоғига кириш имконини беради, интеграция ва ўзаро алоқа тамойилига эга бўлган муҳим бир туркум янги функцияларни бажаради.

Педагог кадрлар малакасини оширишни ташкил қилишнинг миллий ва хорижий назарияси ва амалиётини таҳлил қилиш асосида профессионал таълим муассасалари педагог кадрлари малакасини ошириш тизими олдига қўйилаётган замонавий талабларга узлуksиз таълимнинг махсус тамойилларини ва ўқитишнинг андрагогик моделини ўз ичига олиши лозим бўлган янги шакл сифатида қурилган ташкилий-дидактик тизим жавоб бериши мумкинлиги асосланди. Ахборот-таълим муҳитини лойиҳалаш, куриш ва фойдаланиш психологик-педагогик, методик ва технологик тавсифадаги талаблар ва тавсиялар мажмуасига қатъий амал қилган ҳолда амалга оширилиши лозим.

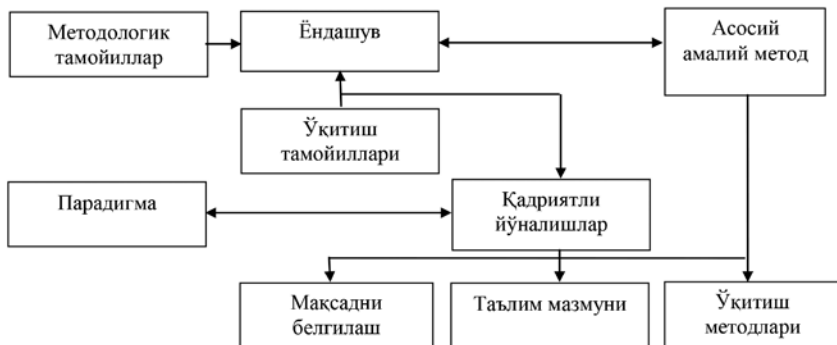
Бизнинг фикримизча, таълим жараёнига масофавий таълимнинг концептуал ғоялари билан қўшиб олиб борилган андрагогик ва шахсий-фаолиятли ёндашувлар

синтези узлуксиз педагогик таълимнинг янги сифатини таъминлайди. Илмий категория сифатида ёндашув нафақат назарияни, балки амалиётни шакллантиришни ҳам кўзда тутди: айнан ёндашув таълимнинг тамойиллари ва методларини асослашга имкон берувчи негиз бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, андрагогик ёндашув катталар таълимнинг назарияси ва амалиёти ўртасида боғловчи звенодир.

Адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, андрагогик ёндашувни бир бутун ҳолда тушуниш учун унинг бир қатор категориялар ва тушунчалар билан алоқасини аниқлаштириш лозим. Ҳар қандай ёндашувнинг зарурий ва мажбурий компоненти бўлиб, педагогик фаолиятни амалга оширишнинг дастлабки ёки бош қоидалари сифатидаги тамойиллар ётади.

Юқорида келтирилган ғоялар тажрибани таҳлил қилиш методига –катта ёшдаги таълим олувчиларга, ўқув ишларини ташкил қилишнинг махсус усуллари ва услублари тизими ёрдамида, таълим олувчиларнинг шахсий тажрибаларини самарали жалб қилиш орқали, уларни андрагог-ўқитувчи томонидан фаоллаштириш жараёнида янги таълимий тажриба сифатида янги билимлар ёки янги таълим мазмунини эгаллашга имкон берадиган шароитларини яратишни таъминлайдиган таълим тизими, деб таъриф беришга имкон яратади.

Малака ошириш узлуксиз таълимнинг таркибий қисми тегишли равишда катталар таълими жараёни ҳисобланар экан, унинг мақсади илгари эгалланган касбий билимларни янгилаш ва чуқурлаштириш, касбий фаолият билан боғлиқ бўлган таълимий эҳтиёжларни қондиришдан иборат. Бунда ўқитиш моделида аниқланган қонуниятлар, андрагогик ёндашув нуқтаи назардан шаклланадиган таълим жараёни тўғрисидаги идеал тасаввурларни тавсифлайди.

1-расм. Андрагогик ёндашувнинг концептуал схемаси

Малака ошириш узлуксиз таълимнинг таркибий қисми тегишли равишда катталар таълими жараёни ҳисобланар экан, унинг мақсади илгари эгалланган касбий билимларни янгилаш ва чуқурлаштириш, касбий фаолият билан боғлиқ бўлган таълимий эҳтиёжларни қондиришдан иборат.

Ахборот-таълим муҳитини ишлаб чиқиш технологияси ва уни амалий қўллаш методологиясининг ўқитишнинг методик тизимига мослиги маълум афзалликларга эга. Улардан бири сифатида ресурсларни лойihalаштириш ва ишлаб чиқишда таъ-

лим олувчиларнинг ўзларининг иштирок этиш имкониятларини ҳисоблаш мумкин. Таълим олувчилар томонидан амалга оширилган ишланмалар, ахборот ресурсларини ишлаб чикувчи мутахассислар томонидан қабул қилинган қондаларга амал қилинган ҳолда муҳит таркибига киритилиши учун мосланиши ва йўналтирилиши мумкин.

Бундан, профессионал таълим муассасалари педагогик кадрлари малакасини ошириш моделини касбий фаолиятида фойдаланиш методологиясини эгаллаган ҳолда, билимларни эгаллаш асосида таълим олувчига йўналтирилган ахборот-таълим муҳити кўринишида тақдим этиш мумкинлиги хулоса қилинди.

Хулоса қилиб айтиладиган бўлса, раҳбар ва педагог кадрларнинг масофавий шароитида малака ошириши уларнинг касбий ва шахсий ривожланиш жараёни касбий етуклик ва ўз-ўзини шакллантиришга қаратилган. Ўқув дастурини ишлаб чиқишни масофадан қўллаб-қувватлаш концепцияси, шу жумладан, курслараро тармоқ услубий таъминоти, профессионал таълим ходимини масофавий малакасини оширишни масофавий қўллаб-қувватлаш жараёнининг моҳияти, мазмунини очиқ беради ва назарий ва услубий ёндашувларни интеграциялашга асосланган назарий ва услубий билимларнинг мураккаб, мақсадли тизимини ифодалайди ва малака ошириш жараёнининг самарадорлигини таъминлайди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 6 сентябрдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5812-сонли Фармони. Тошкент. 2019 йил 6 сентябрь, ПФ-5812-сон. <https://lex.uz/docs/4500926>.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 26 февралдаги “Профессионал таълим муассасаларининг бошқарув ҳамда педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 106-сон қарори. <https://lex.uz/docs/5309472>
3. Джураев Р.Х., Тайлоқов Н.И. Ахборотлашган таълим муҳити-ўқитиш самарадорлигини ошириш воситаси // “Uzluksiz ta’lim”. ИМЖ. – Т., 2004. – №3. – Б. 3-7.
4. Парпиев А. ва бошқ. Электрон университет. Масофавий таълим технологиялари. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти 2008. –196-б.
5. 11. Абдуқадиров А.А., Пардаев А.Х. Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти (монография). – Т.: «Фан», 2009.
6. Фозилов Ж.К., Юлдашев М.А., Яхьяев М.С., Тожиева Ф.М. Педагог кадрларнинг билвосита малакасини оширишни жорий қилишнинг илмий-амалий асослари (Умумий ўрта таълим мактаблари педагоглари мисолида). – Т.: «Турон замин зиё», 2014.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада профессионал таълим тизими раҳбар ва педагог кадрларини масофадан малакасини оширишнинг масофавий ташкил этишнинг педагогик-ташқилий-методик шарт-шароитлари, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг аҳамияти каби масалалар ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как педагогико-организационно-методические условия дистанционной организации дистанционного обучения руководителей и педагогов системы профессионального образования, важность использования современных информационно-коммуникационных технологий.

SUMMARY

This article discusses such issues as pedagogical, organizational and methodological conditions for distance organization of distance learning for managers and teachers of the vocational education system, the importance of using modern information and communication technologies.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ПАРКЕНТ ТУМАНИ МИКРОТОПОНИМЛАРИНИ ТАРИХИЙ ЭТИМОЛОГИК ТАДҚИҚ ҚИЛИШДА ЛИНГВОМАДАНИЙ ЖИХАТЛАР

Абдуллаев А.А.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти таянч докторанти

Таянч сўзлар: топоним, “Бобурнома”, тарихий-этимологик маъно, этногенезис, лингвомаданий ривож, Паркент, Фаркат, Навдак, Санганак, Заркент, Номданақ, Сўқок, Чанги, Хисарак, Кумушкон, Шампан.

Ключевые слова: топоним, «Бобурнома», историко-этимологическое значение, этногенез, лингвокультурное развитие, Паркент, Фаркат, Навдак, Санганак, Заркент, Номданақ, Соқок, Чанги, Хисарак, Кумушкон, Шампань.

Key words: toponym, “Boburnoma”, historical-etymological meaning, ethnogenesis, linguocultural development, Parkent, Farkat, Navdak, Sanganak, Zarkent, Nomdanak, Soqoq, Changi, Hisarak, Kumushkon, Champagne.

Ўлкамиз жой номлари (топоним)ни ўрганишда қадимий манбалар сифатида Маҳмуд Кошғарийнинг XI асрга оид “Девону луғатит турк” асари, Юсуф Хос Ҳожининг “Қутадғу билиг” асарларини келтиришимиз мумкин. Юргимиздаги кўплаб қадимий жой номлари, уларнинг тарихий-этимологик маъноси, келиб чиқиши ва даврлар ўтиши билан ўзгариши ҳақида юнон тарихчиси Геродотнинг “Тарих”, Страбоннинг “География”, Плинийнинг “Табий тарих” номи асарларида ўлкамиз топонимикасига оид кўпгина маълумотлар келтирилган. Булардан ташқари, жой номлари ҳақида муаллифи номаълум бўлган “Худуд ал-олам”, Абу Райҳон Берунийнинг “Қонуни Маъсудий”, Мирзо Улуғбекнинг “Тўрт улус тарихи”, З.М. Бобурнинг “Бобурнома” асарлари муҳим тарихий топонимик манбадир.

Ўзбекистонда топонимика илмий мактабининг шаклланиши, ривожланиши Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, география фанлари доктори, профессор Ҳ.Ҳасановнинг номи билан боғлиқ. Ҳ.Ҳасановнинг илмий ишлари фақат Ўзбекистонда эмас, кўпгина чет элларда ҳам маълум.

Топонимика, тилшунослик, таржимонлик соҳасида самарали меҳнат қилган олимлардан бири – С.Қораевдир. Филология фанлари номзоди (1969), география фанлари доктори (1998) С.Қораев Ўзбекистон топонимикаси бўйича етук мутахассис, тарихий топонимия, ойконимия, этнонимия, шунингдек, халқ терминларининг билимдонидир.

Ўзбекистонда жой номларини географик жиҳатдан ўрганган олимлардан Ҳ.Ҳ.Ҳасанов, С.Қораев, П.Н.Ғуломов, Қ.Сейтнйязов, Қ.Ҳақимов, Ю.Аҳмадалиев ва А.Низомовларнинг илмий ишларини алоҳида қайд этиш лозим.

Тадқиқотлардан бизга маълумки, XV асрнинг биринчи ярми Ўрта Осиё ва Хуросон тарихида “2-Ренессанс”, яъни уйғониш даври бўлган. Профессор Ҳ.Ҳасанов ибораси билан айтганда, “Бу давр муҳим, фахрланишга арзийдиган воқеалар билан бойдир. Масалан, аини шу даврда Ҳофизи Абру йирик тарихий географик асар ёзган; Гийосиддин Накқош Хитойга саёҳат қилган; Абдураззоқ Самарқандий Ҳиндистонга элчи бўлиб борган; Улуғбек расадхонасида зиж тузилган; Али Кушчи географик билимлар тарғиботчиси, астроном ва картограф сифатида шуҳрат қозонган...” [1, 3]. Табиийки, улар ўз асарларида жой номларидан кенг фойдаланган.

Машҳур саркарда, шоҳ ва шоир Заҳириддин Мухаммад Бобурнинг “Бобурнома” асари ўрта асрларга оид муҳим топонимик манбадир. Ушбу асарда ўша даврга оид жуда кўплаб жой номлари келтирилган; ўз ўрнида мазкур жой номларига баъзи изоҳлар ҳам берилган. Асарда XVI аср бошидаги жой номлари ўша вақтдаги умумхалқ тилидаги айгилиши транскрипцияда берилган. Шунингдек, айрим номларнинг тарихий-этимологик маъноси, унинг пайдо бўлиши ўша ерлик аҳолининг этногенезиси ва лингвомаданий ривож билан боғлиқлиги ҳақида баъзи ривоятлар билан боғланганлиги ҳақида маълумотлар бор. Жумладан, асарда Паркент тумани ҳақида асарда қуйидаги маълумотларга дуч келамиз: “... Ҳазрати Хўжаго Хожа Самарқанддин чиқиб келиб, Фаркатга ўлтуриб эрдилар. Фаркатқа чиқиб Хўжани кўрдим. Умидвор эдимки, хон додам риюят ва иноят макомида бўлуб, вилоят ва паргана бергайллар” [2, 116].

“Паркент” топонимининг пайдо бўлиши ҳақида бир қанча нақллар мавжуд. Маҳаллий аҳолининг баъзилари Паркент жуфт (пар) қишлоқ, яъни сойнинг икки соҳилидаги қишлоқ дейишади (Учкўрғон ва Ўчоқ даҳалари назарда тутилган). Баъзилари эса бу ерда парисимон одамлар яшагани учун Пари кент – парилар шаҳри номини олган деб тахмин қилишади. Яна бир фикрга кўра, Фаркат – фаровон қишлоқ. Пар – баланд маъносига ҳам эгалиги ҳисобга олинса, Паркат баланд қишлоқ ҳам бўлиши мумкин. Албатта, бу нақл ва ривоятлар жудаям асоссиз эмас. Қишлоқнинг қадимги номи Фаркат (Фаркат) эканлиги ҳам шубҳа туғдирмайди. Бунга юқоридан номлари келтирилган қадимги географларнинг қўлёзмаларида бу манзилнинг шу ном билан қайд этилиши етарли далилдир. Кат қўшимчаси суғд тилида обод жой – шаҳар ёки қишлоқни, Фар – нурни билдиришини ҳисобга олиб, нурафшон қишлоқ деса ҳам бўлади. Лекин қадимшунослар, Фаркат топонимаси зардуштлиқ динига боғлиқ маъбудлардан бири – Фарн (Фарн – илоҳий олий зот. Бахт, омад рамзи, нурли сиймо. Оқ қуш, оқ кўй, оқ от ва бошқа киёфаларда тасаввур қилинган. Авесточа – Хварно) га бағишланган ибодатхона номидан келиб чиқиш эҳтимоли кўпроқ, деб билишади. Хварно сўзи илк форс тилида фарн, сўнг фар, суғд тилида эса пар шаклида ишлатилган. Масалан, фарах – бахтли ҳаёт (вахи авесточа – ҳаёт).

Тадқиқотчи адабиётшунос олим М. Исоков изоҳларига кўра: “Фарн узок аждодларимиз тасаввурида дину-диёнатда, имону-эътиқодда, эзгулик ва адолатда собиту мустаҳкам, ҳақ буюрган ишларга ўзлигини сафарбар этган, жисми, қалби, руҳида қабоҳат ва ёмонликни, фикри-зикри, сўзидан алдоқ ва ёвузликни, Аҳриман (“Авесто”да зулмат, ёвузлик яратувчи) пайдо қилган норавонликни ситиб чиқарган, пок инсонларга насиб бўладиган илоҳий бахт тажаллисидир. “Авесто”да айтилишича, борлиқнинг яратувчиси ва олий ҳакам Ахурамазда ўзи иродаси билан Фарнга лойиқ этган суюкли бандалари санокли бўлган. Жумладан, Кайёний шохларидан Қайқубод, Кайковус, Кайпишин, Кайориш, Сиевушлар илоҳий Фарнга сазовор бўлишган. Улар Ахурамазда суйган бандалар бўлиб, савобли, тўқ, фаровон қилиб яратилган ўлкалардаги барча эзгу инсонларга бахт-иқбол беришлари лозим ҳисобланган” [3, 54].

Ўша даврда оддий халқ орасида Фарнга сифиниш кенг тарқалган. Чунки унга ибодат қилиш содда, оддий халқ учун тушунарли бўлган. Ибодатдан олдин Фарнга бағишланган дуоларни ўқиш савобли ҳисобланган. “Авесто” тасаввурларига кўра, Фарннинг назари тушган шоҳларнинг худудига ноз-неъмат, серхосилик, қудрат, маъмурликни инъом этган. У табиат бойликларини, қабилаларни инсу жинслардан ва девлардан ҳимоя қилувчи илоҳий куч чифатида қиёсланади. Фарн инъом этган бойликлар, куёш нурлари остида ўсган бўрдоки қўйлар подаси, деб ҳисобланган. Шунинг учун узоқ аждодларимиз уни олтин шоҳли улкан кўчқор қиёфасида тасаввур қилишлари ажабланарли эмас. Айнан шунинг учун, тўкин-сочинлик, бойлик келтирсин, деб зардуштийлар кўза бандларини, болалар ўйинчоқларини ва бошқа буюмларни кўчқор шаклида ясаган. Унинг рамзини ўчоқ қалаган ғиштларда, остоналарда ҳам учратиш мумкин. Демак, бу буюмлар, ҳам диний, ҳам маиший маросимларда ишлатилган. Келтирилган маълумотлардан маълум бўладики, жой номларининг пайдо бўлиши аждодларимизнинг диний эътиқоди, урф-одат ва маросимлари, расм-русумлари, этно ва лингвوماданий шаклланиши билан боғлиқ.

Фаркат номининг Паркат, Паркентга ўзгарган вақтини аниқлаш қўшимча тадқиқот манбаларини талаб қилади. Форс ва араб олимларининг саёҳатномаларида Фаркат номи билан тилга олинishi, араблар истилоси ва ундан кейинги даврларда ҳам мазкур худуднинг шу ном билан аталганини билдиради. Мўғуллар истилоси даврида Фаркат вайрон бўлиб, 100-150 йиллардан сўнг секин-асталик билан бу худуд яна қайта тикланган. Ўша даврларда ушбу жой Паркент номи билан тикланган бўлиши мумкин, деган эҳтимол ҳам йўқ эмас. Юқорида келтирганимиздек, “Бобурнома”да бу манзил Фаркат дея тилга олинган. Хўжа Абдулҳақ қаламига мансуб, бобоси Хожа Убайдулло Аҳрор Валийнинг ҳаёт йўлига бағишланган “Мақомати Хожа Аҳрор” асарида (XVI аср ўрталари) Тошкентга қарашли Паркат қишлоқларидан бири Инжакент қишлоғи ҳақида маълумот келтирилган [4, 257-261]. Демак, XVI аср ўрталаридан бошлаб, яъни шайбонийлар даврига оид (1501-1600) ёзма манбаларда Паркат топонимикаси қайд этила бошлаган.

Қадим-қадимдан Тошкент воҳасининг таркибий қисми бўлиб келган Паркентда яшаган аждодларимизнинг этногенези минтақада ўтиб борган ўша даврлар тарихий жараёнлари билан боғлиқ ҳолда шаклланган. Бу худудда яшаган аҳолининг урф-одатлари, тили, диний эътиқоди, маросимлари ва кадрятлари умумийликни ҳосил қилган. Бу ердаги қўшлаб жой номлари ушбу манзилда яшаган аждодларимизнинг этно ва лингвوماданий шаклланиши билан боғлиқ:

Навдак қишлоғи Паркентдан 22 км жануби-шарқда Бошқизилсойнинг чап соҳилида жойлашган. Бу ерда яшовчи аҳолининг кўпчилиги тожик миллатига мансуб. Қишлоқнинг Навдак деб аталиши ҳақида маҳаллий аҳоли орасида икки ривоят мавжуд. Биринчисига асосан, Навдак – янги (Нав) қишлоқ. Иккинчисига кўра, Тожикистоннинг Нав қишлоғидан кўчиб келган тожиклар қишлоққа асос солиб, номини Навдак деб аташганлиги тахмин қилинади.

Санганак қишлоғи Паркентдан 22 км жануби-шарқда Санганак дарёсининг чап соҳилида жойлашган. Бу ерда яшовчи аҳолининг ҳам кўпчилигини тожик миллатига мансублар ташкил қилади. Қишлоқнинг топонимикаси тўғрисида маҳаллий аҳоли орасида икки ривоят мавжуд. Биринчи фикрга кўра, тахминан 500 йиллар муқаддам, бу ерга ҳозирги Ангрэн худудидан кўчиб келган Сангин деган шахс жойлашиши билан боғланади. Иккинчи фикрга кўра, сангтош, яъни Санганак “тошлоқ қишлоқ” маъносини билдиради. Профессор М.Шерматов тахминига кўра Санганак сўзининг ўзаги “санги”, лотинча “Sanguines”, яъни қондек қизғиш ранг маъносини билдиради.

Шунинг учун унинг номи Санганак дарёсининг юқори қисмида тарқалган қизил рангли қоятоғ жинслари билан боғлиқ бўлиши ҳам мумкин [5, 77].

Заркент қишлоғи Паркентдан 12 км жануби-шарқда, Чотқол тоғ тизмаларининг ғарбий тоғолди минтақасида жойлашган. Заркент ушбу ҳудуддаги энг қадимги топонимлардан ҳисобланади. Қишлоқнинг топонимасини академик В.В.Бартольд араб географлари асарларида Шош вилоятида қайд қилинган Заранкату қишлоғи, ҳозирги Заркент бўлса керак, деб тахмин қилади. Маҳаллий аҳолининг тахминига кўра, шу атрофдаги тоғлардан қазиб олинган хом ашёлар қишлоқда қайта ишланганлиги сабабли бу қишлоқни заргарлар қишлоғи – Заркент деб номлашган. Атоқли номшунос олим С. Қораев бу қишлоқнинг топоними ҳақида “Этимологияси номаълум. Зар - “олтин”, зер (зерин) - “қуйи”, “этак”; Зеринкат - “пастдаги қишлоқ”, “тоғ этагидаги қишлоқ” бўлади.”,- дея маълумот беради [6, 146].

Номданак қишлоғи Паркентдан 16 км жанубда, Бошқизилсой билан Угамсой ирмоғининг оралиғида жойлашган. Номданак ҳам бу ҳудуддаги қадимий қишлоқлардан бири. Номданак луғавий жиҳатдан “машхур қишлоқ” деган маънони билдиради. Баъзи ўрта аср манбаларида бу қишлоқ “Номадванак” номи билан ҳам қайд этилган. Профессор С.Қораев ушбу топонимнинг этимологияси ҳақида “Намдон - “сернам”, “серсув”, “сув омбори”, ак – топоним ясовчи кўшимча.” [6, 148],- дея маълумот беради.

Сўкок қишлоғи Паркентдан 18 км жануби-шарқда, Чотқол тоғ тизмаларининг ғарбий этакларида, Сўкоксой дарёсининг соҳилларида жойлашган. Маҳаллий кекса аҳолининг фикрига кўра “Сўкок” сўзи туркийча – “ёлғизоёқ йўл”, араб тилида эса – “қийик йўли” маъносини билдиради. Баъзилар қишлоқ номини унинг шифобахш сувлари билан боғлиқ дейишади. Бу ерда ёдгорлик ҳисобланган қадимий кўрғонлар ва қабристонлар ҳам топилган. Мазкур кўрғонларда археологик қазинма ва тадқиқот ишлари давом эттирилса, топонимик ва этнонимик янги маълумотларга эга бўлиш мумкин.

Чанги қишлоғи Паркентдан 4-6 км шарқда, Паркентсой соҳилларида жойлашган. Чанги қишлоғи ҳам қадимий қишлоқлардан бири бўлиб, унинг пайдо бўлиши, номланиш тарихи ва этимологияси ҳақида илмий манбаларда маълумот топилмаган. Қишлоқ номи ҳақида маҳаллий аҳоли орасида бир неча тахминлар мавжуд. Баъзилар “Чанги” сўзи форс тилида “Жасур” деган маънони билдиради, дейишса, баъзилар дастлабки қишлоқ аҳолиси, Қўқон шаҳридан 26 км масофада жойлашган “Чанги” қишлоғидан кўчиб келгани учун шу ном билан қишлоқни аташган дейишади. Ўз даврида қишлоқнинг ён-атрофи мол боқишга қулай бўлгани сабабли бу ерларда қадимдан мохир чорвадорлар яшаб, мол ҳайдаш пайтида кўтарилган чанг узоқдан кўрениши – унинг топонимикасига урғу бўлган бўлиш эҳтимоли [5, 81] бўлганлигидан қишлоқнинг номи келиб чиққанлиги ҳақиқатга яқинроқдир. Айтишларича, Ҳисарак қишлоғига кўчиб келган аждодлар, Заркент қишлоғи аҳолиси билан яхши кўшничилик муносабатларини ўрнатган. Заркентликлар уларни “ҳисараки” – “ҳисорликлар”, яъни Ҳисордан кўчиб келганлар, деб айтишган. Шу зайдда “Ҳисарак” топоними вужудга келган [5, 83].

Кумушкон қишлоғи Паркентдан 18 км шимоли-шарқда, Паркентсойнинг юқори оқимининг ўнг соҳилида жойлашган. Қишлоқ топонимининг пайдо бўлиш тарихи ва этимологияси илк ўрта асрларда бу ерда қазилган кумуш қони билан боғлиқлиги шубҳа туғдирмайди.

Шампан қишлоғи Паркентдан 16 км жануби-шарқда, Санганаксой билан Угамсойнинг оралиғида жойлашган. Ушбу қишлоқ нисбатан янги пайдо бўлган қишлоқлардан

хисобланади. Худуднинг этногенезини ўзбеклар, тожиклар, татарлар ва козоклар шақллантирган. Қишлоққа 1947 йилда асос солинган. Унинг агрофидаги худудларда винобоп узумлар етиштирилиши ва шу даврда қурилган вино заводида қайта ишланиши сабабли қишлоқнинг номи Франциянинг Шампан вилояти номи билан аталган [5, 76].

Жой номлари классификацияси анча мураккаб масала. Топонимист олимлар томонидан жой номларининг турлича таснифлари таклиф қилинган, лекин бу масалада ягона ва муштарак қараш мавжуд эмас.

Топонимларни тарихий-этимологик аспектда тадқиқ қилишда лингвомаданий ва этномаданий жиҳатларнинг аҳамияти беқиёдир. Қадимги қўлёмалар, тарихий-бадий асарлар; халқ оғзаки ижоди; илмий адабиёт; халқ урф-одатлари ва анъаналари; турли қадимий лугатлар, топонимларнинг этимологик келиб чиқишини аниқлашда асосий ёрдамчи манбалар бўлиб хизмат қилади.

Келтирилган маълумотлар ва таҳлиллардан келиб чиқиб шуни айтишимиз мумкинки, микротопонимларни туманлар доирасида тарихий-этимологик аспектда тадқиқ қилишда лингво ва этномаданий жиҳатларига катта эътибор бериш керак.

Адабиётлар:

1. Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. –Т., Ўзбекистон, 1981. – 151 б.
2. Бобур З. М. Бобурнома. –Т., Юлдузча, 1990. - 368 б.
3. Авесто. Яшт китоби. Т., Шарк, 2001, - 108 б.
4. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Т., Ўқитувчи, 1994, - 397 б.
5. Хусомиддинов С., Шерматов М. Паркент тумани. Т., Ўқитувчи, 2006, - 149 б.
6. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимикаси. -Т.: "Ozbekiston milliy ensiklopediyasi" Давлат илмий нашриёти, 2005. - 240 б.
7. Qorayev S. Toponimika. -Toshkent, 2006. - 320 b.
8. Махмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотут турк). -Т.: Фан, 1963. - 463 б.
9. Саъдуллаев А.С. Қадимги Ўзбекистон илк манбаларда. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - 112 б.
10. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. Том V/Қонуни Маъсудий. - Тошкент: Фан. 1973.
11. Алимова Д. А., Филанович М. И. Тошкент тарихи. - Тошкент: Фан.2009.-185 б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада топонимларни тарихий этимологик аспектда тадқиқ қилишда лингвомаданий, этносоциалмаданий жиҳатларни кўпроқ ёритиш орқали жой номларининг пайдо бўлиш тарихи илмий фаразларга яқин келиши ҳақидаги мулоҳазалар баён этилиб, Паркент туманидаги жой номлари мисолида кўрсатиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждается тот факт, что история топонимов близка к научным предположениям в изучении топонимов с исторической этимологической точки зрения, с большим охватом лингвокультурных, этносоциальных аспектов, и показан пример топонимов в Паркентском районе.

SUMMARY

The article discusses the history of place names in the study of toponyms from the historical etymological point of view, the history of place names is closer to scientific hypotheses, and the example of place names in Parkent district.

“ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТАРАҚҚИЁТ СТРАТЕГИЯСИ”НИ ЎРГАНИШ МЕТОДИКАСИ

Ғанибаева Б.Ш.

ТВЧДПИ ўқитувчиси

Таянч сўзлар: янгилик, тараққиёт, стратегия, ўрганиш, ўзлаштириш, билим, тушунча, кўникма.

Ключевые слова: новый, развития, стратегия, изучение, обучение, знание, смысл, навык.

Key words: new, development, strategy, learning, learning, knowledge, meaning, skill.

Ўзбекистонда 2017-2021 йиллар давомида мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси амалга оширилди. Бунинг натижасида таълим соҳасининг мазмуни ҳам янгиланди ва таълим тизимини халқаро стандартларга мослаштириш жараёни бошланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022-2026 йилларга мўлжалланган етти йўналишдан иборат “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” эълон қилинди [1]. Бу стратегия мамлакатни келгуси беш йилда ривожлантириш йўналишларини қамраб олган. Шу сабабли бўлажак ўқитувчиларнинг мазкур стратегияни ўзлаштириши тақозо этилади. Мазкур ўринда ана шу стратегияни ўрганишнинг методикаси таҳлилига эътиборингизни тортамиз.

Биринчи йўналиш: эркин фуқаролик жамиятини ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш, инсон кадр-қиммати ва унинг қонуний манфаатларини таъминлаш. Бу йўналишни ўзлаштириш учун уч масалага эътибор бериш керак: 1) эркин фуқаролик жамиятини ривожлантириш; 2) халқпарвар давлатчиликни ривожлантириш; 3) инсон кадр-қимматини юксалтириш. Эътибор берилса, бу йўналиш кўпроқ одамларнинг муаммоларини хал қилишга мўлжалланган. Шу сабабли ҳар бир киши касбидан қатъий назар мазкур йўналиш бўйича қабул қилинаётган дастурлар ижросида фаол иштирок этиши тақозо этилади. Мисол учун, талабалар ўртасида инсонни кадрлаш маданиятини юксалтириш муҳимдир.

Иккинчи йўналиш: адолат ва қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, инсон кадр-қимматини таъминлаш. Бу йўналишни ўзлаштиришда ҳам уч масалага эътибор бериш лозим: 1) инсон ва жамиятда адолатпарварликни таркиб топтириш; 2) жамият ва одамлар муносабатларида қонунийликка амал қилиш маданиятини ривожлантириш; 3) ҳар бир кишининг жамиятда қадрини таъминлаш. Буларнинг ижроси фақат инсонга боғлиқ эканлигини идрок этиш лозим. Мисол учун, талабалар онгида адорлатпарварликни таркиб топтириш билан уларнинг педагогик компетенциясини кутилган даражада шакллантириш мумкин бўлади.

Учинчи йўналиш: миллий иқтисодийetni ривожлантириш. Бу йўналишда қуйидагилар назарда тутилган: 1) тайёрланаётган хомашёларни тўлиқ махсулотга айланттириш; 2) яшил иқтисодийетга ўтиш; 3) таълим тизимида фаолият юритаётган тажрибали ва олий тонфали ўқитувчиларнинг маошини 2025 йилга бориб минг долларга етказиш. Дикқат қилинса, мазкур йўналишда белгиланган режалар ҳам инсон ва жамият ривожига, таълим тизимининг тараққий этишига йўналтирилган. Мисол учун, бўлажак ўқитувчиларни касбий компетенциясини шакллантиришда замонавий технологияларга асосланиш уларнинг дастлабки босқичдаёқ тажрибали ўқитувчи сифатида фаолият бошлашига эришиш мумкин.

Тўртинчи йўналиш: адолатли ижтимоий сиёсат юритиш ва инсон капиталини ривожлантириш. Мазкур йўналишни ўзлаштиришда қуйидагиларга эътибор бериш керак бўлади: 1) ижтимоий соҳани, яъни таълим тизими, тиббиёт соҳаси ва уй-жой коммунал тармоқли замонавий даражада ривожлантириш; 2) инсон капиталини, яъни инсоннинг билим олиши ва ўз ақлий салоҳиятидан фойдаланишини моддий қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш; 3) Миллий таълим дастурини ишлаб чиқиб, амалиётга тадбиқ этиш. Эътибор берилса, мазкур йўналиш бевосита таълим ва тарбия соҳасига боғлиқдир. Чунки тиббиёт ва уй-жой коммунал соҳаларига мутахассислар таълим тизими воситасида тайёрланади. Шу жиҳатдан таълим соҳаси вакиллари мазкур йўналиш ижросида фаоллик кўрсатиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мисол учун, олий

педагогик таълим жараёнида ўқитишнинг кредит-модул тизимини ривожлантириш билан тайёрланаётган мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини кутилган даражада ривожлантириш имкониятига эга бўлинади.

Бешинчи йўналиш: маънавий ва маърифий соҳаларда ислохотларни амалга ошириш. Бу йўналиш мазмунини ўзлаштириш учун қуйидагиларга эътибор бериш керак: 1) “Янги Ўзбекистон – маърифатли жамият” концепциясини амалга ошириш, яъни одамларнинг билимдонлик даражасини оммавий равишда ривожлантириш; 2) ёш авлод онгида янги миллий ғоямиз инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорликни таркиб топтириш ҳамда уларда “жаҳолатга қарши – маърифат” тамойили асосида иллатларга қарши курашиш кўникмасини таркиб топтириш; 3) жамиятимизда истиқомат қилаётган миллат ва элатларнинг миллий ўзлигини, она тилисини, маданиятини, динини, урф-одат ва анъаналарини сақлаб қолиш ҳамда ривожлантириш. Диккат қилинса, мазкур йўналиш ҳам бевосита таълим тизимини ривожлантиришга йўналтирилган. Чунки жамиятда маънавий ва маърифий соҳанинг ривожланиши бевосита таълим сифатиغا боғлиқдир [2]. Мисол учун, ўқувчилар ва талабаларни юксак маънавиятли ва билимли қилиб вояга етказиш билан уларда маънавий маданиятлик, маърифий билимдонлик ва бағрикенглик кўникмаларини шакллантиришга эришиш мумкин.

Олтинчи йўналиш: глобал муаммоларнинг миллий ва минтақавий даражадаги ечимларини топиш. Мазкур йўналиш бўйича қуйидагиларни ўзлаштириш тақозо этилади: 1) глобал муаммолар, яъни иқлим исини, табиатнинг ифлосланиши ва Орол денгизининг қуришига қарши миллий ва халқаро миқёсда курашиш; 2) ёшлар онгида ва катта ёшлар тафакқурида экологик маданиятни таркиб топтириш; 3) ёшларнинг имкониятларини миллий ва минтақавий, яъни Марказий Осиё ҳудудида эркин ҳаракат қила олиш имкониятларини юксалтириш. Шу сабабли таълим жараёнида шахснинг экологик маданиятини бугунги талаблар даражасида шакллантириш долзарб бўлиб турибди. Мисол учун, олий таълим жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг экологик маданиятлик компетенциясини шакллантириш муҳимдир. Экологик маданият деганда шахс онгида поклик, яхшилик, табиатни асраш, табиий бойликлардан тежамкор фойдаланиш ва гўзалликка интилиш кўникмаларининг таркиб топиши назарда тутилади.

Еттинчи йўналиш: тинчлик ва ҳавфсизликни таъминлаш, халқаро ҳамкорликни ривожлантириш. Бу йўналиш мазмунини ўзлаштиришда қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади: 1) Қуролли кучларимиз қудратини ошириш билан тинчликни сақлаш; 2) одамлар ва жамиятга турли иллатлардан ҳимоя қилиш; 3) прогматик, яъни очиқ, самарали ва ҳамма учун фойдали ташқи сиёсат юритиш. Буларни ўзлаштириш билан жамиятимиз аъзоларининг фуқаролик маданияти ва масъулияти юксалади. Шу маънода мазкур йўналиш бўйича алоҳида тушунчага эга бўлиш тақозо этилади. Мисол учун, олий таълим жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг онгида харбий ватанпарварликни талаб даражасида таркиб топтириш, уларнинг тинчликсеварлик маданиятини юксалтириш ва масъулиятини ошириш жамиятимизда ўзига хос тинчликсеварлик ва инсонни ҳимоя қилиш маданиятини таркиб топтиришга эришиш мумкин.

Эътибор берилса, келгуси беш йилга мўлжалланган Тараққиёт стратегиямизнинг барча йўналишлари мазмунида инсонни кадрлаш, унга фаровон ҳаёт яратиб бериш ва унинг ақлий имкониятларидан оқилона фойдаланишга йўналтирилган. Шу сабабли мазкур стратегияни ўрганиш, унинг ижросида фаол иштирок этиш ва ташаббус кўрсатиб фаолиятда бўлиш жамиятимизда инсонни чинаккам маънода кадрлашга

олиб келади. Чунки инсонни қадрлаш билан жамиятни юксалтириш, ҳалқпарвар давлатга эга бўлиш ва инсондаги энг муҳим бойлик бўлган ақлий имкониятларидан оқилона фойдаланишга олиб келади. Шу сабабли бизнингча, Тараққиёт стратегия-мизни ўзлаштириш учун қуйидаги методларга таяниш мақсадга мувофиқ бўлади:

- стратегиянинг маъно-мазмунини одамларга тушунтириш;
- стратегия мазмуни ва унда қўйилган вазифаларнинг изоҳи бўйича илмий ишланмалар эълон қилиш;
- айниқса ёш авлоднинг мазкур стратегиямиз мазмунини тўлиқ ўзлаштириши учун турли тадбирларни амалга ошириш.

Бундай ёндашув Тараққиёт стратегиямизнинг мазмунини ўзлаштиришга ва унинг маъносини ўрганишга олиб келади.

Ўзбекистоннинг кейинги беш йилда таълим тизими ана шу стратегия асосида ривожлантирилиши биз педагоглар учун муҳим аҳамиятга эга [3].

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қағий давом эттирамиз. // “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 7 ноябрь сони.
2. Мардонов Ш.Қ. Педагогика фанидан ўқитишнинг электрон-модулли дидактик таъминотини ишлаб чиқиш технологияси. – Тошкент, 2021.
3. Жабборова О.М. Ўқитишнинг кредит-модуль тизимида ўқув фанларини танлаш тамойиллари. Academic research in educational sciences, 2(6),2021. Б. 1095-1099

РЕЗЮМЕ

Мақолада “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”ни ўрганиш методикаси тўғрисида фикр юритилган ва тавсиялар тақдим этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье размышлено о изучение методики “Стратегия развития нового Узбекистана” и дана методические рекомендации по данному вопросу.

SUMMARY

The articles reflect on the study of the methodology “Strategy for the Development of a New Uzbekistan” and provide methodological recommendations on this issue.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

ФИЗИКАДАН ФАНЛАРАРО ИНТЕГРАЦИОН ТАЪЛИМ БЕРИШ АСОСИДА МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Бекнозарова З.Ф.

ТИҚХММИ катта ўқитувчиси

Бобоходжаев Қ.У.

физика-математика фанлари номзоди ТВЧДПИ ўқув-услубий бўлим бошлиғи

Таянч сўзлар: методика, физика, интеграция, таълим, муҳандислик, талаба, компетентлик, ривожлантириш, узлуксиз таълим, бўлажак муҳандис.

Ключевые слова: методология, физика, интеграция, образование, инженерия, студент, компетентность, развитие, дополнительное образование, будущий инженер.

Key words: methodology, physics, integration, education, engineering, student, competence, development, additional education, future engineer.

Мамлакатимизда замон талаблари асосида физикадан таълим жараёнини ташкил этиш, жумладан, техника олий таълим муассасларида ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш орқали юқори малакали муҳандисларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш” муҳим устувор вазифа сифатида белгиланган [1].

Бўлажак муҳандисларга методологик, компетенциявий ва тизимли ёндашувлар асосида физика ўқитиш таълим сифати ва самарадорлигини, муҳандислик мутахассислигига хос сифатларни ошишига ҳамда лойиҳалаш, тадқиқотчилик каби касбий компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қилади [2].

Ирригация тизимларидаги гидроэнергетика бакалаврият таълим йўналиши малака талабларига асосан касбий фаолиятининг соҳалари:

-фан, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасидаги йўналиш бўлиб, ирригация тармоқларига қуриладиган Гидроэлектростанциялар (ГЭС) учун лойиҳа-қидирув ишлари, лойиҳалаш, қуриш, эксплуатация қилиш ва хизмат кўрсатиш, қайта қуриш, таъмирлаш ва реконструкция қилиш билан боғлиқ комплекс масалалар мажмуасини қамраб олади [3].

Касбий фаолиятининг объектлари қуйидагилар:

- гидроэлектростанциялар;
- гидроэнергетик қурилмалар;
- насос станциялар;
- ноанъанвий ва қайта тикланувчи энергия манбалари асосида ишловчи қурилмалар;

- гидроэнергетик қурилмаларни самарали лойиҳалаш, улардан фойдаланиш ва таъмирлаш жараёнлари.

Касбий фаолиятнинг турлари:

- илмий тадқиқот фаолияти;
- лойиҳавий-конструкторлик фаолияти;
- йиғиш ва созлаш ишлари;
- фойдаланиш ва сервис хизмат кўрсатиш;
- ишлаб чиқариш-технологик фаолияти;
- ташкилий-бошқарув фаолияти;
- педагогик фаолияти кабиларни ўз ичига олади [8].

Муҳандислик йўналиши талабаларига физика ўқитиш жараёнида илмий-тадқиқот, лойиҳавий конструкторлик касбий фаолият турларига тайёрлашда лойиҳалаш, конструкторлик ва тадқиқотчилик каби касбий компетенцияларини ривожлантиради. Илмий-тадқиқот фаолиятга тайёрлашда тадқиқотчилик компетенциясини, лойиҳавий-конструкторлик фаолиятга тайёрлашда лойиҳалаш ва конструкторлик компетенцияларини ҳамда педагогик фаолиятга тайёрлашда педагогик компетенциясини ривожлантириш назарда тутилади.

Илмий - тадқиқот фаолиятида:

- гидроэнергетик қурилмаларда кечадиган жараёнлар, уларни иш самарадорлигини ошириш ва хавфсизлигини таъминлаш бўйича лабораторияда тадқиқ қилишда қатнашиш;

- илмий тадқиқотларни ўтказиш ва ишланмаларни ишлаб чиқишда қатнашиш;
- мавзу (топширик) бўйича илмий техник маълумотларни йиғиш, ишлов бериш, таҳлил этиш ва тизимлаштириш;

- тадқиқот натижалари ва ишланмаларни тадбиқ этишда қатнашиш.

Лойиҳавий-конструкторлик фаолиятида:

- бажарилаётган тажриба-конструкторлик ва амалий ишлар мавзуси бўйича математик, информацион ва имитацион моделларни ишлаб чиқиш ва тадқиқот қилиш;

- лойиҳавий ва дастурий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;
- амалиётда ахборот технологияларининг халқоро ва касбий стандартларини, замонавий парадигма ва методологияларни, инструментал ва ҳисоблаш воситаларини тайёргарлик ихтисослигига мос равишда қўллаш.

Педагогик фаолиятида (умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълими тизи-мида):

- умумий ўрта, ўрта махсус касб-хунар таълим тизимининг таълим муассасарида тайёргарлик йўналишида назарда тутилган ўқув фанлари бўйича иқтисодий фанлардан замонавий ахборот ва педагогик технологиялардан фойдаланиб назарий ҳамда амалий машғулотларни ўтказиш;

- ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказилишига қўмаклашиш, тадқиқотларда иштирок этиш, маълумотларни тўплаш, умумлаштириш ва таҳлил этиш;

- ўқитилаётган фанлар бўйича дарс машғулотларини ўтказиш учун зарур бўлган ўқув-методик ҳужжатларни шакллантириш, тузиш ва уларни тадбиқ этиш;

- мустақил таълим ва ижодий кидирув натижасида ўқитилаётган фан ҳамда педа-

гогик фаолият соҳасидаги методлар, воситалар ва шакллар жабҳаларида ўз-ўзини такомиллаштириб бориш.

Ирригация тизимларида гидроэнергетика объектлари бакалавриат таълим йўналиши талабаларининг касбий компетенцияларига қуйидаги талаблар қўйилган:

1. Умумий компетенциялар:

давлат сиёсатининг долзарб масалаларини билиши, ижтимоий-иктисодий муаммолар ва жараёнларни мустақил таҳлил қила олиши;

хорижий тиллардан бирида касбий фаолиятига оид ҳужжатлар ва ишлар моҳиятини тушуниши, табиий илмий фанлар буйича касбий фаолияти доирасида зарурий билимларга эга бўлиши ҳамда улардан замонавий илмий асосда касбий фаолиятида фойдалана олиши;

ахборот технологияларини касбий фаолиятида қўлай билиши, ахборотларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш ва улардан фойдаланиш усулларини эгаллаган бўлиши, касбий фаолиятида мустақил асосланган қарорлар қабул қила олиши;

янги билимларни мустақил эгаллай билиши, ўз устида ишлаши ва меҳнат фаолиятини илмий асосда ташкил қила олиши;

соғлом турмуш тарзи ва унга амал қилиш зарурияти тўғрисида тасаввурга эга бўлиши.

2. Касбий компетенциялар:

- гидроэнергетик қурилмалар ва станциялар соҳасидаги маҳсус адабиётлар, илмий техникавий маълумотлар, чет элда ва республикамызда эришилаётган фан ва техника соҳасидаги ютуқларни ўрганиш кўникмаларига эга бўлиши;

- гидроэнергетик қурилмалари қисмлари, деталлари ва йиғма бирликларининг лойиҳасини тизимли ёндашув асосида автоматлаштирилган равишда ишлаб чиқиш кўникмаларига эга бўлиш;

- гидравлик машиналари ва жиҳозлари ҳамда уларнинг элементлари ишчи параметрлари ва ишчанлик қобилиятини аниқлаш буйича синовларни ўтказиш кўникмаларига эга бўлиш;

- гидроэнергетик қурилмалари, жиҳозлари ҳамда уларнинг двигателларидан фойдаланиш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатишни ташкил этиш кўникмаларига эга бўлиши;

- ишлаб чиқариш фаолияти сифатини бошқариш жараёнларини ишлаб чиқиш ва тадбиқ қилиш кўникмаларига эга бўлиш;

- муҳандислик ва конструкторлик ечимларини амалиётга тадбиқ қилишни билиши;

- ишлаб чиқариш жараёнида сифатни бошқаришни билиши;

- бажарилаётган иш режасини тузиш ва бу ишни назорат қилиш, ишни бажариш учун зарур бўлган ресурсларни режалаштириш, ўз ишининг натижаларини баҳолаш кўникмаларига эга бўлиш;

- ишлаб чиқариш жараёнларининг атроф-муҳитни ва меҳнат хавфсизлигини назорат қилиш тизими талабларига мослигини мониторинг қилиш кўникмаларига эга бўлиш [8].

Муҳандислик йўналиши талабаларини физика ўқитиш жараёнида касбий компетентлиги ривожлантиришда фанлараро интеграцион таълим беришни ўқув режага мувофиқ умумий ва касбий компетенцияларга қўйилган талабларни инобатга олган ҳолда амалга оширдик. Бунда фан блокларидан қуйидаги фанлар ажратиб олинди:

1-блок: физика, математика;

2-блок: электротехника ва электроника асослари;

3-блок: гидроэлектростанциялар;

4-блок: гидроэнергетик қурималардан фойдаланиш.

Мухандислик йўналиши талабаларини фанлараро интеграция асосида физика ўқитиш жараёнида касбий компетентлигини ривожлантириш йўл харитасини ишлаб чиқамиз (1-жадвал).

Бундан мақсад, физикадан маъруза, амалий, лаборатория, мустақил таълим ва тўғарак машғулотларида ихтисослик фанлар билан интеграцион таълим бериш, шу билан бирга ихтисослик фанларига доир курс ишлари, малакавий амалиёт, битирув ишларини бажариш сифат даражасини ошириш назарда тутилади.

1-жадвал

Фанлараро интеграция асосида физика ўқитиш йўл харитаси

Мақсад	Фанлараро интеграция	Физика ўқитиш шакллари	Ривожлан-тирилаётган компетенциялар	Таълим методлари	Натижа	
Физика ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетентлигини	Математика	ФИЗИКА	Маъруза	Муаммоли таълим	КОМПЕТЕНТЛИК МУХАНДИС	
	Электроника ва электротехника асослари		Амалий	Лойиҳалаш		Кейс-стади
			Лаборатория	Конструкциялаш		Интерфаол таълим технологиялари
			Гидроэлектростанция	Мустақил таълим		Тадқиқотчилик
Гидроэнергетик қурималардан фойдаланиш	Тўғарак	Педагогик	Лойиҳалаш ва тадқиқотчилик таълим методлари			

Ушбу фан мазмунини таҳлил қилгандан сўнг, асосий касбий компетентликни шакллантиришга ёрдам берувчи маҳсулотни қайта ишлаш сифатини текшириш операцияларини тўғри бажариш қобилиятини ривожлантириш; ўлчов асбоблари ўртасидаги фарқларни топиш, уларнинг мақсадларини аниқлаш каби таълимий вазифаларнинг формулалари аниқланди[4]. Муайян ўлчовларни амалга оширишда талабалар ўлчов воситаларини тўғри танлашлари керак. Берилган топшириқлар “Электроника ва электротехника” фанини ўрганишда ҳам аҳамиятлидир, чунки ҳозирги ўлчов воситалари конструкция ва ишлаш принципи жиҳатидан фарқ қилади. Ўлчовлар ва ҳисоб-китобларни амалга ошириш, олинган ўлчов натижаларини баҳолаш, шунингдек ўлчаш кўникмаларини ривожлантириш ҳар қандай муҳандислик фаолияти учун асос бўлиб хизмат қилади.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган методика фан асосларини ўқитиш ва амалий соҳада фундаментал билимларни қўллаш (касбий фаолият) ни бирлаштиришга имкон беради. Талабаларнинг ўқув-билув фаолиятини муваффақиятли амалга оширишнинг муҳим шарти унинг мураккаб тузилишидир. Биз педагогик технологияни уч босқичида амалга оширишни тақлиф етдик: тайёргарлик, асосий ва якуний. Физика фанини фанлараро интеграцион ўқитишда техника ОТМ талабалари касбий фаолиятида касбий компетентликни ривожлантиришда биз томонимиздан ишлаб чиқилган моделдан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар:

1. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 5450400 «Гидротехника иншоотлари ва насос станциялари»(бакалавр даражаси) тайёрлаш соҳасида олий таълим бўйича Давлат таълим стандарти ва малака талаблари.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. <https://lex.uz/docs/5013007>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5032-сон Қарори <https://lex.uz/docs/5338558>

4. Амирова, Л.А., Багишаев З.А. Профессионально-педагогическая мобильность учителя как целевая установка высшего педагогического образования // AlmaMater (Вестник высшей школы). - 2004. - № 1. - С. 37 – 41.

РЕЗЮМЕ

Мақолада Физикадан фанлараро интеграцион таълим бериш асосида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини ривожлантириш методикаси ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описана методика развития профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей на основе междисциплинарного интегрированного образования по физике.

SUMMARY

The article describes the methodology for developing the professional competence of engineering students on the basis of interdisciplinary integrated education in physics.

ФИЗИКА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МОДЕЛИ

Бекнозарова З.Ф.

ТИҚХММИ катта ўқитувчиси

Бобоходжаев Қ.У.

физика-математика фанлари номзоди ТВЧДПИ ўқув-услубий бўлим бошлиғи

Таянч сўзлар: физика ўқитиш жараёни, муҳандис, талабалар касбий компетентлигини шакллантириш, модель, таълим жараёни, ахборот-коммуникация технологиялар.

Ключевые слова: учебный процесс физики, инженерия, формирование профессиональной компетентности студентов, модель, учебный процесс, информационно-коммуникационные технологии.

Key words: educational process of physics, engineering, formation of professional competence of students, model, educational process, information and communication technologies.

Жаҳондаги ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиш индекси (ICT Development Index) бўйича етакчилик қилиб келаётган давлат-ларнинг педагогик тажрибаларига асосан замонавий педагогик технологиялари ва ахборот-коммуникация технологияларини физикадан таълим жараёнига кенг татбиқ этиш ҳамда таълимнинг сифат даражасини янги босқичга қўтаришда бўлажак муҳандисларни лойиҳалаш, ишлаб чиқариш ва созлаш, конструкциялаш, тадқиқотчилик ва бошқарув каби касбий компетенцияларни ривожлантириш муҳим ўрин тутди. Жумладан, табиий-илмий, умумкасбий ва ихтисослик фанларини фанлараро интеграцион ўқитиш асосида физика ўқитишнинг дидактик таъминотини такомиллаштириш, дастурлаш тилининг инновацион муҳитидан фойдаланиб, педагогик дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқиш ва илмий-тадқиқот натижаларини қайта ишлаш орқали

бўлажак бўлажак муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлаш алоҳида аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан, техника олий таълим муассасаларида муҳандислик йўналиши талабаларини физика ўқитиш жараёнида халқаро стандартлар даражасидаги касбий фаолият турларига тайёрлашда дастурий воситалар ва таълим методларидан самарали фойдаланиш орқали меҳнат бозори талабларига мувофиқ касбий компетенцияларини шакллантириш заруратини тақозо қилади.

Бўлажак мутахассисларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик тадқиқотларида моделлаштириш усули энг оммабоп ва самарали ҳисобланади. М.В.Ядровскаянинг илмий тадқиқот ишида модел [француз тилидан: modele, янляч: modello, лотинчада modulus] тадқиқотчи томонидан атроф-муҳит, табиат, жамият ёки фанда содир бўладиган объект, ҳодиса ёки объектни тасвирлаш учун яратилган диаграмма сифатида тасвирланади [195].

Тадқиқотчи О.М.Власенконинг таъкидлашича, модел тушунчаси кўп маънолидир. Муаллиф учта энг кенг тарқалган талқини: модел муайян дизайннинг бир тури сифатида, нухсаларни яратиш модели сифатида ва объектнинг вакили сифатида аниқлайди. Олимнинг фикрича, педагогик тадқиқотларда модел мазкур объектга: шахс, ҳаракат, хулқ-атвор ва мулоқотга ўхшатиш вазифасини бажаради [49].

Моделларни таснифлаш О.М.Власенко ишида кўриб чиқилган бўлиб, у куйидаги турларни ажратиб туради: ақлий, нутқ, белгили, мажозий, асосли ва функционал. Муаллифнинг таъкидлашича, педагогик тадқиқотларда энг кўп қўлланиладиган моделлар иккиламчи образлар бўлиб, улар объектнинг умумлашган ва тузилган тасавурларидир [49]. Илмий адабиётларни таҳлил қилиш асосида П.В.Яковлев кўпчилик моделларни моддий ёки идеал сифатида тавсифлаш мумкинлигини қайд этади [196]. Е.О.Лодатко объектни танлаш орқали таълим тадқиқотларида жараёнларни моделлаштириш кетма-кетлигини очиб берди. Шундай қилиб, тадқиқотчининг фикрига кўра, педагогик тадқиқотларда моделлаштиришнинг энг кенг тарқалган объекти - жамиятнинг таълим йўналиши ва кадрият йўналишига нисбатан концептуал ёндашувларидир. Кейинги - таълим мазмуни, батафсилроқ ўрганиш учун, ўқитишнинг методик тизимини аниқлаш учун муайян фаннинг ўқув материали мазмунининг моделидан фойдаланилади. Кейинги босқич ўқитиш технологиясини моделлаштириш бўлиб, у ўқитишнинг турли босқичларида қўлланиладиган усул ва услубларни ишлаб чиқади [100].

О.М.Киселеванинг фикрига кўра, моделлаштириш усули кўпчилик фанлар, жумладан, педагогика учун асосийлардан бири бўлиб, математик моделларни қуриш, қўллаш ва ўрганишдан иборат [89]. О.М.Власенко моделлаштиришни модел яратиш, кузатиш ва модел асосида хулоса чиқариш жараёни сифатида тавсифлайди [49].

Муаллиф Н.В.Литвинова ўз ишида моделлаштиришни таълим муҳандисларининг касбий компетенциясини ривожлантиришни кузатиш ва таҳлил қилиш тизими сифатида кўриб чиқади [105]. А.Б.Дамбуева қурилган тизимнинг барча таркибий қисмларини тўлиқ таҳлил қилиш имкониятини моделлаштиришнинг асосий афзаллиги деб ҳисоблайди [61]. Шундай қилиб, бошқа томондан, моделлаштириш, агар бу тизимнинг ишлашига таъсир қилмаса, тизим учун аҳамиятга эга бўлмаган тизим компонентларини соддалаштириш сифатида тақдим этилиши мумкин.

Педагогикадаги ҳар қандай жараён каби моделлаштириш ҳам кетма-кет бажариладиган муайян босқичлардан иборат. С.О.Касярум модел яратишнинг куйидаги босқичларини белгилайди: аввало моделлаштириш ёрдамида ўтказиладиган тадқиқот вазифаларни аниқлаш керак; объектни бевосита кузатиш мумкин эмаслигини тасдиқлайди; шундан сўнг, тадқиқотнинг мавжудлиги ва объектнинг муҳим фази-

латлари ва хусусиятларини аниқлаш учун асосий талаблар бўлган моделни танлаш керак; кейинги мониторинг юклатилган вазифаларга мувофиқ амалга оширилади; охирида натижалар объектнинг ўзига ўтказилади [87].

Тадқиқотчи Н.И.Евтушенко моделлаштиришнинг ўхшаш босқичларини таърифлаб, модел параметрларидаги ўзгаришларни баҳолаш мезонлари ва танланган объектга роя қилиш моделини ўрганиш мезонларини танлаб, олинган мезон ва кўрсаткичлардан фойдаланиш нуктаи назаридан мураккаб тарзда амалга оширилади [66].

Педагогик тадқиқотларда моделлаштириш жараёнининг асосий тамойилларини тавсифлаган Е.О.Лодатко ўрганиш катта қизиқиш уйғотади, улар орасида қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- турли муаллифлар учун бир хил педагогик концепцияни тадқиқотнинг мақсадлари ва контекстга қараб турли йўллар билан талқин қилиш мутлақо қонунийдир;
- бир ёки бир неча тажриба натижалари асосида муайян педагогик ҳодисанинг тўлиқ тасаввурларини кўриб чиқиш мумкин эмас;
- идеаллаштириш, содаллаштириш, муайян компонентларга эътибор қаратиш натижасида моделлаштириш жараёни педагогик ҳодиса тавсифини расмийлаштиришга имкон беради ва натижаларни қайта ишлаш учун сонли усуллардан фойдаланишга қўмаклашади;
- битта модел объектни тавсифловчи барча хусусиятлар ва сифатларни тўлиқ акс эттира олмайди;
- моделни куришнинг асосий талаблари унинг ахборот мазмуни, фойдаланиш қулайлиги, педагогик тамойилларга мослиги ва моделни маълум компонентлар орқали бошқариш қобилиятидир [100].

Моделлаштириш орқали педагогик тадқиқотларни олиб бориш жараёнида турли муаллифлар қўйилган вазифаларни ҳал этишга энг кўп имкон берадиган моделларнинг функцияларидан фойдаланадилар. Шундай қилиб, Т.В.Волкова қуйидаги моделлаштириш функцияларини белгилайди ва қўллайди: моделлаштириш усули маълум бир педагогик жараёни бошидан охиригача доимий ўрганишга имкон беради; моделлаштириш объектни нафақат бутун, балки унинг компонентларининг ўзаро таъсирини ҳам батафсил ўрганишга имкон беради; моделлаштириш моделнинг маълум хоссаларига, сўнгра ўрганиш жараёнини самаралироқ қиладиган объектга эътибор бериш имконини беради, моделлаштириш усулидан фойдаланиб, тизимнинг нафақат статик ҳолатини, балки жараёнлар динамикасини ҳам ўрганиш мумкин [50].

О.М.Власенко бундай моделлаштириш функцияларини реконструктив, тавсифловчи ва интерпретатив деб ҳисоблайди, унинг асосида объектнинг муайян хусусиятларини танлаш, тавсифлаш ва умумлаштириш мумкин [49]. Н.В.Кузьмина, А.А.Остапенко таълим тизимини моделлаштириш жараёнида қуйидаги таркибий элементларни ажратиш кўрсатади: мақсад, ўқитувчи, талаба, педагогик мулоқот воситаси, ўқув ахбороти ҳамда таълим тизимининг сифат мезонлари [130].

Н.И.Евтушенко ўз тадқиқотларида кўп даражали моделлаштириш орқали прогностик (эвристик) функцияни амалга оширишни оқлайди. Макродаражада тизимнинг ўзи, унинг компонентлари ва улар ўртасидаги муносабатлар моделлаштирилади. Мезодаражада тизимнинг компонентлари мустақил бирликлар ҳисобланиб, микродаражада объектнинг таркибий бирликлари алоҳида моделлаштирилади [66]. Шундай қилиб, модел объектни нафақат статик ҳолатда, балки унинг ҳар бир компонентини биргаликда ёки алоҳида ўзгартириш жараёнида ҳам ўрганишга имкон беради.

Шуни таъкидлаш керакки, тадқиқотчилар мутахассисларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш учун умумий қабул қилинган модел шаклига эга эмаслар, буни тадқиқот вазифаларидаги фарқлар билан изохлаш мумкин, чунки юқорида таъкидланганидек, моделлаштириш жараёни тадқиқотчига илмий қизиқиш уйғотувчи объектнинг муайян компонентларига қаратилади.

Тадқиқотимиз доирасида моделлаштириш объекти физика фанини ўқитиш жараёнида бўлажак муҳандиснинг касбий компетентлигини ривожлантириш жараёнидир. Юқорида таъкидланганидек, моделлаштириш объектнинг айрим хусусиятларини бошқаларни батафсил кўриб чиқиш фойдасига соддалаштиришни ўз ичига олади, акс ҳолда модел ноқулай бўлиб қолади ва ўз функцияларини йўқотади. Муаллифлик моделни қуришда қуйидаги компонентларга эътибор қаратилади:

1) бўлажак муҳандислар томонидан ўрганилаётган табиий фанлар циклидан умумий физика курси барча асосий умумкасбий компетенцияларни шакллантириш учун энг катта имкониятларга эга бўлган фан сифатида моделлаштириш учун танланди;

2) ушбу ўқув курси доирасида ўтказилиши мумкин бўлган барча дарс шакллари-дан амалий машғулотлар маъруза, лаборатория иши, гуруҳ ва мустақил иш элементларини ўз ичига олиши мумкин бўлган педагогик шакл сифатида танланади;

3) амалий дарсдаги барча фаолият турларидан муаммолар ечими дарс учун ажратилган вақтнинг 90% гача давом этадиган асосий фаолият сифатида танланди.

Илмий ва ўқув адабиётларини таҳлил қилиш натижасида муҳандислик йўналиши талабаларини физика ўқитиш жараёнида касбий компетентлигини ривожлантиришнинг уч босқичини аниқлади: дастлабки, асосий ва якуний (2.1-жадвал).

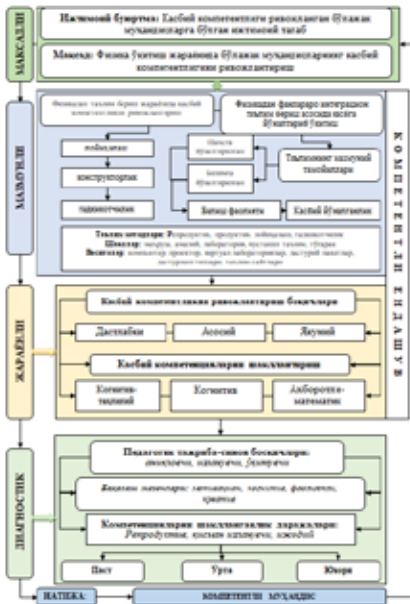
2.1-жадвал

Муҳандислик йўналиши талабаларини физика ўқитиш жараёнида касбий компетентлигини ривожлантириш босқичлари мазмуни

<i>Босқичлар</i>	<i>Вазифалар</i>
<i>Дастлабки</i>	<i>1) компетентли ёндашув нуқтаи назаридан назарий ёндашувни тузиш; 2) таълим муаммоларини ҳал қилиш бўйича кўрсатмаларни тизимлаштириш.</i>
<i>Асосий</i>	<i>1) талабаларнинг қизиқиш ва материални мустақил топа олиш қобилиятини ҳосил қилиш; 2) масалани ечиш кетма-кетлигини мустақил танлаш ва амалга ошириш кўникмасини ҳосил қилиш.</i>
<i>Якуний</i>	<i>1) ўз билим ва кўникмаларини баҳолаш қобилиятини ривожлантириш; 2) олинган қарорни баҳолаш қобилиятини ривожлантириш</i>

2.1-расмда келтирилган умумий физика курсининг касбий йўналишини амалга оширишнинг ишлаб чиқилган таркибий ва мазмуний модели қуйидаги блоклардан иборат: мақсадли; мазмунли; жараёнли; диагностика ва нагизавий.

Модель қуйидаги педагогик тамойилларга асосланди: назария ва амалиётни боғлаш, билиш фаолиятини фаоллаштириш ва ўқитиш мазмунини структуралашда муаммоли ёндашув, ўқув жараёнини интенсивлаштириш, касбий фаолиятга тайёрлаш. Моделнинг муваффақиятли ишлашини таъминлаш учун биз тадқиқотимиз доирасида тавсия этилган моделнинг компонентларини таҳлил қилиш ва тузиш, шунингдек, умумий физика курсини ўқитиш жараёнини муҳандиснинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг энг мақбул асоси сифатида кўриб чиқиш имконини берадиган тизим ва компетентли ёндашувларини танладик.

2. 1-раам. Физика фанати жараёнда мўаллимнинг ўқувчи талабаларни касбий компетенцияга ривожлантириш модели

Тавсия этилган моделни қўллаш дастлабки, асосий ва якуний босқичларда амалга оширилди, уларнинг ҳар бири асосий умумқасбий малакаларнинг муайян таркибий қисмини ташкил этади, чунки бўлажак муҳандисларни умумий физикани ўрганиш жараёнида касбий фаолиятга тайёрлашни амалга оширади.

Таркибий-мазмун модели таълим жараёнининг ҳар бир босқичида шакллантириладиган бўлажак муҳандиснинг асосий умумқасбий компетенцияларининг таркибий қисmlарини, муҳандислик йўналиши талабаларини ўқитишда илмий-услубий ишлар шакллари ва воситалари; педагогик жараёнининг ҳар бир босқичидан кутилаётган натижаларини акс эттиради;

Моделдан фойдаланишдан асосий мақсад умумий физика курсининг касбга йўналтиришни амалга оширишдан иборат. Мақсадли блокда тадқиқотнинг ҳар бир босқичига қўйилган оралиқ

мақсадлар, ўқитувчи томонидан босқичма-босқич ҳал этиладиган вазифалар киради.

Демак, дастлабки босқичда оралиқ мақсад - талабаларнинг муаммоли майдон ҳақидаги тушунчаларини назарий материаллар мажмуи, ўқув вазифалари шартлари ва уларни ҳал этиш йўллари сифатида кенгайтириш. Натижада ўқитувчининг олдида қуйидаги вазифалар қўйилди: умумий физика курсидаги материални компетентли ёндашуви нуқтаи назаридан тузиш; таълим муаммоларини ҳал қилиш воситаларини тизимлаштириш; таълим муаммоларини ҳал қилиш учун зарур бўлган математика ва компьютер фанлари бўйича амалий билимларни умумлаштириш; ўқув вазифаларини ҳал қилишда «муваффақият ҳолати» ни яратишга қўмаклашиш.

Асосий босқичда оралиқ мақсад талабаларнинг ўқув-қасбий вазифаларни ҳал этишда ўз билим ва кўникмаларини қўллай олиш қобилиятини ривожлантиришдан иборат. Бу мақсад ўқитувчи олдида қуйидаги вазифаларни қўяди: муаммоли (ишлаб чиқариш) вазиятни таҳлил қила олиш кўникмасини шакллантириш; талабаларнинг ўз устида қўшимча зарур материал топа олиш қизиқиши ва қобилиятини шакллантириш; масалани ечиш кетма-кетлигини мустақил танлаш кўникмасини ҳосил қилиш; муаммоли вазиятни тасаввур қилиш, сонли тавсиф олиш кўникмасини ҳосил қилиш.

Якуний босқичда оралиқ мақсад билим ва кўникмаларни янги вазиятларда мустақил қўллай олиш қобилиятини ривожлантиришдан иборат бўлди. Бу мақсадларга мувофиқ ўқитувчига вазифалар юклатилди: ўз билим ва кўникмаларини баҳолаш кўникмасини шакллантириш; умумлаштириш ва тизимлаштириш асосида ўқув (ишлаб чиқариш) муаммоларини ечиш алгоритмларини яратиш кўникмасини шакллантириш; олинган ечимни баҳолаш кўникмасини шакллантириш; ўрганилган материални структуралаш жараёнига талабаларни фаол жалб этиш.

Жараёнли блоки ҳар бир босқичда шакллантириладиган бўлажак муҳандиснинг асосий умумкасбий компетенцияларини ўрганади.

Дастлабки босқичда когнитив-таҳлилий, когнитив ва ахборот-методик компетенцияларнинг мотивацион-шахсий ва билим компонентларини шакллантириш амалга оширилади: квази-касбий вазиятни таҳлил қилиш, муаммони аниқлаш ва муаммоли соҳага оид материални тизимлаштириш. Шу билан бирга, ташкилот, тиришқоқлик, кузатиш, диққат, манткий қобилият, сўз қобилиятлари, ишни режалаштириш қобилияти, тавсия этилган адабиётлардан фойдаланиш қобилияти, маълумотномалар, фундаментал билим, тизим тафаккури, сабаб-оқибат муносабатларини тушуниш ва илмий билимдонлик каби қобилият ва шахсий хусусиятлар ишлаб чиқилган. Келажакда касбий фаолият махсус адабиётлардан, маълумотномалардан, техник маданиятнинг юқори даражасидан, муҳандислик муаммосини кўриш қобилияти, гипотезани олдинга суриш қобилияти, техник билимдонлик, техник фикрлаш, техник муаммони баҳолаш қобилияти, техник вазиятни ҳақиқий баҳолаш, техник қурилмаларни таҳлил қилиш ва синтез қилиш қобилиятига айланади.

Асосий босқичда бу малакаларнинг фаолият компоненти шаклланади: математика ва информатика фанларидан амалий билимлар мустаҳкамланиб, тенгламалар ва ёпиқ тенгламалар системаларини ечиш кўникмалари ҳосил қилинади. Ушбу кўникмалар келажакдаги муҳандиснинг қуйидаги фазилатларини ривожлантиришга ёрдам беради: тиришқоқлик, фидойилик, қарорларнинг тўғри сабаблари, мустақиллик, танқидий фикрлаш, муаммони баҳолаш қобилияти, амалий ва назарий ақл уйғунлиги, вазибаларни ҳал қилиш учун оқилона ёндашув, фикрлаш тезлиги, фазовий тасаввурни ривожлантириш, қўл эпчиллиги, фазовий хотира, кўзнинг ривожланиши, ўқув тасвирларини бажариш қобилияти, статика ва жараёнларнинг динамикасини ақс эттиради. Ушбу фазилатлар ва махсус фанларни кейинчалик ўрганиш туфайли талабалар қуйидаги касбий кўникмаларга эга бўладилар: техник сиёсат олиб бориш, самараларни техник ечимларни топиш, зарур материаллар миқдорини ҳисоблаш, техник қобилиятларни шакллантириш, техник муаммони ҳал қилиш қобилияти, дизайн тасаввури, қўл қобилиятлари, диаграммаларни ўқиш ва тушуниш қобилияти, чизмалар, техник қурилмаларнинг сенсомотор назорати кўникмалари, амалий кўникмалар, ишлаб чиқариш функцияларини бажариш қобилияти., ҳаракат объектлари ва тизимлари намуналарини яратиш қобилияти.

Яқуний босқичда асосий умумкасбий компетенцияларнинг рефлексив компоненти шаклланади: топшириқларни тузиш ва таснифлаш ва ўз-ўзини таҳлил қилиш қобилияти шаклланади. Шундай қилиб, энергия, алоқа қобилиятлари, гуруҳларда ишлаш қобилияти, қарорлар учун масъулият, ўз-ўзини назорат қилиш қобилияти, мустақил вазибаларни белгилаш қобилияти, шарт-шароитларнинг ностандарт кўриниши, ижодий ёндашув, ақл ва зийраклик мослашувчанлиги ва қобилияти, стандарт ўқув вазиятига баҳо бериш ва уларнинг тасаввурларини, кузатишларини фарқлай олиш ишлаб чиқилади. Келгуси меҳнат фаолиятида талабаларга стандарт моделлардан янгича фойдалана олиш, ностандарт вазиятларни таҳлил қилиш ва баҳолаш қобилияти каби касбий аҳамиятли шахс хусусиятлари керак бўлади.

Мазмунли блокнинг мақсади танланган барча асосий умумкасбий компетенцияларни ривожлантириш даражасини изчил амалга оширишдир. Дастлабки босқичда асосан педагогик фаолиятнинг шундай шаклларида маъруза, кўрсатма, сўров, баҳолаш ва сифат муаммоларини ечиш элементлари сифатида фойдаланилади. Фаолият босқичида талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш мақсадида сўхбат, сўров, машқлар ва мустақил масалалар ечишдан фойдаланилади. Яқуний босқичда

асосий умумқасбий компетенцияларни юқори даражада шакллантириш учун семинар, танлов, мустақил иш олиб бориш, ижодий вазифаларни бажариш, асосий, график ва тайинланмаган вазифаларини ҳал қилиш каби шакл ва усуллардан фойдаланилади.

Танланган шакл ва усуллар когнитив-таҳлилий, когнитив ва ахборот-математик компетенцияларни шакллантиришнинг ҳар бир босқичида қўлланиладиган педагогик воситаларни аниқлади. Дастлабки босқичда дарслик ва ўқув қўлланмалар, стендлар, жадваллар, структуравий-манتيкий схемалар, маълумотномалар ва кўп ахборот воситаларидан фойдаланилди. Асосий босқичда юқорида санаб ўтилган воситаларга ўз-ўзини ўрганиш машғулотлари учун топширик карточкалари ва бланкалар қўшилди. Якуний босқичда асосан ахборот-услубий материаллар, шахсий компьютер ва маълумотнома материалларидан фойдаланилди.

Диагностик блоки моделни амалга оширишнинг ҳар бир босқичида башорат қилинган натижаларга эришишни баҳолаш, шу тариқа тадқиқот натижаларини аниқлаш, модел фаолиятининг тўғрилигини текшириш ва кейинги босқич натижаларини башорат қилишнинг барча усул ва воситаларини ўз ичига олади. Тайёргарлик босқичининг башорат қилинган натижаси таҳлил қилиш, синтез қилиш, умумлаштириш қобилиятини шакллантириш, тузилган назарий билим ва масалаларни ечиш усулларини шакллантиришдир. Асосий босқичнинг охирида турли вазифаларни ҳал қилишда назарий билим ва усулларидан фойдаланиш қобилияти, квази-қасбий вазиятни назарий таҳлил қилиш, натижада таълим муаммоларини ҳал қилишда янги билим ва кўникмалардан мустақил фойдаланиш кутилган. Якуний босқич якунида талабалар ўз ҳаракатларини баҳолаш ва муаммоларни ечишга ижодий ёндашишлари учун ўз билим, кўникма ва малакаларини қўллай олишлари лозим.

Шундай қилиб, умумий физика ўқув курси давомида бўлажак муҳандис тайёрлаш шакллари, усуллари ва умумий физика бўйича амалий таълим ўтказиш ишлатиладиган воситаларга мувофиқ ишлаб чиқилган анъанавий ва компетенцияларга асосланган ёндашувлар интеграцияси асосида таркибий моделни амалга ошириш, шунингдек муҳандис қасбий компетентлигини узлуқсиз ривожлантириш билан амалга оширилади. Моделнинг ишлаш самарадорлиги туртки (ташки томондан ички), ўқувчиларнинг асосий фаолияти ўзгартириладиган (пассив ва репродуктивдан фаол ва ижодийгача) босқичларни (дастлабки, асосий ва якуний) ўзаро боғлиқ мувофиқлаштириш билан таъминланади ва қасбий ҳаракатлар рефлексив ривожланади.

Умумий физика курсида масалалар ечиш жараёнида амалий машғулотларда ушбу моделдан фойдаланиш ва қасбий йўналтирилган вазифалар бўлажак муҳандиснинг қасбий муҳим сифатларини босқичма-босқич ривожлантиришга ёрдам беради.

Тадқиқотимиз доирасида физика курсини ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини қасбий компетентлигини ривожлантириш орқали қасбий фаолиятга тайёрлашни амалга оширилди.

Адабиётлар:

1. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги 5450400 «Гидротехника иншоотлари ва насос станциялари»(бакалавр даражаси) тайёрлаш соҳасида олий таълим бўйича Давлат таълим стандарти ва малака талаблари.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. <https://lex.uz/docs/5013007>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5032-сон Қарори <https://lex.uz/docs/5338558>

4. Амирова, Л.А., Багишаев З.А. Профессионально-педагогическая мобильность учителя как целевая установка высшего педагогического образования // AlmaMater (Вестник высшей школы). - 2004. - № 1. - С. 37 – 41.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш модели ҳақида сўз этилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается модель формирования профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей в процессе обучения физике.

SUMMARY

This article discusses a model for the formation of professional competence of students of engineering specialties in the process of teaching physics.

МАТЕРИАЛШУНОСЛИК ВА КОНСТРУКЦИОН МАТЕРИАЛЛАР ТЕХНОЛОГИЯСИ ВА КОНСТРУКЦИОН МАТЕРИАЛЛАР

Шарипов Я.И.

Тошкент Кимё технологиялари институти Шаҳрисабз филиали асистиенти

Таянч сўзлар: материалшунослик, конструкцион, пластмасса, шиша, керамика, таркиб.

Ключевые слова: материаловедение, строительство, пластик, стекло, керамика, содержание.

Key words: materials science, construction, plastic, glass, ceramics, content.

Қора металллар темирнинг углерод билан қотишмасидан иборатдир. Бундан ташқари уларнинг таркибида оз ёки кўп миқдорда бошқа химиявий элементлар (кремний, марганец, олтингугурт, фосфор) ҳам бўлиши мумкин. Қора металлларга хос бўлган хусусиятлар бериш учун уларнинг таркибига яхшиловчи ёки легирловчи қўшимчалар (никелр, хром, мисва бошқалар) киритилади. Таркибидаги углерод миқдорига қараб қора металллар чуянлар ва пўлатларга бўлинади. Пўлат - таркибидаги углерод миқдори 2% гача бўлган темир билан углероднинг боғланувчан қотишмасидир.

Ишлаб чиқариш усулига қараб, пўлатлар, мартен, конвертор ва электр пўлатларига бўлинади. Қотишма таркибига қирадиган химиявий элементларга қараб пўлатлар химиявий таркиби бўйича углеродли ва легирланган бўлади.

Углеродли пўлатлар темир билан углерод ва марганец, кремний, олтингугурт ва фосфор аралашмалари қотишмаларидан иборат. Улардан ҳар бири пўлатнинг механик хоссаларига маълум даражада таъсир қилади. Қурилишда ишлатиладиган оддий сифатли пўлатлар таркибида углерод миқдори 0,06÷0,62% бўлади. Таркибида углерод миқдори кам бўлган пўлатлар юқори пластиклиги ва зарб қовушоклиги билан ажралиб туради. Углерод миқдори ортик бўлса, пўлат муртлашади ва қаттиқ бўлади.

Маркаларда углерод фоизининг юздан бир улушларида (0,8;25 ва ҳоказо) курсатилади. Ст0, Ст1, Ст2, Ст3сп, Ст4, Ст5пс, Ст6кп. Углеродли сифали конструкцион пўлатлар: Ст08, Ст10, Ст35, Ст45.

Легирланган пўлатлар деб, таркибида легирловчи қўшимчалар (никелр-Н, хром-Х, волрфрам-В, молибден-М, мис-Д, алрюминий-Ю ва бошқалар) мавжуд бўлган пўлатларга айтилади. Кам легирланган пўлатлар қурилишда кўп қулланилади. Бу пўлатлар таркибида углерод миқдори 0,2% дан ортик булмаслиги керак,

чунки ортиқ бўлса пўлатнинг пластиклиги ва зангларга бардошлиги, шунингдек пайвандланиши ёмонлашади. Таркибига киритилган легирловчи қўшилмаларига қараб пўлат хром-марганецли, марганец-никелр-мисли пўлат ва ҳоказолар деб аталади.

Сифатига қўра пўлатлар, оддий (рядовий) сифатли, юқори сифатли ва алоҳида юқори сифатли пўлатларга булинади. Пўлатларнинг хоссалари: хакикий зичлиги, суюкланиш температураси, иссиқлик сизими, иссиқлик утказувчанлиги, температурадан кенгайиши.

Углеродли пўлатларни маркалашдан фаркли уларок кам легирланган пўлатлар маркасидаги ҳарфлар пўлат таркибида легирловчи аралашмаларнинг борлигини, рақамлар эса уларнинг уртача миқдорини олдинга ҳисобида курсатади; ҳарфлардан олдинги рақамлар пўлат таркибидаги углерод миқдорини фоизнинг юздан бир улушида курсатади. Пўлатни маркалашда ҳар бир легирловчи элементга маълум ҳарф берилади: Кремний - С, марганец - Г, хром - Х, никел - Н, молибден - М, волфрам - В, алюминий - Ю, мис - Д, кобалт - К ва ҳоказо. Маркадаги биринчи рақам углероднинг уртача миқдорини (асбобсозлик ва занглас пўлатлар учун фоизнинг юздан бир улушларида) билдиради; сунгра ҳар билан легирловчи элементнинг уртача миқдори курсатилади, масалан, пўлат 3х13 нинг таркибида 0,3% С ва 13%Сч, 2х17Н2 маркада - 0,2%С, 17%Сч ва 2% Ni бор. Пўлат таркибида легирловчи элемент миқдори 1,5% дан кам бўлса, тегишли ҳарфдан кейин рақамлар ёзилмайди: 1Г2С, 12ХН3А. Марка белгисининг охиридаги А ҳарфи пўлат юқори сифатли эканлигини, Ш ҳарфи айникса юқори сифатли эканлигини курсатади. Масалан, 112С маркали кам легирланган конструкцион пўлат таркибида 0,1% углерод, 2% марганец ва 1% кремний борлигини ифодалайди.

Чўян турлари, хоссалари ва маркалари. Чўян - таркибида 2-4,3% углерод бўлган темир углеродли қотишмадир. Вазифасига қараб чўянлар қуйилувчан, қайта ишланадиган ва махсус чўянларга фаркланади. Қайта ишланадиган чўянлар пўлат ишлаб чиқариш учун ишлатилади, махсус чўянлардан эса пўлат ва махсус ишларга мўлжалланган буюмлар олинади.

Чўян қуймаларни ишлаб чиқаришда қўшимча сифатида фойдаланилади. Чўян таркибида марганец, кремний, фосфор, шунингдек легирловчи қўшимчалар - никел, хром, магний ва бошқалар бўлиши туфайли чўян юқори механик хоссаларга эга бўлади ва оловбардошхам, занглашга ва бошқа элементлар қўшилган чўянлар легирланган чўянлар дейилади. Юқори мустаҳкам чўянлар суяқ чўяни Si, Са ва бошқа қўшилмалар билан модификациялаб олинади.

Чўян домна печларда суюқлантириб олинади. Чўян ишлаб чиқариш учун темир рудалари, ёкилги ва флюслар дастлабки материал бўлиб хизмат қилади ($\text{Fe}_3\text{O}_4, 70\%, 65\% \text{Fe}_2\text{O}_3, 60\% 2\text{Fe}_2\text{O}_3 + 2\text{H}_2\text{O}$).

Таркибидаги аралашмаларининг миқдори ва совўтиш тезлигига қараб чўянинг қуйидаги асосий иккита тури: оқ чўян ва кулранг чўян мавжуд. Бу номлар чўянинг рангига мос келади. Оқ чўянинг қаттиқлиги юқори, лекин жуда мўрт бўлади; у болғаланувчан чўян ва пўлат олиш учун ишлатилади. Суяқ ҳолатда кулранг чўян яхши оқувчан ва қолипларга осон тўлади, қайтаётганида кам чўқади, механик усулда ишлов бериш қулай. Бу чўядан турли-туман қурилиш буюмлари (қувирлар

учун фасон кисмлар, радиатор ва бошқалар) ни куйиш учун фойдаланилади. Кулранг чўяннинг турларидан бири модификацияланган қора чўяндир. Бу чўян суюқ чўянга қўшимчалар (модификаторлар) киритиш ҳисобига ҳосил қилинади. У юқори механик хоссаларга эга.

Кулранг, шунингдек модификацияланган чўян СЧ ҳарфлари билан маркаланади, масалан СЧ12-28, СЧ-18-36, СЧ28-48 ва СЧ32-52 ва ҳоказо. Чўян маркасидаги биринчи рақам чўзилишга, иккинчи рақам эса эгилишга йўл қўйиладиган мустаҳкамлик чегарасини (кг/мм²-да) кўрсатади. Асосан сиқувчи куч таъсирида бўладиган буюмлар (колонналар, таянч ёстиклар, канализация трубалари, тубинглар ва бошқалар) қуйма кулранг чўяндан ясалади, чўзилишга мустаҳкамлик чегараси 120-210 ва эгилишга мустаҳкамлик чегараси 280-400 МПа билан тавсифланади. Қурилишда юқори мустаҳкам ва легирланган чўянлардан кам фойдаланилади.

Юқори чидамликка эга бўлган, шарсимон графитли чуялар (В4) - самарали конструкция материалларнинг биридир. В4 навли чуян (ГОСТ 7293-79) юқори технологик, механик ва ишлатиш хоссасига эга. Юқори температура (500-6000С гача) ва каррозияга учрайдиган муҳит билан ишлайдиган деталларни тайёрлашда махсус легирланган чуялардан (ГОСТ 7769-82) фойдаланилади.

Рангли металллар соф ҳолда кам (айниқса, қурилишда) ишлатилади. Уларнинг қотишмалари кўп ишлатилади. Улар хақиқий зичлиги бўйича енгил ва оғир катламларга бўлинади. Улар зичлиги, қамлиги, пластиклиги, яхши манзарали сифатлари билан ажралиб туради. Енгил қотишмалар алюминий ёки магний асосийда олинади. Энг қўп тарқалган енгил қотишмалар алрүминий-марганецли, алрүминий-кремний икки оксидли, алрүминий-магнитли ва дюралүминий қотишмаларидир. Улар бино ва иншоотларнинг устунлари, ҳамда ихоталовчи конструкцияларда ишлатилади.

Алрүминий зичлиги 2,7 г/см³ бўлган бўлган кумукшсимон - ок рангли енгил металлдир. У пластик, яхши прокатка қилинади ва қўйилади, суюқлиниш температураси 6570С. Занглашга юқори даражада чидамли бўлади.

Алрүминий қотишмалари алрүминийга мос, марганец, магний, кремний қўшиб олинади. Алрүминий қотишмаларидан прокатларнинг ҳар хил турлари: бурчаклик, швеллер, куштавр, ясси ва торфланган листлар, трубалар ва ҳоказолар тайёрланади.

Оғир қотишмалар мис, қалай, рух ва кургошин асосийда олинади. Қурилишда оғир қотишмалар ичида бронза (мис билан қалай ёки миснинг алрүминий, темир ва марганец билан қотишмаси) ҳамда латунг (миснинг рух билан қотишмаси) ишлатилади. Бу қотишмалардан арматура деталлари ва санитария-техник арматуралари тайёрланади.

Мис-кизгиш рангли юмшоқ, пластик металл булиб, зичлиги 8,9 г/см³, суюқлиги температураси 10830С ва чўзилишда мустаҳкамлик чегараси 200 МПа. Иссиқлик ва электр утказувчанлиги юқори. Қурилишда соф ҳолда ишлатилмайди, лекин турли қотишмаларда асосий компонентдир. Миснинг рух (40% гача) билан қотишмалари латунг дейилади. Бу қотишманинг механик хоссалари юқори, иссиқ ва совуқ ҳолида яхши ишлайди.

Миснинг қалай, алрүминий, марганец ёки никелр билан қотишмаси бронза дейилади. У юқори механик, қуйма, манзарали хоссаларга эга. Занглашга чидамли.

Рух-кукимтир-ок рангли металлдир. Занглашга бардошлиги юқори, шу сабабли

хар хил пўлат буюмларни (тунука, ичида колдириладиган деталлар, болтлар ва бошқалар) рухлаш учун ишлатилади.

Кургошин-қулранг-кук рангли оғир металдир. У яхши қўйилади ва прокатга килинади, сулғфат кислота ва хлорид кислота таъсирига тургун, ренген нурларидан химоялашда юқори хоссага эга.

Умуман рангли металллар (кургошин, мис, алрүминий, никелр ва унинг қотишмалари) пайвандлаш, калайлаш ва қуйма усуллар билан тайёрланадиган, уртача ва юқори агрессив широйтларда ишлайдиган қурилмалар тайёрлашда ишлатилади.

Бр. АЖ 9-4, Бр. АЖ 9-41, Бр. АЖ Мц 10-3-1,5, Бр. ОКС 5-5-5 маркали бронзалардан ва ЛМц С 58-2-2 маркали жезлардан втулкалар, гилдиракни гардишлари, ҳалкалар, вкладашлар, червяк гилдираклари ва шунга ухшашлар тайёрланади. Машина деталлари тайёрлашда нометалл материаллар пластмасса шиша, ёғоч, резина, иссиқлик изоляцияси материаллари ва бошқалар кўп ишлатилади.

Коррозион муҳитда ишлайдиган бир қаторда кимёвий қурилмаларни ишлаб чиқаришда нометалл материаллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бундай конструкция материаллар қаторига пластмассалар (винипласт, фаолит, фторпласт ва хоказо), шишали пластиклар, қумир графитли материал, керамика, фарфор, композицион материаллар ва бошқалар қиради.

Пластик массалар. Пластик массаларнинг асосий компанентлари боғловчи моддалар-полимер, тулдиргичлар ва стабилизаторлар. Полимерлар юқори молекуляр бирикмалар (смоалар) дан иборат. Келиб чиқишига қараб полимерлар табиий ва сунғийларга бўлинади. Табиий полимерлар: оксиллар, нуклеин кислоталар, табиий каучук.

Қолдирилган ва совитганда полимерлар қандай бўлишига қараб термопластик ва терморектив полимерларга бўлинади. Термоактив полимерлар киздирилганда юмшаш ва совитганда қотиш хусусиятига эга. Уларнинг электр қаршилиги қатта, сувни камшимади, иссиқга чидамлиги ва қаттиқлиги паст, осон шишади.

Терморектив полимерлар иссиқлик ва босим таъсир қилганда қотади ва қайта киздирилганда юмшамайди. Мустахамлиги юқори, иссиқча чидамлилигини ва қаттиқлиги билан ажралиб туради.

Пластмассаларнинг асосий хоссалари. Пластик массалар қатор физик-механик хоссаларга эга бўлиб, улар қатта афзаликлар беради.

Шиша материаллар. Қаттиқ, аморф, оптик диапазоннинг у ёки бу соҳасида (таркибига қараб) шаффоф бўлган, таркибиди шиша ҳосил қилувчи қўшимчалар (кремний, бор, алрүминий ва бошқаларнинг оксидлари) ҳамда металл (литий, калий, магний, кургошин ва бошқалар) оксидлари бўлган ўта совитилган суюқ минерал эритмалардан олинадиган материал шиша дейилади.

Вазифасига қўра шишалар қурилиш ойналари (дераза ойнаси, нАҚШли, шиша блоклари), тара шиша, техник шиша (кварцли, ёруглик-техника, шиша тола), сортли шиша ва хақозоларга бўлинади.

Хом ашё: Кварц қуми, охактош, доломит, қалғцинирланган сода ёки натрий сулғфат. ойналарни техник хоссаларини яхшилаш учун баъзи ойналарнинг таркибига бор оксиди (иссиқча чидамлилиги ошшади) алрүминий, фтор, рух (мустахамлиги ва химиявий киритилади. Суюқланиш температураси 1400-15000С. Ишлаб

чиқариш (колиплаш) усули буюм турига боғлиқ. Уларни олиши чўзиш (кирялаш), прокатлаш ва пресслаш усулларидан фойдаланилади.

Шиша сиқилишга юқори мустаҳкамлиги (600-1200 мПа) ва чўзулишига эса (30-90 мПа) нисбатан кам мустаҳкамлиги билан ҳарактерланади. У зарба жуда ёмон қаршилиқ кўрсатади, яъни мўрт бўлади. Шишанинг тиниклиги ва кўринадиган спектр нурларининг камида 84% утказиш унинг ўзига хос хусусиятидир. Иссиқликни паст утказувчанлиги билан фаркланади.

Шишасозлик саноати лист ойналарининг бир неча хилларини, витрина ойнаси, армировка қилинган, нақшли, иссиқлик ютувчи ва бошқа ойналар ишлаб чиқаради.

Керамик материаллар. Гилли массалар ёки уларнинг аралашмасига минерал қўшилмалар қўшиб, колиплаш ва куйдириш йўли билан олинадиган буюмлар ва материаллар керамик материаллар дейилади. Керамик материаллар куйидаги группаларга булинади: девор (гишт, керамика тошлар, блоклар ва панеллар); томлар учун ички говак тошлар, тош ва коплама панеллар); бинолар фасадини коплаш учун (керамика гишт ва тошлар, фасад плиткалар); бинолар ичига коплаш учун (сирланган плиткалар ва фасон деталлар, пол учун плиткалар). Керамик материаллар ва буюмлар турли-туман ўлчам, шакл, физик-механик хоссаларга эга бўлади ва турли мақсадларда фойдаланилади, лекин уларни осон ишлаб чиқариш технологик босқичлари тахминан бир хил бўлади.

Адабиётлар:

1. И. Каримов. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент: Шарк, 1997.
2. Правовая охрана изобретений и полезных моделей. Сборник нормативных актов. Государственное Патентное ведомство Республики Узбекистан. Ташкент, 2000. -63 с.
3. Ўзбекистон ихтирочилар ва рационализаторлар жамиятининг Республика Кенгаши. Расмий ҳужжатлар тўплами. №2. Тошкент-1994.
4. Я.Х. Закин., Н.Р. Рашидов Основ научного исследования. Тошкент: Ўқитувчи, 1981.
5. Косарев А.А., Янушкевич И.П. Практика применения временных указаний о порядке оформления, подачи и рассмотрения заявления на рационализаторское предложение. - «Вопрос изобретательства», 1989, №22.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола материалшунослиқ ва конструкция материаллар технологияси ва конструкция материаллар ҳақида бўлиб, пўлатлар ва чўянлар, улар турлари, рангли материаллар ва қотишмалар, нометалл материаллар (пластмасса, шиша, кермика ва ҳоказо), материалларни танлаш ва иқтисодий асослашлар ёрилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена материаловедению и технологии строительных материалов и строительных материалов, стали и чугуна, их видов, цветных материалов и сплавов, зеркальных материалов (пластик, стекло, керамика и др.), Выбора материалов и экономического обоснования.

SUMMARY

The article is devoted to materials science and technology of building materials and building materials, steel and cast iron, their types, non-ferrous materials and alloys, mirror materials (plastic, glass, ceramics, etc.), the choice of materials and economic justification.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARI TARBIYALANUVCHILARIGA FUTBOL O'YININI O'RGATISH TEXNIKASI

Abdullayeva B.P.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: maydon, to'p, darvoza, yugurish, statsionar to'pni tepish, darvozabon, hakam, dribbling, fint, gol, o'yinchi, jarima to'pi.

Ключевые слова: поле, мяч, ворота, бег, стационарный удар, вратарь, судья, ведение мяча, финт, ворота, игрок, пенальти.

Key words: field, ball, gate, running, stationary kick, goalkeeper, referee, dribbling, feint, gate, player, penalty.

Futbol o'ynash chaqqonlik, tezlik, harakatlarni muvofiqlashtirish, bola organizmining to'g'ri rivojlanishiga yordam beradi. To'p o'yinlari jamoada tegishli xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantiradi, hamkorlik va o'zaro yordamga asoslangan do'stlikni rivojlantiradi. Ular chidamlilik, qat'iyat, jasorat talab qiladi. Bolalar turli sharoitlarda, turli o'yin holatlarida o'z harakatlarini nazorat qilishni o'rganadilar.

O'qitishning maqsadlari.

1. Maktabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini futbol o'yini, uning kelib chiqish tarixi bilan tanishtirish.

2. To'p bilan eng oddiy texnik va taktik harakatlarni shakllantirish: dribbling, zarba berish, to'pni uzatish, individual taktikani o'rgatish.

3. Harakatlarni muvofiqlashtirish, chidamlilik, tezkorlik va epcillikni rivojlantirish.

O'quv vositalari: Uskunalar va inventar.

Futbol maydoni o't bilan qoplangan maydonda jihozlangan, maydonning uzunligi 24 m, kengligi 18 m dan oshmasligi kerak. Agar bolalar bog'chasida etarli o'yin maydonchasi bo'lmasa, o'yin kamroq o'yinchilar bilan jamoalarda o'tkaziladi. barcha o'lchamdagi maydonlar. Maydonni belgilash bo'r bilan amalga oshiriladi. Maydon bo'ylab diametri 5 m bo'lgan o'rta chiziq va markaziy doira belgilangan. Maydon oxirida balandligi 2 m, kengligi 3 m bo'lgan darvozalar mavjud. Darvozalar diametri 12 sm bo'lgan yumaloq ustundan yasalgan. yoki metall quvurlardan tayyorlangan. Ular oq rangga bo'yalgan. Maydonning qarama-qarshi tomonida, ilgichlar darvozaga o'rnatiladi, ularning yordami bilan to'r birlashtiriladi. O'yinlarda bolalarni jarohatlamaslik uchun darvoza plastik narsalar yordamida yon tomondan himoyalangan. Maydonning barcha burchaklarida va o'rta

va oldingi chiziqlar kesishgan joylarida balandligi 0,80 - 1 m bo'lgan yorqin bayroqlar o'rnatiladi. Futbol maydonidan xarakatli o'yinlar o'tishda shaharlardagi o'yinlar uchun ham foydalanish mumkin. Futbol. Qishda uni suv bilan to'ldirish va konkida uchish maydoni bilan jihozlash mumkin .

Futbol o'yini qoidalari.

Futbol o'yinining soddalashtirilgan versiyasi maktabgacha yoshdagi bolalar bilan (kichikroq maydonlarda va jamoalarda kamroq o'yinchilar bilan) o'tkaziladi.

O'yin qoidalari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bolalar uchun qiyin va erishib bo'lmaydigan talablar, masalan, jarima zarbalari, burchak zarbalari va katta futbolning boshqa qoidalari bu erda qo'llanilmaydi. Bundan tashqari, tarbiyachining o'zi ba'zi qoidalarni kelishib olishi mumkin: masalan, darvozabon bilan yoki darvozabonsiz o'ynash va hokazo.

O'yinning maqsadi. O'yindagi jamoaning maqsadi - raqib darvozasiga imkon qadar ko'proq gol urish va to'pni yo'qotib qo'ygandan so'ng, o'yin qoidalari ga rioya qilgan holda o'zini himoya qilish.

O'yin ishtirokchilari. Har bir jamoa 5-8 bola va bir nechta o'rinbosarlardan iborat. O'yinchilardan biri sardor. Jamoa o'yinchilarida yorliqlar bo'lishi kerak.

Hukm qilish. O'qituvchi o'yin qoidalari ning bajarilishini nazorat qiladi va barcha bahsli holatlarda qaror qabul qiladi. O'yinchilar qoidalarni buzsa, u o'yinni to'xtatadi. O'yin 30 daqiqa davom etadi. O'yin vaqti 5 daqiqalik tanaffus bilan har biri 15 daqiqadan iborat ikki bo'limga bo'lingan. O'yin oxirida bolaning tanasini tinchroq holatga keltirish uchun harakatsiz o'yin (3 - 5 daqiqa davom etadi) o'tkaziladi.

O'yin natijasi. Agar to'p to'sin ostidagi ustunlar orasidagi chiziqdan to'liq o'tib ketsa va o'yin qoidalari buzilmagan bo'lsa, to'p darvozaga kiritilgan hisoblanadi. Eng ko'p gol urgan jamoa g'olib deb hisoblanadi. Agar gol urilmasa yoki ikkala jamoa bir xil miqdordagi gol urgan bo'lsa, o'yin durang bilan yakunlangan hisoblanadi.

O'yin qoidalari. O'yinchilar to'pni oyoqlari bilan dribling qilish, uni (oyoqlari bilan) o'yindoshiga uzatish, to'pni darvozaga kiritish huquqiga ega. Raqib jamoa o'yinchilarining vazifasi raqibning o'z darvozasiga o'tishiga yo'l qo'ymaslik va to'p kiritilishiga yo'l qo'ymaslikdir. To'p bilan barcha harakatlar faqat oyoq bilan amalga oshiriladi. To'pga bosh yoki gavda bilan tegish xato hisoblanmaydi va faqat darvozabon to'pga qo'llari bilan tegishi mumkin.

O'yin boshlanishi. O'yin boshlanishidan oldin bir tomonni tanlash yoki boshlash uchun qur'a tashlanadi.

Birinchi tepish to'pi maydon markazida yerga qo'yiladi va o'yin boshlang'ich jamoadagi o'yinchilardan biri tomonidan murabbiyning ishorasi bilan boshlanadi. Bola to'pni raqib tomon yo'naltiradi. Raqib jamoa o'yinchilari to'pdan kamida 3 m masofada bo'lishlari kerak. Birinchi tepishni tepgan bola boshqa bolalardan oldin to'pga ikkinchi marta tegishga haqli emas.

O'qituvchi bolalarning xatti-harakatlarini o'zgartiradi, o'yin vaqtini nazorat qiladi.

Gol kiritilgandan so'ng, o'yin xuddi o'yin boshida bo'lgani kabi, to'p kiritilgan jamoaning o'yinchisi tomonidan darvozaga kiritilishi davom ettiriladi.

Belgilangan tanaffusdan so'ng, jamoalar tomonlarni o'zgartiradilar va zarbani raqib jamoaning o'yinchisi maydon markazidan amalga oshiradi.

O'zgartirish qoidalari. O'qituvchi o'yin davomida o'yinchilarni o'zgartirishi mumkin. Jamoadagi istalgan futbolchi darvozabonni almashtirishi mumkin. Agar bolalardan biri juda charchagan bo'lsa, shikastlansa yoki o'yinni buzgan bo'lsa, o'qituvchi o'yinni to'xtatadi, agar kerak bo'lsa, bolaga yordam beradi yoki uni almashtiradi.

To'p o'yindan tashqarida. Yerda yoki havoda teginish chizig'i yoki darvoza chizig'i ni kesib o'tgan to'p o'yindan tashqarida. O'yin o'qituvchi tomonidan to'xtatilganda to'p ofsayd hisoblanadi. Qolgan vaqt davomida to'p o'yin maydonida darvoza ustunidan yoki to'sindan sakrab tushsa ham o'yinda hisoblanadi yoki bolalar qoida buzilishi sodir bo'lgan degan taxmin bilan o'ynashni to'xtatva va hakam to'xtab qoladi. o'ynash.

Qoidalarni buzish va ularni jazolash. O'yinchilarga do'stini qoqib qo'yish, raqibni tepish, turtish, kiyim-kechak, qo'llarni tortib olish, darvozabonga hujum qilish, undan to'pni tortib olishga harakat qilish taqiqlanadi. Qo'lda to'p bilan yugurish, uni ushlab olishga urinish ham o'yin qoidasini buzish hisoblanadi. Agar o'yinchi qoidalarni buzsa, o'qituvchi o'yinni to'xtatadi va unga izoh beradi. Bunday holda, to'p raqib jamoaga uzatiladi va qoidabuzarlik sodir bo'lgan joydan o'yinga kiritiladi. Agar qoidabuzarlik bir vaqtning o'zida ikkala jamoaning o'yinchilari tomonidan sodir etilgan bo'lsa, bu holda ikkala jamoaga ham qoidabuzarlik joyidan jarima zarbasi (statsionar to'pga) beriladi.

Shunday qilib, bolalarga futbol elementlarini o'rgatishda bir qator vazifalarga rioya qilish, tegishli sharoitlarni yaratish kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasida futbolni o'rgatish texnikasi.

O'yinning asosiy texnikasi - harakat qilish, to'pga urish, to'pni tayyorlash, to'pni dribling qilish, to'p bilan kurashish, fintlar, to'pni otish, darvozabon bilan o'ynash.

Yurish, sekin yugurish, tezlanish bilan yugurish, orqaga yugurish, sakrash ko'rinishidagi harakat to'p bilan ochiq o'yinlarda va futbol o'yinining o'zida qo'llaniladi. O'yin vaziyatlarining tez o'zgarishi, dushmanning kutilmagan harakatlari turli xil harakat usullarini talab qiladi: to'xtab turgan joydan o'ta tez yugurish, tezlashtirish, yon qadamlar bilan yugurish; bundan tashqari, bola turli yo'nalishlarda harakat qilishi kerak: tekis chiziqda, yoyda, teskari yo'nalishda, zig-zagda va hokazo.

To'pga zarba berish futbol o'ynash texikasining asosidir. O'yinchilar zarbalar yordamida to'pni sherigiga uzatadilar, darvozaga zarba beradilar, dribling va boshqa harakatlarni bajaradilar. To'pga zarba beradigan oyoqlarning massasi va tezligi maktabgacha yoshdagi bolalarda kichik, shuning uchun to'p yuqori tezlikni ololmaydi.

To'pga tepish oyoqning o'rtasi, oyoqning ichki va tashqi tomoni, oyoq barmog'i va oyoq va tananing o'yinda kamroq qo'llaniladigan boshqa qismlari bilan amalga oshiriladi. To'p tashlashga tayyorlanayotgan futbolchi erkin tebranish tufayli ma'lum energiya to'playdi (oyoq kuchli orqaga tortiladi, keyin esa oldinga siljiy boshlaydi, kuchli egilib). Qo'llab-quvvatlovchi oyoq (tizza bo'g'imida bir oz egilgan) ko'pincha tovondan joylashtiriladi va harakat paytida u yanada ko'proq egilib, tana og'irligi butun oyoqqa o'tkaziladi, so'ngra to'p oyoqdan ko'tariladi, oyoq barmog'i ko'tariladi. Oyoq to'pga tegishidan oldin, oyoq qattiq tutiladi. To'pning masofasi va traektoriyasi uning qanchalik qattiq urilganiga bog'liq.

Zarbalar statsionar, aylanayotgan, uchib turuvchi yoki sakrab turuvchi to'pda bajarilishi mumkin. Harakatlanayotgan to'pga urish qo'zg'almas to'pga qaraganda qiyinroq, chunki o'yinchi bu holda o'z harakatlarini vaqt va masofadagi to'p harakati bilan muvofiqlashtirishga majbur bo'ladi.

Bu harakatlarni texnik jihatdan takomillashtirishga darslar mazmuniga kiritilgan quyidagi mashqlarni bajarish orqali erishiladi.

O'yinchining maydon atrofida harakati:

- yugurishning xil xil ko'rinishi (“ilon izi”), komandaga muvofiq yugurish tempining o'zgarishi (tezlashish, sekinlashish), orqachalab yugurish, boshq xarakterlar bilan almashinib yugurish;
- har xil turdagi sakrashlar, sakrashlar;
- ochiq o'yinlar

To'p zarbalari:

- oyoq barmog'i bilan joydan 2,5-3,5 m masofadan devorga qarab turgan xolatdagi ko'ptokda;
- bir joydan 3-4 m masofadan 2-2,5 m kenglikdagi darvozada oyoq barmog'i bilan;
- darvozabonsiz qisqartirilgan (1,5-1,7 m) darvozaga 2-4 m masofadan aniqlik uchun ketma-ket 5-6 zarba;
- devorga statsionar to'p ustida yugurish bilan;
- to'pni oyoq barmoq bilan bir-biriga uzatish, juft (uchta), joydan turib, - «Tez va aniq» o'yin mashqi;
- tovon bilan: 2-3 m masofadan bir xil chiziqda yotgan 5-6 to'pgacha yugurib, ularga muqobil zarbalarni bajaring;
- to'pni juftlikda uzatish, tovon bilan urish (sheriklar orasidagi masofa - 2-2,5 m);
- «To'plarni tashish» o'yin vazifasi;
- ko'tarilishning o'rtasi (to'pni urishga taqlid qilish);
- statsionar to'p ustidagi joydan devorga 3-4 m masofadan;
- bir joydan (yugurish starti bilan) harakatsiz to'pda biror narsaga urish maqsadida (ob'ektgacha bo'lgan masofa - 2-3 m);
- (zarba kuchini bosqichma-bosqich oshirish bilan) statsionar to'p ustidagi joydan (yugurish bilan) devorga (3-4 m);
- to'pni poldan tepish, uni cho'zilgan shnur orqali yuborish (shnur balandligi - 20 sm);
- devorga bo'yalgan nishonda, sherik (kattalar) tomonidan to'pni uzatgandan so'ng;
- oyoqning tashqi tomoni (yugurishdan to'pga zarbalarni taqlid qilib, 6-8 zarbani bajaring);
- ko'tarilishning tegishli qismini bo'r bilan belgilab, to'pni devorga (buyumga) joyidan (yugurish bilan) 8-10 marta urish;
- oyoqning ichki tomoni («yonoq»);
- to'pni nuqtadan (yugurish bilan) devorga (masofa - 3-4 m);
- to'pni joydan urish (yugurish bilan), shnurdan (20 sm balandlikda) devorga o'tish;
- sherik tomonidan to'pni uzatgandan so'ng, to'pni urib, nishonga (yoki ob'ektga) 2,5-3 m masofadan zarba berish;
- aylana turgan o'yinchilarga to'pni boshqaruvchidan uzatish;
- aylana perimetri bo'ylab turgan o'yinchilar tomonidan aylananing markaziga (aylana diametri - 4-5 m) qo'yilgan narsaga to'p [6, 83]

To'pni qabul qilish taglik, oyoqning ichki va tashqi tomoni, son, oyoq, oyoq, ko'krak va bosh bilan amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'pni qabul qilishni osonroq o'rgatish kerak: taglik, oyoqning ichki va tashqi tomoni bilan. Kestirib, ko'krak, bosh tomonidan qabul qilish faqat katta yoshdagi bolalar uchun mavjud.

Aylanayotgan to'pni taglik bilan to'xtatish uchun o'yinchi uni tizzada bir oz egilgan oyog'i bilan kutib oladi va oldinga tortiladi (barmog'i yuqoriga tortiladi, tovon pastga tushadi), so'ngra to'p taglik bilan qoplanadi, oyoq barmog'i tushiriladi. va erga bosildi.

Oyoqning ichki tomoni bilan to'pga qarab dumalagan holda to'pni qabul qilish quyidagicha amalga oshiriladi: bola oyog'ini barmog'i bilan tashqariga buradi, tana og'irligini tayanch oyog'iga o'tkazadi va to'p bilan aloqa qilganda, oyog'ini biroz orqaga tortadi.

To'pni oyoqning tashqi tomoni bilan qabul qilish to'p o'yinchining yon tomoniga tushgan hollarda qo'llaniladi. To'p tayanch oyog'i oldida cho'zilgan egilgan oyoq bilan

to'xtatiladi. O'ng oyoq tizzada egilgan tovoni va yuqori barmog'i bilan oldinga - chapga, chapga - oldinga - o'ngga cho'zilgan. To'p qo'nayotgan paytda qabul qilinadi.

Dribling oyoqning tashqi yoki ichki qismi, ichki tomoni, oyoq o'rtasi yoki oyoq barmog'i bilan, bir yoki navbat bilan o'ng yoki chap oyoq bilan ketma-ket tebranishlar bilan amalga oshiriladi. O'yin holatiga qarab, bola to'pni dribling qilganda, to'pni qo'yib yubormaslikka harakat qiladi yoki uni oldinga uzatadi. Agar raqib yaqin bo'lsa, to'pning pastki qismiga, uzoqda bo'lsa - to'pning o'rtasiga surish amalga oshiriladi [2, 174].

- to'g'ri chiziqda (10 m), o'ng va keyin chap oyoq bilan navbatma-navbat;
- chizilgan to'g'ri chiziq bo'ylab navbat bilan o'ng va keyin chap oyoq bilan;
- o'rash chizig'i bo'ylab;
- ob'ektlar orasida (medbollar, pinlar va boshqalar), ularni aylanib o'tish;
- yo'lak bo'ylab (kengligi 2 m va uzunligi 10 m), uning kengligi asta-sekin kamayadi;
- har qanday usulda to'pni erkin dribling qilish.

Fintlar (to'pni raqibdan uzoqlashtirish):

- murabbiy bilan juftlikda va texnikani o'zlashtirganingizda - boshqa o'yinchi bilan;
- oyog'ingizni to'p ustidan ko'tarib, uni harakatda boshqa oyoq bilan itaring:

To'p bilan muomala qilish. To'p bilan kurashayotganda to'pga egalik qilgan o'yinchiga yaqinlashish kerak, u to'p nazoratini yo'qotsa, oyog'ini to'p tomon yo'naltirish kerak. Bolalarni ehtiyotkorlik bilan o'ynash haqida ogohlantirish kerak, chunki ular jarohat olishlari mumkin.

o'yin mashqi «Xo'sh, olib tashlang!» murabbiy bilan bog'langan;

- o'yin mashqi «Issiq to'p» («Issiq kartoshka» tamoyiliga ko'ra - faqat oyoqlaringiz bilan).

To'pni yon chiziq bo'ylab tashlash quyidagicha amalga oshiriladi: bola to'pni ikki qo'li bilan oladi, barmoqlarini bir-biridan ajratib turadi, oyoqlari kichik qadam yoki parallel ravishda joylashtiriladi. Orqaga suyanib, qo'llarini to'g'rilab, tezda to'pni tashlaydi.

Darvozabonning o'yinini qabul qilish. O'yin davomida darvozabon deyarli bir joyda turmaydi: u to'pni ushlaydi, uradi, darvozani himoya qiladi, ushlangan to'pni maydonga tashlaydi yoki oldinga siljish imkoniyati bo'lsa, uni oyog'i bilan dribling qiladi.

- sakrashda baland uchayotgan to'pni ushlab olish (to'pni qo'l bilan bir-biriga uloqtirish);
- 2-3 m masofada juftlik (uchta) bo'lib, to'pni ushlab olish;
- bolalarning bo'yidan 20 sm balandroq cho'zilgan to'r orqali tashlangan to'pni ushlab olish;
- juft bo'lib yugurishda to'pni ushlash (juft bo'lib masofa - 2,5-3 m);
- to'pni ikki qo'l bilan uloqtirish va ushlash, bir joyda turib oldinga siljish; balandlikka sakrash bilan yugurish (o'yin mashqi«Qo'ng'iroqqa teging»);
- baland uchayotgan to'pni darvozadan uzoqroqqa ushlash va urish (o'yinchilar navbat bilan to'pni qo'llari bilan 2 dan 4 m gacha bo'lgan turli nuqtalardan darvozabonga tashlashadi, so'ngra o'yinchilar o'zlariga ma'lum bo'lgan har qanday usulda oyoqlari bilan xizmat qilishadi).
- ko'krak darajasida uchib ketayotgan to'pni ushlab olish (o'yinchilar birinchi navbatda to'pni darvozabonga qo'llari bilan berishadi - «Issiq kartoshka» o'yin mashqi: to'pni ushlashda darvozabon to'p qorin darajasida bo'lishi uchun sakrashi kerak; keyin oyoqlari bilan);
- pastda uchadigan to'pni ushlash (gimnastika o'rindig'ining bir chetidan ikkinchi tomoniga yon tomonga o'tish, murabbiy tashlagan to'pni kaftlar bilan 2,5-3 m masofadan urib tushirish);

- boshlovchiovchi tomonidan tashlangan to'pni urish uchun yopiq oyoqlari bilan yarim cho'zilgan, kaftlar to'pga qaragan;
- dumaloq to'pni qabul qilish (chiziq bo'ylab harakatlaning va kaftlar bilan uring, barmoqlarni bir-biridan keng, dumaloq sharlar)

Shunday qilib, to'p bilan ochiq o'yinlar va futbol o'yinining o'yinash paytida bolalar to'pni, o'yindagi sheriklarni, himoyachilarning joylashishini ko'rishni o'rganadilar. Ular to'pni qabul qilish uchun bo'sh joyga yugurishni o'rganishlari kerak va to'pni ta'qib qilmasliklari kerak.

Bolalar bog'chasida sport o'yinlarini o'rgatishda bolalarda jismoniy madaniyatga qiziqishni, shuningdek, mustaqil o'rganishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish kerak. Sport o'yinlari va mashqlarida elementar harakatlar, musobaqaning individual elementlari nafaqat mumkin, balki maqsadga muvofiqdir. Sport o'yinlari bo'yicha o'quv materialining mazmuni, metodikasi va rejalashtirish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularni tashkil etish bolalarning yosh xususiyatlarini, ularning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligini, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiya vazifalarini va maktabgacha ta'lim muassasalari ishining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Bularning barchasi o'qitishning o'ziga xos usullarini ham, darslarni o'tkazish shaklini ham belgilaydi.

XULOSA. Futbol - bu turli xil texnik va taktik usullarga asoslangan sport o'yini. Bolalar bog'chasining katta guruhlarida sport o'yinlari soddalashtirilgan qoidalarga, sport o'yinlarining elementlariga muvofiq amalga oshiriladi. Bu bolalar mustaqil ravishda harakatli o'yinlarni tashkil qilganda joriy etiladi. Sport o'yinlarining elementlari bo'lgan o'yinlar harakatli o'yinlarga qaraganda ko'proqxotirjamlikni, tashkilotchilikni, kuzatishni, bolalar uchun mavjud bo'lgan ma'lum bir harakat texnikasini va tezkor vosita reaksiyasini talab qiladi. Ular bolaning yoshi, sog'lig'i, individual moyilligi va manfaatlarini hisobga olgan holda tanlanadi.

Futbol katta mushak guruhlarini mustahkamlaydi, psixofizik fazilatlarini: kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamlilikni rivojlantiradi. Sport o'yinlarida bolaning aqliy faolligi, aql-zakovati, fikrlashning tezkorligi, o'z harakatlaridan xabardorligi yuzaga keladi. Bola o'z harakatlarini o'rtoqlarining harakatlari bilan muvofiqlashtirishni o'rganadi; unda vazminlik, o'zini tuta bilish, mas'uliyat, iroda va qat'iyatlilik tarbiyalanadi; uning sensorimotor tajribasi boyib boradi, ijodkorligi rivojlanadi.

Sport o'yinlari har bir bolaga qo'shma harakatlarda ishtirok etish, natijalar va muvaffaqiyatga erishish uchun bir-biriga yordam berish muhimligini his qilish imkoniyatini beradi, bolalarni inson hayotining umuminsoniy qadriyatlari bilan tanishtirish: mehribonlik, kollektivizm, o'zaro yordam.

Maktabgacha ta'lim muassasasida futbol o'ynashni o'rganishning o'ziga xos xususiyati uning hissiy yo'nalishidir. Axir, ijobiy hissiy ohang sog'liqning eng muhim sharti bo'lib, turli kasalliklarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, shuningdek, bolalarning jismoniy tarbiyaga qiziqishini saqlaydi. Turli o'yin mashqlari, harakatli o'yinlar bolalarni shunchalik maftun etadiki, ular ba'zan vaqtini «unutib qo'yishadi». Taklif etilayotgan faoliyatning quvonchi va zavqini bilib, maktabgacha yoshdagi bolalar uni imkon qadar tezroq davom ettirish istagi bilan darsni tark etishadi. Nafaqat futbolga, balki umuman jismoniy tarbiyaga ham ongli qiziqish va motivatsiya shunday shakllanadi.

Bolalarning yosh xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari, maktabgacha ta'lim muassasasi ishining o'ziga xos xususiyatlari bolalarni futbol o'ynashga o'rgatish uchun o'qitishning o'ziga xos usullarini va mashg'ulotlarini o'tkazish shaklini belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari qanchalik hisobga olinishiga qarab, mashqlar sog'lomlashtiruvchi, tarbiyaviy va ta'limiy jihatdan turli

xil natijalar berishi mumkin. Darsning o'yin shakli sport o'yinlarini o'qitish metodikasining asosi hisoblanadi. Dars qiziqarli o'yin sifatida o'tkazilishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Adashkevichene E. Y. Bolalar bog'chasida sport o'yinlari va mashqlari. - M.; Ma'rifat, 1992 yil.
2. Vine H. Futbol o'ynashni qanday o'rganish kerak: yoshlar uchun texnik mukammallik maktabi / H. Vine. - Per. ital bilan. - M.: Terra-Sport; Olympia Press, 2004 -- 244 p.
3. Dmitrienko T.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun sport mashqlari va o'yinlari. - Kiev, 1983 yil.
4. Keneman A.V.; Xuxlaeva D.V. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi". M.: Ta'lim, 2007 yil
5. T.I.Osokina «Bolalar bog'chasida jismoniy madaniyat». M.: Ta'lim, 2008 yil.
6. Mosyagin, S.M. 6-9 yoshli yosh futbolchilarni tayyorlash uchun dars dasturi. Futbol nazariyasi va metodologiyasi: Rossiya futbol ittifoqi nashri / S.M. Mosyagin, M.A. Godik, I.A. Shvykov. - Olimpiya; Man, 2007. - Ed. № 28. - 39 b.
7. Penzulaeva L.I. «5-6 yoshli bolalar bilan jismoniy madaniyat darslari». M.: Ta'lim, 2004 yil.
8. Usakov V.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan sport o'yinlarini dastlabki o'rganish metodologiyasining xususiyatlari. - Krasnoyarsk. 1996 yil.

РЕЗЮМЕ

Bu maqolada maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga futbol elementlarini o'rgatish texnikasi haqida so'z yuritilgan. Maqolada bolalarga futbol o'yini elementlarini o'rgatishda nimalarga e'tibor berish zarurligi ta'kidlab o'tilgan. Bolalarga futbolni o'rgatish qonun qoidalari, o'yinni tashkil qilish tartibi, o'yinga tayyorgarlik mashqlari, o'yin otkazish uchun maydon tanlash va maydonni o'yinga mos holda jihozlash, bolalarni o'yin qoidalari bilan tanishtirish haqida aytib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается методика обучения дошкольников элементам футбола. В статье рассказывается, на что следует обращать внимание при обучении детей футбольного матча. Правила обучения детей футболу, порядок организации игры, подготовка к игре, выбор поля для игры и оборудования поля в соответствии с игрой, ознакомить детей с правилами игры.

SUMMARY

The article discusses the methodology of teaching preschoolers to the elements of football. The article explains what to look for when teaching children a soccer match. The rules for teaching children football, the procedure for organizing the game, preparing for the game, choosing the field for the game and the equipment of the field in accordance with the game, to familiarize children with the rules of the game.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ АТРОФ ОЛАМ БИЛАН ТАНИШТИРИШДА ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Хурвалиева Т.Л.

ТВЧДПИИ "Мақтабгача таълим методикаси" кафедраси доценти, п.ф.н.

Таянч сўзлар: ўйин, дидактик ўйин, технология, атроф олам, компетенция, коммуникатив, "Мен" образи, комплекс, фланелеграф, малака, кадрият.

Ключевые слова: игра, дидактическая игра, технология, окружающий мир, компетенция, коммуникативность, образ «Я», комплекс, фланелеграф, умение, ценность.

Key words: game, didactic game, technology, surrounding world, competence, communicativeness, "I" image, complex, flannelgraph, skill, value.

Ўйин технологиялари мактабгача таълимнинг асосий пойдевори ҳисобланади. Ўйин технологиясининг вазибалари мавжуд бўлиб, улар ўйин ҳаракатлари орқали болаларни катталар ва тенгдошлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг элементлари ҳақида тушунча бериш орқали тарбиялаш; ахлоқий маданиятни шакллантириш ва

амалиётда ўйинни ташкил этишга қўйилган замонавий талаблардан фойдаланишга ёрдам бериш; ўйин жараёнида болаларда фаол бўлиш кўникма, малакаларини ривожлантириш ва такомиллаштиришдан иборат. Ҳазор муносабатлар ўйин бошлангунича ёки ўйин жараёнида амалга ошади, яъни ролларни тақсимлаш, ўйин қоидалари билан танишиш, атрибутлар танлаш ва тайёрлаш, ўйинни ижро этиш вақтида турли хил ҳаракатларни бажариш келишиб олинади. Ўйин орқали бола ўзи ва ўзгаларни, атроф оламни англайди ҳамда ўзининг хиссиётларини ифодалайди.

Болаларни атроф олам билан таништириш мактабгача таълим жараёнида “Илк қадам” Давлат ўқув дастури асосида амалга оширилади. Ушбу дастур мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда компетенциявий ёндашув, бола шахсини ҳаётга тайёрлаш, унда ҳаётнинг муҳим масалаларни ҳал қилиш учун зарур ахлоқий меъёр ва қадриятларни ўзлаштириш, бошқа инсонлар билан мулоқот қилиш, “Мен” образини яратиш билан боғлиқ фаолият усулини шакллантиришни кўзда тутди[1].

Бола ўз оламини тасаввур қилиши, ўз оламига киришининг табиий йўли бу ўйин ҳисобланади. Ўйин жараёнида қийинчилик ва муаммоларни енгишни ўрганади. Боланинг ўзлигини англашида ўйин алоҳида аҳамиятга эга. Ўйиннинг хусусияти шундаки, биринчидан ўйин жараёнида бола реал ҳаракатларни, воқеликни ижро этади, иккинчидан эса бу ҳаракатлар болада характерни шаклланишига туртки беради [3]. Болаларнинг жисмоний, маънавий, психик-эмоционал (рухий-хиссий) жиҳатдан ривожлантиришда ўйин муҳим ўрин эгаллайди.

Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништиришда ўйин технологияларидан оқилона фойдаланиш орқали бўлажак бошланғич синф ўқувчиларда коммуникатив компетенция (мулоқот воситаларидан турли вазиятларда фойдалана билиш кўникмаси); ўйин компетенцияси (боланинг ўйин жараёни ва уни ташкил қилишда тажриба, билим ва кўникмалардан ижодий фойдаланиши таълимий-тарбиявий жараён учун асос ҳисобланади); ижтимоий компетенция (ҳаётнинг вазиятларда қатталар ва дўстлар билан мулоқотда ахлоқ қоидалари ва меъёрига риоя қилган ҳолда ўзини тута олиш маҳорати); ўйин компетенцияси (атрофдаги оламни онгли равишда идрок қилиш ва олинган билим, кўникма, малака ва қадриятлардан ўқув ва амалий топшириқларни ҳал қилиш учун фойдаланиш) шаклланишига эришилади [1].

Юқорида санаб ўтилган компетенцияларнинг болаларда шаклланганлигини ўрганишда оғзаки, кўргазмали, амалий методлардан яқка тартибда, педагогик вазиятга қараб аралаш тарзда фойдаланилади. Қуйида “Илк қадам” ўқув дастури асосида 5-7 ёш болалар учун атроф оламга оид дидактик ўйинлардан намуналар келтирамыз. Мактабгача таълим жараёнида ўйинларни ташкил этишда оғзаки, кўргазмали ва амалий методлардан комплекс тарзда фойдаланилади.

5-7 ёшдаги болалар учун “Менинг хонам” ўйини.

Мақсад. Болаларда ўз хонаси қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш. Хонада қандай мебел ва жиҳоз, нарсас-буюмлар, ўйинчоқ ва китоблар бўлиши лозимлигини аниқлаш. Фазони идрок қилишни ривожлантириш.

Керакли жиҳозлар. Ҳар бир тарбияланувчига биттадан оқ қоғоз (бўш хона), мебел (кровать, кийим жавони, стол, стул) ва жиҳозлар, ўйинчоқ, тўқ ва ёрқин рангдаги пардалар расми, хона ўсимлиги, китоблар ва компьютер расми.

Ўйин қоидаси:

- ўйин иштирокчилари 5-6 нафар бўлади.
- ҳар бир иштирокчи мустақил равишда фаолият юритади.
- расмларни ўз хоҳишга кўра танлайди.

- топшириқни тез бажарган ва хонани қандай жиҳозлаганини тушунтириб берган бола ғолиб саналади.

Ўйиннинг бориши. Тарбиячи ўйин ҳақида қисқача савол-жавоб ўтказди ва куйидаги саволларни беради. Болалар сизни уйингизда алоҳида хонангиз борми?, Агар хонангиз бўлса, уни қандай жиҳозлаш керак?, Хонада нималар бўлиши керак?. Стол устида хонангиз учун керакли бўлган барча мебел, жиҳоз ва буюмларнинг расми кўйилган. Ўз хонангизни (оқ қоғозга) безатинг. Ўзингиз ёқтирган расмларни танлашингиз мумкин. Буюм ва нарсаларни жойлаштиринг. Нима учун шу буюмларни танлаганингизни сўзлаб беринг.

Изоҳ: Болалар топшириқни мустақил равишда бажаради. Кейин навбат билан хонани қандай жиҳозлаганини гапириб беради. Ўйин якунида натижалар таҳлил қилинади. Топшириқни тез ва сифатли бажарган болалар рағбатлантирилади.

“Уйимизни безатамиз” ўйини.

Мақсад. Болаларда мебеллар тури ҳақидаги билимларни мустаҳкамлаш. Уй ва хоналарни жиҳозлашда фойдаланиладиган жиҳозлар, нарса ва буюмлар, хона гулини жойлаштириш ҳақидаги тасавурни кенгайтириш. Маиший ускуналар ва уларнинг вазибаларини англашга ўргатиш.

Керакли жиҳозлар: Хоналар (меҳмонхона, ётоқхона, болалар хонаси, ошхона) учун турли шаклдаги ва рангдаги қоғозлар. Уй жиҳози, маиший ускуна (ойнаи жаҳон, музлатгич, ҳаво совутгич, ошхона жиҳози) ва мебеллар, жавон, китоблар, гиламлар, хона гули, дераза учун турли рангдаги пардалар.

Ўйин қоидаси.

- Хоналар учун қанча керакли жиҳозлар расми тайёрланган бўлса, шунча бола иштирок этади.
- Ўйин топшириғи якка тартибда бажарилади, тенгдоши билан маслаҳатлашиш мумкин эмас.
- Топшириқни тез бажарган бола ғолиб саналади. Ўз фаолияти ҳақида дизайнер (тарбиячи ёки болалардан бири бўлиши мумкин)га сўзлаб беради.

Ўйиннинг бориши.

Ҳар бир тарбияланувчи тарбиячи тавсияси бўйича ўзи хоҳлаган хона учун қанча мебел ва жиҳозлар кераклигини танлайди, қоғозлар уйнинг хоналарига мос ранг ва шаклда бўлади. Нима учун шундай безатганини сўзлаб беради. Тарбиячи ўйин жараёнини кузатади, ҳар бир иштирокчининг фаолиятини назорат қилади. Энг самарали ишлаётган болалар фаолиятини бошқалар билан муҳокама қилади. Ўйин якунида натижалар таҳлил қилинади.

Изоҳ. Бу ўйинмураккаброқ бўлиб, бола танлаган хонага мос мебел, нарса-буюмларни ўйлаб танлаши талаб этилади, масалан, меҳмонхона учун қандай жиҳоз ва гиламлар, мебел, парда, хона гули қўйиш лозимлигини аниқлаши керак. Ётоқхона, болалар хонаси ва ошхонага қандай мебел, жиҳозлар қўйилишини билиши керак.

“Бизнинг шаҳар ва қишлоқ” ўйини.

Мақсад. Болаларда шаҳар ёки қишлоқда яшовчи аҳолини турмуш тарзи, фаолияти ҳақидаги билимини кенгайтириш. Шаҳар ва қишлоқ ўртасидаги фарқни аниқлаш. Болаларда мантиқий фикрлаш кўникмасини шакллантириш. Атроф олам ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш. Катталар меҳнатига хурмат ҳиссини тарбиялаш.

Керакли жиҳозлар: шаҳар ва қишлоқ тасвирланган баланд бинолар, иншоот, транспорт воситалари (автобус, трамвай, метро), кинотеатр ва сайлгоҳ, завод, фабрика, кўп қаватли уйлар, стадион, мактаб ва боғчаларнинг расми. Турли касб

эгалари: комбайнчи, сут соғувчи, ишчи, курувчи, дехкон, боғбон ва шифокорларнинг расми.

Ўйин қоидаси.

- Гуруҳ бўлиб ўйналади.
- Гуруҳларда 3-4 нафар иштирокчи қатнашади.
- Топширикни тўғри ва тез бажарган гуруҳ ғолиб ҳисобланади.

Ўйиннинг бориши. Болалар ихтиёрий равишда иккита гуруҳга ажратилади. Биринчи гуруҳшаҳар қиёфасини тузади. Иккинчи гуруҳ эса, қишлоқни. Тарбиячи болаларни ўйин қоидаси билан таништиради. Улардан шаҳар ва қишлоқни бир-биридан фарқини айтиб беришини сўрайди. Болалар керакли расмларни танлаб олиб, қишлоқ ёки шаҳар сюжетини ясади.

Изоҳ. Тарбиячи болаларни топширикни тўғри бажараётганлигини назорат қилади ва йўналтириб туради. Ўйин якунида топширикни тўғри ва тез бажарган болалар рағбатлантирилади.

“Юлдузлар сайёраси” ўйини.

Мақсад. Болаларга инсоният аτροφдаги борлиқ билан боғлиқлигини тушунтириш. Юлдузлар туркуми билан таништириш. Хаёл ва ижодий тафаккурни ривожлантириш. Юлдузлар шакли ҳайвонлар ёки қушларга ўхшаш экани ҳақида тасаввурларни шакллантириш. Атроф оламга эҳтиёткорона муносабатда бўлишни тарбиялаш.

Керакли жиҳозлар: фланелеграф ёки дераза ойнаси. Рангли қоғозлардан қирқилган турли шаклдаги юлдузлар туркуми, альбом вароғи, проектор, компьютер.

Ўйин қоидаси.

- Ўйин иштирокчилари 5 ёки 6 нафардан иборат бўлади.
- Бошқа ўйинчиларга ҳалақит бермаслик.
- Бошқа болаларнинг жавобини диққат билан тинглаш.
- Топширикни мустақил бажариш ва сўзлаб бериш.
- Топширикни тўғри ва тез бажарган ўйинчи ғолиб бўлади.

Ўйиннинг бориши.

Тарбиячи юлдузли осмон расми ёки видеороликни кўрсатади. Болажонлар сизни “Юлдузлар сайёраси”га саёҳатга таклиф қилмоқчиман. (Тарбиячи олдиндан тайёрланган хонага болаларни олиб боради. Турли шаклдаги (ҳайвон ва қушлар тасвирланган) юлдузлар девор, дераза ойнасига илинган бўлади). Мана болалар “Юлдузлар сайёраси”га келдик. Кўряписизми бу жойда турли юлдузлар жойлашган, улар ҳайвон ва қушларга ўхшайди масалан, қатта айиқ, кичик айиқ, кичик от, қатта ит, кичик ит, бўри, тулки, жирафа, товус, қарға, қаптар, оққуш, турна, бургут, илон, олтин балиқ, қисқичбақа ва кит.

Тарбиячи: Болажонлар стол устида турли шаклдаги юлдузлар қўйилган, уларни девор ёки (деразадаги) ўхшаш шаклга мосини топинг. Болалар юлдузларни топади ва дераза (ёки девор) ёнига олиб боради. Тарбиячи юлдузларни келиб чиқиши ҳақидаги афсоналардан бирини айтиб беради. Топширикни тўғри бажарган ўйин иштирокчилари рағбатлантирилади.

“Светофор” ўйини.

Мақсад. Болаларда қўча ҳаракати қондаларига оид билим ва қўникмаларини мустаҳкамлаш. Светофор белгиларига кўра ҳаракатланишга ўргатиш. Йўловчи, ҳайдовчи ва йўл ҳаракати ходими ролини ижро этиш

Керакли жиҳоз. Светофор, уйлар, автоулов, қўча, ҳайдовчи, шофер, йўловчи, пиёдалар ўтиш жойи макети.

Ўйин қоидаси.

- ўйинда 5-6 нафар иштирокчи қатнашади.
- болалар ўзи ижро этмокчи бўлган рол (хайдовчи, йўловчи, йўл ҳаракати ходими)ларни танлайди.
- болалар йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилган ҳолда ролни бажаради.
- ўйин якунида энг яхши йўловчи ва хайдовчилар эълон қилинади.

Ўйиннинг бориши. Тарбиячи болалар биланкўча ҳақида суҳбатлашади.

Болалардан кўчада нималар жойлашганлигини сўрайди. (Болалар кўчада уй ва бинолар, савдо дўкони, дарактлар, светофор, пиёдалар ўтиш жойи ва йўловчилар юриши учун йўлақлар борлиги ҳақида сўзлаб беради). Сўнгра болалар йўл ҳаракати тасвирланган макетларни кўздан кечиради. Тарбиячи болаларга танлаган роли бўйича ўйинни бошлашни таклиф қилади. Болаларга йўлдан ўтганда светофор белгилари яъни қизил ранг кўрсатилганда-тўхташ, сариқ рангда тайёргарлик ва яшил рангда юриш кераклигини эслатади.

Йўл ҳаракати ходими йўлда юраётган автоуловларни кузатади. Хайдовчи светофор чироки (болалардан бири светофорнинг учта рангини навбат билан алмаштириб туради, йўловчи ва шофёрлар шунга кўра ҳаракатланади)га қараб автоуловни ҳайдайди. Йўловчилар пиёдалар ўтиш жойидан ўтади. Тарбиячи болалар фаолиятини кузатади ва йўналтириб туради. Ўйин якунида йўл ҳаракати қоидаларига амал қилган болалар рағбатлантирилади.

Адабиётлар:

1. Грошева И.В., Евстафьева Л.Г., Махмудова Д.Т., Набиханова Ш.Б., Пак С.В., Жанпейсова Г.Э. “Илк кадам” мактабгача таълим муассасасининг давлат ўқув дастури. Т.: 2018.- 59 б.
2. Дыбина О.В. Ребёнок и окружающий мир. Программа и методические рекомендации. Для занятия с детьми 2-7 лет. Изд.Мозаика-синтез., 2017-123 с.
3. Усова А. П. Роль игры в в детском саду.Для студ. высш. пед. учеб. заведений. / Т. П. Авдулова. – М.: Академия, 2009. - 203 с.
4. Файзуллаева М., Рустамова М. Атроф олам билан таништириш методикаси (Мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари учун).Т.:-2019-31.
5. Қодирова Ф.Р., Жўраева Н.Т. Мактабгача таълимда замонавий ёндашувлар ва инновациялар. ЎУМ. ТДПУ хузуридаги ХТХҚТМОХМ.Т.:2018-158 б
6. Экслейн В. Игровая терапия издательство: Изд-воинститута Психотерапии,М.: 2007-4216 с.

РЕЗЮМЕ

Мақолада болаларни атроф олам билан таништиришда ўйин технологияларининг аҳамияти ёритилган. Ўйинни ташкил этиш мазмуни ва методикаси баён этилган. Атроф оламга оид дидактик ўйинлардан намуналар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В статье освещена важность игровых технологий в ознакомлении детей с окружающим миром. Описываются содержание и методика игры. Приведены примеры дидактических игр об окружающем мире.

SUMMARY

The article highlights the importance of gaming technologies in familiarizing children with the world around them. The content and methodology of the game are described. Examples of didactic games about the surrounding world are given.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ТАЪЛИМНИНГ КЕЙИНГИ БОСҚИЧЛАРИГА ТАЙЁРЛАШ

Ташпулатова Д.М.

ТВЧДПИ

Таянч сўзлар: бошланғич, таълим, ўқувчи, тарбия, босқич, тайёрлаш, билим, кўникма, одатлантириш.

Ключевые слова: начальное, образование, ученики, воспитание, уровень, подготовка, знание, навык, умение.

Key words: primary, education, students, upbringing, levels, training, knowledge, skills, ability.

Ўзбекистонда таълимни ривожлантириш давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан ҳисобланади [1]. Шу сабабли бошланғич таълимни ривожлантириш ва унинг востисаида ўқувчиларни таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш зарурий вазифалардан бўлиб, бунда бошланғич таълимнинг мазмуни чуқурлашади. Айни пайтда, бугунги кунда бошланғич таълим олдида ўқувчиларни таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш ва унинг асосларини ишлаб чиқиш долзарб бўлиб турибди.

Ўзбекистон таълим тизимида бошланғич таълимдан кейинги куйидаги таълим турлари мавжуд:

- умумий ўрта таълим;
- Президент мактаблари;
- ижодий мактаблар;
- ихтисослаштирилган таълим муассасалари.

Бошланғич синф ўқувчилари мазкур таълим босқичларига тайёрланади. Айни пайтда бошланғич таълимдан кейинги таълим турлари функционал жиҳатидан фарқ қилади. Мисол учун, умумий ўрта таълим, яъни 5-11 синфлар ўқувчиларининг базавий асоси бўйича ўқувчиларга билим ва тарбия беради. Бунда умумий ўрта таълим олиш учун бошланғич синф ўқувчилари умумтаълимчиларнинг илк босқичини ўзлаштиради.

Президент мактаблари табиий ва аниқ фанларга йўналтирилган бўлиб, унда умумий ўрта таълим билан биргаликда йўналтирилган фанлар чуқурлаштирилган тарзда ўқитилади. Шу сабабли ўқувчилар Президент мактабларига тайёрланиши учун математика ва табиий фанлар бўйича чуқурлаштирилган билим олиши тақозо этилади.

Ижодий мактаблар муайян гуманитар фанларга мослаштирилган бўлиб, унда ўқувчиларнинг ижодий лаёқатларини ривожлантириш устувор ҳисобланади. Мисол учун, Абдулла Орипов номидаги ижод мактаби ўзбек тили ва адабиётига ихтисослаштирилган. Шу сабабли бундан таълим турида тайёрланиш учун бошланғич синф ўқувчиларининг ижодий лаёқатларини ривожлантириш тақозо этилади.

Ихтисослаштирилган таълим муассасалари муайян касб ёки хунарга мослаштирилган бўлиб, унда асосий эътибор ўқувчиларни хунарни қилишга қаратилади. Мисол учун, 2021-2022 ўқув йилидан бошлаб собиқ меҳрибонлик уйлари ихтисослаштирилган таълим муассасаларига айлантирилди ва унда кичик мутахассислар тайёрлаш белгиланди. Шу жиҳатдан бошланғич синф ўқувчилари бундай таълим муассасасига тайёрланиши учун муайян касб ёки хунарга йўналтирилади.

Эътибор берилса, мамлакатимизда бошланғич таълимдан кейинги таълим турлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларни ташкил этишда ҳалқаро таълим дастурларига асосланган. Шу сабабли бошланғич синф ўқувчиларини мазкур таълим турларига тайёрлаш бўйича янгича ёндашувларга асосланиш тақозо этилади. Бу борада бизнинг ёндашувимиз куйидагилардан иборат:

- ўқувчиларини имкон қадар мутахассислар иштирокида ўқитиш мақсадга мувофиқ бўлади;
- ўқувчиларнинг қизиқиши ва лаёқатига асосан уларни таълимнинг кейинги турларига тайёрлаш самарали ҳисобланади;
- шу сабабли бошланғич таълим мазмунини янгича идрок этиш керак бўлади;

- бунинг учун бошланғич синф ўқитувчилари муайян тайёргарликдан ўтиши тақозо этилади.

Буларнинг барчаси бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги турига мақсадли тайёрлаш лозимлигини кўрсатади.

Бугунги кунда мазкур масала бўйича ягона методологик ёндашув мавжуд эмас. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонунига асосан бошланғич таълимнинг мазмунини чуқурлаштириш, унинг вазифаларини аниқ белгилаш ва ўқувчилар билан ишлаш методологиясини яратиш долзарб бўлиб турибди[2]. Мазкур масала бўйича бизнинг ёндашувимиз қуйидагилардан иборат:

- бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг турларига мақсадли тайёрлаш вазифаларини аниқ белгилаб олиш;
- ўқувчиларнинг лаёқатини илмий-педагогик ташхислаб бориш;
- ўқувчиларнинг ижодий лаёқатларини аниқ йўналтириш;
- ота-оналарнинг таълим бўйича фаоллигини ошириш;
- бошланғич таълимнинг бошқа таълим турлари билан методологик алоқасини кучайтириш.

Бундай ёндашув бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги турларига мақсадли тайёрлаш имконини беради.

Кузатишлар шунини кўрсатадики, Марказий Осиё мамлакатлари ичида Ўзбекистонда бошланғич таълимдан кейинги таълим турлари кўп ҳисобланади[3]. Шу сабабли мазкур хусусиятдан келиб чиққан ҳолда қуйидагиларни амалга ошириш долзарб бўлиб турибди:

- бошланғич таълимнинг ўқув фанларини туркумлаштирилган асосда такомиллаштириш ва дарсликларнинг мазмунини чуқурлаштириш;
- бошланғич таълимни электрон дарсликлар билан таъминлаш;
- бошланғич синф ўқитувчилари учун ўқитувчи китоби материалларини кенгайтириш;
- бошланғич таълимдан кейинги ўқитиш жараёни хусусиятларидан келиб чиқиб бошланғич синф мавзуларини белгилаш;
- энг илғор бошланғич синф ўқитувчилари тажрибаларини оммалаштириш.

Буларнинг барчаси бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлашда назарий ва методик асос ҳисобланади. Айни пайтда, халқ таълими бўлимлари ходимларини бошланғич таълим мазмуни бўйича янги ёндашувлар билан таништириш долзарб ҳисобланади.

Олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлашда уларга бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш бўйича кўникма ва малака бериш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бунинг учун мажбурий-мутахассислик фанлари мақсадли равишда такомиллаштирилиб борилиши керак. Айниқса, ўқитишнинг кредит-модуль тизими шароитида мутахассислик фанларини ҳар бир ўқув йилининг бошида такомиллаштириш тақозо этилади. Мисол учун, “Бошланғич таълимда “Тарбия” фанини ўқитиш методикаси” фанида бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги турларига тайёрлашни назарда тутиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Умуман бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш билан бошланғич таълимнинг мазмунини ўзгартиришга эришиш мумкин. Шу сабабли бу борада янги ёндашувлар асосида илмий-тадқиқотлар олиб бориш тақозо этилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 февралдаги “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // www.ziyounet.uz
2. Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. // www.ziyounet.uz
3. Жабборова О.М. Ўқитишнинг кредит-модул тизимида ўқув фаилари кўламини кенгайтириб бориш асослари. Current research journal of pedagogics 2(8): 2021, pp 92-95.

РЕЗЮМЕ

Мақолада бошлангич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш зарурияти тўғрисида фикр юритилган ва методик тавсиялар тақдим этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье размышлено о подготовке учеников начальных образование в следующие уровен обучения и дана методические рекомендации по данному вопросу.

SUMMARY

The articles reflect on the preparation of primary education students for the next levels of education and provide methodological recommendations on this issue.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISI KASBIY KOMPETENTLIGINING DARAJALARI

Tojiboeva G.R.

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: kasbiy kompetentlik, pedagogik kompetentlik, kompetentsiya, kasbiy tayyorgarlik, motivatsiya, integral sifat.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, компетенция, профессио-нальная подготовка, мотивация, интегральное качество.

Key words: professional competence, pedagogical competence, professional training, motivation, integral quality.

So'nggi yillarda ijtimoiy tajriba doimiy ravishda o'zgarib borayotgani, ta'lim sohasi isloh etilayotganligi, barcha turdagi mualliflik pedagogik tizimlarining paydo bo'lishi va jamiyatning mutaxassisga bo'lgan talablari darajasi tufayli o'qituvchining kompetentligi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida qayd etilganidek, oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari sifatida yuqori malakali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, talablardan kelib chiqqan holda inson kapitalini rivojlantirish belgilangan. Mamlakatni modernizatsiya qilish va qaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun mehnat bozorini, intellektual qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish va ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirish bo'yicha mustaqil qarorlar qabul qilishga qodir, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, ijodiy va tizimli fikrlaydigan kadrlar tayyorlash dolzarblashmoqda.

Shuning uchun o'qituvchining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini tavsiflash uchun o'qituvchining «professional (pedagogik) kompetentligi» tushunchasi qo'llaniladi.

Kompetentlik haqida gapirar ekanmiz dastlabki darajalar mezoniga murojaat qilsak:

Ongsiz kompetentsizlik - bilmayman, qanday qilib bilmayman

Ongli kompetentsizlik - bilaman, lekin qila olmayman

Ongli kompetentlik - men qanday qilib bilaman va qodir bo'lishni o'rganaman

Ongsiz kompetentlik - men o'rgandim va qila olaman

Superongli kompetentsiya - men o'rgandim va boshqalarga ham o'rgata olaman.

Endi biz ushbu darajalarni batafsil ko'rib chiqamiz va bu darajalarning har biri nimani anglatishini ko'rib chiqamiz.

Nisbatan aytganda, biz odamni ikki darajaga bo'lishimiz mumkin:

Men birinchi darajani «aql» so'zi deb atayman, ya'ni bu bizning mantiqiy ongimiz bo'lib, uning yordamida biz hamma narsani tushunamiz, biz hamma narsani xaritada kiritamiz va nimanidir bilamiz. Ikkinchi narsa, ehtimol, tanaga ko'proq bog'liq, ammo keling, buni ongosti deb ataylik. Ong osti qobiliyatlari deb ataladigan qobiliyatlarni o'z ichiga oladi - bu biz ongning uni qandaydir tarzda boshqarishiga muhtoj bo'lmasdan biror narsani qilishimiz mumkin.

Ongsiz qobiliyatsizlik

Ongsiz qobiliyatsizlik nima? Bu shuni anglatadiki, ongda men bilan nimadir noto'g'ri ekanligi haqida hech qanday ma'lumot yo'q va ongsizda, shunga ko'ra, bu borada hech qanday ko'nikma yo'q. Ongsiz qobiliyatsizlik darajasida bizni keyingi bosqichga, ongli qobiliyatsizlik darajasiga olib chiqish uchun qandaydir tarzda ta'sir qilishi va ta'sir qilishi mumkin bo'lgan yagona narsa bu jamiyat, atrofmizdagi odamlardir. Ya'ni, biz ertami-kechmi kingadir duch kelamiz, biz uni ko'ramiz yoki u bizga nimadir aytadi yoki kimdir nimadir qilayotganini ko'ramiz va birdan biz «lekin buni qanday qilishni bilmayman» deb sezamiz ... Keyin bizda ongli qobiliyatsizlik paydo bo'ladi.

Ongli qobiliyatsizlik

Ongli qobiliyatsizlik - bu yoqimsiz narsa, u «agar siz biror narsani o'rgangan bo'lsangiz, buni bilmasligingiz uchun buni qilish juda qiyin» kabi bir xil seriyadan. Agar men ko'rgan yoki duch kelgan narsa mening omon qolish, hukmronlik qilish, to'g'ri bo'lish yoki boshqa chuqur ehtiyojlarim bilan bog'liq bo'lsa, u meni bezovta qiladi, men uchun ayblov yaratadi, meni azoblaydi va hokazo. Ya'ni, ongli qobiliyatsizlik holatida qolish juda qiyin, shuning uchun odam tezda «ongli kompetensiya» deb ataladigan darajaga o'tishga harakat qiladi.

Ongli kompetensiya

U nimadan iborat? Bu erda, qoida tariqasida, siz xohlaysiz va qila olasiz, ya'ni ba'zi darsliklarni, ma'lumotlarni topish, uni o'qish va uni intellektual tushunish, nima va qanday ishlashini aniqlash imkoniyati mavjud. Go'yo bu joyda «Matrisa» filmi qahramoni o'z vaqtida donolik bilan aytgan davlat tuzog'i paydo bo'lganga o'xshaydi. Morfey aytdi: «Yo'lni bilish va u yerda yurish bir xil narsa emas». Ongli kompetensiya go'yo «yo'lni bilish»ga o'xshaydi, lekin undan o'tish uchun siz mahoratga ega bo'lishingiz kerak. Ammo qanday qilib mahoratga ega bo'lish kerak. Bu qiyin narsa, chunki tinglagan har bir kishi biladi.

Ongsiz kompetensiya

Ongsiz kompetensiya ma'nosida, men biror narsani qanday qilishni bilsam, u holda buni qilish uchun o'ylashim shart emas. Eng qizig'i, bir muncha vaqt o'tgach, men buni qanday qilishimni unutib qo'yishim mumkin. Bu holat ham beshinchi darajaga to'g'ri keladi, bu haqda juda kam odam biladi, men buni «ota ongli kompetentlik» deb atayman.

Superongli kompetensiya

Bu har xil qiziqishlarga ega bo'lgan odam, masalan, tadqiqotchi, o'zini qanday qilib qilayotganini kuzatishni boshlaydi. Ya'ni, u o'z mahoratini kuzatadi va uni qanday algoritmlash, texnologiyalashtirish va qila oladigan narsalarni boshqa odamlarga o'tkazish haqida ma'lumotga ega. Bu juda kam uchraydigan qobiliyat. Masalan, xuddi shu NLP buni qanday qilishni biladigan boshqa odamni topishga, uni modellashtirishga va shu tariqa o'zingizga kerakli mahoratni ko'chirishga bag'ishlangan, ammo, qoida tariqasida, bundan ham qiziqroq mavzu bor - bu o'zingizdan topish. siz nimasiz, siz qanday qilishni bilasiz va uni boshqalarga etkazadigan tarzda modellashtirasiz.

O'qituvchining kasbiy kompetentligining ba'zi ta'riflariga to'xtalsak. Lyubotinskiy A.A. o'qituvchining kasbiy kompetentligi ostida ma'lum bir kasbiy sohada tashqi dunyo

bilan samarali o'zaro munosabatda bo'lish imkoniyatini ta'minlaydigan va kerakli kasbiy vakolatlar to'plamiga bog'liq bo'lgan shaxsning murakkab resursini tushunadi.[1]

E.M.Nikitinning ta'kidlashicha, o'qituvchining kasbiy kompetentligi uning insonparvarlik yo'nalishi va pedagogik voqelikni ko'rish qobiliyati, pedagogik texnologiyalarni egallash, rivojlanish va shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirishni o'z ichiga oladi.

M.Gonchar o'qituvchining kasbiy kompetentligini o'qituvchining kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi tizim sifatida tushunadi.

R.A.Rogojnikova o'qituvchining kasbiy kompetentligini kasbiy bilim, pedagogik mahorat, kasbiy pozitsiyalar, o'qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari sifatida tushunadi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligining asosiy bloki o'qituvchining shaxsiyati bo'lib, uning tuzilishida quyidagilar ajralib turadi:

- shaxsiy motivatsiya (shaxsning yo'nalishi va uning turlari);
- xususiyatlari (pedagogik qobiliyatlar, xarakter va uning xususiyatlari);
- psixologik jarayonlar va shaxsiyat holatlari;
- shaxsiyatning integral xususiyatlari (pedagogik o'z-o'zini anglash, individual uslub, ijodkorlik - ijodkorlik sifatida).[2]

O'qituvchining kasbiy kompetentligining tarkibiy qismlari:

- o'qituvchining zarur bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi;
- umumiy psixologiyani, xususan, rivojlanish psixologiyasini chuqur bilish;
- ish uslubi;
- uzluksiz o'z-o'zini takomillashtirish;
- pedagogik mahorat va malakalarni egallash;
- pedagogik aks ettirishni rivojlantirish;
- nazariy psixologik-pedagogik bilimlarni o'quv amaliyotida qo'llash qobiliyati;
- o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi;
- tarbiyaviy aloqa.

O'qituvchining kasbiy malakasini baholash uchun pedagogik kompetentlik darajalari kiritiladi.

Xorijiy mutaxassislarning nuqtai nazariga kelsak, masalan, Qo'shma Shtatlarda, jamoatchilikning maktablarda malakali mutaxassislar ko'rish yuqori istagini hisobga olib, o'qituvchilarni beshta asosiy jihatlarini qamrab oluvchi test natijalariga ko'ra, ishga qabul qilinadi:

- 1) asosiy ko'nikmalar;
- 2) umumiy dunyoqarash (san'at, adabiyot, tarix sohasidagi bilimlar);
- 3) bilim o'qitiladigan mavzu;
- 4) pedagogika, psixologiya va falsafa sohasidagi bilimlar;
- 5) mahorat o'qituvchilar (bu jihat ko'pincha tanqid qilinadi va u yetarli emas deb hisoblanadi, chunki mahoratning barcha elementlarini hisobga olish qiyin) [4].

A.K.Markova professional kompetentligining quyidagi olti darajasini belgilaydi.

Birinci daraja - stajyor o'qituvchi: kasb amaliyotiga kirish, o'z kuchini sinab ko'rish.

Ikkinchi daraja - o'qituvchi: fan va amaliyotda ma'lum bo'lgan usullardan foydalangan holda kasb asoslarini egallash; ijobiy ishlash va samaradorlik. Birlamchi e'tibor talabning rivojlanishiga emas, balki bilimga qaratiladi.

Uchinchi daraja - o'qituvchi-ustoz: fan va amaliyotda ma'lum bo'lgan eng yuqori texnika namunalariga ega bo'lish; barqaror yuqori samaradorlik; optimallik; o'quvchilarning rivojlanishini hisobga olishga intilish.

To'rtinchi daraja - o'qituvchi-innovator: o'qitish yoki tarbiyalashning individual original usullarini yoki ajralmas original tizimlarini izlash va ulardan foydalanish; yaratish; yangi narsalarni qidirishda samaradorlik; talabalarning aqliy rivojlanishiga aniq e'tibor berish; individuallik.

Beshinchi daraja - o'qituvchi-tadqiqotchi: boshqa o'qituvchilarning o'ziga xos g'oyalari yoki yangi usullarining ahamiyatini o'rganish va baholash istagi va qobiliyati, samaradorlikni, optimallikni baholash.

Oltinchi daraja - professional o'qituvchi: psixologik o'z-o'zini rivojlantirishga doimiy intilish, oldingi ijobiy darajalarning mavjudligi; «talabdan» va talaba uchun barcha qidiruvlarni amalga oshiradigan psixolog; yangisining samaradorligini o'rganishni biladigan tadqiqotchi; yangi narsalarni sinab ko'radigan innovator; zamonaviy ilm-fan bagajiga ega bo'lgan usta.

M.Gonchar A.K.Markova tasnifidan foydalanib, o'qituvchi kompetentligini rivojlantirishning quyidagi darajalarini ajratib ko'rsatadi:

- «Fan o'qituvchisi» (o'qituvchi o'quvchining individual xususiyatlarini rivojlantirishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi deb hisoblamaydi).

- «Oqilona konservator» (o'qituvchi o'quvchining individualligini rivojlantirishga qaratilgan, ammo maqsadga erishish uchun u birinchi darajali o'ziga tegishli bo'lmagan vositalardan foydalanadi).

- «Tadqiqotchi» (o'qituvchi rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun ongli ravishda etarli vositalardan foydalanadi, lekin baribir barqaror muvaffaqiyatga erishmaydi).

- «Professional» (o'qituvchi nafaqat rivojlanish maqsadlarini belgilaydi, balki ularni muvaffaqiyatli amalga oshiradi).

- «Superprofessional» (o'qituvchi umuman pedagogikaning rivojlanishiga sezilarli, sezilarli hissa qo'shadi).[3]

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, biz bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligining uch darajasini belgilab oldik: quyi, o'rta, yuqori.

Bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarning pedagogik kompetentligining quyi darajasi sifatida quyidagi mezonlarni belgilab oldik:

- kichik maktab yoshidagi bolalarning pedagogik – psixologik xususiyatlarini bilish;
- o'qituvchi imidjiga egalik (kiyinish madaniyati) ko'nikmasi;
- notiqlik ko'nikmasi;
- metodlar tasnifini bilish;
- darsni tashkil etish xususiyatlarini bilish;
- o'z ustida ishlash ko'nikmasi.

Chirchiq davlat pedagogika institutida bo'lajak boshlang'ich o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishda pedagogik ta'lim innovatsion klasteri (PTIK) dan keng foydalanib quyi darajasini shakllantirish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda.

Adabiyotlar:

1. Люботинский А. А. Характеристика методической компетентности в структуре профессиональной компетентности будущих учителей иностранного языка / А. А. Люботинский. — Текст: непосредственный // Педагогика: традиции и инновации: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, июнь 2014 г.). — Т. 0. — Челябинск: Два комсомольца, 2014. — С. 154-157. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/104/5789/> (дата обращения: 01.12.2021).

2. Тлеубердиев Б.М., Рысбаева Г.А., Медетбекова Н.Н. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГА // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 10-1. – С. 47-50; URL: <https://expeducation.ru/r/article/view?id=4119> (дата обращения: 01.12.2021).

3. Источник: https://superinf.ru/view_helpstud.php?id=2479

4. Балицкая Н.З. Педагогическое образование за рубежом. Тесты на компетентность учителя // Педагогическое образование. – 1992. – Выпуск № 5. – С. 101-102.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentlik darajalari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается уровни профессиональной компетентности учителя начальных классов.

SUMMARY

The article examines the levels of professional competence of primary school teachers.

ВАРИАТИВ МОДЕЛЛАШТИРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Орипова Н.Х.

Қарши давлат университети Мактабгача таълим кафедраси мудири, доц., п.ф.н.

Таянч сўзлар: шахс, вариативлик, вариатив таълим, моделлаштириш, вариатив моделлаштириш, индивидуаллик.

Ключевые слова: личность, вариативность, вариативное обучение, моделирование, вариативное моделирование, индивидуальность.

Key words: personality, variability, variable learning, modeling, variable modeling, individuality.

Ҳозирги замонавий таълим жараёнида олий таълим тизимида таҳсил олаётган ҳар бир талабанинг индивидуаллигини ривожлантириш ҳамда чуқур фундаментал билимга эга, ностандрт фикрлайдиган, турли мураккаб вазиятлардан чиқиб кетиш йўлларини биладиган, малакали ва рақобатбардош педагог кадрларга талаб юкори ҳисобланади. Ушбу талабларга жавоб берадиган кадрларни тайёрлашда бутунги кунда замонавий таълим шаклларининг вариатив, масофавий, интерактив, дуал, инклюзив каби турларидан фойдаланиб келмоқдалар. Мазкур таълим шаклларининг ҳар бирини ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, улар умумий бир мақсад - шахсга йўналтирилганлиги билан аҳамиятлидир. Айниқса, бутунги кунда мазкур таълим шаклларидан бири - вариатив таълим ривожланган давлатлар тажрибасида самарали қўлланилмоқда.

Дарҳақиқат, жаҳоннинг таракқий этган мамлакатлари тажрибасига қўра таълим жараёнида шахсни тарбиялаш биринчи даражаги аҳамият касб этади ва унинг билиш фаолиятини вариатив моделлаштириш асосида ривожлантириш педагог-тадқиқотчилар диққат марказида турибди. Ушбу ёндашувнинг ҳаётий зарурият эканлигини америкалик таниқли бизнесмен Джон Грилос шундай ёритиб беради: “Ўқувчилар у ёки бу соҳада ўзлаштираётган билимларнинг мустақкамлик даражаси унча муҳим эмас, чунки бу билимлар ҳар йили ўзгаради ва баъзан ўқувчилар уларни ўзлаштиришга улгурмасларидан эскиради. Бинобарин, иқтисодиётга ахборот билан ишлашни мустақил ўрганишга, турли соҳалардаги ўз билим ва кўникмаларини мустақил такомиллаштиришга, зарур ҳолда янги билимлар ва касбларни ўзлаштиришга қодир бўлган ёшлар келиши муҳимроқдир”[30].

Шубҳасиз, Джон Грилоснинг ушбу фикри таълим тизимининг ҳар бир соҳагаси тегишли. Негаки, айни замонада фан-техниканинг шиддатли ривожланиши натижасида фаннинг турли янги тармоқлари вужудга келмоқда ва билимлар янгиланиб, ўзгариб бормоқда. Шунингдек, бундай жараёнда таълим шаклининг ҳам янгидан-янги турлари пайдо бўлиши кутилмоқда. Фикримиз исботи сифатида вариатив таълим ҳам ана шундай таълим шаклларидан бири ҳисобланади.

Вариативлик атамаси илмий адабиётларда XX асрнинг 80-йилларининг ўрталаридан бошлаб қўлланила бошланган. Вариатив таълимнинг асосий жиҳатлари МДХ олимлари А.С. Асмолова, В.Н. Аверкина, А.В. Золотарева, В.Г. Куликова, Й.С. Турбовский, А.М. Сирулникова, В.А. Левинларнинг илмий асарларида ёритиб берилади.

Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.Р.Луриялар вариатив таълимни замонавий ижтимоий маданият муҳитидаги аҳамиятини юқори баҳолаб, қайсиқим уни шахсдаги индивидул ижодий қобилиятларни ривожлантиришнинг асосий омили сифатида эътироф этадилар.

В.В. Пиканнинг фикрича: “Вариатив таълим - таълим жараёнини педагогик бошқаришнинг таркибий қисми бўлиб, таълим-тарбия ва ривожланишнинг ўзаро боғлиқ функцияларини амалга оширадиган ўзгарувчан таълим тизимидир [144].

Шунингдек, у вариатив таълимни инсоннинг ҳаёт йўлини тўғри танлаш имкониятларини кенгайтиришга ва шахснинг ўзини ўзи ривожлантиришга қаратилган жараён сифатида эътироф этади.

Е.В. Клейменова илмий изланишларида олий таълим жараёнида вариатив таълимнинг аҳамияти, принциплари, амалга ошириш механизмлари, тамойиллари ҳақида тўхталиб ўтади ва вариатив таълимни шундай изоҳлайди: “Вариатив таълим деганда биз педагог талабанинг таълим максадларини амалга оширишдаги ўзаро таъсири, талабанинг ўқув объектларига, мазмуни, воситалари, шакллари даражасига қиймат-семантик муносабатни танлаш шароитида амалга оширилади” - деб тушунтиради [23].

И.А. Галацкованинг тадқиқот ишида ўқувчиларни мактаб муҳитига мослашувчанлигини таъминлашда вариатив моделлаштиришнинг йўналишлари тадқиқ этилган. Шунингдек, тадқиқотчи ушбу ишланишида ўқитувчилар эгаллаши лозим бўлган педагогик-психологик компетентлик, вариатив таълимни ташкил этиш аспекти, босқичлари ҳақида фикр юритади [27].

Е. И. Санина, А. М. Маскавалар “Вариативное обучение как одно из направлений модернизации образования” номли мақоласида вариатив таълимни таълим жараёнини модернизация қилишнинг асосий йўналиши деб ҳисоблайдилар. Шунингдек, изланувчилар ушбу мақоласида вариатив таълимнинг ривожланиш босқичларини таҳлил қилиб, унинг нисбатан янги тушунча эканлигини ва таълим муҳитида такомиллашиб бораётганлигини эътироф этадилар. Уларнинг фикрича вариатив таълим жараёнида танлов муҳим ҳисобланади ва увариатив таълимнинг асосий категориясидир. Ўқувчи бу жараёнда қуйидагиларни: таълим муассасаси, фан, ўқув режа, фан дастури, фанлар, электив курслар, ўқув жараёнининг турларини танлаши мумкин [10].

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “вариант” сўзининг луғавий маъноси қуйидагича очиб берилади: “Вариант - лотинча “variantis” сўзидан олинган бўлиб, ўзгарувчан деган маънони англатади [441].

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида “вариация” сўзи (лот. variatio — ўзариш) (генетикада) — маълум бир мажмуани ташкил қилувчи бириклар ўртасидаги модификацион ёки генотипик фарқлар; белгининг сифат ёки миқдор жиҳатидан ўзгариши [388] — деб изоҳ берилади.

Вариативлик тушунчаси кўп сифатга эга тушунча ҳисобланади. Зеро, ижтимоий ҳаётда ҳар бир жараён, ҳодисанинг ўзига хос вариативи бор. Илмий изланишларда вариатив таълим ижодий фаолият жараёнида шахснинг индивидуаллик хусусиятини ривожлантирувчи омил сифатида изоҳланади. Биламизки, талабалар таълим жараёнида эгаллаган билимларни аниқ амалий вазиятларда қўллашда қийналадилар

ва улардаги кўникмалар асосан репродуктивлик касб этади. Вариатив таълимда эса талабалар эгаллаган билимларида ижодий йўналганлик кучаяди.

Демак, ўқитишнинг вариативлиги бўлган жараёнда талабаларнинг таълим олишга бўлган иштиёқи ва талаби кучайиб бораверади. Шу билан бирга, мазкур жараёнда талабаларда дастурий таъминот, ўқитишнинг ташкилий шакллари ва воситаларини танлаш имконияти юзага келади. Бу эса ўз навбатида талабаларнинг касбий билимларни эгаллашга нисбатан мотивининг ўсиб боришини таъминлайди.

Ўзбекистон таълим тизимини ривожлантиришнинг замонавий тенденцияларига бағишланган илмий тадқиқот намуналари ва олиб борган тадқиқот ишларимизга кўра ушбу масала бўйича қўйидаги муаммолар мавжудлиги аниқланди:

- республикамиздаги аксарият ОТМларда ўқитишнинг стандарт ва қолиплаган шаклининг мавжудлиги;
- ОТМларда етишиб чиқаётган кадрларнинг маҳаллий ҳудудлар имкониятларига мос келмаслиги;
- ўқув меъёрий ҳужжатларнинг мазмунан ва шаклан бир хиллиги;
- касбий фаолият учун зарур бўладиган фанларни бўлажак мутахассисларга танлаш имкониятининг пастлиги ва бошқалар.

Вариатив таълим - таълим истеъмомли сифатида талабаларга таълим хизматларини танлаш имкониятини беради. Бу шуни англатадики, ҳар бир замонавий ўқув ташкилотининг ривожланиш йўлини белгилайди. Бу асосий ўқув дастурларининг тузилишига ёрдам беради, унда инвазарт ядро ва ўзгарувчан қисм билан бирга.

Юқоридаги муаммоларни бараф этиш учун албатта ОТМ жараёнида вариатив ўқитишни жорий этиш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун аввало вариатив таълимни моделлаштириш ва шу модел асосида таълим жараёнида ўқитишни амалга ошириш керак бўлади.

Вариатив моделлаштириш – ўзгарувчан ёки танлов асосида ўқитиладиган таълим шаклини моделлаштириш ёки ўзига хос педагогик жараённинг мазмунини ифодалаш учун ишлаб чиқилган намунадир. Вариатив моделлаштиришнинг мақсади ва вазифалари қўйидагича ҳисобланади:

1. Вариатив моделлаштириш педагогик жараённи такомиллаштириш, замонавийлаштириш ва самарадорлигини оширишга бўлган ижтимоий эҳтиёжни қондиришга хизмат қилиши.

2. ОТМда ўқитиладиган вариатив фанлар юқори дидактик ҳамда тарбиявий характерга эга бўлиши, шунингдек, талабаларни назарий ҳамда амалий, умумкасбий ва ихтисослик билимлар билан қўролантиришга қўмаклашиши.

3. Вариатив таълим – шахсий ва касбий йўналганлик хусусиятига эга бўлиши, хусусан талабаларни касбий фаолиятда муайян технологик ёндошувни қўллаш олишга тайёрлаши.

4. Вариатив таълим келажакда таълим жараёни моҳиятини башоратлаш ва унинг мазмуни ойдинлаштириш имкониятини яратиши.

Умуман олганда олий таълим жараёнида вариатив моделлаштиришни амалга ошириш нафақат таълим сифати ва самарадорлигининг юксалишига хизмат қилади, балки рақобатбардош кадрлар етишнинг муҳим омили ҳисобланади. Зеро, юқоридаги таҳлилларда ҳам вариатив моделлаштиришнинг аҳамияти хорижий олимлар томонидан батафсил ёритиб берилган.

Адабиётлар:

1. Галацкова И.А. Моделирование вариативных образовательных маршрутов учащихся как средства обеспечения адаптивности школьной среды. Автореферат. Ульяновск. 2010.27- стр.

2. Клейменова Е.В. Педагогические условия реализации вариативного обучения студентов высшего учебного заведения. Автореферат. Воронеж. 2009. 23- стр.
3. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли дугати. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2006, 441 б.
4. Миралиева Д. Жаҳон таълим тизими. Ўқув услубий мажмуа. Т.: Иқтисодийёт., 2016 й., 30- б.
5. Пикан В.В. Технология вариативного обучения – М.: Перспектива, 2008. – 144 -стр.
6. Санина Е. И., Маскаева А. М. Вариативное обучение как одно из направлений модернизации образования. Москва. Преподаватель XXI века. 2010. №4 7-10 стр.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2001, 388- б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада вариатив моделлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг ижтимоий аҳамияти, вариатив таълим ва вариатив моделлаштиришга доир хорижий олимларнинг ёндашувлари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье описаны особенности вариационного моделирования, его социальная значимость, взгляды зарубежных ученых на вариативное образование и вариационное моделирование.

SUMMARY

The article describes the features of variational modeling, its social significance, the views of foreign scientists on variational education and variational modeling.

SAVOD O'RGATISH DAVRIDA O'QUVCHILARNI GRAMMATIK-ORFOGRAFIK BILIMLARNI AMALIY O'ZLASHTIRISHNI TA'MINLOVCHI MASHQLAR

G`ulomova X

Chirchiq davlat pedagogika instituti dotsenti

Bakiyeva H.

Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)

Tayanch soʻzlar: savod oʻrgatish, grammatika, imlo, bosqichli izchillik tamoyili, soʻz tarkibi, soʻz yasalishi, asosdosh soʻz, gap, gap mazmunini aniqlash, gapni toʻgʻri tuzish va yozish, , adabiy-orfoepik talaffuz.

Ключевые слова: грамотность, грамматика, орфография, пошаговая последовательность, структура слова, словообразование, корневое слово, предложение, определение предложения, правильное построение и написание предложения, литературное и орфоэпическое произношение.

Key words: literacy, grammar, spelling, step-by-step sequence, word structure, word formation, root word, sentence, sentence definition, correct sentence construction and spelling, literary and orthoepic pronunciation.

Savod oʻrgatish davridayoq bolalar grammatika va imlodan ayrim materiallarni amaliy oʻzlashtira boradilar, yaʼni ularga grammatik mavzu nazariy tushuntirilmaydi, nazariy maʼlumot berilmaydi. Bolalar ogʻzaki va yozma nutqni oʻzlashtirish va yozma mashqlarni bajarish bilan oʻquv yilining ikkinchi yarmida yoki keyingi sinflarda oʻrganiladigan mavzularni oʻzlashtirishga tayyorlanadilar.

Savod oʻrgatishning birinchi oylaridayoq bolalar *Omon, Tolib, Lola, Naima* kabi juda koʻp ismlarni oʻqiydilar va kishilarning ismlari bosh harf bilan yozilishini amaliy oʻzlashtira boradilar. Bu bilan ular keyinroq oʻrganiladigan kishilarning ismi bosh harflar bilan yozilishiga doir imlo qoidasini oʻzlashtirishga tayyorlanadilar.

Til-dil, olti-olti kabi soʻzlarni oʻqishni mashq qilish jarangli va jarangsiz undoshlarni oʻzlashtirishga, *son-sana, gul-gulchi-guldon-gulzor, bogʻ-bogʻbon* kabi soʻzlarni oʻqishni mashq qilish esa bolalarni «Asosdosh soʻzlar» mavzusini oʻzlashtirishga tayyorlaydi.

Propedevtik mashqlar tizimi boshlang'ich sinflar grammatika va imlo dasturining bosqichli izchillik tamoyili asosida tuzilishiga mos keladi. Amaliy ishlar natijasida bolalarda ma'lum nutq tajribasi, so'zni, uning tarkibi va yasalişini, boshqa so'zlar bilan bog'langanda o'zgarishini kuzatish tajribasi to'plana boradi. Mana shu tajribalar asosida o'quvchilar nazariy umumlashmalarni o'zlashtiradilar, bular asosida esa grammatik tushuncha va orfografik qoidalar shakllanadi.

Gap ustida ishlash. Fikr almashish, aloqa-aralashuv gap vositasida amalga oshiriladi, shuning uchun ham gapni o'qishga, gap tuzishga, gap mazmunini aniqlashga, gapni to'g'ri yozishga oid amaliy bilimlar savod o'rgatish davridan boshlab shakllantiriladi.

O'quvchilarda nutq, uning og'zaki va yozma shaklda bo'lishi, nutqning gaplardan hosil bo'lishi va gap haqida amaliy tushuncha darslikdagi mazmunli rasmlar asosida hosil qilinadi. Buning uchun o'qituvchi rasm yuzasidan 3-4 so'zli savollar tuzib keladi.

Masalan:

1. *Rasmda nima tasvirlangan?*
2. *Aziz dalada nima qilyapti?*
3. *Kimlar bog'da olma terayapti?*

O'quvchilar javobi gap nusxasi orqali xattaxtada quyidagicha tasvirlab beriladi:

□ □ □ .

□ □ □ .

□ □ □ □ .

O'quvchilar javobidan nima hosil bo'lgani (hikoya, og'zaki nutq) aniqlanadi. So'ng o'qituvchi xattaxtada hikoyaning nusxasi chizilganini aytadi. O'quvchilar nusxalarni kuzatadilar.

O'qituvchi birinchi nusxa 1-berilgan savolning - gapning javob gapi ekanini aytadi. So'ngira o'quvchilarga nechta savol berilgan va nechta javob olinganini aniqlash topshirig'i beriladi. Ularga "CHiziqning boshi nima uchun burchakli? Oxiriga nima qo'yilgan?" kabi savollar bilan murojaat qilinadi. Ular "3 ta savol - 3 ta gap berilgan edi, shuning uchun 3 ta javob - 3 ta gapning nusxasi chizilgan" deyishadi. O'quvchilarning javobini hisobga olgan holda gapning boshlanishi burchakli chiziq bilan ko'rsatilishi, oxiriga gapning tugaganligini bildiruvchi tinish belgisi □ nuqta qo'yilgani tushuntiriladi. O'quvchilarning javobini tartiblashtirib va to'ldirib, quyidagicha xulosa chiqariladi: "Demak, nutqimiz gaplardan tuzilar ekan. Nutqda 2, 3, 4 ta va undan ham ko'p gap bo'ladi. Gapning boshlanishi burchakli chiziq bilan belgilanadi, gapning tugagan joyiga nuqta qo'yiladi".

Navbatdagi darslarda gapning boshqa xususiyatlari o'tilayotgan mavzu va rasmlarga bog'liq holda o'rgatib boriladi.

Umuman, xat-savod o'rgatish jarayonida o'qish va yozuv darslarida gap, gapning so'zlardan tuzilishi, gapda so'zlarning alohida-alohida yozilishi, gapning oxiriga mazmuniga qarab nuqta, so'roq, undov belgisi qo'yilishi, gapning birinchi so'zi bosh harf bilan yozilishi haqida amaliy tushuncha beriladi.

Gap yuzasidan quyidagicha mashq turlaridan foydalanish mumkin:

1. O'qituvchi yoki o'quvchilardan biri aytgan gapni o'quvchilarning xattaxtada chizma shaklida tasvirlashi va tushuntirishi (bunda gap rasm asosida tuziladi).

2. O'qituvchi tavsiya qilgan gap chizmasini o'quvchilarning izohlashi va unga mos gap tuzishi. Bunda o'qituvchi tuzadigan gap alifbe va yozuv daftaridagi rasmlar asosida bo'ladi.

3. Berilgan mazmunli rasm asosida tuzilgan hikoyadan o'rganilayotgan tovush-harf qatnashgan so'z bor gap ajratib olinib, uning chizmasi xattaxtada chizdiriladi. SHundan so'ng o'sha so'z bo'g'in - tovush jihatdan tahlil qilinadi.

4. Rasm asosida tuzilgan hikoyadan istalgan gapning chizmasini xattaxtada ifodalash. Bunda o'quvchilarning gapni bir butun holda xotirasida saqlangani, gapga xos xususiyatlarni

ongli o'zlashtirgani aniqlanadi. Bu jarayonda bir necha o'quvchiga bir nechta gap chizmasi chizdirilishi mumkin. Bunda gap qurilishini kuzatadilar va so'zlarning gapda o'z o'rnini bo'lishini anglay boradilar.

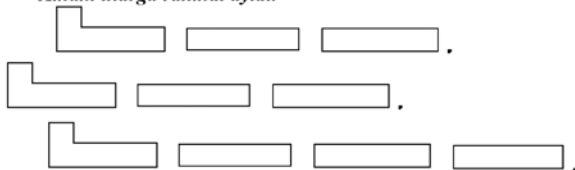
5. Hikoyadan berilgan chizmaga mos gapni ajratib olish va izohlab berish.

6. Hikoyadagi har bir gapning nusxasini chizdirish. Hikoya dastlab 2-3, so'ng 4-5 gapli bo'lishi zarur. Tuzilgan hikoyani o'qituvchi qayta aytib turadi, o'quvchilar bittadan uni xattaxtada ifodalaydi. Hikoyaning nusxasi shu tariqa xattaxtada o'z ifodasini topadi. Misol:

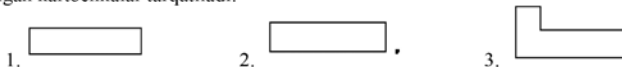
Mana katta dala.

Bolalar bodring terdilar.

Amaki ularga rahmat aytdi.

7. Kartochkalar bilan ishlash. Bunda bir necha o'quvchilarga quyidagicha shakllar chizilgan kartochkalar tarqatiladi:

So'ngra ularga har bir kartochkani o'z o'rniga qo'yib, gap tuzish va tushuntirib berish topshirig'i beriladi. Bunday topshiriqlar o'tirgan o'quvchilarga tasmachalarda bajarilishi mumkin. Hech bo'lmaganda topshiriqning to'g'ri bajarilgan-bajarilmaganini so'rash lozim.

8. Gapni so'zlar qo'shib kengaytirish va uni chizmada ifodalash. Bunda o'qituvchi gapdagi narsalarning belgilarini topishga undovchi savollar berib turadi. (*Qanday olmalar?, qachon terdi?, qaerdan terdi?* va shu kabi)

Bunday ish turi o'quvchining bilish faolligini oshiradi, darsga qiziqish uyg'otadi. Bu jarayonda o'quvchilar gapning yozilishi bilan bog'liq imloviy bilimlarni egallab otadilar, ularning gapni to'g'ri tuzish malakalari rivojlanadi.

Yuqoridagi mashqlar savod o'rgatish darslari davomida izchil uyushtirib boriladi. Bu xil mashqlar o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yiladigan tipik xatolarning (gap chegarasini farqlamaslik) oldini olish imkonini yaratadi. O'quvchilar gapning ohangiga, to'xtamlariga e'tibor berib, uni chegaralab olishga o'rganadilar.

So'z ustida ishlash. Bu yo'nalishda quyidagicha ishlash omalga oshiriladi:

1. So'zning to'g'ri, adabiy-orfoepik talaffuzi va o'qilishini o'rgatish.
2. So'z ma'nolarini tushuntirish.
3. O'quvchilar nutqiga yangi so'zlarni kiritib borish, ya'ni lug'atini boyitish.
4. So'zlarni uslubiy jihatdan to'g'ri qo'llashga o'rgatish.
5. Berilgan so'zni imlo jihatdan to'g'ri yozishga o'rgatish.

Bu jarayonda, avvalo, "so'z" tushunchasi shakllantiriladi. O'qituvchi mazmunli rasm asosida hikoya tuzdiradi, hikoyadan bir qancha predmetlar tanlab olinadi, predmetlar nomi birma-bir so'raladi. Bunda har bir aytilayotgan nom so'z ekanligi ta'kidlanadi. SHu tariqa "so'z" tushunchasi rasmlar yoki predmetlarning o'zi yordamida tushuntiriladi. Bu o'rinda gapning so'zlardan tuzilishi aytib o'tiladi. "Bo'g'in" mavzusi o'tilganda so'zlarning bo'g'inlardan tashkil topishi tushuntirib beriladi.

So'z ustida ishlash jarayonida quyidagicha **og'zaki mashq turlaridan** foydalanish mumkin:

1. Bir xil qo'shimchali so'zlardan topish. Masalan: *ishla, tuzla, sozla; gulzor, mevazor, paxtazor* va boshq.

2. Ohangdosh so'zlar topish. Misol: *bosh, tosh, qosh, osh; tutun, butun, kukan* va boshq.

3. **Ma'nodosh so'zlar topish.** Bunda darslikdagi matndan ma'nodoshi bor so'z tanlab olinadi va "Bu so'zni boshqa qaysi so'z bilan almashtirish mumkin?" deb so'raladi. Masalan: vatan, yurt, el, mamlakat, diyor va boshq.

4. **Shakldosh so'zlar topish.** Bunda 2 ta gap berilib ulardagi bir xil yozilgan so'zni topish aytiladi. So'z topilgach, uning ma'nolari gaplar vositasida tushuntirib beriladi. Misol:

Yozda dam oldik.

Xatni qalam bilan yoz!

O'quvchilarga mana shunga o'xshash misollar topish vazifasi beriladi.

5. **Qarama-qarshi so'zlar topish.** Misol: yaxshi-yomon, baland-past, oq-gora, odoblit-odobsiz, katta-kichik va boshq.

6. **Ko'p ma'noli so'zlar yordamida birikmalar tuzish:** odamning ko'zi – uzukning ko'zi, taxtaning ko'zi... Bunda o'qituvchi boshlab bergan qator o'quvchilar tomonidan davom ettiriladi.

7. **Berilgan so'zni qatnashtirib gap tuzish.** Bunda berilgan so'zni qatnashtirib gap yoki maqol aytish topshirig'i berilishi mumkin. Misol: Kitob: *Kitob* □ *bilim manbai*. Vatan: *Men vatanimni sevaman*.

So'z ustida ishlash jarayonida quyidagicha **yozma mashq turlaridan** foydalaniladi:

1. O'rganilayotgan sahifadagi bir bo'g'inli so'zlarni kesma harflardan tuzish va o'qish: *nok, nay, osh, oy, ip, tom, do'st, qand, baxt* va boshq.

2. Ustunchadagi ikki va uch bo'g'inli so'zlarni kesma harflardan tuzish va o'qish. Misol: *t - to-mon, o-ta, mit-it*.

3. Bir so'z asosida bir necha so'z tuzish va o'qish: **oltin-olti, in, tin, til, il, it, tol**.

4. Berilgan so'zning bo'g'inlarini yoki ayrim harflarini almashtirib, yangi so'z tuzish va o'qish. Misol: *osmon-somon, Zilola-Hilola, qovoq-tovoq* va boshq.

5. So'z bo'g'inlaridan yoki harflardan birini olib tashlab, yangi so'z hosil qilish va uni o'qish: *Noila-nola (yoki oila), guldon-don (yoki gul), ziyrak-zirak* va boshq.

6. Berilgan so'zga *-chi, -la, -zor* qo'shimchalarini qo'shish va hosil bo'lgan yangi so'zning ma'nosini izohlash. Misol: ish *-ishchi, ishla*; gul *-gulchi, gulla, gulzor* va boshq.

7. So'zga harf, bo'g'in yoki tutuq belgisi qo'shib, yangi so'z hosil qilish va uni o'qish: *o'-o'tloq, bog'-bog'bon, bil-bilim, sher-she'r* va boshq.

8. Berilgan chizma asosida so'zlar topish va ularni o'qib, ma'nosini izohlash. Misol: □□□ - □□. Bu chizma asosida *qush-cha, do'p-pi, ruch-ka* kabi so'zlar topiladi.

O'yin tarzida olib boriladigan bu kabi ish turlari o'quvchilarning lug'atini boyitish bilan birga, o'qishga qiziqish uyg'otadi, imloviy sezgirlikni oshiradi va so'zning tovush tarkibi haqidagi tasavvurlarni kengaytiradi.

Savod o'rgatish jarayonida o'quvchilarda imloviy ko'nikmalar ustida amaliy kuzatishlar olib boriladi. O'quvchilarda imloviy sezgirlikni shakllantirish ustida ishlash quyidagi izchillikda olib boriladi:

1) imloviy qoidalarini amaliy o'rganishga rag'bat uyg'otish. Ushbu bosqichda til materiallarini kuzatish jarayonida so'zning biror o'rnida imlo mavjudligini aniqlash: *Gapning o'qing va uning yozilishini kuzating. Gapda so'zlar qanday yozilgan? Nega gapdagi barcha so'z bosh harf bilan yozilmagan?*

2) o'qituvchi o'quvchilarga so'zlarning imlosiga oid yangi vazifalar beradi: *O'qigan so'zingiz qanday harf bilan yozilgan? Nima uchun shunday yozilganini tushuntiring.*

3) imlo qoidalarini asoslang. Qoidaning mohiyatini ochib berishlari uchun o'qituvchi quyidagi kabi topshiriqlar beradi: *"Bosh harflar imlosi" degan gapni misollar bilan tushuntirib bering.*

4) qoidani amalda qo'llash. Yozuv darslarida o'rgangan tushunchalarini amalda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lishi.

Imloviy ko'nikmalarni shakllantirishga doir olib mazkur ishlarni tashkillashtirgan o'qituvchi quyidagi vazifalarni hal qiladi:

- gap va so'z tarkibiga nisbatan sezgirlikni uyg'otish;

- so'zlarning adabiy talaffuzia o'rgatish;

- soʻzlarni shakllantirishdagi xatolarning oldini olish;
- yosuvga eʼtiborli boʻlish;
- jumlamani tuzishda xatolarning oldini olish, oʻquvchi nutqini turli tuzilishidagi jumalar bilan boyitish.

Yuqoridagi mashq turlari savod oʻrgatish jarayonida oʻrganilayotgan tovusg va harf, oʻqilayotgan matn, didaktik mashqlar bilan bogʻliq holda tashkil qilinadi.

Adabiyotlar:

1. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.Gʻulomova va b. Boshlangʻich sinf ona tili oʻqitish metodikasi. Boshlangʻich taʼlim fakulteti talabalari uchun darslik. –T.: -Ishonch hamkor. 2021.
2. R. Safarova, M.Inoyatova va b. Alifbe. –T.: Respublika taʼlim markazi. “Kolorpak” MChJ bosmaxonasida chop etilgan. 2021. -80 bet
3. Safarova R. va b. Savod oʻrgatish darslari. –T.: Tafakkur, 2012.

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqola boshlangʻich sinf savod oʻrgatish darslarida oʻquvchilarning Grammatik va orfografik bilimlarni amaliy oʻzlashtirishlarini taʼminlovchi mashqlarni tashkil etish metodikasi masalasiga bagʻishlangan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена методике организации упражнений, обеспечивающих практическое приобретение учащимися грамматических и орфографических знаний на уроках грамотности в начальной школе.

SUMMARY

This article is devoted to the method of organizing exercises that provide students with practical acquisition of grammatical and spelling knowledge in primary school literacy classes.

BOSHLANGʻICH SINIF OʻQUVCHILARIDA MATEMATIKADAN MASALALAR YECHISH KOʻNIKMASINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Musurmonova M.

Chirchiq davlat pedagogika instituti oʻqituvchisi

Sultonov T.M.

Chirchiq davlat pedagogika instituti oʻqituvchisi

Tayanch soʻzlar: boshlangʻich sinf oʻquvchilari, matematika masalalari, metodik tavsiyalar, sodal masalalar, yechish, qiziqtirish, motivatsiya hosil qilish, qiziqarli oʻyinlar, didaktik materiallar, faol fikrlash, ratsional sonlar.

Ключевые слова: ученики начальной школы, математические задачи, методические рекомендации, простые задачи, решение задач, интерес, мотивация, веселые игры, дидактические материалы, активное мышление, рациональные числа.

Key words: primary school students, math problems, guidelines, simple problems, problem solving, interest, motivation, fun games, didactic materials, active thinking, rational numbers.

Bolalar eng oldin tanishadigan dastlabki masalalar ular uchuntushunarli boʻlishi kerak. Yigʻindini va qoldiqni topishga doir masalalar shunday masalalar jumlasiga kiradi. Bunday masalalar bilan yechishni tanishtirishni parallel olib boorish maqsadga muvofiq.

Bunday masalalarga quyidagilarni namuna qilib koʻsatish mumkin boʻladi:

1. Malika 2 taqoʻgʻirchoq va 1 ta koptok rasmini chizdi. Malika nechta oʻyinchoq rasmini chizgan?

2. Shuhrat joʻyakdan 5 ta pomidor uzdi. Tushlikda 3 ta pomidorni yeyishdi. Nechta pomidor qoldi?

3. Stolustida 5 ta katak va shuncha chiziqli daftar bor. Stol ustida hammasi bo'lib nechta daftar bor?

Sodda masalalarning qiyinligi bo'yicha, ikkinchi turi bu sonni bir necha birlik orttirish yoki kamaytirishga doir masalalardir.

Shu xildagi masalalar namunalari:

1. Botirda 7ta, Salimda esa undan 3ta ortiq kitob bor. Salimda nechta kitob bor?
2. Ozoda 5 ta ertak, Go'zal esa undan 2ta kam ertak o'qidi. Go'zal nechta ertako'qigan?
3. Iroda 5sm kesma chizdi, so'ngra uni 2sm uzaytirdi. Kesma uzunligi qancha bo'ldi?
4. Qodirning varrak uchun 10 metrli lentasi bor edi. U lentani 3metr qisqartirdi.

Lentaning uzunligi qancha bo'ldi?

Sodda masalalarning navbatdagi qiyinroq turi bu noma'lum qo'shiluvchini topishga doir masalalardir. Masalan, taqsimchada 6 ta nok va bir nechta olma bor. Mevalarning hammasi 9ta. Taqsimchada nechta olma bor?

Shundan keyin sonlarni ayirmali taqqoslashga doir va „Nechta ortiq va nechta kam?“ savoliga mos 2 xilmasala keladi. Misol uchun ushbu masalani keltiramiz: „Olimda 5 ta, Karimda esa 3 ta o'yinchoq bor. Olimning o'yinchoqlari, Karimning o'yinchoqlaridan nechta ortiq? Shu shartning o'ziga 2 ta savolni bunday ifodalash mumkin. Karimning o'yinchoqlari Olimning o'yinchoqlaridan nechta kam?“

Shundan so'ng o'quvchilar noma'lum kamayuvchi va noma'lum ayriluvchini topishga doir masalalarni yechish bilan tanishtiradi. Bu xil masalalar I-sinf o'quvchilariga ismsiz sonlar bilan ham, syujetli holda ham taklif qilinadi. Oldin bunday masala yechilishi mumkin: „Noma'lum sondan 6 ayirildi va 4 hosil bo'ldi. Noma'lum sonni magateng?“

Sundan so'ng syujetli masala yoki quyidagi masalalar yechiladi.

1. O'tloqda 12 ta g'oz o'tlab yurgan edi. Bir nechta g'oz daraxtlarasiga kirib ketgandan keyin, o'tloqda 6 ta g'oz qoldi. Nechta g'oz daraxtlar orasiga kirib ketgan?

2. Qutida bir nechta qalam bor edi. Undan 4 ta qalam olingandan keyin qutida 3ta qalam qoldi. Qutida nechta qalam bo'lgan?

Shundan keyin bolalar bir nechta bir xil qo'shiluvchilar yig'indisini topishga doir masalalar bilan tanishadilar. Ular bu yig'indini qo'shish bilan topadilar.

Bir nechta bir xil qo'shiluvchilar yig'indisini topishga doir masalalarni yechishda, shu xildagi masalalarni qo'shishdan emas, balki ko'paytirish bilan yechishga o'tadilar. Boshqacha aytganda ko'paytmani topishga doir sodda masalalarni yechishadi.

Masalan: „Oshxonada har birida 3 litrdan 4 banka meva sharbati bor. Bu bankalarda nechta litr meva bor?“

Bu xildagi masalalardan keyin bolalar mazmuniga ko'ra bo'lishga doir masalalar bilan tanishadilar.

Masalan: „Buvida 10 ta sabzi bor edi. U sabzilarni 5tadan qilib bog'ladi. Necha bog' sabzi hosil bo'ldi?“ degan masala mazmuniga ko'ra bo'lish bilan, „12 ta qalamni 3ta o'quvchiga baravardan qilib bo'lib berishdi. Har qaysi o'quvchi nechtadan qalam oldi?“ degan masala esa teng qismlarga bo'lish bilan yechiladi.

Qiyinligi bo'yicha masalalarning navbatdagi gruppasi bu noma'lum ko'pytuvchini topishga doir masalalar, undan keyin esa noma'lum bo'linuvchi va bo'luvchini topishga doir masalalardan iboratdir. Bolalarga bu xil masalalar bilan bir vaqtda baho, qancha turishi va miqdori orasidagi eng sodda funksional bog'lanishlardan foydalaniladigan

masalalar beriladi. Masalan: „Ikki pachka tuzuchun 14 tiyinto’lashdi. Tuzni qanday bahoda sotib olishgan?“

Shundan keyin bolalar karrali taqqoslashga doir masalalar bilan tanishdilar. Ushbu masalalar bunday masalalarga misol bo’la oladi. „Gulzor ustida 8 ta ninachi va 2 ta kapalak uchib yuribdi. Ninachilar kapalaklardan necha marta ko’p? Kapalaklar ninachilardan necha marta kam?“ va „Oshxonada bir kunda 80 kg kartoshka va 8 kg sabzi ishlatildi. Sabziga qaraganda necha marta ko’p kartoshka ishlatilgan?“

Shundan keyin 2-sinf o’quvchilari sonni bir nechta martaga kattalashtirish va kichiklashtirishga doir sodda masalalarni yechish bilan tanishadilar. Masalan:

“To’tilar 8 ta, kaptarlar esa ulardan 4 marta kam. Kaptarlar nechta?” va “Opasi 9 yoshda, ukasidan 3 marta katta. Ukasi necha yoshda?”

Bolalar bilvosita ifodalangan masalalarni katta qiyinchiliklar bilan yechadilar (to’g’ri masalalarga nisbatan), shu sababli hamma xildagi bilvosita ifodalangan sodda masalalar qiyinroq yechiladi. O’quvchilarni masala yechish har oitida ishlatiladigan “ko’p” (ortiq), “kam” so’zlari orasida amal tanlashlariga yo’l qo’y maslik uchun bilvosita ifodalangan masalalarni yechishni bevosita ifodalangan masalalar bilan aralashtirib olib borish kerak.

Sonning ulushini va ulushiga ko’ra sonning o’zini topishga doir masalalar bilan 3-sinf o’quvchilari sonlarni karrali taqqoslashni o’rgananlaridan keyin tanishadilar. Ulushlarga doir engelementar masalalar qaraladi. Shunday masalalarga misol: „Kitob 60 betli. Bola kitobning $\frac{1}{3}$ qismini o’qidi. Bola necha bet o’qigan? va „Malik she’rining yarmini yod oldi. U 18 satrni yod oldi. Butun she’r necha satrdan iborat?“

Shundan keyin o’quvchilar vaqtga doir sodda masalalarni yechish bilan tanishadilar. „Bola uyidan soat 8:30 da yo’lga chiqdi va soat 8:50 da maktabgayetib keldi. Bola yo’lga necha minut vaqt sarflaganini soat modeli yordamida toping“.

Matematika o’qitishning muhim vazifasi o’quvchilarda faol fikrlash, turmushda uchraydigan turli masalalarni yechishda qiyinchiliklarni yengish, bu masalalar yechimining ratsional yo’larni topish ehtiyojini vujudga keltirishdir. Matematika o’qitishda qanday qilib to’la o’zlashtirishga erishib, uni muvaffaqiyatli olib borish mumkin?

Tajribalar shuni ko’rsatadiki, o’qishning dastlabki kunlarida o’quvchilar o’yin qaroq bo’ladilar. Misol va masala yechishda tez charchaydilar. Shuning uchun dars davomida tevarak-atrofdagi voqea – hodisalar, bolalar hayotiga oid faktlardan iborat qiziqarli o’yinlar, didaktik materiallardan o’rinli foydalanish dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ko’rinib turibdiki, ongli o’zlashtirish faqat o’quvchi aqlini nazarda tutmay, balki uning irodasi tuyg’ularining ham bevosita faol ishtirokini nazarda tutadi. O’quvchiga o’qish jarayoniga ma’lum darajada hissiy munosabatda bo’lish talabetiladi. Shundaygina masalaning qiyinligi kamayib, uni yechish osonroq kechadi. Umuman masalalar yechishda turli usullardan foydalanish va nima ma’lum, nimanoma’lum, qanday amal berilgan, oxirgi amal nima kabi savollar mazmunini o’chish maqsadga muvofiq bo’ladi.

Avval sodda keyin murakkabroq masalalar yechtiriladi. Birinchi bosqich amallarini o’rganish bilan bir vaqtda masalalar ham yechib boriladi. Bunda ayirish amali bilan yechiladigan masalalarga alohida ahamiyat beriladi. Ya’ni sonni bir nechta birlikka orttirish, bir necha birlikka kamaytirishga oid mashqlarni bolalar puxta o’zlashtirishi kerak. Shunday naular darslikdagi amallarning noma’lum hadlarini topishga doir sodda masalalarni ham yecha oladilar. Masalan, bizga berilgan birinchi qo’shiluvchi x , ikkinchi qo’shiluvchi 5 , yig’indi 15 ga teng bo’lsa, noma’lum qo’shiluvchini qanday topish mumkin?

Yechish: $x+5=15$,

$x=15-5$,

$$x=10.$$

Demak, birinchi qo'shiluvchini topish uchun, yig'indidan ma'lum ikkinchi qo'shituvchini ayirish kerak.

Kichik yoshdagi o'quvchining o'qish jarayonida faol bo'lishi uchun birinchidan, unga o'qish va ishlashda mustaqillik ko'rsatish uchun keng imkoniyat berish, ikkinchidan uni samarali metodlar va usullar bilan mustaqil ishlashga o'rgatish, uchinchidan o'quvchining o'zi ham masalaga ishonch bilan mustaqil yod osha olishi kerak. Yosh bolalarga matematikani o'rgatishda ko'rgazmali qurollardan foydalanish talab etiladi. Bola abstrakt tushunchalar va qoidalarni o'zlashtira borgan sari bu ko'rsatmalilikni asta-asta kamaytira borish muhimdir.

Masala yechishni yuqoridagi talablar asosida ongli va to'g'ri o'zlashtirish uchun quyidagi bosqichlarga amal qilish lozim:

1. Berilgan masalaning shartini diqqat bilan o'rganmay turib, hisoblashni boshlamaslik;
2. Masalani o'qib chiqib, uning savoliga alohida ahamiyat berishlik;
3. Masala shartiga qaytib, uni qisqacha yozish.

Bu masalalarni yechganda har bir amal hadlarining nomini aytish va nimama'lum, nima noma'lum, qanday topish yo'llarini o'quvchilar to'la idrok qilishil ozim.

Masalalar qanday amalda bajarilishiga qarab guruh va bosqichlarga ajratiladi:

1. Ayirmani topishga doir masalalar.

a) Karimning 8ta daftari bor edi. U ukasiga 3ta daftar berdi. O'zida nechta daftar qoldi?

Bor edi-8ta

Berildi- 3 ta

Qoldi-?

Yechish: $8-3=5$ ta. Javob: 5ta daftar qolgan.

b) Bor edi – 17 va 10 ta Ketdi-6ta

Qoldi-?

Yechish: $(17+10)-6=27-6=21$ ta Javob: 21 ta.

Bu yerda yig'indidan sonni ayirish bajarildi.

$$(17-6)+10=11+10=21. (10-6)+17=4+17=21$$

Bu ifodalarda ayirmaga sonni qo'shish bajarildi. Ko'rinib turibdiki, bu masalani uch il usul bilan ham yechish mumkin ekan.

2. Bir necha birlik orttirishga doir masala.

Ba'rnoning 8ta kitobchasi boredi. Onasi unga bir nechta kitob olib kelganidan so'ng, uning kitoblari 10 ta bo'ldi. Onasi Ba'rnga nechta kitob olib kelgan?

Bor edi – 8 ta, Bo'ldi – 10 ta, Olib keldi-?

Yechish: $8+x=10$

$$x=10-8$$

$$x=2$$

Javob: onasi Barnoga 2 ta kitob olib kelgan.

3. Sharifa mehnat darsida archani bezatish uchun 3 ta ayiqcha va ulardan 2 ta ortiq olmaxon qiyib olgan. U hammasi bo'lib nechta shakl qiyib olgan? Bu masalanirasm solib ko'rsatmali usul bilan yechish mumkin. Bu qanday masala? Bu masala orttirishga doir masala bo'lib quyidagicha yechiladi. Ayiqchalar 3 ta, olmaxonlar 2 ta ortiq. Jami - ?

$$3+(3+2)=3+5=8$$

Javob: 8ta shakl

4. 1-tokchada 7 ta kitob bor. Bu 2-tokchadagidan 2 ta kam. 2-tokchada nechta kito bbor? Bunday masalalar vositali masalalar deyiladi. Ularni yechish uchun oldin vositasiz holatga keltirib olinadi.

1- Tokchadagi kitoblar 2-tokchadagidan 2 ta kam bo'lsin.

2- Tokchadagi kitoblar 1-tokchadagidan 2 ta ortiq. Ya'ni $(7+2)$ ta bo'ladi.

Buning qisqacha yozuvi: 1-tok -7 ta

2-tok -2 ta ortiq

Yechish: $7+2=9$. Javob: 2-tokchada 9 ta kitob bor.

5. Noma'lum kamayuvchini topishga doir masala. Bor edi $-x$, Ketdi -2 , Qoldi -8

Yechish: $x - 2 = 8$ $x = 8 + 2$

$$x = 10$$

Javob: 10 ta

Noma'lum ayiriluvchini topishga doir masala.

Boredi -10 ta

Ketdi $-x$ ta

Qoldi -8 ta

Yechish: $10 - x = 8$

$$x = 10 - 8$$

$$x = 2$$

Tek: $8 + 2 = 10$

6. Berilgan masalaga teskari masala tuzish.

7. Berilishiga ko'ra masala tuzish. O'quvchilar 4 ta va 6 ta bayroqcha yasadilar. Shundan bog'chaga 5 ta bayroqcha sovg'a qilindi. O'quvchilarda qancha bayroqcha qoldi?

Yechish: 1. O'quvchilar jami nechta bayroqcha yasadilar? $4 + 6 = 10$

2. Qancha bayroqcha qoldi? $10 - 5 = 5$ Javob: 5 ta

Onam bir tupdan 6 ta olma, ikkinchidan esa 4 ta olma uzdi. Olmalarning 8 tasi yeyildi. Nechta olma qoldi?

Bu masalani yechishda bolalar masala shartini sxema asosida, didaktik materiallar yordamida qisqa yozganlaridan keyin ular bilan quyidagicha suhbat o'tkaziladi:

- Masalada nima noma'lum?
- Nechta olma qolganligi
- Buni tezda bilish mumkinmi?
- Yo'q. Nega?
- Ikkala tupdan hammasi bo'lib nechta olma uzganligini bilmaymiz.
- Buni bilish uchun nima qilamiz?
- Buni bilish uchun 6 ni 4 ga qo'shamiz.
- $6 + 4 = 10$ bo'ladi.
- Endi nimani bilamiz?
- Nechta olma qolganini topamiz.
- Buni qanday bilish mumkin.
- Yig'indidan 8 ni ayirish kerak.

$(6+4)-8=10-8=2$. Javob: 2 ta olma qolgan.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'ta nozikligi va o'yin qaroqliklarini e'tiborga olib, o'qituvchilar ularni zeriktirmaslik va toliqtirmaslik uchun interfaol usullarini keng qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Адабиётлар:

1. Alixonov S, "Matematika o'qitish metodikasi" Toshkent.: "O'qituvchi" 2001-yil

2. Bikboyeva A.U., Yangiboyeva E., "Matematika 1-4 sinflar uchun Toshkent. 2003-yil
3. Jumayev M.E., Tadjiyeva Z. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi“ Toshkent. :Fan va texnologiya, 2005, 312bet.
4. N.U. Bikbaeva, R.I. Sidel'nikova, G.A. Adanbekova, „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi“ Toshkent.: O'qituvchi, 1996 yil 74-240 betlar
5. Jumayev M.E. Bolalarda matematika tushunchalarni shakllantirish nazariyasi. -T.: "Ilm-Ziyo", 2005,
6. Jumayev M. „Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari“ Toshkent.: Yangi asr avlodi, 2006, 256-bet.

РЕЗЮМЕ

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarga matematik masalalarni yechish ko'nikmalarini shakllantirishning dastlabki usullari, imkoniyatlari va o'quvchilar qobiliyatlarini rivojlantirish yuzasidan boshlang'ich sinf o'quvchilariga tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье даны советы учащимся младших классов по начальным методам, возможностям и развитию способностей учащихся к развитию навыков решения математических задач.

SUMMARY

The article gives advice to primary school students on the initial methods, opportunities and development of students' abilities to develop skills in solving mathematical problems.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА АНА ТІЛІ ПӘНІН ТИІМДІ ОҚЫТЫП ҮЙРЕТУДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰТЫМДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мамбеталиев Қ. А.

Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік педагогика институты

Кілтгі сөздер: мәтін, әдіс-тәсілдер, ойлау қабілеті, эстетикалық тәрбие, психологиялық күй, ой қозғау стратегиясы, әңгімелеу.

Ключевые слова: текст, метод-приёмы, способность мышления, эстетическая воспитания, психологическое положение, стратегия возбуждение мышления, разговор.

Key words: text, method-techniques, ability to think, aesthetic education, psychological position, strategy, stimulation of thinking, conversation.

Бастауышта ана тілі пәнін тиімді оқытып үйретудің сапасын арттыру әртүрлі жағдайларға байланысты. Соның бірі – сабақта мәтінмен жұмысты ұтымды ұйымдастыру. Кез-келген мәтінмен жұмыс жасау үшін, алдымен оның мазмұнын түсіну керек. Бастауышта мәтінмен жұмыстың маңызы – оқушылардың ойлау қабілетін арттыруға, сөйлеу шеберлігін қалыптастыруға, адами ізгі, эстетикалық тәрбие беруге, әдеби және тарихи деректерді түсінуге көмектеседі.

1. Мәтін бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшелігіне, психологиялық күйіне, біліміне лайықтанып алынуы керек.

2. Мәтін тілі жеңіл, мазмұны оқушыны қызықтыратындай тартымды болуы қажет.

Бастауыш сыныптарда «Ана тілі» оқулығында мәтін бес түрлі қызмет атқарады.

- 1) Мәтін оқушыға білім береді.
- 2) Оқуға үйрету құралы.
- 3) Оқушының ойын дамытады.
- 4) Тәрбиелік міндеттерді шешеді.
- 5) Оқушылардың тіл байлықтарын дамытады.

Өмірдегі түрлі оқиғаларды көркем образдар арқылы сөзбен бейнелеу арқылы баланың өмірді нақты түсінуіне септігін тигізіп, қоршаған ортаға бейімдейді. Бұл жағдайлар мәтін арқылы көрініс табатындықтан мәтіндерге шығармашылық жұмыстар жүргізу барысында әдіс – тәсілдерді тиімді пайдаланған жөн.

Олай болса төменде аталмыш әдіс-тәсілдер көрсетілген.

1. Мәтінмен таныстыру .

Мәтінмен таныстыру барысында мұғалім қосымша материалдарды, көрнекті құралдарды пайдаланып отырады. мәтін мазмұнына сәйкес салынған суреттер, сөз жұмбақтар, тағы басқалар. Дәлірек айтатын болсақ, Мысалы, «Ана тілі» оқулығындағы Хамза Есенжановтың «Өзен жағасында» атты мәтінмен таныстыруда сабақ тақырыбын сөз жұмбақ не ребус арқылы шығарып алып, сосын оқушылардың өздеріне; - Өзен жағасы сөзін қалай түсінесіңдер? «қармақ» дегенде көз алдарына не елестейді? деген сұрақтар қойып, тірек сызба арқылы оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға, ойын жинақтауға, еркін өздiгiнен сөйлеуге ерiк беру керек.

Оқушыларды мәтіндермен таныстырудың өзіндік ерекшеліктері болады. Мәтіннің мазмұнын түсіндіру үшінкіріспе әңгіменіңмаңызы ерекше. Мысалы, алдында келтірілген мәтінді оқымас бұрын, Ұлы Отан соғысының басталуы, осы соғыста ерлік көрсеткен өзбекстандық жауынгерлер туралы кіріспе әңгіме жүргізгеннен кейін оқушылар мәтіннің мазмұнымен танысады.

Мысал ретінде 4 – сынып «Ана тілі» оқулығындағы Құдірет Рақметтің «Сауысқан» мәтінін бірнеше бөлікке бөліп оқытуға болады. Туабітті дағдысымен сақтана әрі сұқтана жүретін сауысқан жайында жазылған бөлікті бір балаға, келесі бөлікті “Сауысқанның балапанына сақтық жайлы насихаты” деген бөліктерге бөліп оқыту керек.

Әр бөлімді оқып бітіргеннен кейін, бірнеше сұрақтар арқылы оның мазмұны айтылады. Келесі сабақта шығарманың екі – үш бөлімін (көлеміне қарай) оқып келу тапсырылады. Бұл әдістің екеуі де пайдалы. Бірінде, оқушы оқиғаны аяғына дейін білуге асығып, шапшаң оқуға төселетін болса, екіншісінде, көркем шығарманы асықпай, онда әңгімеленіп отырған оқиғаға жан – жақты мән бере ойланып, түсініп оқуға дағдыланады.

2. Оқу барысында түсініксіз сөз кездесе қалса, бала оқып тұрғанда, мұғалім ол сөздің синонимін айта қояды. Мысалы, оқулықтағы «Сағыныш сазы» шығармасындағы, шаһар – қала. Бірақ баланың оқуын тоқтатып қойып, түсіндіруге болмайды. Мәтін аяғына дейін оқылады. Көлемді мәтіндерді сыныпта оқытуға үлгермейді. Оның үстіне мұндай мәтіндерді оқуға дайындық ретінде жүргізілетін әңгіме де уақытты көбірек алады да, оқуға уақыт мүлде аз қалады. Мұндай жағдайдан шығудың екі жолы бар.

Біріншісі – мұғалім дайындық мәтінді өзі кітаптан әр жерден үзінді оқи отырып айтады; бұл кезде оқушылардың кітаптары жабулы болады. Мұғалімнің әңгімесінен кейін мәтін балаларға үйден оқып келуге тапсырылады. Мұғалім үйге тапсырма берген кезде мәтінді басынан бастап аяғына дейін оқуға тиіс екендігін ескертеді. Өйткені, мұғалім шығарманың мазмұнын айтқан жоқ, дайындық әңгіме ретінде шолу жасады. Оқушылар келесі сабақта шығарманың мазмұнын басынан бастап әңгімелегені жөн. оқулыққа енген мұндай шығармалардың көлемі ұзақ болғанымен,

мазмұны өте тартымды, тілі оңай балалар оларды өз беттерімен де қиналмай оқи алады.

Мұғалім шолу әңгімесінде тек қана бағыт береді. 4 – сыныптың «Ана тілі» оқулығындағы көлемді шығармалар қатарына Керкұла атты Кендебай, Қызғалдақ мәтіндерін жатқызуға болады.

Көлемі шағын мәтін оқылып болғаннан кейін, оның мазмұнын толық та, саналы меңгерту көбіне жоспар құрып оқыту және талдау жұмыстары ұйымдастырылады. Мұндай жұмысқа оқушылардың барлығы жақсы, орташа, нашар оқитындары қатысады.

4-сыныптың «Ана тілі» оқулығындағы «Өзен жағасында», «Мұндай да бар», «Таймас», «Сауысқан», деген мәтіндерді бөлімдерге бөліп оқытуға болады. Сондай – ақ, әр бөлімге ат қоюға да болады. Әр бөлімді оқып, талдап болған соң, бірекі оқушыға шығарманы тұтас бір рет оқытудың пайдасы мол. Онда оқушылар бір бөлімдегі ойды, екінші бөлімдегі оймен байланыстырып үйренеді. Мысалы, оқулықтағы «Сағыныш» мәтінін алып қарасақ, әңгіме үш бөлімнен тұрады. Оқушыларға әр бөлімдегі негізгі ойды тауып, бөлімге ат қоюға тапсырма беріледі.

Шығарманы бөлімге бөліп оқыған сайын, сол бөлімге ат қойғыза беруге де болмайды. Өйткені, шығармаға ат қою – күрделі жұмыс. Сондықтан, қай мәтінге жоспар жасау керек, қай мәтінді бөлімге бөліп, бірақ ат қойғызбай оқытуға болады, мәтіннің қайсыларын оқушылар өздері бөлімге бөле алады, қайсыларын мұғалімнің көмегімен бөледі – осы мәселелерді мұғалім алдын-ала ойластырады.

Мәтіндерді бөлімдерге бөліп, ат қоюға болатындарын 3 және 4-сынып «Ана тілі» оқулығы бойынша топтадық. Олар: «Қызғалдақ», «Ташкент», «Асхат аға», «Менің інім», «Таймас», «Сауысқан». Бұл шығармалардың біразы әрі көлемді, әрі оқушылардың түсінуіне күрделірек болғандықтан мұғалімнің көмегімен талданады.

3. Мәтін бойынша қорытынды әңгіме

Оқылған шығарманың көлемі қандай болмасын, оны оқушылардың қаншалықты меңгергенін байқау үшін мұғалім қорытынды әңгіме жүргізеді. Бұл жұмыс та түрлі жолдармен ұйымдастырылады. Мысалы 4-сыныпта Әбіш Кекілбаевтың «Тасбақаның шөбі» әңгімесін оқушылардың білімін бекіту оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының әр түрлі стратегияларын тиімді пайдалануға болады.

Ой қозғау стратегиясы: Тасбақа жайлы не білесіңдер немесе не білемін деп ойлайсыңдар? Серіктесіңізбен сол жайлы пікір бөлісіп, талқылап, пікірлесіңіз. Серіктесіңіз не білетінін сұрап, ортаға салыңыз. Шағын топтарда талдап, орталарыңыздан лидерге сөз беріңіз. Бұл жұмыс жаңа сабаққа кіріспе ретінде жүреді.

Мағынаны ажырату сатысы: INSERT стратегиясы бойынша жұмыс жасау жолын ескерте отырып, мәтінді оқу барысында қарындашпен белгі қоюларын ескертемін.

V – білемін

+ - жаңа білім

— білмедім, түсініксіз

? – таң қалдым, зерттеймін.

Сыныпта v, – екі белгімен жұмыс жүргізіледі де, +, ? белгісі бойынша үйге кесте толтыру тапсырылады.

Ой толғаныс сатысы: Әр топ басшысы және т.б. оқушылармен тек сұрақтар бойынша талдау жүргізіледі. Енді тасбақа туралы 5 жолды өлең жазамыз. Оқушылар өздерінің авторлық дәптерлеріне өз өлеңдерін жазады.

1. Не? – Тасбақа.
2. Қандай? – Үлкен, қоңыр, шегір көзді.
3. Не істейді? – Тарбаңдайды, бұғады, тұқшандайды.
4. Жусандағы тасбақа.
5. Ол – бақыт арқалаған тасбақа т.б. өлеңдерін жазады.

Шағын топтарда жазған өлеңдерін талдау, әр топтан ортаға бір оқушыға сөз беремін. Жалпы қорытынды ойды тақтаға ватманға жазамыз.

Мәтіннің мазмұнын ашу, талдау мақсатында жүргізілетін жұмыстар оқушылардың оқылған мәтінді тереңірек, саналы меңгеруіне жәрдемі тиетін, оқылған әңгіменің мазмұнын толық қамтитындай, жүйелі түрде ойластырыла құрылған, сан жағынан көбірек болып келсе, қорытынды әңгімеде мәтіндегі сөйлемдер мен ұғымдарды қайталап, айтқызатындай емес, мәтіннің кейбір жерлерін салыстыра жауап беретіндей сұрақ болу керек.

Сонымен қатар, шығарманың мазмұнын қорыту барысында ондағы кейіпкерлерге қарапайым түрде мінездеме беру, мәтіндегі көркем сөздер мен сөз тіркестерін талдау, көркемдік қасиеттерін таныту, сол әңгімеге салынған суреттерді қарау т.с.с. жұмыстар жүргізіледі.

4. Мәтінде көрсетілген жағдайларды әңгімелеу

Мәтіндегі кейіпкерлерге мінездеме беру барысында, оның өмір сүрген ортасына, заманына тоқталуға тура келеді.

Мысалы, Мұхтар Әуезовтің «Жетім» шығармасындағы әке-шешесінен ерте айрылған кішкентай Қасымға Иса деген ағайыны мен оның әйелінің аяусыз соққысы, үйіне жолатпай қуып, сабауы, Қасымның өліміне себеп болуы сол замандағы аяусыз тағдырды бейнелейді. Мұнда оқушылар бақытсыз да сорлы өмірмен саналы түрде танысады. Мұндай шығармалар әділетсіздік пен зорлыққа деген қарсылықтарын білдіруге, қайырымды да кішіпейіл болуға жетелейді.

Қортындылай келе, ана тілі сабағында мәтін және мәтінді дұрыс түсіндіре білу бастауыш сынып оқушысының сөздік қорын байытудың таптырмас құралы деуге негіз бар. Мәтін мазмұнын игерту, талдау сөздік қорды дамытады, ақыл-ой белсенділігін, шығармашылық қиялын да арттыруға болады.

Бүгінгі шығармашыл жас ұрпақ ертеңгі ел тізгінін ұстайтын жарқын болашақ. Олай болса, болашағымызды сапалы біліммен, өнегелі тәрбиемен сақадай сай қаруландырайық.

Әдебиеттер:

1. Әбдікәрімова Т. Бастауыш сыныпта мәтін арқылы тіл дамытудың ғылыми негіздері мен оқыту әдістемесі. Алматы, 2002.
2. Рахметова С., Әбдікәрімова Т., Р.Базарбекова. Ана тілі. 4-сыныпқа арналған оқулық. Алматы. «Атамұра». 2011.
3. Бозжанова К. Бастауыш мектепте оқушылардың оқу дағдасын қалыптастыру. Алматы. 1989.

4. Львов М.Р., Рамзаева Т.Т., Светловская Н.Н. Методика обучения русскому языку в начальных классах. Москва, 1987.

РЕЗЮМЕ

Мәтін сөйлеу қызметінің барлық түрлеріне үйретудің шын мәніндегі және тиімді негізі болу үшін оқушыларды мәтін материалымен жұмыс істеу түрлеріне дағдыландыру қажет, түрлі сипаттағы бірліктермен, яғни сөйлеммен, фразадан тыс бірлікпен, мысалы, мәтіннің мазмұнын айту, оны коммуникативті ауызекі монолог пен диалогта қолдануға, сондай-ақ әртүрлі әрекеттер жасауға үйретудің маңызы зор.

РЕЗЮМЕ

Для того чтобы текст стал реальной и эффективной основой обучения всем видам речевой деятельности, необходимо привить учащимся навыки работы с текстовым материалом. Большое значение имеет обучение связям с различными по характеру единицами, то есть предложением, единством вне фразы, например, произношению содержания текста, его использованию в коммуникативном устном монологе и диалоге, а также совершенно различных действий.

SUMMARY

In order for the text to become a real and effective basis for teaching all types of speech activity, it is necessary to instill in students the skills of working with text material. It is of great importance to learn how to communicate with units of different nature, that is, a sentence, unity outside a phrase, for example, pronunciation of the text content, its use in a communicative oral monologue and dialogue, as well as performing various actions.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СОҲАСИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Маҳмудов В.В.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти “Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси ассистенти

Таянч сўзлар: инновация, жисмоний тарбия ўқитувчиси, технология, фаолият, ташкил этиш, назорат қилиш, баҳолаш.

Ключевые слова: инновации, учитель физкультуры, технология, деятельность, организация, контроль, оценка.

Key words: innovation, physical education teacher, technology, activity, organization, control, assessment.

Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни 2025 йилгача ривожлантириш концепцияси (кейинги ўринларда - Концепция) жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат сиёсатини амалга оширишнинг мақсади, вазифалари ва узоқ муддатли ривожланишининг асосий йўналишларини белгилаб беради, жумладан:

о 2025 йилга келиб мамлакат аҳолисининг саломатлик даражасини яхшилашга эришиш;

о болалар-ўсмирлар спорт мактаблари сонини ва спорт таълими муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва уларни молиявий таъминлашнинг самарадорлигини ошириш;

о жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланадиган фуқароларнинг, ўқувчи ва талабаларнинг умумий сонини ошириш;

о давлат органлари, корхона ва ташкилотлар ходимлари ҳамда аҳоли ўртасида турли оммавий спорт тадбирларини ташкил этиш орқали аҳолининг ҳафталик ҳаракат фаолиятини оширишга эришиш;

о Ўзбекистон спорт терма жамоаларининг Олимпия ва Паралимпия ўйинлари, жаҳон, китъа спорт мусобақаларида муваффақиятли иштирок этишини таъминлаш;

о спорт таълими муассасаларида тренер ва мутахассисларнинг сифат таркибини, хусусан олий маълумотли ходимлар сонини босқичма-босқич ошириш;

о ёшларни тарбиялаш ва уларнинг бандлигини таъминлашда «таълим муассасалари - спорт мактаби - олий спорт» тамойилида узвийлик тизимини ҳамда машғулот

ва иқтидорли спортчи-ёшларни саралаш жараёнини босқичма-босқич амалга ошириш;

о спорт соҳасида бошқа замонавий усуллар ва йўналишларни жорий этиш;

о давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш ҳисобига жисмоний тарбия ва спорт тизимида рақобат муҳитини яратиш;

о спорт тури билан мунтазам равишда шуғулланиб келаётган ва спорт мусобақаларида доимий равишда иштирок этувчи спортчилар ягона маълумотлар базасини шакллантириш мақсадида спорт паспортини жорий этиш ва мунтазам равишда юритиб бориш тизимини қўллаш;

о ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олган бешта ташаббусни амалиётга татбиқ этиш;

жисмоний тарбия ва спорт соҳасида фаолият кўрсатишнинг жозибадорлигини ошириш мақсадида спорт таълими муассасалари мутахассис ва ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини босқичма-босқич ошириб бориш

Жисмоний тарбия – соф спорт мусобақаларидан иборат бўлган жараёнгина эмас, балки ушбу тарбия орқали ёшларда ахлоқий-иродавий ҳислат ва фазилатлар таркиб топтирилишидир. Жисмоний машқларни бажариш давомида ёшларда ирода, тезлик, чаққонлик, чидамлилиқ тарбияланади, уларнинг соғлиги мустаҳкамланади, иш қобилиятлари, ақлий фаоллиги оширилади, жасурлик, ҳалоллик, қатъийлик, мустақиллик каби ахлоқий хулқ меъёрлари таркиб топади, етуқлик сари қадам ташланади. Жисмоний тарбия дарсларида ўқитувчи ҳар томонлама етук: чиниққан, соф фикрли, мард, саботли, қатъиятли, келажакда Ватанни ҳимоя қила оладиган шахсларни камол топтиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Шу нуқтаи назардан, бўлғуси жисмоний тарбия ўқитувчиларининг фаолиятини инновацион ташкил қилиш, таълим-тарбия мазмунини янгилаш ва бойитиш муҳим аҳамият касб этади. Таълим жараёнини ривожлантириш билан биргаликда ҳозирги кун талаблари олдида турган долзарб масала – бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини назарий ва амалий жиҳатдан инновацион фаолиятга тайёрлаш, ёш авлодни жисмонан тарбиялашда самарадорликка эришишдир. Зеро, фақат жисмонан баркамол, соғлом шахсгина ўзининг интеллектуал, маънавий имкониятларини тўлақонли намоён этиш имкониятига эга бўлади. Шу маънода мамлакатимизда жисмоний тарбия тизимининг тарихий тажрибаларини қиёсий-таҳлилий ўрганиш, амалий тажрибаларини танқидий мушоҳада қилиш асосида умумлаштириш, жисмоний тарбия ўқитувчиларининг инновацион фаолиятини тўғри ташкил қилиш, унинг истикболли стратегиясини аниқлаш имконини беради. Бунинг учун мақсадли педагогик тадқиқотларни амалга ошириш зарурати келиб чиқади. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларига жисмоний тарбия мазмунини илмий асосда ўргатиш, унинг ташкилий ва технологик асосларини модернизациялаш, келажакда ривожланиш тенденцияларини ишлаб чиқиш педагогика фани олдида турган долзарб масалалардан биридир. Бунда инновацион фаолиятнинг мақсади жамият томонидан белгиланиши ҳамда унинг натижаси жамият манфаатлари билан боғлиқлиги, ёшларни ижтимоий муносабатлар томон йўллаши, ижтимоий тажриба орттириш учун инсондаги табиий имкониятларни рўёбга чиқаришга замин яратади.

Жисмоний машқлар ҳақида айтиб ўтадигон бўлсак- жисмоний тарбиянинг асосий воситаси бўлиб, у тарихан гимнастика, ўйинлар, спорт ва туризм тарзида гуруҳларга ажратилиб, тарбия жараёнининг воситаси сифатида фойдаланиб келинди.

Жисмоний машқ деб, жисмоний тарбия қонуниятлари талабларига жавоб берувчи, онгли равишда бажариладиган ихтиёрий ҳаракат фаолиятларининг турли туркуми тушунилади. Бундай ҳаракат фаолиятлари гимнастика, ўйинлар, спорт, туризм машқлари сифатида тарихан тизимлаштирилди, усуляти тўпланди ва тўлдирилди.

Жисмоний машқни вужудга келиши тарихан қатор дарсликларда (А.Д. Новиков, Б.А. Ашмарин ва бошқалар, 1966, 1979) Ибтидоий жамоа тузуми даврига тўғри келади деб кўрсатилади. Жисмоний машқнинг вужудга келишида объектив сабаб қилиб ибтидоий одамнинг қорин тўйдириш мақсадида ов қилиши, субъектив сабаб сифатида онгнинг шаклланиши деб қаралди.

Ибтидоий қуролларни ишлатишни билмаган ибтидоий одам ўз ўлжасини (овини) ҳолдан толдиргунча қувлаган. Бу билан овчи организми қатта жисмоний тайёргарликка муҳтожлик сезган. Жисмоний тайёргарлиги етарли бўлмаганларининг ўзлари овига етмай бўлган. Шунга кўра вақт ўтиши билан ибтидоий одамлар овга гала-гала бўлиб чиқадиган бўлдилар.

Маълумки, меҳнат жисмоний куч, чидамлик, тезкорлик, чаққонликдек инсоннинг жисми (ҳаракат) сифатларининг маълум даражадаги тайёргарлиги, унинг ривожланганлигини талаб қилади.

Тарбия амалиётида, асосан, инсон меҳнат фаолиятида қўлайдиган ҳаракатларини кўпроқ машқ қилади. Жисмоний машқнинг ривожланишида диний маросимлар, байрамлардаги ўйинлар, рақслар, ҳарбий фаолиятдаги, санъатдаги онгли равишда бажариладиган ихтиёрий ҳаракатлар восита бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлашда бир қатор психологик тўсиқлар мавжуд. Буларнинг биринчиси – ўқитувчининг ўзи кўнмаган фаолият чегарасидан ташқарига чиқиши жуда қийинлиги, яъни ўқитувчиларда ижодкорликнинг етарлича эмаслиги бўлса, яна бир сабаб янги ва номаълум нарсалар ҳар доим одамларда чўчиш ва ҳавфсирашни келтириб чиқаришидир. Демак, рақобатга қодир мутахассисларнинг янги авлоди, хусусан, жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлашда ўз олдига истикболни кўзлаган вазифалар қўйиб, уларни еча олиш қобилияти, юксак тафаккур маданиятига ҳамда илмий-техник ва ижтимоийсиёсий ахборотлардан мустақил равишда фойдалана олиш хусусиятига эга бўлган кадрларни тайёрлаш кўзда тутилади.

Жисмоний тарбия ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлашда қуйидаги йўналишлар инobatта олинади:

- янгиликни идрок қилишга инновацион тайёргарлик;
- бўлғуси жисмоний тарбия ўқитувчиларининг Давлат таълим стандартлари (ДТС)да кўрсатилган ўқувчиларнинг эгаллаши лозим бўлган минимал талабларни уларда шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган фаолиятга ижодий ёндашишга ўргатиш;
- ижодкорликка асосланган фаолиятни ташкил қилиш

Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиси, яъни бугунги кун талабаларини инновацион фаолиятга тайёрлашда қуйидаги жиҳатларга эътиборни қаратиши лозим:

- бакалавриатура босқичида таҳсил олаётган талабаларни ижодий-мотивацион йўналтириш, яъни уларнинг ижодий қизиқиши, муайян ютуқларга интилиши инobatга олинishi зарур;

- креативлик фазилатларини таркиб топтириш, яъни уларнинг танқидий фикрлаши, баҳо бера олиш қобилияти, мушоҳада юритиш, рефлексияга мойиллигини ўстириш;

- ўз касбий фаолиятини баҳолашга ўргатиш, яъни ижодий фаолият методологиясини эгаллаш, зиддиятни ижодий бартараф қилиш қобилияти; ижодий фаолиятда ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам бериш қобилиятини шакллантириш ва бошқалар;

- талабаларда қатъиятlilik, масъулиятlilik, ҳалоллик, ҳақиқатўйлик, ўзини тута билиш ва бошқа сифатларни ривожлантириш. Ўқитувчининг инновацион фаолиятни самарали амалга ошириши бир қатор шартшароитларга боғлиқ. Бунда ўқитувчининг турли ҳолатларда рационал вазиятни ўз билим ва илмий фаолияти орқали амалга ошира олиши, ўз-ўзини фаоллаштириши, ўз ижодкорлиги, яратувчилиги муҳим аҳамият касб этади, ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради. Бўлғуси жисмоний тарбия ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлашда педагогик жамоанинг ўрни катта аҳамият касб этади. Таълим сифатини ошириш жамиятнинг барча жабҳаларида ҳаётни яхшилашга олиб келади. Янгилик киритиш таълим сифатини оширишнинг самарали воситаси бўлганлиги учун ҳам ривожланган давлатлар таълим жараёнига узлуксиз янгилик киритишга ҳаракат қиладилар. Кўпгина мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, инновацион жараёнларда таълим тизимидаги барча бўғинлар иштирок этиши лозим. Аммо инновацион жараёнлар юқоридан пастга қараб ҳаракатланса ва бунда ўқитувчи бўйсунувчи, яъни янгиликнинг фақат истеъмолчиси бўлиб қолса, у ҳолда бу жараён бюрократик тус олади.

Шундай қилиб, бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчисини инновацион фаолиятга тайёрлашда узлуксиз таълим тизимида соғлом ижодий муҳитни яратиш, ўқитиш сифатини янги босқичга кўтариш, таҳсил олувчиларнинг дунёқараши, тафаккури, мустақил мушоҳада қилиш қобилиятларини ривожлантириш катта аҳамият касб этади. Инновацияларга таянган ҳолда ўқитувчилар учун янгилик ҳисобланмиш технологиялар орқали диққатни жамлаш, эркин мушоҳада юритиш, ишончли қарор қабул қилишга эришилади. Инновацион технологиялар ўқув жараёнининг мажмуавий вазифаларини сечийга йўналтирилган бўлиб, ўқитувчи ва таҳсил олувчиларнинг биргаликдаги фаолиятини ифода этади. Улар босқичма-босқич амалга оширилади. Бунда муайян метод, усул ва воситалар асосида самарали бошқариш тизими мақсадга йўналтирилади. Кафолатланган натижа – жисмоний тарбия ҳамда жисмоний ва маънавий стуклик масаласини ижобий ҳал қилишга эришилади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2015. -255-б.
2. Ашмарин Б.А. Биомеханические показатели будущих спортсменов. – М.: «Физкультура и спорт», 2014. –С. 276.
3. Верхованский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса. – М.: «Атлант»,

2014. –С. 156.

4. Колтановский А.П. Подготовка квалифицированных спортсменов. – Красноярск: ИФС, 2013. –С. 76.
5. Машарипов Й. Спорт психологияси. – Самарқанд: СамДУ нашр-матбаа маркази, 2013. -98-б.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола жисмоний тарбия ва соҳасида инновацион технологияларнинг аҳамияти ҳақида бўлиб, жисмоний тарбия дарслари мазмунини илмий асосда ташкил қилиш, бунда инновацион фаолиятнинг мақсади жамият томонидан белгиланиши ҳамда унинг натижаси жамият манфаатлари билан боғлиқлиги тўғрисида фикрлар баён этилган.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена важности инновационных технологий в области физического воспитания и организации содержания занятий по физическому воспитанию на научной основе, исходя из того, что цель инновационной деятельности определяется обществом, а ее результаты находятся в общественный интерес.

SUMMARY

The article is devoted to the importance of innovative technologies in the field of physical education and the organization of the content of physical education classes on a scientific basis, based on the fact that the goal of innovation is determined by society, and its results are in the public interest.

ЎҚУВ МУАССАСАЛАРИДА КУРАШЧИЛАРНИНГ ЧИДАМЛИЛИК ВОСИТАЛАРИ ВА СПОРТ ТУРЛАРИ

Ходжанов А.Р.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти “Профессионал таълим ва жисмоний маданият” кафедраси доценти

Таянч сўзлар: курашчи, умумий жисмоний тайёргарлик, спорт, психологик тайёргарлик.

Ключевые слова: борец, общефизическая подготовка, спорт, психологическая подготовка.

Key words: wrestler, general physical training, sport, psychological training.

Ҳозирги кунда спорт ижтимоий маъно касб этмоқда. Шу муносабат билан болалар ва ўсмирларни спорт билан мунтазам шуғулланишга жалб этиш, уларда жисмоний куч, тезлик, чидамлилик, чаққонлик ва бошқа шу каби жиҳатларни ривожлантириш бирламчи вазифа ҳисобланади. Жисмоний тарбиянинг энг яхши воситаси булиб ҳаракатли ўйинлар ҳисобланади. Ҳаракатли ўйинлар ҳар қандай ёшдаги болалар шуғуллана оладиган, фаолиятнинг хис-туйғуларга бой туридир. Ўйинлар жисмоний, маънавий, иродавий, ахлоқий сифатларни ривожлантиришга хизмат қилади. Ўйин фаолияти давомида бола мустақиллик, қатъийлилик, собитқадамлик каби ҳаётий муҳим сифатларни эгаллаб боради. Ўйин таълим ва тарбия воситаси ҳисобланиб, ўйин фаолияти ёрдамида ёшлар ўзаро муносабатлар аҳамиятини англайдилар. Ўйинда уларнинг ҳар бири ўз имконияти, билимини синайди, ўз кучини билиб олади. Бошқача айтганда, ўйин ақл-идрок, фикрлаш, ижодий имкониятларни ривожлантиради.

Ўйинларнинг жуда кўп турлари мавжуд бўлиб, ҳаракатли ўйинлар ақлий фаолият, мантқиқий фикрлаш, тасаввур, хотира, диққатни жамлаш, тезкор оқилона қарор қабул қилиш каби мураккаб жараёнларнинг шаклланишига ёрдам беради. Юксак эмоционалликни таъминлар экан, ҳаракатли ўйинлар организмни мустаҳкамлаш, унинг чидамлиликни ошириш, шунингдек, ҳаракатларни ўзаро мувофиқлаштириш,

тезкор ориентация қилиш, маънавий сифатлар, характернинг иродавий қирраларини тарбиялаш, тартиб-интизом ва ташаббускорликни ривожлантиришга ёрдам беради. Бундан ташқари ҳаракатли ўйинлар катта юклама билан ўтказиладиган машғулотлар билан шуғулланишни давом эттириш учун зарур булган ижобий хис-туйғуларни вужудга келтиради.

Шуни нуутмаслик керакки, бир хил кечувчи машғулотлар кизиқишни сусайтиради, спорт маҳоратини оширишга тўскинлик қилади, спортчиларда техник ҳаракатларни чеклаб қўяди ва тактик ночорликни шакллантиради. Шу сабабли спорт ўйинларини киритиш ўқитишнинг муҳим шартларидан хисобланади. Асосийси шундаки, ўйинлар ўқув-машғулот жараёни олдига қуйилган вазифаларни бажаришга ёрдам беради. Ўйинда ўсмирнинг шахс сифатидаги хислатлари намоён булади, унинг жисмоний ва рухий сифатларини, ақл-идрок, иродасини ривожлантиради. Ўйин характерни тоблайти ва шакллантиради, қийинчиликларни енгиб ўтишга ўргатади, рақибга ҳурмат билан муносабатда булишни шакллантиради.

Курашда индивидуал сифатлар жуда муҳим аҳамият касб этади, буни кўпгина муаллифлар таъкидлаб ўтганлар. Сўнги йилларда олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, уларнинг аҳамияти анча ошган кўпчилик муаллифларнинг фикрича, кураш мусобақаларини то машабоплигига бўлган талаблар ортиши билан аввал қўлланиладиган тайёргарлик воситаларига муносабат бирмунча ўзгариши лозим.

Беллашувларни олиб бориш суръатини ошириш зарурати мутлак ва портловчан кучни намоён қилишни тақозо этади. Курашчи беллашув бошидан юқори даражадаги тайёрланганликни намоён қилиши керак.

Кўпгина спорт турларида тайёргарликнинг турли воситаларидан фойдаланиш масаласига кўп сонли ишлар бағишланган. Аниқланганки, спортчиларнинг тезкор-куч тайёргарлиги даражаси асосий машқларнинг максимал тезлик билан бажарилганидан кейин анча ортди. Ушбу сифатни ривожлантиришнинг энг самарали воситаси - бу махсус машқлар бўлиб, улар ўзининг асаб-мушак кучланишлари тузулиши ҳамда хусусиятига кўра танланган спорт турининг асосий ҳаракатларига анча яқиндир. Ҳозирги пайтда педагогик амалиётда спортчилар индивидуал сифатларини ривожлантиришнинг ноанъанавий воситалари ҳам кенг қўлланилмоқда. уларга турли хил тренажёр қурилмалари ва мосламаларни, ўртача тоғ шароитларини, электр ёрдамида кўзгалтириш услубларини киритиш мумкин.

Адабиёт манбалари таҳлили шуни таъкидлашга имкон берадики, индивидуал тайёргарлиги воситалари ва услубларини янада оқилона тузиш иккита ўзаро боғлиқ йўналиш бўйича амалга оширилади. улардан бири умумий қабул қилинган, иккинчиси эса ноанъанавий қилинган тайёргарлик воситаларини танлаш ва улардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ. бу иккита йўналишга алоҳида эмас, балки комплекс ҳолда, бир-бирини тўлдириб амал қилинади, айниқса олий спорт маҳорати босқичида. бу ерда махсус жисмоний сифатларни ривожлантириш учун янги, янада самарали машғулот воситалари тақозо қилинади. адабиёт манбалари таҳлили шундан далолат берадики, спортчилар индивидуал сифатларини такомиллаштириш бўйича вазифаларни олдинга мақсад қилиб қўйишда кўпгина омиллар - спорт тури хусусияти, спортчи ёши ва малакаси, шунингдек, бошқа бир қатор керакли белгилар ҳисобга олинади. шу билан бирга турли вазн тоифасидаги спортчиларга хос бўлган

хусусиятларга етарлича аҳамият қаратилмаган, лекин, асосийси, индивидуал тайёргарлиги бўйича машғулотларнинг режалаштирилиши спортчиларнинг техник - тактик маҳоратининг хусусиятларига мос келадиган адабиёт манбалари йўқ. бу муаммолар, афсуски умуман кўрилиб чиқилмайди ва бу ҳол катта хавотир ўйғотади.

Спортда спортчиларнинг эришган ютуқлари даражасини янада ошириш учун машғулот жараёнини бошқаришнинг самарали услубларини излаш фаол тарзда олиб борилади. кўп йиллик спорт машғулотни кичик мактаб ёшидан - дастлабки тайёргарлик босқичидан бошланади. кўпчилик мутахассисларнинг фикрича, дастлабки спорт тайёргарлиги босқичида машғулотларнинг оқилона усулиятини режалаштириш ва ундан унумли фойдаланиш кўп жиҳатдан спортдаги кейинги муваффақиятларни белгилаб беради.

Курашда олиб борилган тадқиқотларнинг кўпчилиги кучлилик, чидамлилик, эгилювчанликни такомиллаштириш муаммоларига, шунингдек, турли вазн тоифасидаги курашчилар жисмоний тайёргарлигининг бошқа алоҳида томонларига бағишланган. бироқ жисмоний тайёргарлик даражаси, вазн тоифалари ва техник ҳаракатлари жамғармаларида мавжуд фарқларга боғлиқ ҳолда курашчиларнинг индивидуал сифатларини ривожлантиришга қаратилган муайян спорт машғулотлари воситалари ва услубларини аниқлаб берувчи тажриба тадқиқотларини учратмадик. шу сабабли бу муаммолар кураш учун долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистонда болалар спортини ривожлантириш, болаларни соғлом, баркамол шахс сифатида жамиятда фаолият кўрсатишини таъминлаш учун педагогик нуқтаи назардан ёш курашчиларни тайёрлаш масаласи, айниқса, муҳим аҳамиятга эгадир.

Курашчиларнинг ёшлигидан бошлаб умумий жисмоний тайёргарлик машқларини бажартиришни бошлаб юбориш ва яна самарали машқлар фонидида куч фазилатлари элементини курашчиларнинг кундалик машғулотларига аста – секинлик билан киритиб бориш тавсия этилади.

Миллий кураш юксак куч сифатларини – абсолют куч ишлатишни, куч чидамлиги (статик ва динамик чидамлилик)ни, тўсатдан ишлатиладиган ва тез – жадал ишга солинадиган куч қувватни талаб қилади. Курашиш учун юксак даражадаги тезлик – куч сифатлари ҳамда яхшигина умумий чидамлилик (аэробик функция) зарур, чунки курашчиларда яккама–якка олишув вақтида сарф қилинган энергиянинг бир қисмини таъмин этиш имконини беради. Шунингдек, бу машғулот ва мусобақалар жараёнида курашчилар куч–қувватини тиклаб боришига ҳам ёрдам беради. Миллий курашда тезлик ва куч потенциалида самарали фойдаланишни белгиловчи юксак даражадаги ҳаракатлар координацияси зарур бўлади. Ёш ва ўсмир курашчилар учун куч юктамаларини чеклаб қўйиш, юктамаларни меъёри билан бажартириш тавсия этилади. Курашчиларнинг куч–қувватини ошириш учун оғир атлетикадан амалий мақсадларда фойдаланиш фойдадан холи эмас.

Қаршиликни оширилган, кучни кўпайтирадиган машқларни бажартириш курашчиларда кучини тарбиялаш воситаси бўлиб хизмат қилади. Кучни кўпайтиришга хизмат қиладиган машқлар икки гуруҳга бўлинади.

Ташқи қаршиликни енгиш билан бажариладиган машқлар: тош кўтариш, шерининг қаршилиги, резина тортиш, қорда югуриш ва бошқалар қиради.

Ўз вазни билан оғирлаштириб бажариладиган машқлар: арқонга чиқиш, қорин

мушаққарига доир машқлар, турникда тортилиш ва бошқалар.

Ёш курашчилар курашнинг янги техник - тактик усулларини эгаллаётган вақтида ҳам, бевосита умумий жисмоний тайёргарлик билан ҳам машғул бўлишлари керак. Кураш соҳасидати янги техник ҳаракат томонларини ортиқча уринишларсиз, хатосиз ўзлаштиришда самарали фойда беради ва қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

курашчиларнинг техник – тактик ҳаракатларида ишлатиладиган барча мускул гуруҳларини куч жиҳатдан гармоник ҳолда мустаҳкамлаш;

мусобақа беллашувида содир бўладиган хилма - хил вазиятларда кучдан оқилона фойдаланиш қобилиятини ривожлантириш;

миллий кураш машғулотидаги аниқ вазиятга қараб, кучни миллий кураш техник–тактик ҳаракатларида ишлата билиш қобилиятини шакллантириш.

Курашчиларнинг машғулот жараёни ҳар томонлама бўлмоғи зарур, чунки курашчи бошқа спорт турларидан, ўзи учун керакли жисмоний фазилатларни эгаллашнинг таъминлайди. Кураш залида ўтказиладиган машғулотлар билан бир қаторда, очик ҳавода ҳам машқ қилишлар – кросс югуриш, футбол, баскетбол, регби, сузмиш машқларини ўтказиш, гимнастика машқларини бажариш ва башқа умумий чидам-лиликни, тезлик - куч сифатларини, чакқонликни ўстирувчи чиникишга ёрдам берадиган машқларни ўтказиб туриш курашчиларда юқори натижага эршишни таъминлайди.

Иродавий тайёргарлик - бу курашчига беллашув жараёнида бўладиган қийин вазиятда муваффақиятли курашиш учун усулни қўллаш режасини амалга оширишда ёрдам кўрсатади. Кўпинча шундай бўладикки, курашчи беллашув вақтида қийин вазиятдан қандай қилиб чиқишни билмайди, шундай пайтда мураббийларнинг хайрихоҳлик билан кўрсатадиган ёрдами, курашчининг қийин вазиятини барқарор қилишининг янги йўлларини топишга кўмаклашади. Рухий тушкунликка тушиб мағлуб бўлган курашчининг ҳолати яъни қўрқиши, оиладаги эзилганлик, ўз кучига ишонмаслиги, баъзи ҳолларда эса курашчи усулни яхши бажара олмаслиги, ёки фикрни бир жойга тўплай олмаслиги, хотирани бутунлай тарқоқлигига боғлаш мумкин. Курашчини рухий тайёрлаш учун курашчини шахс сифатида унинг хусусиятларини айрим жараёнлар ва хусусиятларини сифат ўзгаришларини ҳисобга олиш чоғида, доимий ўсиш жараёнида олиб қарашни талаб этади. Курашчини психологик-педагогик жиҳатдан ўрганишда мавжуд ўзгаришларнинг тамойиллари, йўналишларини аниқлаш керак. Бу ҳол курашчини фақат бугунги кунини эмас балки келажакини белгилайди.

Курашчининг хулқ-атвори ва унинг машғулотда рўй бераётган ҳамма нарсалардан таъсирланиши (мураббийнинг гапларидан, рақибнинг ҳаракатларидан, шовкин, фикрни чалғитувчи бошқа нарсалардан таъсирланиши) курашчининг мусобақа фаолиятида диққатнинг қандай турлари устунлик қилишини аниқлашга ёрдам бериб қолмасдан, шу билан бирга диққатнинг кўпгина хусусиятлари: ҳажми, бир жойга жамланганлиги, барқарорлиги, тақсимланиши, кўчувчанлиги қанчалик ривожланганлигини ҳам билиб олишга ёрдам беради. Уларнинг ривожланиши курашнинг мусобақа фаолиятини самарали бўлишини таъминлайди.

Курашчининг жисмоний тайёргарлиги спорт машғулотининг муҳим таркибий

қисмларидан бири ҳисобланади ва жисмоний сифатлар - куч, чидамлилиқ, эгилувчанлик, чаққонлик ва тезкорликни ривожлантиришга қаратилган жараёндир. Алоҳида таъкидлаш лозимки, бундай машғулотлар болаларни руҳиятига, қизиқиши таъсир кўрсатар экан.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора – тадбирлари тугрисида. 29.05.1999
2. Закон Республики Узбекистан. О физической культуре и спорте. 27.06.2000.
3. Указ президента Республики Узбекистан. О создании фонда детского спорта Узбекистана. 24.10.2002. №УП 3154.
4. Каримов И.А. Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана. Речь на IX сесс. Олий Мажлиса Республики Узбекистана 29.08.1997. – Т.: 1998.- 63с.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақола ўқув муассасаларида курашчиларнинг чидамлилиқ воситалари ҳақида бўлиб, курашчиларнинг машғулотларга тайёргарликлари, машғулотларнинг микроцикли, даврийлиги ва мусобақа фаолиятидаги ҳолатлар, спорт , кураш йўналиши бўйича амалга оширилаётган ишлар ва тадбирлар ҳақида ёрилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о выносливости борцов в образовательных учреждениях, подготовке борцов к тренировкам, микроцикле тренировок, периодичности и состоянии соревнований, работе и деятельности в области спорта, борьбы.

SUMMARY

The article describes the endurance of wrestlers in educational institutions, the preparation of wrestlers for training, the microcycle of training, the frequency and state of competitions, work and activities in the field of sports, wrestling.

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ» № 6**

Нөкис — 2021

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Н. Абдукаримов

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 5.11.2021. Форматы 60x84^{1/16}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. Нашр. т. Нусқасы 2000. Буйыртпа №

«NISO POLIGRAF» ШК босмахонасида босилди.

Тошкент ш., Ҳ. Бойқаро, 51